

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА**

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

ІСТОРІЯ
Випуск 21

Видається з 1995 р.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
2012

УДК 93/94
ББК 63
В53

*Затверджено до друку
вченою радою Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (протокол № 6 від 29 червня 2011 р.).*

Видання внесено до Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата історичних наук
(постанова президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. № 1-05/3)

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (*голова ради*); д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК; д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО; д-р іст. наук, проф. М.В.КУГУТЯК; д-р юрид. наук, проф. В.В.ЛУЦЬ; д-р філол. наук, проф. В.Г.МАТВІЙШИН; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК; д-р пед. наук, проф. Н.В.ЛИСЕНКО; д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЙК.

Редакційна колегія: д-р іст. наук, проф. М.В.КУГУТЯК (*голова редколегії*), д-р іст. наук, проф. В.В.ГРАБОВЕЦЬКИЙ, д-р істор. наук, проф. Л.О.ЗАШКІЛЬНЯК, д-р іст. наук, проф. О.Ю.КАРПЕНКО, д-р іст. наук, проф. П.С.ФЕДОРЧАК, д-р істор. наук, доцент О.С.ЖЕРНОКЛЕСВ, канд. іст. наук Л.В.ЩЕРБІН (*відповідальний секретар*).

Адреса редакційної колегії:
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
Інститут історії і політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
Тел.: 59-61-03.

Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2012. Вип. 21. 171 с.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені етносоціальним і національно-культурним процесам в Україні, актуальним проблемам історії зарубіжних країн, джерелознавства та історіографії, етнології, а також праці молодих науковців.

Newsletter Precarpathian University. History. 2012. Issue 21. 171 s.

This book contains scientific articles dealing with actual historical problems of ethno-social and national-cultural processes in Ukraine, history of foreign countries, historical sources studies, historiography, ethnology and the research results of the beginning scientists.

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012.

© Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012.

УДК 94 (477)
ББК 63. 3 (4 Укр)

Петро Сіреджук

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ПРИКАРПАТТЯ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII ст.

Уперше у вітчизняній історіографії робиться спроба обчислити чисельність населення Прикарпаття в останній чверті XVIII ст. У розвідці також подається кількість осіб у кожному особно взятому населеному пункті, вираховано окремо кількість міських і сільських жителів краю.

Ключові слова: Прикарпаття, циркул, населення, місто, село, поселення.

Проблема демографічного розвитку прикарпатського краю в останній чверті XVIII ст. ще не була предметом спеціального дослідження ні у вітчизняній, ні в зарубіжній науковій літературі. Потреба в ній викликана великим попитом учених і краєзнавців на демографічну інформацію.

Мета розвідки – ліквідувати цю прогалину в українській історичній науці й ознайомити громадськість України із цінними демографічними даними, які, безперечно, з великим успіхом можуть бути використані під час написання узагальнюючих праць з демографії України та краєзнавчих праць з історії міст і сіл Івано-Франківської області.

Підставою публікації є статистичні дані переписів населення Бережанського, Заліщицького, Станиславівського та Стрийського циркулів Галичини. Перепис населення Заліщицького циркулу зберігається у фонді Антонія Шнайдера відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника Академії наук України, а Бережанського, Станиславівського та Стрийського циркулів – у теках А.Шнайдера воєводського архіву на Вавелю в Кракові. Усі вони є рукописні й написані німецькою мовою, тобто тодішньою державною мовою Австро-Угорщини. Не дивно, що в них нерідко спотворено назви багатьох місцевих населених пунктів.

Про достовірність цих статистичних джерел щодо кожного поселення судити важко, бо немає інших демографічних документів, з якими їх можна було б порівняти. Їх можна сприймати лише як мінімальними. На нашу думку, вони подають статистику тільки трудового населення, а дрібна шляхта й чиновництво в містах і селах залишилися неврахованими. Окрім того, нічого певного не можна сказати й про власників міст і сіл досліджуваного терену, адже не всі вони жили на місцях. Приміром, магнатські родини Потоцьких та Яблоновських мали свої палаци у Львові, які збереглися до наших днів.

Прикарпаття* за тодішнім адміністративно-територіальним поділом входило до складу чотирьох циркулів: Бережанського, Заліщицького, Станиславівського й Стрийського. Зокрема, північна частина належала до Бережанського та Стрийського, південна – до Заліщицького й Станиславівського циркулів. Перепис населення кожного циркулу вівся в різні місяці року. Найперше його закінчили в Станиславівському циркулі – 12 березня 1786 р. Потім 25 квітня 1786 р. завершено перепис населення в Бережанському циркулі. У Стрийському циркулі його почато 16 червня 1786 р., а завершено 26 січня 1787 р. [1, к. 78; 3, к. 612].

Бережанський циркул охоплював 83 поселення нинішнього Прикарпаття, у тому числі 7 міст і 76 сіл. Міста й містечка цього циркулу налічували 8 941 особу. Чисельність їх населення була такою: містечко Стратин – 531, Ферліїв – 641, Княгиничі – 931, Більшівці – 1 040, Підкамінь – 1 212, Бурштин – 2 120 і Рогатин – 2 416 осіб.

Населеність сіл Прикарпаття в Бережанському циркулі на той час виглядала так: Кунички – 95, Лопушна – 115, Солонець – 116, Мельна – 137, Кутці – 140, Поплавники

* Назва Прикарпаття вживається у вузькому розумінні цього слова – територія нинішньої Івано-Франківської області.

– 152, Підвиння – 166, Яглуш – 168, Підбір'я – 170, Хоростків – 184, Залип'я – 195, Озеряни – 201, Залужжя – 219, Библо – 220, Ганівці – 224, Уїзд – 228, Желібори – 234, Обельниця, Семаківці – по 236, Підшумлянці – 235, Данильче – 247, Куропатнички – 268, Загір'я (поблизу Кукільник) – 275, Тенетники – 290, Вербилівці – 297, Куропатнички – 298, Межигірці – 311, Дички – 312, Фрага – 316, Воскресінці, Хохонів – по 320, Кукільники – 321, Гербутів – 324, Старі Скоморохи – 330, Загір'я (коло Княгинина) – 337, Руда – 339, Дитятин – 343, Кліщівна – 345, Помонята – 348, Заланів – 372, Нові Скоморохи – 364, Дегова – 371, Виспа – 376, Потік – 379, Бабухів – 387, Загір'я (коло Васючина), Стриганці – по 390, Слобідка – 412, Жовчів – 413, Васючин – 444, Дички – 446, Яблунів – 450, Юнашків – 456, Медуха – 468, Явче – 472, Насташин – 485, Стратин (село) – 509, Кінашів – 510, Долішні Сарники – 528, Конюшки – 531, Псари – 553, Чесники – 565, Пуків – 566, Середні Сарники – 576, Горішня Липиця – 579, Підгороддя – 594, Беньківці – 603, Черче – 626, Путятинці – 647, Лючинці – 651, Свистільники (з 1946 р. – Світанок) – 660, Дубринів (Дібринів) – 661, Липиця Долішня – 701, Долиняни – 751, Горішні Сарники – 862 і Бабинці – 1 115 осіб [1, к. 52, 54, 56, 58, 60, 62, 70]. Отже, на теренах Бережанського циркулу проживало 38 159 осіб населення Прикарпаття, у тому числі 8 941 міських і 29 218 жителів. З міських поселень найбільшим був Рогатин, а сільських – Бабинці, найменшими значилися містечко Стратин і село Кунички.

У склад Станиславівського циркулу входило 21 міст і містечок і 288 сіл. Населеність міст цього циркулу була: Яблунів – 976, Велика Кам'янка – 992, Хотимир – 1 187, Отинія – 1 319, Тлумач – 1 323, Маріампіль – 1 332, Єзупіль – 1 347, Пістинь – 1 419, Делятин – 1 465, Богородчани – 1 629, Солотвина – 1 749, Лисець – 1 775, Печеніжин – 1 857, Коломия – 1 926, Нижнів – 2 256, Обертин – 2 363, Кути – 2 787, Надвірна – 3 038, Станиславів – 4 014, Косів – 4 068 і Тисмениця – 5 064 особи. Отож загальна чисельність міського населення Станиславівського циркулу становила 43 886 жителів. Найменшим міським поселенням, як свідчать демографічні дані цієї околиці Прикарпаття, було містечко Яблунів, а найбільшим – купецьке місто Тисмениця, хоч адміністративним центром циркулу був Станиславів, який значно їй поступався в чисельності міського населення.

У сільській місцевості Станиславівського циркулу проживало 135 503 жителів. Населеність сіл тут становила: Ворона (Воронів) – 33*, Волова – 39**, Лука-Монастир (Монастирок) – 41, Ксьондзівка – 48, Майдан Граничний – 52, Манявський Скит – 58, Годи, Ястрембець – по 60, Балагорівка – 69, Монастирисько – 71, Майдан – 74, Одаї – 76, Долішня Велесниця – 80, Богоня (Погоня) – 86, Слобідка (коло Полагич) – 88, Лючки, Михалків – по 96, Комарівка – 101, Горішня Велесниця, Локутники (Локітки) – по 107, Юрківка – 109, Добровідка – 110, Глинки – 122, Стебник – 124, Рибно (коло Станіслава) – 125, Лесівка – 126, Ковалівка – 128, Кропивище – 132, Вибранівка – 136, Первінськова (Бервінкова) – 137, Стримпа (Стримба) – 141, Чернівка (нині – село Черганівка) – 143, Грабич – 145, Бранівка – 149, Скопівка – 157, Монастирське – 171, Водники, Гринівка – по 173, Луг – 175, Антонівка, Баня Свірська – по 176, Забережжя, Ферескуля – по 177, Город – 178, Красилівка, Молодилів – по 179, Мала Кам'янка, Озерце – по 182, Дятьківці – 183, Новосіллка – 186, Бабин – 190, Слобода (коло Одаїв) – 192, Закрівці – 193, Гриньовка (Гринява) – 194, Княгинін – 197, Добровляни (на Тисменищині) – 200, Стебник – 202, Богрівка – 207, Нові Кривотули – 210, Яблунія (на Верховинщині) – 211, Перевозець, Раківчик – по 213, Новосіллка (коло Петрилова) – 220, Шепарівці – 221, Слобідка (коло м. Кути) – 222, Акришора – 225, Фатівці – 228, Микитинці – 229, Буківна – 234, Красноіль – 236, Баб'янка – 238, Будзин, Олеша – по 242, Чукалівка,

* Новозасноване село станом на 30 серпня 1781 р. складалося з п'яти хат з дев'ятьма родинами. На той час Воронів після Монастирка був найменшим селом Прикарпаття. (Див.: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України), ф. 146, оп. 85, спр. 1240, арк. 14).

** Нововиникле поселення на правах слободи. Тепер – це присілок села Пилипи на Коломийщині.

Ямна – по 244, Горішній Майдан – 250, Старий Майдан – 254, Хмелівка – 255, Лойова – 256, Маркова – 258, Жабокруки, Перехнесце (Перехресне) – по 259, Богородичин – 264, Жукотин – 271, Дзвиняч, Назірна, Устеріки – по 274, Межигірці – 276, Гончарів – 290, Нові Кінчаки – 293, Фітьків – 294, Королівка (коло Коломиї), Старі Кривотули – по 295, Чорний Потік – 296, Цуцилів – 297, Микитинці (коло Пістиня), Полянки – по 299, Пасічна (коло Станіслава) – 300, Голосків – 303, Ліски – 305, Привилів (Прибилів) – 307, Кремидів, Похівка – по 308, Хороцова – 311, Лани – 312, Добротів – 315, Молоткова – 317, Лісна Слобідка, Назавізів – по 321, Прокурава, Чорні Ослави – по 322, Клубівці – 323, Кийданці – 327, Гузин (Узин) – 331, Довгополе – 332, Великий Ключів – 337, Колодіївка, Королівка (коло Тлумача) – по 340, Малий Рожен – 342, Струпків – 344, Хом'яків – 345, Кривець – 347, Хриплин – 351, Рибно – 352, Хом'яківка – 353, Ценява – 358, Маркова – 360, Матіївці – 362, Довге (коло Маріамполя) – 363, Посіч – 366, Верхній Вербіж – 370, Пшеничники – 382, Королівка (на Тлумаччині) – 384, Яблуниця (на Надвірнянщині) – 386, Хлебівка (Глебівка) – 395, Баня (коло Росільної) – 396, Люча – 397, Крехівці – 398, Лука (на Городенківщині), П'ядики, Лісна Тарнавиця, Старі Кінчаки, Яблінка – по 400, Дрогомирчани – 406, Дора, Космач (на Богородчанщині) – по 408, Волсків (Вовчків) – 409, Тарнавиця Пільна – 411, Камінна – 413, Слобода Рунгорська – 414, Пациків – 415, Ганусівці – 420, Іванівці, Монастирчани – по 422, Колінці – 423, Сілець (біля Єзуполя) – 427, Баня-Березів, Марківці – по 430, Замулинці – 435, Торговиця Пільна – 437, Великий Рожен – 443, Росільна – 445, Голови, Угорники (коло Станіслава) – по 448, Надорожна – 449, Волосів – 452, Угорники (коло Отинії) – 453, Ворона – 461, Підбережжя (Побережжя) – 470, Нівочин, Стриганці – по 471, Гостів – 475, Білоберезка, Глибока – по 479, Нижній Вербіж – 489, Декуче (Текуча) – 490, Залуччя над Прутом – 496, Нижній Березів, Стопчатів – по 502, Молодятин – 505, Тумир – 509, Перерісль – 513, Опришівці – 519, Братківці – 528, Вовчинець – 535, Милування – 541, Черемхів – 543, Тростянець – 544, Виноград, Воскресінці – по 546, Саджавка – 548, Деліїв – 551, Олешів – 554, Остра – по 555, Долина – 558, Пучники (Пужники) – 559, Рошнів – 565, Іваниківка – 566, Остриня – 570, Бортники – 574, Битків – 580, Микитинці (коло Станіслава) – 584, Рунгури – 589, Голігради – 596, Дебеславці – 597, Делева – 603, Баріще (Парище) – 606, Незвище, Якубівка – по 610, Кутище – 612, Перерив, Підлужжя – по 613, Кричка – 618, Гринівці – 628, Слупейка – 629, Хлібичин (Лісний Хлібичин) – 639, Бабче – 642, Загвіздя – 645, Розтоки – 648, Озеряни – 651, Семаківці (на Коломийщині) – 658, Вікняни – 660, Підгайчики – 661, Коршів – 665, Вільшаниця – 667, Тюдів – 671, Радча – 674, Красна – 676, Зелена (на Надвірнянщині) – 680, Простури (Брустори) – 710, Сопів – 722, Грабовець, Криворівня, Торговиця (біля Отинії) – по 723, Саджавка – 724, Грушка – 726, Тлумачик – 733, Хімчин – 742, Гвізд – 751, Старуня – 758, Чернолізці – 761, Іспас (нині – с. Спас) – 766, Турка – 776, Річка – 778, Саджавка, Соколівка – по 784, Білі Ослави – 791, Уторопи – 793, Старий Косів – 800, Лядське – 819, Мишин – 822, Живачів – 827, Черніїв – 830, Підпечери – 838, Новоселиця – 856 (коло Заболотова), Жураки – 860, Старий Лисець – 865, Манява – 869, Мишин – 882, Корнич – 907, Петрилів – 912, Гаврилівка, Братишів – по 914, Шешори – 922, Яворів – 930, Болагичі (Полагичі) – 935, Тисьменичани – 936, Княждвір – 953, Гарасимів – 962, Ляхівці – 964, Заріччя – 998, Кобаки – 1 006, Ланчин – 1 014, Ясенів – 1 029, Олеша – 1 031, Пасічна (на Надвірнянщині) – 1 049, Старі Кути – 1 086, Микуличин – 1 093, Пороги – 1 117, Жуків – 1 151, Трійця – 1 262, Космач (на Косівщині) – 1 315, Горохолин – 1 327, Верхній Березів – 1 346, Великий Ключів – 1 473, Старі Богородчани – 1 594, Пнів – 1 669, Жаб'є – 2 000, Рожнів – 2 725 осіб [2, к. 35–53]. Таким чином, у Станіславівському циркулі в сільській місцевості мешкало щонайменше 135 503, а в містах, як уже згадували, 43 886 або разом 179 389 жителів.

У Стрийському циркулі нараховувалося 199 населених пунктів, у тому числі дев'ять міських, 186 українських сіл і чотири німецькі колонії. Міська мережа була пред-

ставлена трьома містами (Галич, Долина, Калуш) і шістьма містечками (Болехів, Букачівці, Войнилів, Журів, Перегінськ, Рожнятів), а сільська – 190 селами.

Населеність міст Стрийського циркулу виглядала так: у Журові налічувалося 445, Букачівцях – 798, Войнилові – 974, Рожнятові – 1 035, Галичі – 1 740, Перегінську – 2 217, Калуші – 2 741, що разом становить 9 950 осіб.

Сільські населені пункти згаданого циркулу мали таку населеність: Гофнунгсау (колонію німці заснували 1784 р. на землях села Надіїв; сьогодні цю частину села надіївці називають Моголівкою) – 33, Святий Станіслав – 59 (з 1946 р. – Шевченкове)*, Гуменів – 68, Вільхівка – 90, Слобода Небилівська – 96, Демешківці, Курипів, Слобідка (коло Букачівець), Яворівка – по 100, Слобода Рівнянська – 109, Бринь – 110, Слобідка Войнилівська – 117, Долска (Должка) – 126, Решняте – 133, Слободів (Суботів) – 135, Слобідка Більшівцівська, Топільське – по 136, Майдан – 137, Височанка – 139, Лецівка – 144, Діброва – 145, Болехів, Загір'я – по 154, Мошківці – 155, Новий Калуш (німецька колонія, що виникла 1783 р. на землях міста Калуш), Пукасівці – по 157, Ріп'янка – 160, Старий Мартинів – 165, Дубовиця, Посвірж, Сапогів – по 169, Угартсталь (німецька колонія, яка закладена 1785 р. на землях села Сівка Калуська) – 171, Ляндестреу (німецька колонія, яка заснована 1783 р. на землях села Новиця; тепер – село Зелений Яр) – 177, Підмихайлівці – 180, Острів – 185, Перлівці – 188, Журавенько, Котяче – по 189 (близько 1880 р. Котяче об'єднано із селом Тужилів; у 1880 р. цей присілок Тужилова налічував 29 хат, у яких проживало 103 особи. (Див.: *Special Ortsrepertorium Galizien.* – Wien, 1886. – S. 171.), Німшин – 193, Перекоси – 198, Дегова, Дубшара, Козина, Коростовичі, Мостиська, Прислоп – по 200, Лука (поблизу Войнилова) – 210, Грабівка – 213, Тустань – 216, Темирівці – 228, Сільце – 229, Нягівці – 232, Середне – 238, Янівка – 241, Новошин – 250, Верхня – 252, Долпотів – 253, Копанки – 254, Белеїв – 259, Колодіїв – 260, Протеси, Сівка Калуська – по 264, Середній Угринів – 265, Стасева Воля – 266, Ріпне – 268, Завій – 271, Різдяни – 276, Ясеновець – 279, Добровляни – 288, Майдан з Новою Гутою, Старою Гутою, Новим Гутиськом і Старим Гутиськом – 291, Рівня, Старий Угринів – по 300, Кадобна – 306, Перевозець – 317, Мединя – 322, Лдзяне – 327, Сівка Войнилівська – 329, Дуба, Прошнів (Брошнів) – по 339, Комарів – 346, Мислів – 350, Князівське – 359, Довге – 361, Станкова – 366, Козара – 367, Сливки – 386, Вістова – 388, Дубівці, Тужилів – по 400, Хотинь – 411, Вишнів – 439, Збора – 449, Кропивник – 454, Довга – 478, Новий Мартинів – 482, Студинка – 492, Бабин – 494, Дем'янів – 508, Пійло – 512, Боднарів – 523, Павельче (Павлівка) – 528, Бережниця – 544, Камінь – 546, Грегорів – 491, Берлоги – 552, Цинява (Ценява) з Демнею – 564, Колоколин – 573, Тязів – 588, Чернів – 593, Угринів – 595, Блюдники, Томашівці – по 600, Завадка – 626, Красна – 627, Чолгани – 633, Бовшів – 643, Велика Тур'я – 658, Крилос з Пітричем, Підгороддям і Соколом – 682, Небилів – 700, Підгірки – 730, Вікторів – 748, Чагрів – 749, Болехів Руський – 750, Креховичі – 762, Петранка – 813, Голинь – 819, Залуків – 871, Ясінь – 891, Підмихайло – 1 000, Сваричів з монастирем – 1 107, Ямниця – 1 138 та Новиця – 1 199 осіб [3, к. 595–611, 885; 4, арк. 7 зв.; 6, с. 40]. Таким чином, у 140 поселеннях цієї сільської околиці Прикарпаття проживав щонайменше 47 331 житель.

* Не розділяємо точку зору З.Федунківа, що Святий Станіслав виник 1589 р. Це є лише перша згадка про монастир, а не про саме село, котре заснувалося на монастирських землях між 1772 і 1777 рр., бо в переписі населення Галичини 1772 р. його в списках діючих сіл ще не було. У 1777 р. Святий Станіслав уже складався з десяти хат, у яких мешкало 47 осіб. Із цього часу село постійно згадують переписи населення Стрийського циркулу: за 1780 р., 16 червня 1786 р., 31 травня 1787 р. Він значиться в переліку поселень Стрийського циркулу від 28 липня 1788 р., переписі населення 1808 р. та ін. Зокрема, 1780 р. Святий Станіслав нараховував 10 хат з населенням 56 осіб, а 1808 р. – 17 хат, у яких проживало 19 родин загальною кількістю 93 особи. Отже, немає ніяких підстав довіряти З.Федунківу, адже його голослівні твердження базуються на вимислі, а не на першоджерелах (Див.: ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 85, спр. 1240, арк. 2, 5; АРКВ. – ТS, sygn. 1845, к. 603, 624, 866, 927–928, 960, 1199, 1216).

Решта 52 населених пункти (2 міста й 50 сіл) Болехово-Долинської околиці, що входили в склад Стрийського циркулу, були переписані дещо пізніше – 31 травня 1787 р. На той час Болехів налічував 1 404, а Долина – 2 100 осіб [3, к. 1211].

Села мали таку населеність: Сулуків – 82, Яворів – 100, Максимівка – 101, Сукіль – 105, Гузіїв (Старий Гузіїв) – 110, Бубнище – 119, Мала Тур'я (її в документах іноді ще називали Гнилою) – 124, Новоселиця – 126, Нягрин – 135, Липа – 141, Липовиця – 163, Лужки, Станківці – по 167, Пациків – 170, Бряза, Лолин, Суходіл – по 200, Танява – 205, Тяпче – 207, Вишків – 229, Церковна – 250, Поляниця – 266, Гериня – 267, Кальна – 272, Слобода Болехівська – 280, Тростянець – 298, Ілемня, Підбереж, Якубів – по 300, Рахиня – 304, Новошин – 325, Раків – 352, Грабів – 396, Лоп'янка – 411, Нижній Струтин – 486, Сенечів – 503, Розточки – 535, Гошів – 538, Велдіж (з 1946 р. – Шевченкове) – 575, Надіїв – 578, Тисів – 630, Княжолука – 650, Витвиця – 723, Мізунь (Старий Мізунь) – 745, Волоське Село – 837, Верхній Струтин – 840 осіб і Спас з Погорільцем, Підсухим та Лугами – 1 207 осіб. Отже, у Болехівсько-Долинській околиці Стрийського циркулу проживало 18 240 осіб, у тому числі 3 504 міських і 14 736 сільських жителів [3, к. 804–818, 921, 923, 937–941, 1111–1117, 1121].

Усього в 199 прикарпатських населених пунктах Стрийського циркулу проживали 75 521 житель, у тому числі в дев'яти міських – 13 454 і в 190 сільських поселеннях – 62 067 осіб.

У склад Заліщицького циркулу входило 98 прикарпатських поселень, з яких було сім міських і 91 сільське. Міське населення семи міст Прикарпаття, яке входило в склад Заліщицького циркулу, налічувало 12 194 жителів. Зокрема, у Гвіздю проживало 465, Михальчу – 486, Заболотові – 766, Кулачківцях – 886, Чернелиці – 1 178, Снятині – 3 956 і Городенці – 4 457 осіб. Зрозуміло, що серед міських населених пунктів Заліщицького циркулу найменш людними були містечка, а більш населеними – міста [5, арк. 7–9 зв.].

Кількість мешканців у сільських поселеннях Заліщицького циркулу виглядала так: Кобилець – 67, Хвалибога – 72, Острівець, Хмелева – по 82, Білка – 95, Гавриляк – 96, Чехова – 115, Передівання – 116, Келихів – 135, Пробабин – 136, Рогиня – 148, Семенівка – 154, Далешова – 164, Підстая, Прухнище – по 183, Микулинці – 187, Горілець – 190, Драгасимів – 195, Остапківці – 200, Трофанівка – 210, Богородичин – 213, Бучачки – 223, Слобідка – 225, Поточок – 247, Кулачин – 248, Оліїв – 249, Хом'яківка – 254, Любківці, Репужинці – по 256, Будилів – 261, Тучапи – 264, Рашків – 276, Тулова – 281, Сокирчин – 298, Вільховець, Устя – по 332, Старий Гвіздець – 335, Копачинці – 338, Глушків – 349, Сороки – 352, Топорівці – 353, Олешків – 359, Гостів – 365, Колінці – 368, Дубки – 373, Торговиця Пільна – 394, Видинів – 395, Белелуя – 410, Кунисівці – 416, Загайпіль – 417, Хлібичин – 424, Малий Гвіздець, Росохач – по 425, Карлів (з 1946 р. – Прутівка) – 442, Русів – 453, Вербівці – 455, Виноград – 458, Тулуків – 462, Красноставці – 465, Демиче, Ісаків – по 503, Завалля – 519, Підвисока – 527, Колінки – 529, Ганьківці – 546, Вікно – 554, Семаківці – 575, Раковець – 576, Борщів – 594, Петрів – 606, Попільники – 609, Корнів – 622, Вовчківці – 651, Рудники – 664, Стрільче – 693, Балинці – 707, Задубрівці – 731, Ясенів Пільний – 746, Джурків – 781, Тростянець – 791, Городниця – 798, Княже – 820, Залуччя – 834, Чернятин – 970, Тишківці – 980, Джурів – 991, Стецева – 1 001, Серафинці – 1 090, Ілинці – 1 106, Поточиска – 1 144 і Чортовець – 1 384 осіб [3, к. 1275].

Отже, у 91 селі цієї прикарпатської околиці вікувало 40 373 осіб. Разом з міським населенням чисельність зазначеної округи Заліщицького циркулу становила 52 567 жителів.

Отож станом на 26 січня 1787 р. кількість населення Прикарпаття складала за мінімальними підрахунками 345 636 осіб, у тому числі в 44 містах і містечках проживало 78 475, а в 645 поселеннях у сільській місцевості – 267 161 житель.

Прикарпатські міста, містечка й села за характером власності перебували в державній, приватній і церковній власності. Державний фонд складався з колишніх поселень королівського домену Речі Посполитої. У державній власності знаходилося 5 міських і 115 сільських поселень. Щодо циркулів картина державних міст і сіл Прикарпаття виглядала таким чином: Заліщицький циркул мав 20 поселень: одне міське (Снятин) і 19 (Белелуя, Будилів, Видинів, Глушків, Джурків, Завалля, Карлів, Княже, Кулачин, Підвисока, Раковець, Русів, Семенівка, Стецева, Тишківці, Топорівці, Устя, Чортовець, Ясенів Пільний) сільських. Станиславівський мав два міста – Коломию й Кути та 21 сільське поселення, а Стрийський – 75*, відповідно, три міських (Галич, Калуш, Долина) і 72 сільських поселень [3, к. 1275].

Приватні поселення тримали дрібна, середньозаможна шляхта та магнати. Дрібна шляхта мала до п'яти, середня – до десяти, а магнати в особі графів і князів понад десять населених пунктів. Причому всі міста й містечка перебували тільки в руках магнатських родин. Магнатське землеволодіння прикарпатських поселень Бережанського циркулу було зосереджене в руках графині Ізобели Любомирської (Бабухів, Конюшки, Лючинці, Уїзд); Софії Любомирської (м. Рогатин, містечко Ферліїв і села Бабинці, Вербилівці, Залужжя, Кліщівна, Кутці, Підвиння, Підгороддя, Потік, Руда, Солонець, Черче); графині Юлії Ревуської (м. Бурштин і села Долішні Сарники, Кунички, Куропатнички, Насташин, Озеряни, Середні Сарники, Тенетники, Юнашків); графа Домініка Цетнера (містечко Княгиничі й села Загір'я, Явче); графа Антонія Яблоновського (містечко Більшівці й села Ганівці, Гербутів, Нові Скоморохи Підшумлянці, Поплавники, Старі Скоморохи); графа Матія Яблоновського (містечко Підкамін'я і села Беньківці, Дички, Фрага) і графині Яблоновської. Остання на теперішній Львівщині ще володіла Стрілиським ключем – містечком Стрілиська й селами Виспа, Голдовичі, Жабокруки, Кнісело, Лешин, Любша, Лючани, Мельна, Русятичі, Старі Стрілиська [1, к. 51, 58, 59, 70, 71].

До дрібної шляхти в Бережанському циркулі належали Дустан Вояковський, Антон Кінашівський, Онуфрій Кінашівський, Антон Погорецький, Каспер Рогалінський, Костянтин Рогалінський, Ігнатц Свірський, Мартин Шарловський і Василь Шумлянський. Так, Дустан Вояковський володів Горішньою Липицею; Антон Кінашівський – Желіборами; Онуфрій Кінашівський – Кінашевим; Антон Погорецький – Завадівкою і Залип'ям; Каспер і Костянтин Рогалінські – містечком Стратином, селами Стратин, Дубринів (Дібринів), Пуків; Ігнатц Свірський – Жовчевом; Мартин Шарловський – Васючином і Воскресінцями й Василь Шумлянський – Свистільниками [1, к. 51, 58, 59, 62, 63].

З родин середньозаможної шляхти Бережанського циркулу відомі Анна Глинська – володарка Курянського ключа на Тернопіллі, до якого входило також прикарпатське село Долішня Липиця; Людовіка Трембинська, яка була власницею Дегови, Долинян, Помонят і Псар та якийсь Іво Свірський, котрий володів Горішніми Сарниками, Данильчем, Лопушною, Обельницею й Чесниками [1, к. 60, 61].

Із сільських поселень Бережанського циркулу церковними маєтками були Библо, Дитятин, Загір'я, Кукільники, Медуха, Межигірці, Семаківці, Слобідка, Хоростків, Хохонів – більшівцівського костелу, Стриганці – львівських домініканців і Яблунів, який належав отцям домініканцям з Галича [1, к. 51, 52].

* Міста: Галич, Долина й Калуш і села: Берлоги, Більшівцівська Слобідка, Бовшів, Бубнище, Бринь, Вікторів, Вістова, Грабів, Грабівка, Гузіїв (Старий Гузіїв), Гута Нова, Гута Стара, Гутисько Нове, Гутисько Старе, Дегова, Дубівці, Добровляни, Довге, Завій, Загір'я, Залуків, Ілемня, Кадобне, Кальне, Камінь, Козина, Копанки, Коростовичі, Красне, Кропивник, Липовиця, Лоп'янка, Лязяне, Майдан (коло Галича), Майдан (у лісах Калушини), Гнила Тур'я (Мала), Мислів, Мізунь (Старий Мізунь), Мостиська, Надіїв, Небилів, Нижній Струтин, Новиця, Новоселиця, Павлівка, Петранка, Підбереж, Підмихайло, Пійло, Прислоп, Раків, Ріп'янка, Середній Угринів, Сівка Калуська, Сливки, Слобода Небилівська, Стасева Воля, Старий Угринів, Сулуків, Суходіл, Тисів, Тростянець, Тустань, Тязів, Тяпче, Угринів, Яворів, Яворівка, Якубів, Ямниця, Ясенів і німецькі колонії Гофнунгсау, Ляндестреу, Новий Калуш й Угартсталь. (Див.: Archiwum Państwowe w Krakowie na Wawelu (dalej – APKW). – TS, sygn. 1845, к. 877, 883, 896, 897).

У Станиславівському циркулі держава у своєму розпорядженні мала одне місто й двадцять сіл. Ними були місто Кути та села: Бервінкова, Білоберезка, Великий Рожен, Голови, Гринява, Довгополе, Кобаки, Красноіль, Малий Рожен, Перехресне, Полянки, Рибно, Розтоки, Слобідка, Старі Кути, Стебник, Тюдів, Устеріки, Ферескуля, Хороцова і Яблуниця [2, к. 40].

Найбільш заможною землевласницею Станиславівського циркулу була графиня Катерина Косаківська-Потоцька, якій належало 4 міста й 47 сіл (м. Богородчани, Лисець, Солотвин, Станіслав і села: Баня (тепер це присілок с. Росільна), Богрівка, Глибока, Горохолин, Гринівка, Дзвиняч, Дрогомирчани, Жаб'є, Загвіздя, Іваніківка, Княгинін, Князівка, Космач (на Богородчанщині), Кривець, Кричка, Крехівці, Лесівка, Ляхівці, Майдан, Манява, Маркова, Молодилів, Молоткова, Монастир Скит, Монастирчани, Нівочин, Новоселиця, Пасічна, Пациків, Опришівці, Пороги, Посіч, Похівка, Радча, Раковець, Рибне, Рожнів, Росільна, Саджівка, Слупейка, Старий Лисець, Старі Богородчани, Стебник, Чукалівка, Хлебівка (нині – Глебівка), Хмелівка, Яблінка).

За нею найбільшим магнатом у Станиславівському циркулі був граф Ігнатій Цетнер, який володів 39 населеними пунктами, у тому числі двома містами – Делятином, Надвірною і 37 селами – Баня-Свіркою, Баня-Березовом, Битьковом, Білими Ославами, Великим Ключевом, Верхнім Березовом, Волосовом, Грабівцем, Добротовом, Дорою, Заріччям, Зеленою, Іванівцями, Княждвором, Красним, Ланчином, Лоєвою, Лугом, Лючками, Малим Ключевом, Микуличиним, Назавізовом, Нижнім Березовом, Нижнім Ключевом, Пасічною, Пневом, Раківчиком, Стримбою, Текучею, Тисьменичанами, Тлумачиком, Чорним Потоком, Чорними Ославами, Шепарівцями, Цуциловом, Яблуницею і Ямною) [2, к. 45–48].

У когорту найзаможніших землевласників Стрийського циркулу входив граф Вінценс Потоцький. Він був володарем одного містечка і 32 сіл (містечко Отинія й села: Будзин, Верхній Майдан, Виноград, Ворона, Гаврилівка, Гвізд, Глинки, Голосків, Горішня Велесниця, Грабич, Граничний Майдан, Долішня Велесниця, Дятьківці, Заліщики, Закрівці, Зубрець, Кийданці, Коршів, Красилівка, Ліски, Молодилів, Нові Кривотули, Новосілка, Одаї, Перевозець, Перерісль, Порхова, Скопівка, Слобода, Старий Майдан, Старі Кривотули, Стінка, Струпків, Сопів, Угорники й Черемхів).

Серед землевласників краю четверту позицію в ієрархії найзаможніших займала графиня Анна Яблоновська, яка владарювала Маріямпільською околицею (містечка Єзупіль, Маріямпіль і села: Бранівка, Буківна, Вільшаниця, Вовчків, Вовчинець, Водники, Ганусівці, Деліїв, Добровляни, Довге, Колодіївка, Лани, Милування, Новосілка, Петрилів, Підбереж, Рошнів, Сілець, Стриганці, Тумир, Юрківка і Ястрембець).

На п'ятій позиції найбагатших землевласників Станиславівського циркулу був граф Олександр Яблоновський. Він тримав 21 поселення: два містечка (Нижнів та Яблунів) і 19 сіл (Акришора, Антонівка, Братишів, Вікняни, Годи, Дебеславці, Замулинці, Іспас, Ковалівка, Космач, Кутище, Лісна Слобідка, Люча, Мала Кам'янка, Мишин, Назірна, Нижній Вербіж, Олешів, Стопчатів) [2, к. 45–50].

Інші землевласники, які належали до магнатської плеяди мали на теренах Станиславівського циркулу дещо скромніші маєтки. Так, у руках графині Марціяни Чосновської знаходилося міста (Отинія, Тисмениця) і дванадцять сіл (Богоня (Погоня), Клубівці, Лядське, Микитинці (біля Станиславова), Марківці, Остриня, Підпечери, Підлужжя, Пшеничники, Угорники (біля Станиславова), Чорнолізці, Хом'яківка). Магнат Теодор Потоцький тримав дванадцять поселень (містечко Печеніжин і села: Брустори, Верхній Вербіж, Верхній Ключів, Маркова, Молодятин, Прокурава, Рунгори, Саджавка, Слобода Рунгорська, Трійця, Шешори). Графиня Соломія Дідушицька володіла восьмома селами (Жуків і Жукотин Станиславівського й Лолин, Нягрин, Пациків, Рахиня, Слобода та Сенечів Стрийського циркулів).

Однакову кількість – по сім поселень мали три графи: Теодор Дідушицький, Козібродський і Георгій Потоцький. Перший володів другою половиною містечка Косів і

селами: Бабин, Город, Річка, Черганівка, Хімчин, Яворів, другий посідав містечко Хотимир і села Воронів, Гарасимів, Жабокруки, Лука, Монастир, Незвище, а в розпорядженні третього графа знаходилося місто Тлумач і шість сіл: Бортники, Гринівці, Грушка, Долина, Надорожна, Озеряни [2, к. 44].

Земельні маєтки в Станиславівському циркулі мали також графи Антон Бельський, Домінік Дідушицький Ігнатій Потоцький, Микола Потоцький, Йосиф Ребуський, Ян Скарбек, барон Рохус Чехович і графиня Анна Понінська. Серед них найбільше сіл тримав Антон Бельський, який володарював п'ятьма поселеннями: Брустури, Верхній Вербіж, Верхній Ключів, Прокурава й Шешори [2, к. 51].

Граф Ян Скарбек опікувався одним містечком (Обертин) і трьома селами (Балагорівка, Лісний Хлібичин, Михалків). Такою ж кількістю поселень володіла графиня Анна Понінська: містечком Пістинем і селами Вибранівка, Микитинці, Уторопи [2, к. 43, 44, 51].

Барон Рохус Чехович і граф Йосиф Ребуський мали по три села. Перший володів селами Болагичі (Полагичі), Локітки, Слобідка, а граф Йосиф Ребуський – Черніїв, Хом'яків, Криплин (Хриплин). Граф Домінік Дідушицький володарював на Гуцульщині Горішнім Ясеновом, а граф Микола Потоцький на Покутті теж одним поселенням – Живачевом.

Середньозаможну шляхту в Станиславівському циркулі представляли Йосиф Романовський, у руках якого були три села Косівщини: Монастирське, Старий Косів і Соколівка, і Рафаель Холоневський, який володів колишніми королівськими землями Коломийського староства: містом Коломиєю та селами Матіївці, Корнич, Королівка й Кропивище [2, к. 53, 54].

Дрібними шляхтичами в Станиславівському циркулі значилися Леопольд Богдан, Ян Ботовський, Станіслав Бушіні, Ян Гоньовський, Барбара Калиновська, Ігнатій Карніцький, Онуфрій Кіцький, Йосиф Коршінський, Катерина Кримала, Йосиф Лоос, Ева Ошасальська, Францішка Пахмінська (вірогідно, Бахмінська), Михайло Пахмінський (очевидно, Бахмінський), Петровський, Михайло Ронікер та Ігнат Фількевич [2, к. 35–54]. Так, Криворівня знаходилася в руках Францішки Бахмінської, Леопольд Богдан володів Прибиловом; Ян Ботовський – Лісною і Пільною Тарнавицями; Станіслав Бушіні – Залуччям над Прутом, Переривом, слобідським сільцем Воловою; Ян Гоньовський – Королівкою (на Тлумаччині), Барбара Калиновська – Богородичиною і Гостевом; Ігнатій Калиновський – Великою Кам'янкою, Добровідкою, Якубівкою; Ігнатій Карніцький – Колінцями; Онуфрій Кіцький – Братківцями й Камінною; Йосиф Коршінський – Журками й Старуною; Катерина Кримала – Пужниками; Йосиф Малиновський – Озерцем і Кремидовом; Ева Ошасальська – П'ядиками; Михайло Пахмінський – Гончаровом; коломийський адвокат Петровський – Ценявою; Михайло Ронікер – Закрівцями й Торговицею (коло Отинії) та Ігнат Фількевич – Підгайчиками [2, к. 36–54].

Церковними поселеннями були Баб'янка (отців василіан), Воскресінці (коломийського костелу), Делева (коропецького латинського костелу), Узин (отців домініканців), Парище, Фетьків (Станиславівського римського колегіату) [2, к. 41].

Малоземельними власниками в Стрийському циркулі були Констанція Бельська, Ігнат Бельський, Станіслав Броньовський, Ян Голєєвський, Людвіг Добровський, Франц Залуський, Адам Зебрєвський, Микола Карабійовський, Катерина Косаковська, Карл Коц, Йось Мірсвінський, Томаш Невєгловський, Петро Позира, Матій Прилуський, Анна Розвадовська, Каспар Стажіновський, Лукаш Струтинський, Анна Стадницька, Михайло Стадницький, Матей Сулятицький, Соломія Тарновська, Текля Шидловська, Степан і Тома Шумлянські, Андрій Яніцький, Адальб Ярункоський, Констанція Ярункоська, Ян Ястремський і Ксаверій Ястремський.

Констанція Бельська тримала Остру; Ігнат Бельський володів Липою; Станіслав Броньовський – Болоховом і Великою Тур'єю; Ян Голєєвський – Бабином і Студинкою; Людвіг Добровський – Голином; Франц Залуський – Княжолукою і Новоселицею; Адам

Зебрівський – Підгірками й Станковом; Микола Карабійовський – Геринею й Гошовом; Карл Коц – Перевозцем; Йось Мірсвінський – Бережницею; Томаш Невеґловський – Височанкою, Демешківцями, Островом і Темирівцями; Петро Позира – Дібровою й Томашівцями; Матій Прилуський – Сапоговом; Анна Розвадовська – Блюдниками, Дороговым, Кориповом (Куриповом), Букасівцями (Пукасівцями), Сідлиськами; Каспар Стажіновський – Станківцями; Анна Стадницька – Сівкою Войнилівською; Михайло Стадницький – Мошківцями й Новим Мартиновом; Матей Сулятицький – Котячим (нині – це складова частина села Тужилів) і Тужиловом; Соломія Тарновська – Рівним, Слободою і Топільським; Доміцій Шептицький – Комаровом; Текля Шидловська – Брошневом; Степан і Тома Шумлянські – Витвицею, Розточками, Слободою і Сукілем; Лукаш Струтинський – Верхнім Струтином; Андрій Яніцький – Дем’яновом, Должкою, Лукою, Старим Мартиновом; Адальб Ярункоський – Різдяним; Констанція Ярункоська – Слободівом (Суботовом); Ян Ястремський – Долпотовом і Підгірками, а Ксаверій Ястремський – Хотинном [3, к. 901, 1273–1274].

Більш заможними землевласниками Стрийського циркулу були Елеонора Жураківська, Франц Млоцький і Констанція Потоцька. Елеонора Жураківська посідала Бабин, Берлоги, Колодіїв, Німшин і Студинку. Франц Млоцький тримав Бубнище, Тисів та ще два села нинішнього Стрийського району Львівської області – Жулин і Колодницю. Констанція Потоцька була власницею невеликого містечка Журів та сіл Підмихайлівці й Колоколин [3, к. 885, 891, 893, 1279–1280].

Найбільшими землевласниками Стрийського циркулу були: граф Йосиф Потоцький, котрий орендував у держави колишне Галицьке староство (місто Галич і 19 сіл: Більшівцівська Слобідка, Бовшів, Бринь, Вікторів, Дегова, Дубівці, Майдан, Нова Гута, Нове Гутисько, Стара Гута, Старе Гутисько, Залуква, Козина, Коростовичі, Павлівка, Стасева Воля, Тустань, Тязів, Угринів і Ямниця); граф Михайло Вілогурський мав Журавненський ключ (одне місто й 19 сіл, у тому числі два прикарпатських: Підбереж і Цвітову); граф Ян Скарбек посідав Рожнятівський ключ (одне містечко й 13 сіл – містечко Рожнятів і села Вільхівка, Демня (тепер – присілок села Цінева), Дуба, Дубшара, Князівське, Креховичі, Лецівка, Рішняте, Ріпне, Сваричів, Цінева, Янівка (з 1946 р. – Іванівка), Ясеновець); граф Тадей Потоцький тримав Войнилівський ключ (одне містечко й 11 сіл – містечко Войнилів і села: Верхня, Гуменів, Довга, Дубовиця, Завадка, Збора, Мединя, Нягівці, Середня, Сільце, Слобідка); князь Адам Чарторійський володів Букачівським ключем (одне місто й дев’ять сіл – м. Букачівці й села: Вишків, Журавенько, Козара, Новий Мартинів, Новошин, Посвірж, Слобідка, Чагрів, Черніїв); граф Йоахім Потоцький володарював Болахівським ключем (містечком Болахів і селами: Болахів Руський (нині – у складі Болахова), Бряза, Волоське Село, Должжа, Поляниця, Соломонова Гора (тепер – квартал Болахова), Сукіль, Танява); граф Домінік Дідушицький мав одне містечко й десять сіл, з яких чотири села були прикарпатськими: Велдіж, Вишків, Максимівка та Новошин. У цьому циркулі зі Станиславівського циркулу магнатка Катерина Косаковська мала одне село – Боднарів [3, к. 595–611, 880–883].

До церковних земель у Стрийському циркулі належали поселення: Белеїв, Крилос, Луги, Німшин, Перлівці, Погорілець, Підгороддя, Підсуха, Пітрич, Перегінськ, Сваричів з монастирем, Святий Станіслав, Сільце, Сокіл, Спас і Чолгани. Сваричевом з монастирем володіли василіанські ченці, Святим Станіславом опікувалися монахи францішканського ордену, Крилосом, Перегінськом, Підгороддям, Пітричем і Соколом – Львівська греко-католицька архієпископія, Белеївом, Чолганами – Львівська латинська капітула, Лугами, Погорілцем, Підсухами й Спасом – римо-католицька капітула в Перемишлі, Сільцем – латинський костел у Войнилові, а Німшином і Перлівцями – латинський костел у Більшівцях [3, к. 600, 607, 608, 611, 899, 1277–1278].

У Заліщицькому циркулі, як і в інших циркулах Прикарпаття, основна маса сільських і міських поселень знаходилася в руках магнатів і середньозаможної шляхти. Так,

граф Михайло Ронікер був власником колишнього Снятинського староства, яке складалося з м. Снятин і сіл: Белелуя, Будилів, Глушків, Джурів, Драгасимів, Завалля, Залуччя, Закрівці, Карлів, Княже, Колочин (Кулачин), Красноставці, Микулинці, Русів, Стецева, Топорівці, Торговиця Пільна і Ясенів Пільний [5, арк. 9 зв.].

За ним за кількістю поселень ішов граф Станіслав Костка, який мав містечко Гвіздець і 14 сільських поселень: Виноград, Вільховець, Гавриляк, Остапківці, Островець, Попільники, Прухнище, Росохач, Слобідку, Тишківці, Чехову, Чортовець, Хвалибогу й Хлібичин. Графиня Катерина Косаковська тримала Заболотівський ключ: містечко Заболотів і навколишні села: Ганьківці, Демиче, Задубрівці, Ілінці, Келихів, Любківці, Олешків, Тулуків і Тростянець. Граф Теодор Потоцький владарював двома міськими поселеннями – Городенкою й Кулачківцями та сімома селами – Балинцями, Бучачками, Вікном, Серефинцями, Трофанівкою, Чорнятином і Хом'яківкою. Граф Петро Потоцький володів містечком Чернелиця та селами: Кунисівці, Корнів, Олієва й Хмелева. Граф Людвіг Скарбек владарював над населенням сіл Білка, Дубки, Колянки, Репужинці й Семаківці. І, насамкінець, найменше поселень у Заліщицькому циркулі мали графиня Тереза Скарбек, яка володіла містечком Михальче та селами Далешів і Рашків, і граф Антон Бельський, котрий мав два села – Рогиця та Сороки [5, арк. 7, 8, 9–9 зв.].

Лише кілька сіл знаходилися у власності малозаможної шляхти. Зокрема, Маріанна Бахмінська володіла Загайполем, Малим Гвіздцем, Підстаєю, Старим Гвіздцем; Францішка Бахмінська – Копачинцями, Григор Босняк – Стрільчем, Тадей Босняк – Пробабиним, Леопольд Бохдан – Прибиловом, Йоганн Гоньовський – Гринівцями й Королівкою, Катерина Гримала-Готліб – Пужниками, Барбара Калиновська – Богородичиним і Гостевом, Йосиф Калиновський – Вовчківцями, Ігнат Корніцький – Прибиловом, Йосиф Міловський – Борщевом; Адам Мрозівський – Вербівцем і Торговицею, Антон Пружинський – Сокирчином та Петрівом, Онуфрій Сабельський – Підвисокою, Райнгольд Стремеський – Видиновом, Горельцем (імовірно, Орельцем), Рудниками; Розалія Шумлянська – Раківцем і Семенівкою [5, арк. 7, 8, 9, 14].

Церкві в Заліщицькому циркулі належало тільки п'ять сіл: Поточок, який вилучили з фонду державних земель і надали в користування монахам снятинського домініканського ордену; Тулова, якою володіли отці снятинського костелу; Городниця, Передівання та Поточиска, які належали місіонерам з Городенки [5, арк. 8, 9, 9 зв.].

Насамкінець слід зазначити, що встановлена чисельність населення Прикарпаття за 1781–1786 рр. є лише мінімальною й не відповідає фактичній дійсності. Зокрема, по-перше, не вдалося встановити відомостей про кількість мешканців, що жили в трьох тодішніх населених пунктах: Олієво-Королівці, Орельцю й Підвербцях, по-друге, неясно, чи під час переписів ураховувалася челядь власників та самих володарів і посесорів краю.

Дуже важливо наголосити, що мала населеність міст, містечок і сіл Прикарпаття не була якоюсь особливістю демографічного розвитку краю, а повсюдною на західноукраїнських теренах. Так, 1777 р. на територіях нинішньої Львівської області, які колись входили до складу Перемиської землі, залюдненість міських поселень була такою: у Старій Солі жило 477, Фельштині (нині – Скелівка) – 485, Турці – 791, Скольому – 836, Нижанковичах – 938, Хирові – 989, Старому Самборі – 1 320, Краківцю – 1 770, Добромилі – 1 856, Мостиськах – 2 326, Дрогобичі – 3 722, Самборі – 3 834 і Стрию – 4 554 жителі [7, с. 244–245].

Підсумувавши вищесказане, можна констатувати:

1. На час перепису населення Прикарпаття мало добре розвинуту мережу міських і сільських поселень, які умовно можна розділити на три категорії: малі, середні й великі. У малих сільських поселеннях чисельність жителів коливалася від 30 до 300, у середніх – від 301 до 700, а у великих – від 701 й вище осіб.

2. Із 698 поселень Прикарпаття головна маса населених пунктів припадає на Станиславівський і Стрийський циркули, дещо менше на Заліщицький і найменше на Бере-

жанський циркули. До складу першого, як уже зазначали, входило 21 міське й 288 сільських, до другого, відповідно, 9:190, третього – 7:98 і четвертого – 7:76 населених пунктів.

3. Основна маса міського населення Прикарпаття жила в містечках, а в сільській місцевості більшість селянства проживала в селах середньої величини. Як села, так і містечка й міста прикарпатського краю в той час були малолюдними. Щоправда, така ситуація була характерною й для інших українських територій західноукраїнського регіону.

4. Перепис населення Стрийського циркулу засвідчує, що на територіях Прикарпаття розпочалася урядова колонізація* краю німецьким населенням. Тут на резервних землях державної власності українських сіл виникає чотири німецькі колонії: Гофнунгсау, Ляндестреу, Новий Калуш й Угартсталь. Перша виникла на Долинщині, а три останні на Калущині.

5. Населені пункти краю знаходилися у власності держави, приватних руках: шляхти, магнатів і релігійних інституцій. Приватні поселення Прикарпаття в основному знаходилися в руках 30 графів, баронів та князів. Це дає підстави твердити, що земельний фонд 43 родин дрібної й середньозаможної шляхти в цілому поступався магнатському землеволодінню. Найбільш потужними магнатськими родинами на теренах краю були Тадей Потоцький (33), Анна Яблонівська (34), Ігнатій Цетнер (39) і Катерина Косаковська (62). Найменший земельний фонд був у руках греко-католики та католицької церков (39 поселень).

1. Archiwum Państwowe w Krakowie na Wawelu. – Teki Schneidera (dalej – TS), sygn. 1804.
2. Там же. TS, sygn. 1844.
3. Там же. TS, sygn. 1845.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 134, оп. 2, спр. 38.
5. Там само, ф. 146, оп. 85, спр. 1240.
6. Kuhn W. Die jungen Deutschen sprachinseln in Galizien / W. Kuhn. – Münster, 1930. – S. 40.
7. Motylewicz Je. Miasta ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII – XVIII wieku / Je Motylewicz. – Przemyśl ; Rzeszów, 1993. – S. 244–245.

Впервые в отечественной историографии делается попытка определить численность населения Прикарпатья в последней четверти XVIII ст. В статье также дано количество жителей в отдельно взятом населенном пункте края. Определено количественный состав городского и сельского населения исследуемого региона.

Ключевые слова: Прикарпатье, циркул, население, город, село, селение.

The attempt to figure out the number of Carpathian population in the last quarter of the 18th century is made in the home historiography for the first time. The number of people in each populated area taken separately is given in the research, the number of people living in towns/cities and villages of the land is figured out.

Key words: Carpathian region, district, population, town/city, village, settlement.

УДК 94 (477)
ББК 63.4 (4 Укр) 52

Володимир Булачек

ПОСОЛЬСЬКА ПРАЦЯ ЮЛІАНА РОМАНЧУКА В ГАЛИЦЬКОМУ СЕЙМІ В 1880-х РОКАХ

У статті проаналізовано основні вектори діяльності Юліана Романчука в Галицькому крайовому сеймі, визначено коло проблем, на вирішення яких спрямовувалися зусилля відомого громадсько-політичного діяча, простежено реакцію галицького суспільства на законодавчі ініціативи провідного діяча “Руського клубу”.

Ключові слова: Ю.Романчук, вибори, Галицький сейм, “Руський клуб”.

* Термін “колонізація” вживається у вузькому розумінні слова: розширення існуючої мережі поселень.

Юліан Романчук – представник нової генерації українських політиків Галичини, яка вийшла на історичну арену в останній чверті XIX ст. Його парламентська праця в Галицькому сеймі (1883–1895) тривалий час залишалася в центрі уваги української громадськості краю. К.Левицький згодом зазначав: “Українську політику в тому періоді називали у нас “професорською”, бо представником її був професор Юліан Романчук, і він зачав в Галицькому сеймі ставити внески на оснування українських гімназій і учительських семінарій в ім’я засади: хто має свою школу, той має свій нарід!” [13, с.67].

Метою розвідки є всебічний аналіз діяльності Ю.Романчука в Галицькому крайовому сеймі. Досліджувана проблема не отримала належного висвітлення в сучасній українській і польській історіографії. Її окремі аспекти досліджували О.Аркуша [1; 2], Т.Батенко [3], Я.Грицак [4; 5], І.Дейчаківський [6], М.Мудрий [15–17], І.Райківський [21], І.Сохоцький [22], І.Чорновол [26; 27] та ін. Джерельною базою статті є, передусім, матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Львові, а також матеріали тогочасної преси.

Парламентську діяльність Ю.Романчук розпочав після обрання послом Галицького крайового сейму в 1883 р. в окрузі Калуш–Войнилів (раніше в цьому окрузі обиралися А.Петрушевич, Я.Кульчицький). Виборча кампанія проходила в складних суспільно-політичних умовах, адже польські політики усвідомили, що негачія інтересів галицьких українців сприяє поширенню москвофільства. Діяльність народовців, спрямована на порозуміння з москвофілами, вела б до втрати авторитету й популярності перших.

На вибори 1883 р. народовці пішли торованим шляхом – сформували спільний блок із москвофілами, який у підсумку одержав тільки 9 мандатів (найменше за всю історію Галицького сейму) [14, с.23]. Після цієї поразки москвофіли запропонували обраним послам скласти повноваження, на що народовці не погодились, оскільки вперше спромоглися одержати перевагу над своїми політичними опонентами. Незважаючи на нечисленність, депутатам “Руського клубу” цієї каденції вдалося домогтися прийняття сеймових ухвал про відкриття паралельних класів з українською мовою навчання в гімназії в Перемишлі та здобуття мандата до Крайового відділу освіти.

2 жовтня 1884 р. Ю.Романчук поставив у сеймі внесок про реформу системи початкової та середньої освіти. Основна мета нормативно-правового акту – запровадити в початкових школах Галичини паралельні класи в місцевостях, де чисельність національної меншини складала понад 25%. Відомий громадсько-політичний діяч пропонував також змінити шкільний статут. Він виступив за збільшення кількості українських початкових шкіл, передусім, у містах, де немає жодної української школи навіть там, де переважали українські міщани (Городенка, Дрогобич, Яворів тощо) [2, с.74]. Відзначимо, що співвідношення польських та українських гімназій у Галичині становило 21:1 відповідно.

Практичне втілення в життя пропонованих Ю.Романчуком освітніх змін наштовхнулося на опір польської сторони, адже питання про мову викладання в початкових школах вирішували громадські ради, до складу яких входили переважно представники цієї національності. Однак цей внесок було адресовано шкільній комісії, яка рекомендувала скерувати пропозиції Ю.Романчука до Крайового відділу. Референт шкільної комісії Ю.Чарторийський визнав ініціативи Ю.Романчука слухними.

На пропозиції комісії сейм зобов’язав Крайовий відділ прозвітувати із зазначеного питання вже наступної сесії. “Ми могли би на підставі прав природних, – відзначив Ю.Романчук, – жадати, щоби всюди кожному русинові дана була спосібність в своїм ріднім язиці своє виховання і повне образование діставати. Ми в нашій внеску того не домагаємся, не домагаємся навіть того, чого моглибсьми домагатися на підставі наших устав конституційних, наприклад, щодо руських шкіл, як параграф 19 уставу засадничої приписує, усунено примус язика польського. Ми не жадаємо тут навіть догодження всім фактичним потребам, бо фактичні потреби, як сказав, вимагали б наприклад, щонайменше чотирьох гімназій руських в нашій країні. Ми, застерігаючи собі всі наші

права, домагаємся на тепер тільки усунення деяких найбільше разячих несправедливостей і деяких найтяжчих кривд” [25, арк.9].

Виступ Ю.Романчука відбувся після публікації в “Ділі” розвідки “Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883”. Газета виявила найбільше зацікавлення пропозиціями відомого громадсько-політичного діяча. Натомість москвофільські друковані органи розцінили виступ Ю.Романчука скептично. Критичну позицію зайняв також “Новый пролом”. “Представитель Руси, – писала газета, – должен держати себе достойно, требовать всяких прав с достоинством, а не просити, бо просящие в политических делах не получают ничего” [18]. Отже, москвофіли в 1884–1885 рр. сприймали внесок Ю.Романчука як вузькопартійну ініціативу. Однак, починаючи з кінця 1885 р., опоненти народовців почали уважніше ставитися до його ініціатив, оскільки з’явилися надії на хоча б часткову їх реалізацію.

Значно позитивніше оцінили внесок Ю.Романчука польські політики, які гуртувалися навколо краківського часопису “Нова реформа”. Вони підтримали пропоновані зміни, адже вважали, що потрібно “уже визначитися – або хочемо згоди й порозуміння, або ж волиємо воювати. Або визнаємо право русинів на розвиток і вживання власної мови й народності – або ж, заперечуючи, хочемо їх штовхнути в обійми хтивого сусіда (Росії. – *В.Б.*)” [12, с.86]. На думку І.Чорновола, познанські газети привітали внесок Ю.Романчука з раціональних міркувань: українці в Галичині перебували в приблизно такому ж становищі, як поляки супроти німців у Пруссії. Інші публікації польських часописів різної політичної орієнтації були переважно нейтральними [22, с.94].

Тридцятого листопада 1885 р. на засіданні Галицького сейму відбулося перше читання внеску Ю.Романчука про зміну крайового шкільного статуту стосовно мови викладання в початкових і середніх школах. Як і передбачалося, запропоновані зміни в галузі початкової освіти підтримали тільки 4 повіті; “за” (з певними умовами) – 12 повітів й одне місто; “проти” – 18 повітів і 3 міста; “проти” з певними модифікаціями – 8 повітів; 1 місто уникнуло однозначної відповіді; 4 повіті відмовилися надавати рекомендації через некомпетентність; 28 повітів і 24 міста проігнорували запит. Отже, Крайовий виділ, хоча й підтримав ідею перетворення паралельних класів початкових шкіл в окремі українські школи, однак висловився проти пропонованих змін у шкільному статуті [28, с.215]. Результати опитування щодо пропозиції у сфері середніх шкіл були значно гірші: “за” – 8; “проти” – 29; не дали однозначної відповіді – 10, “промовчали” виділи 30 повітів і 24 міст. Крайовий виділ висловився проти поділу класів на засаді мови викладання, оскільки “могли б пробудитися сильніше національні відмінності, через що потерпів би шкільний порядок” [28, с.217].

Обговорення внеску Ю.Романчука проходило в надзвичайно напружених умовах у зв’язку бажанням окремих польських депутатів заслухати звіт у повному вигляді. У цій ситуації слово взяв Ю.Романчук, який розцінив подібні ініціативи як безпрецедентний випадок. Він не погодився з “тоном відповіді” Крайового виділу. Після цієї словесної перепалки сейм адресував звіт Крайового виділу шкільній комісії, зобов’язавши її запропонувати проект рішення до закінчення сесії [8]. Надалі на засіданнях шкільної комісії сейму внесок Ю.Романчука обговорювався ще чотири рази. На останньому з них автор змінив свої вимоги, включивши до них ще одну – утворення окремої гімназії в Перемишлі та паралельок у Коломиї, Станиславові й Тернополі.

Першопочатково шкільна комісія сейму їх не підтримала, мотивуючи своє рішення ухвалою Перемишльської повітової ради, представники якої вважали, що в місцевій гімназії кількість учнів-русинів недостатня для організації окремої гімназії, що було очевидною неправдою. Згодом, під тиском громадськості, шкільна комісія все ж таки була змушена підтримати пропозиції про відкриття початкових шкіл для національної меншини та схвалити концепцію заснування паралельок з українською мовою навчання, котрі в разі подальшого успішного розвитку могли б перетворитися в окремі гімна-

зії. З огляду на те, що не опитано повітової ради в Тернополі та Станиславові, відхилено пропозиції Ю.Романчука про паралельки в гімназіях цих міст [6, с.56].

Офіційну позицію уряду щодо внесення Ю.Романчука в липні 1885 р. оприлюднила “Gazeta Lwowska”. Уряд був готовий підтримати його пропозиції рівно ж настільки, наскільки вони не суперечили чинному законодавству. Була відхилена ідея створення паралельних класів у гімназіях Східної Галичини з дидактичних міркувань. Водночас уряд не виступав проти відкриття української гімназії в Перемишлі [7, с.102].

Шкільна тематика домінувала на засіданні Галицького сейму 2 та 4 січня 1886 р. Ю.Романчук висловив незадоволення через певну модифікацію шкільною комісією його пропозиції, заявивши, що “Руський клуб” утримується від голосування. Особливістю засідання 2 січня 1886 р. стали пропозиції А.Малецького, у яких він висловився проти самого принципу поділу освітніх закладів на польські й українські, доводив потребу утраткізму. Четвертого січня 1886 р. утраткістичні пропозиції А.Малецького підтримав директор Львівської чоловічої учительської семінарії Є.Черкавський, а також А.Сапіга та Т.Розвадовський. Пропозиції Ю.Романчука схвально оцінив єпископ Ю.Пелеш, угодовську промову якого підтримала значна частини польських послів, які напередодні ставилися до українських пропозицій негативно [10].

Результатом двох читань стало ухвалення трьох законопроектів, які підготувала шкільна комісія. У них, зокрема, запропоновано змінити шкільний статут, а пропозиції Ю.Романчука доповнено пунктом, згідно з яким упровадження в початкових школах української мови відбуватиметься лише на вимогу батьків 25 учнів. Щодо середніх шкіл – висловлено сумнів у потребі заснування окремих українських гімназій, “щоб молодь потім окремо виховувалася, щоб собі самостійні уявлення про світ і свої обов’язки виробляла, і щоб врешті ставала навзаєм чужою?” [6, с.58].

Питання відкриття гімназій, на думку шкільної комісії, потребувало додаткового вивчення, передусім, у Крайовому відділі. Водночас з метою задоволення потреб українців у сфері освіти пропонувалося санкціонувати відкриття перших чотирьох класів з українською мовою навчання в гімназії в Перемишлі. Висновки Комісії мали рекомендаційний характер.

Крім внеску Ю.Романчука, на розгляд Комісії запропоновано два діаметрально протилежних подання: перше стосувалося виключно початкової школи (не рекомендувалося змінювати статут, оскільки національна меншина в містах, де вона становила менше 3 тис. осіб, автоматично позбавлялася права на національну школу). Автори другого подання рекомендували змінити шкільний статут таким чином, щоб відкрити українські паралельні класи в усіх гімназіях, де існували паралельні класи за бажанням батьків 25 учнів. Такі класи мали б тимчасовий характер і підлягали ліквідації за умови падіння відвідування менше ніж 19-ти учнів. Цей законопроект фактично повторював первісну пропозицію Ю.Романчука [22, с.96].

Дев’ятнадцятого січня 1886 р. у Галицькому сеймі обговорювався звіт Крайового відділу. Засідання відкрив А.Сапега, який виступив проти поділу освіти за національною ознакою. Доповідач виявив готовність голосувати проти проекту, який передбачав утворення гімназії в Перемишлі ще й тому, що він суперечив рішенню повітової ради. Натомість А.Сапега запропонував зобов’язати Крайовий відділ на наступній сесії подати перелік гімназій, у яких назріла потреба створення українських паралельок [27, с.231]. Після виступів А.Голєвського (про неможливість непорозуміння з українцями) і М.Антоновича (про суперечності в польському таборі щодо українського питання) розпочалися постатейні дебати.

Антиукраїнська позиція більшості польських депутатів викликала обурення Ю.Романчука, який звинуватив опонентів у надмірній непоступливості: “Бо если ви не узглядните наших жадань, тогда ви замаскуетесь до решти перед світом, а ми можемо станути сміло і перед народом, і краєм, і перед державою і сказати: «Ми робили все, що

було в наших силах, все, на що нам указовано: ми пішли так далеко, якимось могли, щоби тільки не роз'ярувати незгоди межі двома так близькими народами, а мимо того наші старання були недаремні, то вина не нас може тяжіти» [22, с.93–94].

Відзначимо, що навіть такі незначні поступки поляків у національно-культурній сфері, як відкриття однієї української гімназії в Перемишлі, сприймалися українським політикумом як значна перемога. “Діло” з оптимізмом відзначало: “Одно однако ж можемо вже тепер сконстатувати, а іменно то, що внесення пос. Романчука заінтересувало польських політиків в великій мірі і що одна часть з них, пересвідчившись о житненості руського народу в Галичині, пересвідчившись, що народне життя руське мимо всего розвинулось широко і що не тільки послі руські, а весь народ з всею свідомостою добивається своїх прав, і зрозумівши, що струю народного життя вже нічим не можна спинити в її бігу, – що та часть послів польських клониться вже дати русинам ширше поле в школах до їх національного розвою, але поки що не знає ще, що дати і в яких границях” [9].

Відгомін подій у Галицькому сеймі навколо обговорення подання Ю.Романчука “докотився” аж до Наддніпрянщини. Зокрема, О.Кониський у листі до О.Барвінського від 13 січня 1886 р. підкреслив: “Мені здається, що поляки схаменулися, та таки й час вже схаменутися. От коли б був живий Костомаров, то б я у его й виграв заклад в 1881 р. Ми перебили з ним руки: чи за 10 літ погодять русини з поляками, чи залишать поляки гукати “Niema Rusi!” Він запевняв, що на се й 20 літ мало. Оте ж на моє вийшло” [24, арк.67].

Однак проблема української гімназії в Перемишлі надалі залишалася актуальною через бездіяльність уряду. Із цих причин 9 грудня 1886 р. Ю.Романчук укотре виступив із внеском про українську гімназію в Перемишлі. Після завершення першого читання внесок направлено до шкільної комісії сейму [25, арк.9]. Двадцять четвертого січня 1887 р. відбулося друге читання внеску. Шкільна комісія підтримала пропозиції Ю.Романчука – рекомендовано зафіксувати їх у шкільному статуті й забезпечити право українців на відкриття нових гімназій. Пропозицію відомого громадсько-політичного діяча підтримали Т.Ковальський, Ю.Чарторийський, Ю.Пелеш. Натомість проти виступили М.Бобжинський та А.Голєвський. Однак після поіменного голосування пропозиція відкриття української гімназії була відхилена 60 голосами. Водночас ухвалено внесок М.Бобжинського про паралельні класи [25, арк.12].

Рішення сейму призвело до розколу “Руського клубу” – М.Антоневич і М.Січинський виступили з пропозицією скласти мандати [24, арк.67]. Цю ж позицію відстоювали часописи “Діло” і “Новый пролом”. Останній, зокрема, гостро картав українських послів за відмову від пропозиції М.Антоневича й М.Січинського про сецесію. Замість безрезультатних засідань у сеймі, “Новый пролом” радив організовувати віча й пропагувати поділ Галичини на дві окремі провінції за етнічною ознакою. Ю.Романчук у цій ситуації вирішив діяти поза межами Галицького сейму через віденський уряд. Його зусилля увінчалися тільки схваленням міністром освіти Австро-Угорської імперії постанови сейму про українські паралельки в Перемишлі [20].

Не менш актуальним питанням для українців Галичини залишалася проблема вибору до Крайового віділу представника українців. Після смерті Ю.Лаврівського “Руський клуб” утратив свого представника в цій інституції, оскільки ним став лояльний до поляків Т.Сінгалевич. Питання набуло нового звучання після втручання Відня, проте пропоновану “Руським клубом” кандидатуру Ю.Романчука не сприймали польські представники, натомість пропонуючи лояльних М.Кашека, К.Мандичевського або ж К.Охримовича. Після закулісних переговорів намісник П.Залеський погодився на кандидатуру Т.Бережницького, якого 2 грудня 1885 р. обрано до Крайового віділу [11].

Після цього рішення проблема становища українців у краї, задоволення їхніх національно-культурних проблем набули особливої гостроти. Уже на третій сесії Галиць-

кого сейму Ю.Романчук висловив обурення з того факту, що ні маршалок, ні намісник не звертаються до українців їхньою мовою. Призначений 1886 р. маршалок Ян Тарновський урахував його думку й на наступній сесії звернувся до української фракції українською мовою (як і намісник П.Залеський). На шостій сесії Ю.Романчук поставив внесок про зміну регламенту. На його переконання, під час відкриття й закриття сеймових засідань маршалок повинен звертатися до українців їх рідною мовою. Із цих причин, оголошуючи про відкладення шостої сесії, маршалок, урешті-решт, звернувся українською мовою до українських послів. Така процедура продовжувалася вже на наступних сесіях [26, с.145].

Безперспективність польсько-українського протистояння спонукала український політикум до пошуку нових форм польсько-української співпраці. Як відзначав дослідник М.Мудрий, “стало функціонуюча ідея міжнаціональної згоди виступала вагомим чинником розвитку українського й польського національних рухів, способом їх пристосування до умов австрійської конституційно-парламентської системи, елементом міжпартійної боротьби, сприяла перегрупуванню політичних сил, виконувала роль психологічного захисту, противаги зростаючому українсько-польському протистоянню, відображаючи природне прагнення людини до стабільності. ...З висоти часу можна констатувати: через зіткнення інтересів двох народів в одній провінції, кожен з яких вважав її своєю, а також через різні завдання, які стояли перед українцями й поляками в Галичині, будь-які далекосяжні угодові ініціативи були приречені на невдачу. ...Це був своєрідний ідеал (повернутий у минуле чи майбутнє), якого потребували обидві сторони і який, незважаючи на це, з кожним роком ставав усе менш досяжним” [17, с.67].

Таким чином, діяльність Ю.Романчука в Галицькому сеймі й австрійському парламенті була спрямована на реалізацію вимог українців у культурно-освітній і політичній сферах. Лідер націонал-демократів намагався втілювати в життя основні вимоги більшості українського населення краю: проведення справедливих сеймових і парламентських виборів у Галичині з дотриманням законодавства; поділу Галичини на українську та польську частини; утворення руської секції Крайової шкільної ради; заснування українського університету у Львові.

1. Аркуша О. Галицький сейм у висвітленні сучасної польської історіографії / О. Аркуша // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – Вип. 9. – С. 339–369.
2. Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західноукраїнська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 68–91.
3. Батенко Т. До історії формувань виборчої системи в Галичині та виборчих змагань галицьких українців другої половини XIX ст.: спроба аналізу / Т. Батенко // Республіканець. – 1994. – № 3–4. – С. 35–39.
4. Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України / Я. Грицак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К. : Наук. думка, 1992. – Вип. 1. – С. 119–143.
5. Грицак Я. Українське національне відродження в Галичині XIX – на початку XX ст. / Я. Грицак // Краківські українознавчі зошити. – Краків, 1997. – Т. 5–6. – С. 283–285.
6. Дейчаківський І. Юліан Романчук / І. Дейчаківський. – Івано-Франківськ, 1999. – 73 с. *Див. також:* Андрейків В. Громадсько-політична та педагогічна діяльність Юліана Романчука (1842–1932) / В. Андрейків, І. Дейчаківський. – Івано-Франківськ, 2011. – 108 с.
7. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX ст. / М. Демкович-Добрянський. – Мюнхен, 1969. – 120 с.
8. Діло. – 1884. – 16 грудня.
9. Діло. – 1886. – 11 грудня.
10. Діло. – 1886. – 6 січня.
11. Діло. – 1887. – 2 березня.
12. Качкан В. Освітньо-просвітницька та культурологічна діяльність Юліана Романчука / В. Качкан // Українство: національно-духовні виміри : зб. наук. праць і матеріалів. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 82–98.

13. Левицький К. Українські політики: силвети наших давніх послів і політичних діячів / К. Левицький. – Львів : Діло, 1936. – 140 с.
14. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині / М. Лозинський. – Львів, 1909. – 94 с.
15. Мудрий М. Галицька автономія у 70–80-х рр. ХІХ століття: українське та польське бачення / М. Мудрий // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – Вип. 7. – С. 164–172.
16. Мудрий М. Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849–1914) / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1998. – Вип. 33. – С. 12–19.
17. Мудрий М. Виборчі кампанії до Галицького сейму : суспільство, політика та міжнаціональні взаємини (60–70-ті роки ХІХ ст.) / М. Мудрий // Республіканець. – К. ; Львів, 1995. – № 1–2. – С. 35–42.
18. Новый пролом. – 1884. – 4 жовтня.
19. Новый пролом. – 1886. – 24 грудня.
20. Новый пролом. – 1887. – 12 лютого.
21. Райківський І. Між конфронтацією і спробами порозуміння – тенденції українсько-польських взаємин у ХІХ столітті / І. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 17. – С. 6–17.
22. Сохоцький І. Юліан Романчук / І. Сохоцький // Історичні постаті Галичини ХІХ – ХХ ст. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1961. – С. 91–117.
23. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 372, оп. 1, спр. 16, арк. 12.
24. ЦДІАЛ України, ф.382, оп. 1, спр. 2, арк. 67.
25. Там само, ф. 382, оп. 1, спр. 59, арк. 9.
26. Чорновол І. Українська фракція Галицького Крайового Сейму. 1861–1901. (Нарис з історії українського парламентаризму) / І. Чорновол. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 288 с.
27. Чорновол І. Видатні депутати Галицького сейму і австрійського парламенту у “Споминах з мого життя” Олександра Барвінського / І. Чорновол // Молода нація. – 2000. – № 3. – С. 230–232.
28. Янишин Б. Політичне товариство “Народна Рада”: організаційні заходи та політична програма (1885–1888 рр.) / Б. Янишин // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – 2003. – Вип. 6. – С. 214–225.

Проанализированы основные векторы деятельности Юлиана Романчука в Галицком краевом сейме, определен круг проблем, на решение которых были направлены усилия известного общественно-политического деятеля, прослежена реакция галицкого общества на законодательные инициативы ведущего деятеля “Русского клуба”.

Ключевые слова: Ю.Романчук, выборы, Галицкий сейм, “Русский клуб”.

The article analyzes the main vectors of Julian Romanchuk in the Galician Sejm defined range of problems to solve which directed effort known public and political figure, traced reaction Galician society in legislative initiatives leading figure of “Ruses club”.

Key words: Yu Romanchuk, elections, Galician Sejm, “Ruses club”.

УДК 821. 161. 2. 09

ББК 83.3 (4Укр-4ЛьВ)

Володимир Галик

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ІВАНА ФРАНКА З ПРОВІДНИМ ДІЯЧЕМ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ АНТОНОМ ПЕТРУШЕВИЧЕМ

У статті розкрито особливості взаємин І.Франка з провідним діячем Ставропігійського інституту Антоном Петрушевичем. На основі відомих і маловідомих джерел, а також творчої спадщини І.Франка простежується розвиток співробітництва між ними, відображено погляди І.Франка щодо діяльності А.Петрушевича.

Ключові слова: Іван Франко, Антон Петрушевич, взаємовідносини, співробітництво.

Ставропігійський інститут у другій половині XIX ст. вважався найбільшою культурно-просвітницькою інституцією Східної Галичини. У своїй діяльності він обстоював позиції невідомого “русского” народу й не визнавав українства. Фінансовою основою діяльності Ставропігійського інституту були великі маєтки (ділянки землі, комплекси друкарня, палітурня, книгарня тощо, а визначальними типами функціонування інституту були педагогічно-освітня й науково-видавнича робота, також при ньому активно функціонували музей та архів [7; 13; 15]. Саме в музеї й архіві Ставропігійського інституту Іван Франко віднайшов чимало документальних матеріалів, які прислужилися йому для створення великої кількості фундаментальних археографічних розвідок.

Значну роль у створенні музею 1889 р. відіграв Антон Петрушевич, який зібрав тут предмети, матеріали й документи Успенської (Волоської) церкви, Братського архіву та монастирів Галичини [8; 10; 11].

Проблеми деяких аспектів відносин І.Франка із знаним членом Ставропігійського інституту А.Петрушевичем уже були предметом зацікавлення дослідників. Так, ряд науковців (Л.Тиміш, Я.Мельник, А.Королько) торкалися проблеми оцінки І.Франком наукової спадщини та діяльності А.Петрушевича [9; 12; 16]. Тому, зважаючи на присутність окремих наукових розвідок, ставимо собі за мету максимально охарактеризувати особливості взаємин і співпраці Івана Франка із чільним представником Ставропігійського інституту на основі наукової спадщини Івана Франка й епістолярних джерел до вченого від родини Антона Петрушевича.

Відомо, що Іван Франко ще із студентських років разом зі своїми друзями здійснював красназвччі мандрівки історичними місцями Галичини (Львів, Галич, Теревовля, Звенигород, Урич, що на теренах сучасної Сколівщини) [17]. Великий вплив на пошукову діяльність І.Франка мав, мабуть, тогочасний розвиток археологічної науки в Галичині, яка на зламі XIX–XX ст. переживала період бурхливого становлення та розвитку. Успішною діяльністю в галузі археології відзначалися наукові відкриття й дослідження А.Петрушевича* та інших дослідників, які у Львові представляли не лише Ставропі-

* **Антон Петрушевич** (1821–1913) – народився в селі Добряни (нині – Стрийський район) у сім’ї місцевого пароха – історик, філолог, дослідник історії Галичини, священник УГКЦ, належав до москвофільського напрямку. Початкову освіту здобув у Стрию. Навчався у Львівському університеті (закінчив 1845 р.) і Греко-католицькій теологічній семінарії. У 1847 р. висвячений на священника, а в 1851 р. став радником консисторії, був особистим секретарем митрополита Михайла Левицького. 1858 року став парохом села Новиця (нині – Калуський район). Того ж року на запрошення єпископа Григорія Яхимовича впорядковував бібліотеку перемиського капітулу. Від 1861 року крилошанин митрополичого капітулу й собору святого Юра, керівник митрополичої канцелярії. З 1873 року – бібліотекар митрополичого архіву. Співзасновник Головної Руської Ради й Галицько-Руської Матиці. Посол до Галицького сейму (1861–1877), де обстоював право української мови, і посол до Австрійського парламенту (1873–1878). Об’їздив Галичину, Буковину, Закарпатську Україну, Чехію, де збирав стародруки, давні церковні літописи. У ході поїздок А.Петрушевич протягом 1850–1900 рр. зібрав унікальну колекцію видань з усвітньої історії, історії філософії, археології (15 700 назв), карт, рисунків (1 500 назв), слов’янських стародруків (400 назв), рукописів (258). Деяку частину рідкісних стародруків колекціонер передав до Санкт-Петербурзької Академії наук, до бібліотеки Київського університету, до Львівського церковного музею. А.Петрушевич був професійним істориком. Його творчий доробок складає 245 праць із найрізноманітніших галузей історичного знання: археології, історії церкви, політичної історії, нумізматики, музеєзнавства, джерелознавства, історичної географії, генеалогії, а також із лексикографії, слов’янської філології, мовознавства. Помер у Львові й похований на Личаківському кладовищі. (Див. про нього докладніше також у: Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів / І. Максимчук. – Чикаго, 1967. – С. 97–138; Галас Б. К. До портрету А. Петрушевича як лексикографа і громадського діяча / Б. К. Галас // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 14. – С. 34–39; Колосовська О. М. Формування славистичної бібліотеки Антона Петрушевича / О. М. Колосовська // Проблеми слов’янознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 190–201; Сварник І. Петрушевич Антоній / І. Сварник // Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2001. – С. 571–572; Грабовецький В. Антон Петрушевич – дослідник історії Галичини / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 75 с. та ін.).

гійський інститут, а й Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка, Крайове археологічне товариство, Львівський університет, Національний музей тощо [2, с.11].

Галик Володимир. Взаємовідносини Івана Франка з провідним діячем Ставропійського інституту ...

Ставропійський інститут часто організовував покази середньовічної стародрукованої книги, які нерідко відвідував І.Франко. Так, у період з 10 жовтня 1888 р. до 12 січня 1889 р. у Ставропійському інституті проводилася археологічно-бібліографічна виставка, де були виставлені рукописи XVI–XVIII ст. [22, с.422]. Саме на ній учений побачив Літопис Підгорецького монастиря, про що зазначив: “В числе других рукописей, находившихся на выставке Ставропигийского института во Львове, была книга in folio в 150 страниц под заглавием “Синописис, или краткое собрание историй и создания святых обители общежителных Подгорецкых, древле именуемая Пл[і]сницкя, купноже и въспоминание о сооружении святых церкви Преображения Господня в той же святой обители, списаня року Божия 1699” [28, с.323]. На думку вченого, “Синописис” є дуже важливим і цікавим джерелом для вивчення історії Прикарпатської Русі в період 1662–1699 рр. Незважаючи на те, що деякі сюжети з рукопису були вже предметом зацікавлення А.С.Петрушевича в його праці за 1874 р. – “Сводной галицко-русской летописи с 1600–1700 годов”, І.Франко вважає, що дослідник, коли робив виписки із “Синописису” 1662 р., то пропустив цікаві в багатьох ракурсах передання про заснування Плесницької церкви й про монаха Зосима, які доречно було залучити до систематичної й вичерпної характеристики всього змісту “Синописису” [28, с.323–324]. Щодо цієї тритомної праці А.Петрушевича*, то вона була високо оцінена в тогочасному науковому світі й через неї автора було обрано дійсним членом Празької (Чеської), Краківської, Бухарестської й Петербурзької Академії наук. Незважаючи на це, І.Франко назвав твір збіркою строка-того, некритично й ненауково виданого матеріалу [36, с.179–186].

У ході відвідин цієї виставки, яка присвячувалася 900-річчю хрещення Русі, Іван Франко ознайомився ще з одним рукописом, що був надісланий із церковної бібліотеки невеличкого села Смерекова на Львівщині, проте недопущений завідувачем бібліографічного відділу А.Петрушевичем, який вважав, що в ній немає нічого цікавого. Цей манускрипт за весь період проходження виставки пролежав у підвалі Ставропійського інституту, будучи вкинутим в ящик з іншим непридатним хламом. Після закінчення роботи виставки сеньйор Ставропійського інституту Ісидор Шараневич ще раз вирішив переглянути дані матеріали, перед тим як повернути їх до власників. Користаючись дозволом І.Шараневича, І.Франко разом із ним долучився до перегляду матеріалів, у результаті чого віднайшов вищезгаданий рукопис, якому приділив чимало уваги у своєму спеціальному дослідженні “Мистерия страстей Христовых” [31, с.330–350].

У вказаній праці дослідник зазначає, що рукопис являє собою зошит, який не має яскравого вигляду, зшитий із простого паперу в старій оправі, складається із склеєних разом кількох листків списаного паперу в ході виконання, мабуть, шкільних вправ із письма чи каліграфії. На корінці розташовувався наклеєний папірець з надписом: “Начало церковнаго п[і]снєп[і]нія, в веси Смереков[і], писано Anno 1670”. Спочатку І.Франко вважав, що це подання елементарної теорії або путівника церковного співу, але пізніше, коли ретельно переглянув текст, зрозумів, що має справу з джерелом, де представлено: церковний календар з додатком богослужебних чинів, які мають пряме відношення до окремих річних свят, себто пасхальну таблицю; розпис на кілька років періодів обертання місяця разом із поясненнями про користування; список однієї з найдавніших пам’яток драматичного мистецтва Південної Русі, містерії про Христові стра-

* “Сводная Галицко-Русская летопись” А.Петрушевича складалася з трьох томів. Перший том, який охоплював період 1600–1700 рр., побачив світ у Львові в 1874 р.; другий – включав період з 1700 до кінця серпня 1772 рр. – вийшов у Львові під 1887 р.; третій том охоплював 1772 – кінець 1800 рр., також побачив світ у Львові 1889 р. Пізніше було опубліковано доповнення до першого тому в 1891 р., до другого – у 1896 р., до третього – у 1893 р. Загальний обсяг праці становив 3 343 сторінки.

сті. З огляду на це, І.Франко не тільки заперечує твердження А.Петрушевича про безцінність рукопису, а, навпаки, стверджує, що присутній у ньому текст містерії робить його найцікавішим джерелом з-поміж усіх присутніх на виставці [31, с.330–331].

Про те, що дослідники Ставропігійського інституту часто не звертають увагу на цінність старих церковних джерел, І.Франко говорить в одній із своїх розвідок, присвяченій дослідженню колядок, стверджуючи: "... читатель, надіюсь, переконався, що наші старі, цінні пісні церковні на наших очах і під ослоною такої поважної фірми Інституту Ставропігійського попалися в руки якихось недорік, котрі без іскри поетичного дару, без крихітки того релігійного настрою, що був джерелом сих пісень, без відчуття їх краси і без розуміння не раз їх зміслу, бачили в них тільки терпливий предмет язикових і інших експериментів" [35, с.40]. Оскільки в цей період (1889) І.Франко працював (але працю не завершив) над великим дослідженням про "Богогласник" [22, с.381], а Ставропігійський інститут задумував приготувати нове видання "Богогласника", то в контексті вчений зазначив: "... Надіємось, що на будуще ані публіка, ані компетентні сфери не дозволять поповнювати негідних експериментів з сею цінною книгою, і нову її редакцію повірять людям фаховим, котрі зуміють ушанувати думку і форму старих оригіналів і погодити її з сучасними вимогами руської публіки" [35, с.41].

У контексті хочемо звернути увагу на те, що Іван Франко у своїх творах приділяв багато уваги вивченню творчості А.Петрушевича, де його ім'я згадується доволі часто [19, с.449; 20, с.131–133, 139; 21, с.164; 24, с.11, 112, 140, 151, 153, 175; 26, с.209, 212, 214, 215, 221, 223, 224, 226; 27, с.167; 28, с.323, 326; 33, с.212; 34, с.19]. У деяких працях Іван Франко поряд із похвалою дотримується критичного аналізу творчості А.Петрушевича. Так, у "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." учений, характеризуючи альманах "Зоря галицкая яко альбум на год 1860", багато місця приділив творчій спадщині А.Петрушевича. Він зазначив, що з публікацій документального характеру, які ввійшли в 1860 році у часопис, найважливішими є "Жите Іова Княгиницького, основателя Скиту Манявського, написане Ігнатом з Любарова" і витяг із просторої невиданої праці А.Петрушевича "Історичний огляд руської митрополії галицької" [32, с.310–312]. Однак із цієї праці видно також, що вчений нелюб'язно ставився до "старорусинства", ідеологію якого підтримував А.Петрушевич. З огляду на це, І.Франко й присвятив у вищезгаданій праці кілька своїх міркувань: «Злим духом "Матиці", що, може, по неволі причинився до її омертвлення, став Антін Петрушевич, який від 1853 р., протягом трьох літ загатав її своїм "Галицкім историческим сборником", а пізніше довгі літа гатав своєю "Сводною летописью" і іншими своїми "разсуждениями"» [32, с.314].

Грунтовну статтю про громадсько-політичну та наукову діяльність А.Петрушевича, написану після святкування русофілами, 80-річчя Петрушевича, І.Франко помістив у "Літературно-науковому вістнику" [36; 37]. Знайомлячись із цією працею, бачимо, що вчений у громадській і науковій діяльності А.Петрушевича виділив своєрідні два етапи: перший – молодість А.Петрушевича, коли той був захисником української мови, історії, культури й "з молодечим запалом і гарячим серцем та з поважними науковими доказами станув на обороні самостійності південноруської народності" [32, с.297], і другий – коли він став яскравим прибічником москвофільського табору, де "виробив собі теорію якогось праруського язика, який у практиці не далеко відбігав від типу російського язика, перемішаного з галицизмами" [32, с.297]. Говорячи про перший період діяльності А.Петрушевича, І.Франко відзначає різкий дуалізм у його діяльності. За його словами, на літературне поле А.Петрушевич виступив зовсім під іншою зіркою, ніж та, яка повела його далі. Тут він позитивно відгукується про дисертацію А.Петрушевича "De versione slovenica sacrae scripturae", яка була написана ще в 1843 р. і цікава тим, що відображає, як її автор у цей час володів латинською мовою. Далі І.Франко робить зупинку на його першій друкованій праці наукового характеру "Słów kilka, napisanych w obronie ruskiej narodowości. Dodatek nadzwyczajny do terażniejszych pism czasowych.

Lwów, gród Rusi Austryjackiej. 1848”. Іван Франко стверджує, що тут о. Петрушевич «виступає з значним науковим арсеналом, з горячим чутем, та при тим з дуже ясным і мотивованим почутєм, що він малорусин, син народа, хоч посвояченого з великорусь-Галик Володимир. Взаємовідносини Івана Франка з провідним діячем Ставропійського інституту ...

ким, та все-таки окремого від него. Від почуває себе до обов’язку боронити прав тої малоруської народности, викладає її історію, окрему від великоруської, покликає на її окреме письменство і, протестуючи против польських намірів – ополячити галицьких русинів, уживає доказів, під якими й сьогодні міг би підписатися кожний захитник українсько-руського “сепаратизму”» [36, с.175; 37, с.247–248].

Другий етап громадської та наукової діяльності зазнає жорстокої критики з боку І.Франка. Тут визначення І.Франком дослідницької спадщини А.Петрушевича сповнене монолітною критикою, що має неупереджений характер. Негативна позиція І.Франка щодо наукової діяльності А.Петрушевича полягала в тому, що він додержувався русофільських позицій і “яким би він не був ученим, філологом, археологом і лінгвістом, у справах найблизших нам, у справах нашої народньої екзистенції, нашого розвою він не показує себе ані об’єктивним обсерватором, ані безпристрасним судією. З його праць віє наскрізь ненауковий дух сліпої заїлости, сліпої на факти і на історію, і для того ми мусимо в о. Петрушевичу бачити не вченого, а політика, чоловіка партії, репрезентанта напруги, ворожого нам, і тій справі, для якої ми працюємо” [36, с.171–172; 37, с.245].

Стаття Івана Франка створила значний резонанс, що спонукав до появи маси невдоволень у русофільській пресі, зокрема, сам А.Петрушевич написав та опублікував у відповідь на критичні закиди Івана Франка полемічну статтю “Тщетная работа сепаратистов” [1, с.2]. За те, що І.Франко у своїй статті негативно поставився до отця, москвофіли називали його “віршоробом Голопупенком” [3; 4]. Пізніше, у відповідь на це, І.Франко присвятив свій вірш А.Петрушевичу: “Антошкові П. (Азь Покой)”, який умістив у “Літературно-науковому вістнику” за 1902 р. під датою “15.XI.1902” [18, с.155–156]. В останній строфі цього вірша І.Франко показує своє враження від статті в “Галичанині” і свою силу любові до того, чому присвятив чимало своєї діяльності: “Діалект, а ми його надишем міццю духа і вогнем любови, і нестертий слід його запишем самостійно між культурні мови” [18, с.156]. Але, незважаючи на такий шквал критичних зауважень щодо діяльності А.Петрушевича, І.Франко все ж таки намагається його виправдати, акцентуючи, що священник перейшов на бік москвофілів через ті обставини, у яких йому довелося жити та працювати. Першочерговою обставиною І.Франко вважає вплив на А.Петрушевича основного галицького москвофіла професора Дениса Зубрицького, який часто відвідував отця та прищеплював йому своє москвофільське світосприйняття, що й призвело до обрання ним помилкового кроку [32, с.296–297].

Ширше ознайомлення з поглядами І.Франка щодо наукової діяльності А.Петрушевича дає можливість припустити, що він просто заздрив отцю, через те що той володів великою колекцією рукописів, стародруків і книжок. І.Франко вважав, що «найважливішою пам’яткою життєвої діяльності Антона Петрушевича лишиться його бібліотека, сполучена з багатою збіркою рукописів, що при бібліотеці Народного дому у Львові творить “Музей Антона Петрушевича”» [32, с.298]. За його словами, А.Петрушевич, “маючи яко канонік і посол отворені всякі архіви та приватні, церковні, монастирські бібліотеки, він зібрав матеріал дуже великий і цінний, із якого можна було здвигнути не одну гарну наукову будівлю” [36, с.174; 37, с.247]. Причиною ж тої заздрості було, вочевидь, і те, що І.Франко хотів би прислужитися такими цінними матеріалами, але доступу до них не мав. Про це свідчать його слова: “Багато має Петрушевич, та стара собака лежить на сніні, сама не їсть і другому не дає”, які він сказав у листі до М.Драгоманова від 23 листопада 1889 р. [30, с.222]. Про те, що А.Петрушевич не хотів випозичати матеріали зі своєї збірки, дізнаємося з листа І.Франка до Зденка Тоболки від 8 серпня 1898 р., де він, сповнений люті, каже: “Від Петрушевича нічого дістати не можна, треба, значить, зачекати, аж поки

він умре” [29, с.111]. Своєї зависті І.Франко не приховав, коли писав статтю з нагоди 80-ліття А.Петрушевича. У ній він роздратовано наголошує на тому, що сьогодні “ще по наших селах і місточках тут і там знаходяться деякі цінні рукописи та друки, то се треба вважати якимсь дивним фактом, і найчастійше вони тільки випадком уйшли уваги о. Петрушевича. І додаймо відразу: те, що попало в його бібліотеку, на довгі літа, щонайменше до його смерті, зробилось зовсім мертвим капіталом, недоступним для науки. О.Петрушевич берегає свої скарби таким завидливим оком, що, не публікуючи й не оброблюючи їх сам, не дозволяє сего вчинити й нікому иньшому” [36, с.187; 37, с.256].

У контексті варто зауважити, що І.Франко в цей час просто мріяв оглянути бібліотеку А.Петрушевича, оскільки плідно працював над такими працями, як “Огляд червононоруської літератури XVII–XVIII ст.” і п’ятитомною збіркою “Апокрифів і легенд з українських рукописів”. З огляду на це та критикуючи П.Свистуна, який говорив, що І.Франко нібито під час підготовки своїх видань користується апокрифами, зібраними А.Петрушевичем, він категорично заявив: “Для своїх видань я не покористувався ані одним рядком із рукописних колекцій о. Петрушевича” [5, с.41; 6, с.263]. У квітні 1903 р. відбулося відкриття читальні Народного дому “для прилюдного вжитку” й І.Франко дістав змогу користуватися жаданою бібліотекою, яку А.Петрушевич передав ще в 1885 р. до Народного дому з умовою створення окремого відділу Народного дому – “Музеуму А.Петрушевича” [12, с.242].

Відмітимо, що, незважаючи на певні тертя у відносинах між І.Франком й А.Петрушевичем, І.Франко абсолютно доречно піддавав критиці праці А.Петрушевича за їх ненаукову натуру, русофільську заполітизованість і необ’єктивність. Але поряд була й позитивна оцінка І.Франком певних археографічних робіт А.Петрушевича, де той доводив неавтентичність старочеських пам’яток: “Суду Любуші”, “Краледворського літопису”, “Уривку з “Євангелія св. Йоана” та ін. І.Франко зазначив, що на основі порівняльного синтезу джерел, опрацьовування великої кількості історичної літератури А.Петрушевич усе ж правильно “виказує неавтентичність тих старочеських пам’яток, які ще тоді всі чеські патріоти уважали найдорожчим скарбом чеської старовини. Пізніше досліди над рукописами тих пам’яток уповні оправдали скептицизм о. Петрушевича, особливо, коли на Кралендворському рукописі в одному, досить невидному місці віднайдено перевернений догори ногами підпис: Hanka fecit (Ганка зробив. – *І.Ф.*)” [32, с.381]. І.Франко похвально відгукувався про видання А.Петрушевичем декількох документів, насамперед листів молдавських господарів XVI–XVII ст. до львівського Ставропігійського братства, а також про складену ним бібліографію львівських кириличних стародруків 1574–1800 рр. [32, с.415–416]. Варто також зауважити, що І.Франко одержав від А.Петрушевича ряд матеріалів, які спричинилися до написання його магістерської дисертації в 1895 р. про знаменитого полеміста-монаха Івана Вишенського з Афонського монастиря, зокрема, його листи [24, с.112]. На базі цієї роботи І.Франко пізніше написав відому поему “Іван Вишенський” [23] і ряд наукових розвідок [24].

На жаль, не збереглося жодних листів від А.Петрушевича до І.Франка та навпаки. Проте нами віднайдене повідомлення, яке адресоване І.Франку родиною Петрушевичів. Він отримав його 24 вересня 1913 р. у Львові. Родина Петрушевичів через прислану кореспонденцію повідомляла І.Франка про смерть прелата “гр[еко] кат[олицької] митрополитальної капітули”, який “упокоїв ся в Бозі дня 23. вересня с[его] р[оку] в ночі в 93. році життя”. Далі мова йшла про те, що “перенесене мощий Покійного до престольної церкви св. Юра і часть похорону довершить ся в четвер, 25. вересня, о 4. год. з полудня. Прочий чин похоронний з св. Літургією відправить ся в п’ятницю починаючи від 8. год. рано; а перед 12. годиною послідує зложеное мощий на личаківскім кладовищи. Тяжко опечалена родина, подаючи пресумну вість о смерті свого Патріярха, просить уклінно на сей обряд всіх другів, знакомих і почитателів покійного” [14].

1. Азь Покой [Петрушевич А.]. Тщетная работа сепаратистов / Покой Азь [А. Петрушевич] // Галичанин. – 1902. – № 222. – С. 2.
2. Булик Н. Археологічна наука у Львові у XIX – на початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні

Галик Володимир. Взаємовідносини Івана Франка з провідним діячем Ставропійського інституту ...

історичні дисципліни” / Н. Булик. – Львів, 2007. – 20 с.

3. Віршороб Голопупенко [Франко І.]. До історії ювілея / Голопупенко Віршороб [І. Франко] // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1901. – Т. XIII. – Кн. 3. – С. 209–210.
4. Віршороб Голопупенко. До історії ювілея / Голопупенко Віршороб // Мельник Я. “Без батька, без матері”. Антін Петрушевич: силуетка Івана Франка // Українське літературознавство. – 2010. – Вип. 72. – С. 261–262.
5. І. Ф. [Франко І.]. “За что старика обидели?” / Ф. І. [І. Франко] // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1901. – Т. XIII. – Кн. 1. – С. 39–41.
6. І. Ф. “За что старика обидели?” / Ф. І. // Мельник Я. “Без батька, без матері”. Антін Петрушевич: силуетка Івана Франка // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – Вип. 72. – С. 263–264.
7. Киричук О. С. Ставропійський інститут у громадському житті Галичини (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О. С. Киричук. – Львів, 2001. – 19 с.
8. Королько А. Громадсько-політична та наукова діяльність Антонія Петрушевича в історіографії другої половини XIX – початку XX ст. / А. Королько // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – Вип. 12–13. – С. 212–219.
9. Королько А. З. Громадсько-політична та наукова діяльність Антона Петрушевича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / А. З. Королько. – Чернівці, 2002. – 20 с.
10. Кровицька О. Іларіон Свенціцький – коментатор давніх українських пам’яток / О. Кровицька // Проблеми слов’язознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 202–208.
11. Лильо-Откович З. Археологічно-бібліографічна виставка у Львові в 1888–1889 рр. / З. Лильо-Откович // Вісник Львівського університету. – Серія історична. – 2000. – Вип. 35–36. – С. 605–613.
12. Мельник Я. “Без батька, без матері”. Антін Петрушевич: силуетка Івана Франка / Я. Мельник // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – Вип. 72. – С. 239–267.
13. Орлевич І. Боротьба між українофілами та русофілами за “Народний Дім” у Львові / І. Орлевич // Вісник Львівського університету. – Серія історична. – Спеціальний випуск. Львів : місто – суспільство – культура : зб. наук. праць. – 2007. – Т. 6. – С. 339–358.
14. Родина Петрушевичів. Повідомлення про смерть Антона Петрушевича від 24 вересня 1913 р. / Родина Петрушевичів. – І. Л., ф. 3, спр. 1633, с. 401.
15. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті) / О. Сухий. – Львів, 2003. – 498 с.
16. Тиміш Л. Наукова спадщина Антона Петрушевича в оцінці Івана Франка / Л. Тиміш // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2005. – Вип. IX. – С. 60–66.
17. Урядова записка // Іван Франко. Документи і матеріали. 1856–1965. – К., 1966. – С. 138–139.
18. Франко І. Антошкові П. (Азь Покой) / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 3. – С. 155–156.
19. Франко І. Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 30. – С. 314–538.
20. Франко І. Галицьке краєзнавство / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 46. – Кн. II. – С. 116–150.
21. Франко І. Етимологія і фонетика в южноруській літературі / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 29. – С. 150–169.
22. Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – 439 с.
23. Франко І. Іван Вишенський. Поема / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 3. – С. 50–83.
24. Франко І. Іван Вишенський і його твори / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 30. – С. 7–211.
25. Франко І. Іван Вишенський і його твори / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 30. – С. 7–211.
26. Франко І. Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв. / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 32. – С. 207–229.
27. Франко І. Кінцеві записки в староруських рукописах / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 166–170.

28. Франко І. Летопись Подгорецкого монастыря / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 323–329.
29. Франко І. Лист до Зденка Тоболки від 8 серпня 1898 р. / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 50. – С. 110–111.
30. Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 23 листопада 1889 р. / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 49. – С. 218–224.
31. Франко І. Мистерия страстей Христовых / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 330–350.
32. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 41. – С. 194–470.
33. Франко І. Наш погляд на польське питання / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 204–220.
34. Франко І. Наше літературне життя в 1892 році / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 29. – С. 7–22.
35. Франко І. Наші коляди / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. / Франко І. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 7–41.
36. Франко І. о. Антін Петрушевич. Ювілейна сільветка / І. Франко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1901. – Т. XIII. – Кн. 3. – С. 171–192.
37. Франко І. о. Антін Петрушевич. Ювілейна сільветка / І. Франко // Мельник Я. “Без батька, без матері”. Антін Петрушевич: сільветка Івана Франка // Українське літературознавство. – 2010. – Вип. 72. – С. 245–260.

В статтє раскрыты особенности взаимоотношений И.Франко с ведущим деятелем Ставропигийского института Антоном Петрушевичем. На основе известных и малоизвестных источников, а также творческого наследия И.Франко, прослеживается развитие сотрудничества между ними, отражены взгляды И.Франко на деятельность А.Петрушевича.

Ключевые слова: Иван Франко, Антон Петрушевич, взаимоотношения, сотрудничество.

In the article the features of the relationship with Ivan Franko with a leading figure in Stavropigiyskogo Institute – Anton Petrushevych. On the basis of known and unknown sources, as well as the creative heritage of Ivan Franko, traced the development of cooperation between them, reflected the views of Ivan Franko A.Petrushevicha activity.

Key words: Ivan Franko, Anton Petrushevych, relations and cooperation.

УДК 94 (477.83/.86) : 329.78 : 796.41 “1902/1914”
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Андрій Королько

СОКІЛЬСЬКИЙ РУХ НА ПОКУТТІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСЕРЕДКИ ТА ЇХ ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті проаналізовано передумови зародження сокільства в регіоні; охарактеризовано загальну структуру діяльності головного осередку “Сокола-Батька”, звернуто увагу на його атрибутику; простежено процес створення сокільських товариств на Покутті, їх практичну діяльність; проаналізовано непрості стосунки “Сокола” у регіоні з іншою пожежно-гімнастичною організацією “Січ”.

Ключові слова: Покуття, “Сокіл”, “Сокіл-Батько”, сокільський рух, “Січ”, пожежно-гімнастичні товариства.

Наприкінці 1877 р. на західноукраїнських землях за ініціативою українських громадських діячів Володимира Лаврівського та Василя Нагірного почалася пропаганда заснування пожежних товариств на зразок всеслов'янського товариства “Сокіл”. У липні 1892 р. у Львові відбулися підготовчі збори з питання заснування товариства “Сокіл”. Перший його статут був затверджений Міністерством внутрішніх справ 26 липня 1893 р. і Галицьким Намісництвом 3 серпня 1893 р. З початку своєї діяльності товариство називалося “Пожежне товариство “Сокіл”, з 1908 р. – “Гімнастично-пожежне товариство “Сокіл”, з 1 червня 1935 р. – “Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько”.

Перші організаційні збори товариства відбулися у Львові 11 лютого 1894 р. Вони поклали початок діяльності товариства. Згідно зі статутом, завданням товариства було “виховання його членів фізичної культури та енергії духу”. Ця мета досягалася шляхом фізичних вправ, різних спортивних змагань, пожежних вправ. На початку ХХ ст. з’являються товариства “Сокіл” на всій території Східної Галичини, охопивши, зокрема, і Покуття.

Метою статті є комплексне дослідження змісту й основних форм діяльності товариства “Сокіл” на Покутті. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: по-
Королько Андрій. Сокільський рух на Покутті на початку ХХ ст.: організаційні осередки ...

казати передумови зародження сокільства в регіоні; охарактеризувати загальну структуру діяльності першого осередку “Сокола-Батька”, звернути увагу на його атрибути-
© Королько А., 2012 дес створення сокільських товариств на Покутті, їх практичну діяльність; проаналізувати непрості стосунки “Сокола” у регіоні з іншою пожежно-гімнастичною організацією “Січ”.

У радянський час дослідження сокільського руху майже не торкались, оскільки ці товариства вважались буржуазно-націоналістичними. До того ж працям цього періоду притаманна політична заідеологізованість, спрощений та викривлений підхід до форм та методів діяльності тогочасних українських громадсько-культурних та політичних організацій і партій.

У часи незалежної Української держави з’явилося чимало публікацій з вивчення цієї проблеми. Розглядаючи український пожежно-гімнастичний і спортивний рух початку ХХ ст., торкаються діяльності товариства “Сокіл” І.Андрухів [38], О.Вацеба [39; 40], М.Герцик [41], Б.Коверко [43], М.Трофим’як [48]. Характеризуючи січовий рух у Східній Галичині й Північній Буковині на початку ХХ ст., дослідник М.Гуйванюк установлював стосунки товариства “Січ” з пожежно-гімнастичною організацією “Сокіл” [42]. Найбільше уваги приділив висвітленню проблеми А.Сова, який досліджував символіку цього товариства, розкрив його структуру, протипожежну та гімнастичну діяльність, соціально-економічну, політичну й культурно-освітню роботу на Дрогобиччині [44; 45].

Важливим джерелом для вивчення проблеми є неопубліковані матеріали, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові. Ними опрацьовано статут товариства, а також звіти про діяльність, списки кількісного складу, протоколи засідань, розпорядження, ухвали, листування осередків “Сокола” на Покутті. Інший корпус первинних джерел статті становить преса досліджуваного періоду: “Народне Слово” (1907–1911), “Сокільські Вісти” (1909), “Вісти з Запорожа. Часопись руханкових і пожарних товариств” (1910–1914), а також “Сокільські Вісти. Орган українського сокільства” (1928–1939), де міститься інформація про час створення товариств, керівний осередок, практичні кроки діяльності “Соколів” на Покутті.

Українське пожежно-гімнастичне товариство “Сокіл” наслідувало польський і чеський сокільські рухи [37, с.2] і ставило перед собою головне завдання – просвіта членів “... через спільні вправи, спільні прогулянки і відчити” [47, с.9]. Основний акцент ставився на фізичне виховання. Члени товариства займалися різними видами спорту й пропагували їх: фехтування, стрільба, баскетбол (кошиківка), лижний спорт (лещетарство), хокей (гаківка), футбол (копаний м’яч), волейбол (відбиванка), теніс (ситківка), туристика (туризм) тощо. Крім цього, товариство влаштовувало аматорські театральні вистави, прогулянки, танці, співи та інші культурні заходи [1, арк.7]. Невідомий дописувач часопису “Сокільські Вісти” у статті “Що таке сокільство” так охарактеризував значення фізичного виховання української молоді й старшого покоління: “Нашим сокільським кличем є: Виховання тіла – це шлях до виховання духа. Кожний чоловік бажає, щоби не був хорий і щоби смерть була як найдалше від него віддалека. Щоби це досягнути вживає він різних засобів, одні пють добру горілку, другі вино, пиво, треті їдять багато мяса, інші знова вживають всього разом. Розумний чоловік змагає до цього, щоби був тривало здоровий, і тому вправляє своє тіло. Вправляє тому, щоби скрі-

пився, набрав сили, якаби зробила його відпирним на різні недуги. Отже: вправи, щоби був сильний, бо хто є сильний, той є звичайно здоровий, того нічо не болить, той скоро не вмере” [35, с.12].

Вищим органом товариства були загальні збори членів і старшина, які вирішували питання діяльності товариства. Вони скликалися раз на рік на початку року й обирали старшину. Старшина складалася з голови, двох заступників та дев’яти членів і збиралися на наради щомісяця. Головна управа знаходилася у Львові й отримала назву “Сокіл-Батько”. При товаристві в різні роки існували секції: організаційна, технічна, пожежна, спортивна та культурно-освітня. У містах і селах Галичини й Буковини “Сокіл-Батько” заснував філії, які проводили свою діяльність згідно зі статутом. Майно товариства складалося із членських внесків, пожертвувань, допомоги від різних установ та організацій, а також з прибутків від спортивного навчання, культурних заходів тощо. За характером своєї діяльності товариство було патріотичною спортивною організацією, яка перебувала під впливом національно-демократичних сил [1, арк.1–10]. З приходом радянської влади у вересні 1939 р. на західноукраїнські землі товариство припинило свою діяльність.

Товариство “Сокіл” мало власну національну символіку. Одним із головних й обов’язкових предметів сокільської атрибутики був прапор. Нам невідомо, що було зображено на прапорах товариства “Сокіл” на Покутті. Однак, виходячи з традицій, які на той час існували, на сокільських прапорах найчастіше зображали Лева, святого Михаїла, представників козаччини – Богдана Хмельницького, Івана Мазепу. Рідше письменників і поетів, трапляються також зображення князів Володимира й Ольги [45, с.361]. На прапорі товариства “Сокіл-Батько” у Львові, який посвятили 1911 р., з одного боку зображено коронованого Лева, що спирається лапами на скелю, з іншого – святого Михаїла з опущеним мечем у правій руці та піхвами в лівій [28; 46]. Маємо інформацію про зображення прапора пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл” м. Тисмениця на початку ХХ ст.: з одного боку зображено Лева, що спирається лапами на скелю, з іншого, – образ святої Покрови Пресвятої Богородиці, навколо якої моляться козаки [9, арк.19, 19 зв.]. Наприкінці 1920-х рр. “Сокільські Вісти” подали детальний опис і посвячення хоругви товариства. Згідно з “Правильником прапора”, його інвентарними частинами були вовняна або шовкова плахта із зображенням двох образів, держак, наконечник, написи на двох стрічках синього й жовтого кольору. Як правило, на правому боці було зображення золотого лева на синім полі, на лівому боці – на вибір товариства. На синій стрічці мав бути поміщений напис жовтими буквами “Бодрімося”, “Все вперед всі враз” або інші кличі, на жовтій – напис синіми буквами “Сокіл в...” (замість крапок – назва місцевості) [27, с.17; 26, с.2–3]. Подібними до сокільських були прапори товариства “Січ” на Покутті. Полотнище мало малиновий колір із зображенням видатних українських діячів, наприклад, Б.Хмельницького, П.Дорошенка, Т.Шевченка, М.Драгоманова або руський герб – “лев, що спирається на скалу”. Під зображенням “Січ в...” (замість крапок – назва місцевості) [42, с.78].

Значне зацікавлення в діяльності товариств “Сокіл” викликає сфрагістичний матеріал. У фондах ЦДІАЛ України зберігаються різні за формою, легендами та зображеннями відтиски печаток товариств “Сокіл” на Покутті. На початку ХХ ст. печатка товариства “Сокіл” м. Коломия була овальною з написом “філія львівського Товариства гімнастичного “СОКІЛ” в КОЛОМИЇ”, з 1912 р. овальної форми – “філія львівського Товариства “СОКІЛ” в Коломиї”, а з 1936 р. округлої форми із зображенням сокола – “руханково-спортове Т-во “СОКІЛ” в КОЛОМИЇ”; з 1906 р. печатка тисменицького “Сокола” овальної форми із зображенням лева, який спирається лапами на скелю, і з написом “Пожарна філія львівського Тов. гімнастичного “СОКІЛ” в ТИСЬМЕНИЦІ”, з 1930 р. округлої форми – “Пожарно-руханкове т-во “СОКІЛ” в ТИСЬМЕНИЦІ” [6; 9].

Гімном товариства став “Марш Соколів” на слова й музику композитора Ярослава Ярославенка, який уперше залунав у Львові в 1901 р. [36]. Члени товариства мали спеціальну форму та привітання “Гаразд!”.

На початку 1930-х рр. руханковий однострій складався із сорочки (майки), штанів і черевиків. Спортивна облягаюча майка білого кольору виготовлялася з трикотажу. По горловині та вирізах для рук майка обшивалася темно-синьою смужкою шириною 0,5 см. Від верхнього краю майки по центрі пришивалася кругла малинова нашивка товариства “Сокіл-Батько”. До однострою також входили звичайного крою штани із синього трикотажу. Штани підперізувалися поясом, ширина якого становила 3 см. Взуття виготовляли із чорної шкіри або сукна. До них обов’язково потрібно було мати чорні шкарпетки [29; 34].

Королько Андрій. Сокільський рух на Покутті на початку ХХ ст.: організаційні осередки ...

Якщо до 1902 р. існував лише один головний осередок у Львові, то з 1902 р. почали масово виникати товариства по всій території Східної Галичини. Зокрема, у 1902 р. їх виникло 5, 1903 р. – 64, 1904 р. – 100, 1905 р. – 73, 1906 р. – 76, 1907 р. – 54 і т. д. [32, с.11].

Не оминув цей процес і Покуття. Зі звіту пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл” у Львові за 1908 р. дізнаємося, що найкраще розвивалась організаційна сітка товариств у Товмацькому повіті, де існувало 17 гнізд у селах Вільшаниця (засн. 1904), Грушка (1904), Долина (1905), Закрівці (1904), Марківці (1904), Миловання (1904), Озеряни (1904), Окняни (Вікняни) (1906), Олеша (1906), Підпечари (1904), Пшеничники (1908), Рошнів (1908), Стриганці (1903), Торговиця (нині – с. Торговиця Коломийського району), Хом’яківка (нині – с. Хом’яківка Тисменицького району) (1907), а також у м. Тисмениця (1903). Щоправда, вчасно звітність про організаційну й спортивно-пожежну роботу подали до Львова гнізда сіл Закрівці й Хом’яківка та міста Тисмениця [17]. У 1910 р. сформований осередок “Сокола” у містечку Отинія Товмацького повіту [23]. Значно гіршою була ситуація в Коломийському й Городенківському повітах, де, станом на 1908 р., існувало три (Коломия (1902), Залуччя над Прутом (нині – с. Залуччя Коломийського району) (1906) і Кулачківці (1906)) і два (Городенка (1906) і Незвисько (1906)) осередки “Сокола” [15; 16]. Найбільше осередків “Сокола” було в Стрийському (40), Львівському (37), Рогатинському (25), Гусятинському (22) повітах [45, с.357–358]. У Снятинському, Косівському, Печеніжинському, Турківському й Добромільському товариства “Сокіл” були взагалі відсутні.

Станом на 1911 р., кількість пожежно-гімнастичних філій товариства “Сокіл-Батько” на Покутті значно зросла тільки в Товмацькому повіті – 21 осередок, натомість у Городенківському – 4, Коломийському – 2, Снятинському – 1. Не краща ситуація щодо кількості осередків була в сусідніх повітах: у Надвірнянському й Печеніжинському було по одному товариству, а в Косівському так і не було засновано жодного гнізда; у Станіславівському повіті зафіксовано 14 осередків “Сокола”. Розгалуженою була мережа товариств у Львівському (47), Стрийському (34), Рогатинському (34) і Рудківському (30) повітах Східної Галичини [30, с.3–4].

Низька кількість пожежно-гімнастичних товариств на Покутті пов’язана з активізацією на цій території діяльності іншого українського пожежно-гімнастичного товариства “Січ” під керівництвом Кирила Трильовського. Станом на 1912 р., пожежно-гімнастичних товариств “Січ” у Коломийському повіті зафіксовано 51, Городенківському – 33, Снятинському – 53, Товмацькому – 38 [42, с.219–220].

З метою якіснішої роботи “Сокіл-Батько” у листопаді 1909 р. поділив осередки перебування товариств на 12 областей і 54 округи [30, с.4]. Територія Покуття увійшла до складу двох сокільських областей – “Станіславів” (Тисменицький та Отинійський округи) і “Коломия” (Коломийський і Городенківський округи) [24]. У 1914 р. “Вісти з Запорожа” повідомили, що окружна філія “Сокіл” в Отинії занепала [25, с.6].

Практична діяльність коломийського осередку пожежно-гімнастичного товариства на початку ХХ ст. почалася з того, що керівне ядро місцевого товариства не погоджувалося з визначенням назви товариства “Сокіл”. У листі до “Сокола-Батька” у Львові від 26 лютого 1902 р. представники коломийського сокільства, підкреслюючи вагу фізичного виховання й задумуючи заснувати в себе філію, “виразно зазначає однак, що назву “Сокіл” приймає наразі з корисности, а уважає за відповіднішу назву “Січ”, і до тої назви в найближшій будучности всякими силами буде сприяти”. Мотивували це рішення тим, що назва пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл” не є поширеною в Коломийському й Снятинському повітах. Автор листа критикував головний осередок “Сокола” у Львові за невідповідність добору кольорів сокільського одягу (однострою), оскільки він повинен бути подібний до козацького одягу, який є в січовиків. Українська громада міста не проти заснувати осередок “Сокола”, але слід урахувати ці побажання. До того ж коломияни вимагали отримання зі Львова відповідних інструкцій і статуту для полегшення в справі заснування товариства, також хотіли дізнатися про оплату членських внесків, питання вступу в товариство жінок, запрошення кваліфікованого вчителя в організації ведення гімнастичних вправ [6, арк.1–5]. Усе ж 12 липня 1902 р. українська громада м. Коломия вирішила заснувати філію товариства “Сокіл”. Керівне ядро членів-засновників товариства складалося з трьох чоловік: М.Іванця, Чубатого й д-ра Кульчицького [6, арк.10, 10 зв.]. Перші загальні збори товариства відбулися 25 листопада 1902 р. у залі місцевого “Народного Дому” [6, арк.20 зв.].

На початку діяльності коломийського “Сокола” слід виокремити спільно організовані з “Крайовим Союзом пожежної сторожі у Львові” пожежно-гімнастичні курси 1–3 квітня 1903 р. [6, арк.28, 28 зв.]. Головне їх завдання – навчити місцевих жителів приборкувати пожежі, які часто трапляються в обійстях селян Покуття. Після завершення курсів 38 учнів отримали свідоцтво інструктора пожежництва [6, арк.40; 21, с.4, 6]. У червні того ж року осередком коломийського “Сокола” організований похід до Яремчі [6, арк.34]. Наприкінці лютого 1904 р. коломийський “Сокіл” уперше започаткував вечорниці з використанням гімнастичних вправ. Були закуплені гімнастичні прилади: поруччя, кінь, тягарці, ліски, матрац. Особливо активізувалася в організації пожежно-гімнастичних вправ молодь: “... найбільше підпирають учителі, всі молоді і гарні, дуже охочі до праці над розвоєм Товариства” [6, арк.43, 43 зв.]. Вправи регулярно виконували 20 учасників у приміщенні “Народного Дому” і товариства “Родина” [6, арк.48 зв.].

Проблемою в організації роботи коломийського осередку стала закупівля сокільського однострою. Задля вирішення цього питання в грудні 1903 р. спрямовано до Львова на загальні збори “Сокола” члена товариства Анатолія Лепкого [6, арк.23 зв.]. Коломияни також хотіли купити ноти до гімну “Марш Соколів” Я.Ярославенка [6, арк.52], підручники з пожежно-гімнастичної справи (“Муштра сокільська”, “Ч. III. Гри і забави рухові (копаний м’яч)”) [6, арк.44, 45, 54] і виготовлення стрічок [6, арк.47, 47 зв., 52 зв.]. Останні в 1904 р. мали виготовити в Коломії за взірцем, підготовленим осередком товариства “Сокіл” м. Станиславів за ціною не більше 50 сот. [6, арк.50, 52 зв.]. У 1910 р. “Сокіл-Батько” закупив для коломийської філії 100 стрічок синього й синьо-жовтого кольору за ціною 70 сот. кожна [6, арк.65, 67 зв., 72, 72 зв.].

За період 1902–1914 рр. пожежно-гімнастичне товариство “Сокіл” у Коломії подало до Головного віділу товариства у Львові три звіти про свою діяльність за 1908, 1909 і 1911 рр. Згідно зі звітом 1908 р., серед членів товариства було 63 чоловіки й 5 жінок, з яких 19 урядовців, один священник, один купець, 39 учителів й учнів гімназії, один адвокат, два лікарі. Гніздо розподілено на вісім відділів, у яких учасники товариства займалися спортивними й пожежно-руханковими вправами щотижня по 10 годин у приміщенні місцевого “Народного Дому” [14; 6, арк.57, 57 зв., 58]. Наступного року дійсних членів товариства було значно менше – 51 чоловік і 2 жінки, серед яких 13 урядовців, 2 священники, один купець, 27 учителів й учнів гімназії, 8 представників інших

професій [6, арк.59, 59 зв., 60]. Станом на 1911 рр., кількість членів товариства становила 70 чоловік, з яких 9 жінок; проведено два концерти; у бібліотеці знаходилося 4 підручники зі спортивно-гімнастичних вправ, передплачувався часопис “Вісти з Запорозжя”. Коломийський осередок брав участь у сокільському здвигу 1911 р. При товаристві засновано музичний гурток “Орхестра Сокола” [6, арк.82, 82 зв., 83, 83 зв.]. Протягом 1907–1912 рр. товариство очолював лікар Олександр Козакевич, з листопада 1912 р. головою став Роман Шипайло, а його заступником Михайло Книш [6, арк.85].

Перші загальні збори другого товариства “Сокіл” у Коломийському повіті відбулись у с. Залуччя над Прутом 12 липня 1906 р. [6, арк.55].

У 1902 р. спробувала заснувати пожежно-гімнастичне товариство “Сокіл” національно-патріотична інтелігенція м. Городенка на чолі з І.Паничевським. Однак без допомоги громадсько-політичного діяча, колишнього депутата Галицького крайового сейма *Королько Андрій*. Сокільський рух на Покутті на початку ХХ ст.: організаційні осередки ...

му Т.Окуневського городенківцям цю справу було важко втілити в життя: “[...] Знаючи що Високоповажний Пан меценас як ревний патріот і народний діятель не відкаже нашій просьбі, удаємося до него і просимо, що би в ділі заснованя філії Львів. Сок. в Городенці своїми впливами о урядами попер п. Івана Паничевського” [3, арк.6, 6 зв.]. Також ініціатори створення місцевого товариства були зацікавлені в отриманні сокільських одностроїв: “Наколиб був мундір, то всі моглиб злучитись, инакше буде тяжко” [3, арк.11, 11 зв.]. До того ж наприкінці осені 1902 р. радикальні діячі планували заснувати в Городенці пожежно-гімнастичне товариство “Січ”.

Перші загальні збори гімнастичного товариства “Сокіл” у Городенці були скликані лише через чотири роки – 16 вересня 1906 р. Головою товариства обрано І.Ціпановського, а його заступником І.Лавришка. До складу городенківського “Сокола” увійшли 43 дійсних члени (з них 2 жінки) і 5 “спомагаючих”, серед яких 5 урядовців, один купець, 28 ремісників, 4 міщани. Члени товариства займалися гімнастичними вправами два рази на тиждень у будинку місцевого “Народного Дому” [3, арк.29, 29 зв., 30].

На установчому засіданні прийнято рішення про запрошення інструктора зі Львова, який би навчив гімнастичних вправ місцевих членів товариства; ставилося питання про придбання книг з інструкціями стосовно ведення вправ і замовлення печатки з написом “Сокіл в Городенці” із зображенням сокола [3, арк.26, 26 зв., 27]. У своїй відповіді “Сокіл-Батько” відмовився надсилати інструктора з гімнастичних вправ, однак запевнив, що ближчим часом прибуде до Городенки засновник товариства Іван Боберський. Також напучували городенківський “Сокіл” до подальшої плідної праці: “В нинішнє сьвято встаємо Вас сокільским окликом Гаразд! Ви [...] в Городенці, лучить ся тепер в одну родину і ставайте під сокільский прапор! Тут жеде Вас тяжка праця; але і солодка. [...] Сьміло Другове до праці вперед! Нехай жеє солідарність і вірність між Вами! Мир і згода! Основайте в ряди один при другім, най вороги бачуть нашу солідарність і силу [...]” [3, арк.28, 28 зв.].

У 1910 р. на загальних зборах городенківського “Сокола” обрано нову старшину: головою товариства став місцевий суддя Ф.Булик, а заступником А.Станецький. Прийнято рішення про заснування сокільського оркестру, хору та драматичного гуртка. Члени товариства згодилися, що м. Городенка має стати центром окружної організації сокільського руху [20]. Результати роботи були успішними. До кінця року активно діяли чотири секції товариства: драматична, яка закупила театральний одяг на 300 корон і поставила низку аматорських вистав (“Перехитрили”, “Суєта”, “Два домики а одна фіртка”, “Пожар”, “Ілько Пащак”, “Ой не ходи Грицю” і “Сватання на Гончарівці”); “організаційно-научна”, що підготувала виступи своїх членів з трьома рефератами “Українське сокільство і його завдання”, “Життя і діяльність І.Франка”, “Про завдання Січей”, посприяла в закладенні філіалу товариства “Січ” с. Стрільче Городенківського повіту, зорганізувала три загальносокільські сходини й один “гумористичний вечерок”;

“співацька”, яка брала участь у першому українському фестині (урочистому дійстві. – А.К.) і в аматорській виставі “Ой не ходи Грицю”; “забавова”, яка підготувала “2 великі сокільські балі, та величавий фестин”. Окрім цього, городенківський “Сокіл” будує нове приміщення товариства, організовує читальню й бібліотеку, збирає кошти на закупівлю нових прапорів й однострою [18].

Того ж року в Городенківському повіті заснований третій за рахунком (після м. Городенка і с. Незвисько) осередок “Сокола” у с. Тишківці. Установчі збори були велелюдними, присутніх нараховувалося понад 800 чоловік, переважно селяни, не тільки з Тишківців, але й із сусідніх сіл Чернятин, Вікно, Чортовець, Рашків (?). Керівником “Сокола” обрано місцевого священика З.Шухевича, а його заступником М.Гафтуняка. До товариства увійшло майже 100 чоловік [22].

Тринадцятого листопада 1910 р. у Городенці відбулась окружна січово-сокільська нарада, у якій взяли участь 33 представники товариства “Сокіл” (29 з м. Городенка й 4 із с. Тишківці) і 21 січовик із сіл Торговиця, Чернятин, Серафінці й Глушків. Голова городенківського “Сокола” М.Білик виступив з рефератом з пропозицією об’єднання двох товариств, після чого розгорнулася жвава дискусія. Представники сокільства погоджувалися з таким міркуванням, натомість січовики заявили, що без вказівки центрального комітету товариства не можуть прийняти такого рішення. Проте всі зголосилися закласти повітову “Січ”, яка мала зорганізувати навесні 1911 р. урочистий здвиг “Соколів” і “Січей” Городенківщини. Відзначимо також, що в цей час городенківський “Сокіл” нараховував 58 хлопців і 12 дівчат, діяли драматична, організаційно-наукова, співацька й гімнастична секції [3, арк.35, 35 зв.].

Напередодні Першої світової війни в 1913 р. дізнаємося про певний занепад городенківського “Сокола”, що було пов’язано з нестачею інвентарю, зокрема, членам товариства не вистачало сокільського однострою, до того ж звіт про діяльність гнізда не був переданий до Львова. Провідник товариства К.Ясельський резюмував: “Про причини занепаду Товариства тутешного не буду розписуватись, бо думаю, що оно в короткім часі оживить ся, до чого всіма силами старає ся причинити новообрана старшина” [3, арк.38, 38 зв.].

Діяльність пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл” м. Тисмениця бере свій початок з 1903 р. Зокрема, 10 листопада громадсько-культурний діяч міста Євстахій Волосенко звертався до “Сокола-Батька” у Львові з таким проханням: “Прошу повідомити мене чи дістану я резолюцію з ц.к. Намісництва в справі заложення “Сокола” в Тисмениці, дотепер нічого не одержавем” [9, арк.4 зв.]. Проте лише через два роки 5 листопада товариство було засноване. Його головою став Стефан Гриньовський, а секретарем Григорій Климович; керівний осередок становив 12 чоловік. Передусім, сокільське гніздо ставило собі за завдання вести спортивно-руханкову роботу, тому й просило “Сокола-Батька” надіслати підручники “до муштр, вправ тілесних, пожарничих і фестункових, бо думкою нашою єсть якнайскорше вправи зачати...” [9, арк.5, 7, 7 зв.].

Серед практичних кроків діяльності тисменицької філії “Сокола” слід виокремити участь її трьох членів – Григорія Климовича, Федя Камінського й Івана Роздольського в пожарничих курсах, які відбулися наприкінці серпня 1906 р. у повітовому центрі Товмачі. Товариство спільно з місцевою філією “Просвіти” зорганізувало два господарські й пожарничі курси в 1911 р. [9, арк.9, 35]. Місцевий осередок здійснив закупівлю й посвячення прапора, нагородних відзнак-значків товариства в 1908, 1909 і 1911 рр. [9, арк.19 зв., 27, 29]; неодноразово просив головний відділ товариства у Львові посприяти купівлі сокільського однострою й пожежно-гімнастичного інвентарю для ведення вправ. Проте на перше місце ставив придбання пожежного устаткування – сикавки, яка б мала стати головним предметом у гасінні пожеж. Слід зауважити, що не кожному осередку товариства Східної Галичини таке обладнання на той час під силу було придбати, оскільки вважало-

ся надзвичайно дорогим. Так, пожежне устаткування з фабрики м. Сянок коштувало 972 австрійські корони, а чеського виробництва – 1 126 корон [9, арк.15, 16].

Товариство “Сокіл” м. Тисмениця долучилося до організації художньої самодіяльності. З листа громадсько-культурного діяча П.Роздольського від 21 травня 1909 р. до Львова дізнаємося, що місцеві жителі отримали звістку про культурно-мистецьку роботу осередку “Сокіл” м. Бережани, який відіграв дві вистави – “Заручини по смерті” і “Зразковий муж”. Тисменицькі “Соколи” просили прислати тексти цих театральних творів, а також комедію Г.Квітки-Основ’яненка “Сватання на Гончарівці” [9, арк.21 зв.].

На початку ХХ ст. у с. Ворона Станиславівського повіту (тепер – село в Коломийському районі) фактично було два пожежно-гімнастичні осередки. Ситуація стосовно організації товариства “Сокіл” була непростою, оскільки на перешкоді стала діяльність москвофілів. Наприкінці 1909 р. за допомогою станиславівських побратимів тут був сформований місцевий осередок. Окрім вправ і муштри, “Сокіл” с. Ворона зорганізував курс для неграмотних, яким скористалися 20 селян. Однак у справу національно-патріо-

Королько Андрій. Сокільський рух на Покутті на початку ХХ ст.: організаційні осередки ...

тичного виховання селянства втрутилися місцеві москвофіли: “Не від річи буде ту згадати, що село се заражене в части московською дурійкою. Є в селі читальня Качковського (котра однак не має всего і 20 членів)”. Завдяки сприянню москвофілів Гецева й Марущака з м. Коломия та декількох священників, тут засновано пожежну дружину в складі 30 чоловік. Невідомий дописувач до часопису “Народне Слово” усе ж сподівається, що місцевий “Сокіл” у рутинній праці подолає москвофільського суперника в організації пожежно-гімнастичної справи: “[...] правдива, спокійна а ідейна праця старшини новозаложенного гнізда сокільського, побідить та протре очи тим селянам, які з несвідомости дали ся отуманити несовісним пройдисвітам та зрадникам свого народу” [19].

Попри те, що станом на 1908 р. у Снятинському повіті не зафіксовано жодного сокільського осередку, усе ж були спроби їх заснувати й навіть деякі з них короткий час діяли. Серед архівних документів ЦДІАЛ України зберігся єдиний лист від 28 липня 1909 р. про бажання снятинської громади заснувати товариство: “Отсим доносимо Вам що маємо охоту заложити у нас в Снятині філію Сокола і просимо ласкаво о уділення нам ближших інформацій в сій справі і прислане одного примірника статута [...]” [7, арк.1, 1 зв.]. Однак більше даних про діяльність снятинського “Сокола” на початку ХХ ст., на жаль, не знайшли. Спробували заснувати пожежно-гімнастичне товариство жителі с. Стецева Снятинського повіту. Так, у листі до “Сокола-Батька” від 20 березня 1910 р. громада села просила вислати статут товариства: “Ми [...] хочем запровадити собі також Товариство гімнастичне Сокол, бо скріз по селах є такі Товариства” [8, арк.19–20]. Перші загальні збори філії “Сокола” відбулися 8 і 10 травня 1910 р. До складу товариства вписалося 50 членів, які просили допомогти в організації пожежної справи, оскільки села Снятинщини охоплені підпалами. Перше завдання, яке ставило перед собою товариство, – це закупівля устаткування (сикавка), яке б мало стати головним у гасінні пожеж [8, арк.22, 22 зв., 24, 24 зв.].

Відомо, що на території Покуття відносини між товариствами “Сокіл” і “Січ” були непростими. З публікацій тогочасної преси дізнаємося про політичну заангажованість молодіжних організацій. Прийнятою вважалася думка, що товариство “Сокіл” керувалось ідеологічними засадами Української національно-демократичної партії й було під її впливом, а “Січ”, відповідно, Української радикальної партії. Проте з таким міркуванням не погоджується лідер сокільства С.Гайдучок. На його думку, до товариства “Сокіл” входили як представники націонал-демократів, так і християн-суспільників, були в ній радикали й соціал-демократи, багато безпартійних [11, с.3].

Також відомо, що керівництво українського сокільства спочатку сприйняло зародження “Січей” як передвиборну акцію “вічного кандидата” на посла до парламенту К.Трильовського. Проте коли січовий рух, завдяки особливим здібностям К.Трильовсь-

кого як агітатора, цілком охопив Покуття та поширився й на інші райони Галичини, це викликало занепокоєння серед організаторів сокільства. Воно проявлялося у звинуваченні “Січей” у підриві сокільського руху, ворожій політиці щодо народовців і духовенства. Керівництво січового руху, у свою чергу, звинувачувало український “Сокіл” у надмірному захопленні ідеями польського “Сокола”, угодовськими діями стосовно політики поляків у Галичині та зраді інтересів українського селянства. Однак, на думку М.Гуйванюка, попри всілякі пов’язані з тим неприємності, це мало й позитивні сторони, оскільки спонукало обидві організації до активнішого розвитку [42, с.172–173].

Незважаючи на непрості відносини між осередками товариств “Січ” і “Сокіл” на Покутті, були й кроки порозуміння між товариствами. Коломийський січовий осередок запросив “Соколів” на перше загальнокрайове січове свято, яке мало відбутись у Коломії 6 червня 1902 р. У листі від 2 червня 1902 р. представники коломийської “Січі” Ярослав Весоловський та Анатоль Лепкий просили центральний осередок “Сокола” у Львові, щоб вислали кількох делегатів на свято, зодягнених у сокільський одяг, які б мали взяти участь в урочистій ході й у веденні гімнастичних вправ. Окрім цього, просили матеріально допомогти в організації проведення свята, і “найважливіше – щоби наші “Січовики” могли Вас лично видіти між нами” [6, арк.6, 6 зв.]. У листі від 13 жовтня 1902 р. Денис Кучинко просив “Сокола-Батька” у Львові прислати календар цього товариства К.Трильовському для ознайомлення з новими гімнастичними вправами, які б мали виконувати січовики [6, арк.16, 16 зв.]. А 28 червня 1903 р. місцевий “Сокіл” узяв участь у загальносічовому святі, яке відбулося в Коломії [6, арк.37]. На кінець 1903 р. “батько” січового руху Кирило Трильовський змушений був погодитися, що в Коломії тамтешній “Сокіл”, “оснований на окремих статутах, становить окреме від нас незалежне товариство” [6, арк.39].

У 1909 р. товариства “Сокіл” і “Січ” спробували об’єднатися в організації своєї роботи. Координаційним часописом, який би регулював відносини між ними, став додаток до газети “Народне Слово” “Сокільські Вісті”: “[...] про програму скажемо коротко: Будемо містити в “Сокільських Вістях” все те, що потрібно знати Соколам і Січовикам” [13]. Наступного року цей додаток до часопису “Народне Слово” був перейменований у “Вісти з Запорожжя”, який протягом 1911–1914 рр. виходив окремою газетою. Основною причиною зміни назви редакція додатка до часопису визначила таку – “Сокільські Вісті” показують діяльність не тільки товариства “Сокіл”, але й подають вістки про організацію роботи “Січей”. До того ж назва “Запорожжя” ріднить обидва товариства в пропагуванні славної козацької історії України [12]. Часопис “Вісти з Запорожжя” головну ставку в організації сокільсько-січового руху ставив на українську молодь: “Виховане треба зачати від молодіж. Громадні вправи, спільна руханка, рухові забави і ігри є важним способом, що розбуджує і розвиває волю, молодого чоловіка, робить его витривалим і завзятим. Товариства “Січи” і “Соколи” мають по селах і містах збирати молодіж разом, учити її руханки, учити рухових вправ, мають плекати плаванє, веслованє, їзду верхом, їзду на совгах (ковзанах. – А.К.), лещетах (лижах. – А.К.), санчатах, мають робити спільні прогульки, учити народних танців” [31].

Не стояла осторонь об’єднання діяльності товариств і “Просвіта”, яка в січні 1910 р. ухвалила рішення про потребу закладання руханкових і руханково-пожежних товариств по можливості під назвою “Січ” і намагатися до утворення “Союзу” усіх українських пожежно-гімнастичних товариств. “Сокіл-Батько” залишає за собою вибір назви “Сокіл” чи “Січ” жителям місцевості, де заснована філія товариства. Але “Просвіта” просить на перспективу взяти найменування “Січ”, бо “ся назва в нашій мові відповідає найліпше роботі і цілям товариства” [30, с.4]. Підтримав цю ідею й Лонгин Цегельський, який вважав, що «злука фахових умінь і фахового знання, вироблених міськими “Соколами”, з ідейним розмахом “Січей” може дати добрі результати, [...] коли б

вони залучилися в одну “Січ»” [33, с.179]. Нерідко одні й ті ж особи були засновниками “Сокола” і “Січі” у своїх населених пунктах [42, с.174].

Вінцем порозуміння діяльності пожежно-гімнастичних товариств “Сокіл” і “Січ” стала організація спільного здвигу, який відбувся у Львові 10 вересня 1911 р.

Щоправда, у повітах Східної Галичини (це більшою мірою не стосується Покуття), де радикальні ідеї не мали великого впливу, ідеологи сокілства нав’язували селянству свої “Січі”, користуючись його необізнаністю в тому, що сокілські та радикальні “Січі”, попри всю схожість, були різними організаціями. Це викликало обурення радикальних діячів, особливо К.Трильовського, які вмотивовано звинувачували керівництво “Сокола” у тому, що воно “вкрало” січову ідею та нерідко діяло нечесними методами й саме завдяки січовій ідеї здобувало собі прихильність серед частини українського селянства. В окремих місцевостях мало місце й невдоволення політикою радикалів, тому під впливом діячів сокілства радикальні “Січі” перетворювалися на сокілські [42, с.174–175].

Зустрічалось чимало випадків на Покутті мирного співіснування сокілських і радикальних “Січей” у межах одного населеного пункту. Так, поряд із товариством “Січ” К.Трильовського, у с. Джурів Снятинського повіту паралельно діяла сокілська “Січ” [4,

Королько Андрій. Сокілський рух на Покутті на початку ХХ ст.: організаційні осередки ...

арк.3]. Аналогічна ситуація спостерігалася й у с. Залуччя на Коломийщині [5, арк.9]. Через окремі суперечності в керівництві січовим рухом, а також неординарну поведінку К.Трильовського січовики с. Балинці Коломийського повіту в 1914 р. надіслали листа до “Сокола-Батька” прийняти їх під свою юрисдикцію. Мотивували свої дії тим, що: “...ми видимо радикальну роботу і хочемо залежати від Сокола” [2, арк.39]. Подібною була заява громади с. Торговиця Товмацького повіту, яка хотіла змінити назву товариства “Січ” на “Сокіл” унаслідок запопадливої діяльності місцевих радикалів [10, арк.47, 48].

Вир Першої світової війни (1914–1918) і національно-визвольних змагань західних українців (1918–1923) спричинив занепад організаційної й практичної діяльності пожежно-гімнастичного товариства “Сокіл”. Якщо напередодні війни в 1914 р. існувало 974 осередки товариства по всій території Східної Галичини, то в 1923 р. – лише 4 [32, с.11]. Нова сторінка розвитку українського сокілства матиме продовження в міжвоєнний період. З приходом польської влади діяльність вітчизняних товариств переходить в інший формат, треба було пристосовуватися до нових реалій, змінювати форми роботи.

У результаті проведеної роботи автор прийшов до висновків, які зводяться до таких положень.

- Сокілський рух у Східній Галичині й Північній Буковині був сформований на зразок всеслов’янського товариства “Сокіл”, наслідуючи подібні польський і чеський рухи. Члени товариства ставили наголос на фізичне виховання й пожежну підготовку.

- Пропагуючи здоровий спосіб життя, зокрема, через пожежно-гімнастичну й культурно-просвітницьку роботу, “Сокіл” сформував національну атрибутику (прапор, гімн, сфрагістичний матеріал, емблеми, однострої тощо). Використання в товариських відзнаках національних українських барв і символіки мало важливе значення для піднесення національної свідомості українського населення.

- Слід визнати, що на початку ХХ ст. кількість пожежно-гімнастичних товариств “Сокіл” на Покутті була незначною. Це пов’язувалося з активізацією на цій території діяльності іншого подібного за змістом роботи товариства “Січ” під керівництвом Кирила Трильовського. З метою ефективнішої праці “Сокіл-Батько” поділив осередки перебування товариств на області й округи. Активно діяли сокілські осередки в Коломиї, Городенці й Тисмениці, які плідно працювали на ниві пожежно-гімнастичної та культурно-просвітницької справи.

- Своєрідними були стосунки “Сокола” з українським товариством “Січ”. У відносинах між обома організаціями на Покутті спостерігаємо як тісне співробітництво, так і

хвилі конфронтації, зумовлені внутрішніми суперечностями й відсутністю виваженості та бажання знаходити компромісні рішення в керівництва обох товариств.

Через “Соколи” пройшли десятки й сотні молодих жителів краю, які на все життя зберегли сокільську виправку, високу моральність та громадську активність. Саме вони поряд з товариствами “Січ” і “Пласт” стали основою формування українського січового стрілецтва, узяли участь у визвольних змаганнях українського народу 1918–1923 рр.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф. 312 Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько” у Львові, спр. 1 Статути товариства за 1892, 1906, 1929 рр., 16 арк.
2. ЦДАЛ України, ф. 312, спр. 207 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філій товариства у місцевостях на букву “Б”, 78 арк.
3. ЦДАЛ України, ф. 312, спр. 254 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Городенка. 1902–1929 рр., 40 арк.
4. ЦДАЛ України, ф. 312, спр. 302 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філій товариства у місцевостях на букви “Дж – Ди”, 98 арк.
5. ЦДАЛ України, ф. 312, спр. 333 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність філій товариства у місцевості с. Залуччя, 80 арк.
6. ЦДАЛ України, ф. 312, спр. 375 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Коломия. 1902–1937 рр., 247 арк.
7. ЦДАЛ України, ф. 312, спр. 636 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Снятин. 1909–1938 рр., 41 арк.
8. ЦДАЛ України, ф. 312. Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько” у Львові, спр. 675 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості на букви “Стар – Ста”. 1903–1934 рр., 50 арк.
9. ЦДАЛ України, ф. 312, спр. 696 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості м. Тисмениця. 1903–1937 рр., 59 арк.
10. ЦДАЛ України, ф. 312, спр. 721 Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування і діяльність філіалів товариства у місцевості на букви “Тлу – Тор”. 1903–1938 рр., 81 арк.
11. Гайдучок С. З нагоди одного ювілею / С. Гайдучок // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – Львів, 1930. – Травень–червень. – Ч. 5–6. – С. 3–5.
12. Гаразд! // Вісти з Запорожжя. Додаток до часопису “Народне слово”. – Львів, 1910. – 6 січня. – Ч. 1. – С. 24.
13. До Всіх Соколів і Січій // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – Львів, 1909. – 12 серпня. – Ч. 1. Додаток до газети “Народне Слово”.
14. Звіт гімнастичного тов. “Сокіл” у Львові, за рік 1908 // Народне Слово. – Львів, 1909. – 10 серпня. – Ч. 244. – С. 14.
15. Звіт гімнастичного тов. “Сокіл” у Львові, за рік 1908 // Народне Слово. – Львів, 1909. – 14 серпня. – Ч. 246. – С. 10.
16. Звіт гімнастичного тов. “Сокіл” у Львові, за рік 1908 // Народне Слово. – Львів, 1909. – 2 вересня. – Ч. 254. – С. 12.
17. Звіт гімнастичного тов. “Сокіл” // Народне Слово. – Львів, 1909. – 14 вересня. – Ч. 259. – С. 10–11.
18. З нашого краю. Городенка. (Рух в “Соколі”) // Народне Слово. – Львів, 1910. – 1 грудня. – Ч. 445. – С. 9.
19. Із нашого краю. Ворона пов. Станіславів. (Наша робота а кацапська кириня) // Народне Слово. – Львів, 1910. – 4 січня. – Ч. 307. – С. 5.
20. Із нашого краю. Зі “Сокола” в Городенці // Народне Слово. – Львів, 1910. – 25 червня. – Ч. 380. – С. 10.
21. Наука пожарництва // Поступ. – Коломия, 1903. – 4 (17) цвітня. – Ч. 14. – С. 4, 6.
22. Огляд // Вісти з Запорожжя. Додаток до часопису “Народне слово”. – Львів, 1910. – 27 січня. – Ч. 4. – С. 10.
23. Огляд. Нові пожарні філії львівського “Сокола” // Вісти з Запорожжя. Додаток до часопису “Народне слово”. – Львів, 1910. – 24 падолиста. – Ч. 56. – С. 13.
24. Округи і області. Стан дня 15 жовтня 1912 // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1912. – 31 жовтня. – Ч. 72–74. – С. 15–16.
25. Робота для краю. Організаційна Секція // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1914. – 14 марта. – Ч. 91. – С. 5–7.
26. Посвячення прапора // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – Львів, 1929. – Серпень. – Ч. 7–8. – С. 2–3.
27. Прапор! // Сокільські Вісти. Орган українського сокільства. – Львів, 1929. – Червень. – Ч. 4–6. – С. 16–17.
28. Прапор “Сокола-Батька” // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – Серпень. – Ч. 60. – С. 11–12.

29. Руханковий однострій побратимів // Соکیلські Вісти. Орган українського сокілства. – Львів, 1933. – Березень-квітень. – Ч. 2. – С. 4.
30. “Соکیل-Батько” // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – Серпень. – Ч. 60. – С. 3–5.
31. Українці // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – 30 січня. – Ч. 53. – С. 1.
32. Федів І. Від 1894 до 1934 року (Кількість гнізд Сокола-Батька) / І. Федів // Соکیلські Вісти. Орган українського сокілства. – Львів, 1934. – Червень. – Ч. 6. – С. 10–11.
33. Цегельський Л. З Австрійської України / Лонгин Цегельський // Літературно-науковий вісник. – Львів ; К., 1910. – Т. 51. – С. 172–179.
34. Ще про руханковий однострій // Соکیلські Вісти. Орган українського сокілства. – Львів, 1934. – Січень-березень. – Ч. 1–3. – С. 3–4.
35. Що таке сокілство? // Соکیلські Вісти. Орган українського сокілства. – Львів, 1930. – Квітень. – Ч. 4. – С. 12–13.
36. Ярославенко Я. Як повстав соکیلський гимн? / Ярослав Ярославенко // Соکیلські Вісти. Орган українського сокілства. – Львів, 1932. – Червень. – Ч. 1. – С. 1.
37. Яців Н. Причинки до історії українського сокілства / Нестор Яців // Соکیلські Вісти. Орган українського сокілства. – Львів, 1928. – Квітень. – Ч. 2. – С. 2–6.
38. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр. / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ, 1994. – 72 с.
39. Вацеба О. Нарис з історії західноукраїнського спортивного руху / О. Вацеба. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 230 с.
40. Вацеба О. Соکیلський рух в Галичині наприкінці XIX – початку XX ст. / О. Вацеба // Соکیل-Батько: спортивно-руханкове товариство у Львові : альманах 1894–1904. – Львів, 1996. – С. 19–22.
41. Герцик М. Уроки для сучасників. Українське сокілство і сучасне українське державотворення / М. Герцик // Соکیل-Батько: спортивно-руханкове товариство у Львові : альманах 1894–1904. – Львів, 1996. – С. 259–261.
42. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914) / Микола Гуйванюк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 254 с.
43. Коверко Б. І. Соکیلський і січовий гімнастичний рух у Галичині на початку XX століття / Б. Коверко // Традиції фізичної культури України : зб. наук. статей. – К., 1997. – С. 62–74.
44. Сова А. Прапорництво українського пожежно-спортивного товариства “Соکیل” у Галичині (1894–1939) / Андрій Сова // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 225–241.
45. Сова А. Діяльність українських товариств “Соکیل” на Дрогобищині / Андрій Сова // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич : Коло, 2005. – Вип. IX. – С. 356–372.
46. Сова А. До історії прапора товариства “Соکیل-Батько” у Львові / Андрій Сова // Знак. – Львів, 2003. – Червень. – Ч. 29. – С. 8–9.
47. “Соکیل-Батько”. Спортивно-руханкове товариство у Львові. – Львів : РВО “Основа”, 1999. – 267 с.
48. Трофим’як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX – перша пол. XX ст.) / Б. Трофим’як. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 694 с.

В статтє анализируются предпосылки зарождения сокольского движения в регионе; раскрыта общая структура деятельности “Сокола-Батька”, обращено внимание на его атрибутику; прослежены процесс создания сокольских организаций на Покутье, их практическая деятельность; рассмотрены непростые отношения “Сокола” в регионе с другой пожарно-гимнастической организацией “Сечь”.

Ключевые слова: Покутье, “Сокол”, “Сокол-Батько”, сокольское движение, “Сечь”, пожарно-гимнастические организации.

The preconditions of the “sokilstvo” formation in the region are analyzed; the general structure of the activity of the main center “Sokil-Father” is characterized; special attention is paid to its attributes; the process of the formation of “sokil” communities in Pokuttya and their practical activity are traced; not simple relations between the “Sokil” and other fire-gymnastic organization the “Sich” in the region are analyzed.

Key words: Pokuttya, “Sokil”, “Sokil-Father”, “sokil” movement, “Sich”, fire-gymnastic organizations.

УДК 94 (477).8
ББК 63.3 (4 Укр-8)

Степан Борчук

СКРИПНИКІВСЬКА УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ТА ЮЛІАН БАЧИНСЬКИЙ

У статті подається аналіз діяльності Ю.Бачинського як енциклопедиста. Характеризується форма роботи, його арешти та ставлення до нього радянської влади. Досліджується вклад видатного науковця в розвиток енциклопедистики.

Ключові слова: енциклопедія, радянська влада, дослідження, заслання, арешт, українська радянська енциклопедія.

Постать видатного представника вітчизняної політологічної думки, соціал-демократа й державника Юліана Олександровича Бачинського (1870–1940) до певної міри представлена в сучасній українській історіографії. Насамперед ідеться про довідково-енциклопедичні видання й публікації, що в них висвітлюються обставини його арешту в листопаді 1934 р., засудження й табірної долі [21, с.154]. Серед праць вітчизняних істориків і політологів про цю непересічну постать вирізняється монографічне дослідження І.Бегея “Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник” [14, с.27].

У нашій статті наголос зроблено на післяреволюційному періоді біографії видатного вітчизняного інтелектуала й, зокрема, з’ясування подробиць праці Ю.Бачинського в редакції “Української Радянської Енциклопедії”, на штатну посаду до якої він був зарахований республіканською компартійною адміністрацією після приїзду в УСРР у листопаді 1933 р.

Ю.Бачинський, уродженець с. Новосілка-Куть Підгаєцького повіту теперішньої © Борчук С., 2012 був автором низки праць з проблем державності України, суспільно-політичних рухів у Галичині, еміграції українців до Америки. Утім ім’я собі він зробив уже у двадцятип’ятирічному віці працею, яка набула значного розголосу як у тогочасній Західній Україні, так і в Наддніпрянщині. Ідеться про книгу “Україна irredenta” (“Україна в неволі”, 1895, 1900, 1924, 2003 та ін.), що в ній з марксистських позицій було здійснено аналіз соціально-економічної ситуації в українських землях, подано прогноз щодо їхнього політичного й економічного розвитку, окреслено перспективи боротьби за політичну самостійність. Ю.Бачинський одним з перших в українській політико-правовій думці порушив питання про політичну незалежність українського народу в єдиній соборній Українській державі. Саму ж державу він розглядав як найважливіший засіб забезпечення можливості вільного розвитку народу [8, с.203]. Нині, з відстані часу, однозначно можна стверджувати, якщо б Ю.Бачинський написав лише “Україну irredent-y”, то цього було б достатньо для увічнення його імені в історії й теорії української політичної думки [13, с.18].

Поразка Українських визвольних змагань і марксистський світогляд Ю.Бачинського вже на початку 1920-х років привели його в табір радянофілів групи колишнього диктатора Західно-Української Народної Республіки Є.Петрушевича. Разом зі своїми однодумцями Юліан Олександрович уважав, що саме більшовицький проект державного будівництва України – найбільш теоретично обґрунтований і є стратегічною перспективою для всіх українських територій.

У 1928 р. у вступі до другого видання своєї праці “Большевицька революція і українці” Ю.Бачинський зазначав: “Виводи, до яких доходжу в отсих статтях, опер я не на подіях, які я особисто пережив або бачив, а на тім, що про ті події читав або чув, чи то з прихильної, чи ворожої большевицької революції, сторони. Тепер однак бачу, що се замало; я вважаю, що потреба перевірити все сказане в отсих статтях ще й наочно. Тому задумую виїхати на Радянську Україну і до других Радянських Республік, щоби там, на місці, переконатися, наскільки те, що я в отсих статтях про Радянську Україну і про Радянський Союз писав, відповідає дійсности. Отже, отся збірка є першою серією статей про большевицьку революцію і про відношення до неї українського загалу, серією статей, писаних –

до мого виїзду на Радянську Україну, – змістом другої серії буде те, що я на місці побачу в Радянським Союзі, а зокрема і в першій мірі – на Радянській Україні” [10, с.3].

Одначе справа з написанням другої серії советофільських статей Ю.Бачинського та його виїздом до УСРР затягнулася в часі на цілих п’ять років.

Дванадцятого квітня 1928 р. Консульство СРСР у Берліні повідомляло Уповноваженого НКЗС СРСР у Харкові: “К нам обратился с просьбой разрешения въезда в СССР Юлиан Бачинский, известный украинский публицист, сотрудник Петрушевича. В группе Петрушевича и вообще среди украинск[ой] эмиграции – это одна из авторитетных фигур... В печати выступает всегда решительным советофилом... По нашему мнению, его ходатайство необходимо удовлетворить, т. к. отказ будет понят, как нежелание показать действительное положение вещей, произведет сильное отрицательное впечатление на советофильскую группу и даст повод для провоцирования СССР противной” [7, арк.23].

Справа з отриманням такого дозволу загальмувалася, і не лише внаслідок відомих вад радянської бюрократичної системи. Висловимо припущення, що вплинула на таку неквапливість майже синхронна (15 квітня 1928 р.) зі зверненням берлінського Консульства СРСР (12 квітня) публікація у львівському “Ділі” київських вражень львівського історика М.Кордуби, який на запрошення Історичної секції ВУАН брав участь у поминальних урочистостях з нагоди 20-річчя смерті В.Антоновича [16, с.220].

Стаття М.Кордуби, який застерігався, що “зовсім не претендую на всебічне зма-
Борчук Степан. Юліан Бачинський (1870–1940): останнє місце праці – скрипниківська “УРЕ”.

лювання положення, в яким тепер знаходиться радянська Україна: до дослідів цього питання я не мав ні часу, ані спромоги”, аж ніяк не була панегіриком радянській системі, хоч автор, без усякого сумніву, вітав зовнішні ознаки українізації, щиро радів поширенню ареалу української мови, помітним здобуткам національної науки й мистецтва в УСРР. Тверезий аналітик, він зауважував водночас і серйозні вади економічного й політичного характеру, властиві більшовицькому режимові, а відтак – і тогочасному повсякденню УСРР: “Коли в порівнянні до довоєнної доби на національній полі ми могли ствердити велике плюс, то під оглядом економічним приходиться зазначити значне погіршення. Загально нарікають на брак мешкань, упадок промислу і доріжнечу. І, справді, доріжня у Києві куди більша, чим у Львові... Тому інтелігенція, що живе з умовою праці, знаходиться у великій економічній тісноті. Як живуть інші круги населення, не знаю, бо з ними ближче не сходився” [15, с.8].

Особливо наголошував М.Кордуба на політичні недоліки пануючої в підрадянській Україні системи: “Хоч як воно звучатиме парадоксально, бо саме під політичним оглядом все там пішло в шкереберть, приходиться сконстатувати, що в порівнянні до передвоєнної доби саме політичне положення громадян ще найменше змінилося. Остала ця ж сама поліційна система надзору і настирливої, дошкульної контролі приватного життя, ця ж сама самоволя уряду і брак захисту перед цією самоволею, ще більша чим за старого режиму нетолеранція до всякої критики або хоч би відмінної думки. На кілька днів перед поминками Антоновича (25 березня 1928 р. – *Авт.*) арештовано сорок кількох визначніших українських інтелігентів, між ними кількох професорів і двох співробітників Академії. А за віщо? –ніхто не знає сказати” [15, с.221].

Зрозуміло, що такі публікації з реалістичною оцінкою суспільно-політичного життя в УСРР, економічних труднощів на “Батьківщині трудящих” не викликали захоплення компартійної номенклатури й ретельно відстежувалися дипломатичними представництвами СРСР за кордоном. Тоталітарна більшовицька система до приїжджих з-за кордону науковців висувала насамперед ідеологічні вимоги беззастережної підтримки й схвалення пануючого на теренах колишньої імперії Романових режиму, безапеляційного визнання його “єдиноспасенності” і “взірцевості” для “трудящих усього світу”. Якщо ж закордонний інтелігент, у даному разі західноукраїнський учений, прагнув за всяку ціну зберегти незаангажованість в оцінці ситуації в СРСР – УСРР, він негласно

оголошувався *персона нон грата*, якій щонайменше гарантувалися перманентні “пашпортові труднощі” під час оформлення документів на в’їзд до СРСР тощо [15, с.223].

Так сталося й у випадку з оприлюдненими львівським щоденником київськими замальовками й спостереженнями М.Кордуби. Уже наступного дня після цієї публікації – квітня 1928 р. – Консульство СРСР у Львові повідомляло апарат Уповноваженого НКЗС СРСР у Харкові: “Надсилаємо вирізку з газети “Діло” від 15.4. р[оку] б[іжучого] – “Вражіння з поїздки до Києва” (М.Кордуба)” [3, арк. 2 зв.].

Утім, здавалося, що Ю.Бачинському не загрозували вищезгадані радянські застереження щодо дозволу на приїзд до СРСР. Принаймні обмеження свободи людини й громадянина в цьому державному утворенні в його закордонній публіцистиці відверто виправдовувалися “революційною доцільністю”. Так, у статті “Десятиліття большевицької революції” (жовтень 1927 р.) він стверджував: “І нема що нарікати і дорікати Союзним Радянським Республікам, що ще тепер, по 10-ти роках, відмовляють своїм горожанам політичних свобод і рівних для всіх прав. Але ж ще тепер, по 10-ти роках, і в самім Союзі Радянських Республік – потайки, і поза Союзом – явно, гуртуються і ладяться російські і зросійщені єдинонеділимські недобитки перевезти на гарматних дулах, при підмозі капіталістичних держав, свою російську єдинонеділимську душу “до Росії”, і ще тепер заходяться коло цього, щоби відзискати назад се, що утратили, а що з поту і крови трудящих мас добули!

Ніяка революція не признає контрреволюціонерам рівних прав. Поки новий порядок річей не є усталений і закріплений, доти про політичну свободу і про рівні права для всіх не може бути мови” [11, с.135].

Вірогідно, загальмували приїзд Ю.Бачинського в УСРР не ідеологічні застереження щодо його особи персонально, а цинічний розрахунок більшовицької адміністрації на якомога триваліше утримання за кордоном радянофільської групи колишнього Диктатора ЗУНР Є.Петрушевича та її чільних постатей (вкупі із самим колишнім очільником Західно-Української Народної Республіки) з метою розкладу національних українських партій [18, с.106].

Дозвіл на в’їзд у СРСР був отриманий лише на початку 1931 р., але під час транзиту через Польщу Ю.Бачинський був заарештований і рік провів у в’язниці [17, с.314].

Другого квітня 1933 р. у Харкові ув’язнений у сфабрикованій “справі «УВО»” відомий вітчизняний правознавець М.Лозинський (1880–) [17, с.108] подав розлогі власноручні свідчення про своє листування із закордоном. Серед інших прізвищ згадувався і його берлінський, а згодом і празький кореспондент (М.Лозинський, як, зрештою, і Ю.Бачинський, належав свого часу до політичного угруповання колишнього диктатора ЗУНР Є.Петрушевича): “Переписка з Юліаном Бачинським. Ю. Б[ачинський], один з основоположників укр[аїнської] с[оціал]-д[емократичної] партії в Галичині, вернувши з Америки, де був послом Директорії, виявив свою радянофільську орієнтацію кількома статтями, що їх помістив в “Укр[аїнському] прапорі”, а потім видав окремою брошуру. На початку 1931 р. написав мені з Берліна, що робить заходи про приїзд до СРСР, хотів би на власні очі побачити радянський лад і, якщо буде можливо, поселитися на постійне. Я йому написав, що нехай буде приготований на те, що треба буде й ідеологічно й побутово себе переробити, а коли він на це рішиться, то знайде працю й задоволення [...]. Він писав мені, що вже зліквідував свої справи в Берліні, їде до Львова побачитися з батьком, там дістане візу і приїде. У Львові 31 березня 1931 р. його арештовано за вищезгадану радянофільську брошуру й засуджено на рік тюрми. Я раз або два писав до Костя Левицького, щоб мені написав, як Ю. Б[ачинський] поводить у тюрмі, як він її переносить (йому було 61 років)” [19, с.100].

Отже, спроба Ю.Бачинського навесні 1931 р. одержати радянську візу у Львівському консульстві СРСР і виїхати до радянської України завершилася фіаско. Польська поліція й дефензива мали серйозні підстави заперечувати проти цього. Другого квітня

1931 р. львівське “Діло” інформувало читачів: “У вівторок, 31 березня, арештували у Львові п. Юліана Бачинського, відомого автора “Українська еміграція в Америці” й “Ucraina irredenta”. П[ан] Юл[іан] Бачинський приїхав перед кількома днями до Львова з Берліна, щоби відвідати свого старенького батька о. митрата Бачинського. Причини арештування невідомі” [7, с.4].

Після виходу з ув'язнення Ю.Бачинський на початку 1933 р. виїхав до Праги, маючи на меті невдячне завдання (з доручення дипломатичних представників СРСР у Центрально-Східній Європі) і з огляду на припинення польською владою у вересні 1932 р. виходу всіх прокомуністичних і радянофільських журналів у II Речі Посполитій на кшталт “Нових шляхів” А.Крушельницького налагодити видання радянофільського часопису “Вільна трибуна”. Єдине, наскільки нам відомо, число видання з'явилося в липні 1933 р.

У вміщеній у ньому статті “На роздоріжжю західноукраїнської інтелігенції” редактор, звертаючись до західноукраїнської інтелектуальної верстви, обґрунтовував кілька елементарних засадничих тез з нагоди принципового поняття “Соборної української народної Республіки”. Автор розрізняв “два розуміння державності: буржуазне і пролетарське”. На його переконання, у часи Української революції 1917– рр. українська інтелігенція (“тонка і хирлява верства української інтелігенції”) не спромоглася створити власної держави, бо “у тім державнім творенню не мала на кім опертися та не мала засобів, щоби се перевести, ні війська для оборони, ні людей для управи державою” [12, Борчук Степан. Юліан Бачинський (1870–1940): останнє місце праці – скрипниківська “УРЕ”.

с.3]. Ю.Бачинський стверджував: “Так не було на кім оперти українську державу. Чи на таким загальнім тлі російським на Україні, при природній політичній пасивності українського села і політичній активності російського міста, можна було створити українську державу? Для неї не було основ, не було і матеріялу до її будови, ні самих будівничих” [12, с.5].

Обґрунтувавши таким чином власну зневіру в “буржуазному розумінні держави” й інтелігентських спробах державного будівництва, редактор “Вільної трибуни” висловлював (дещо дивне) переконання в привнесення російськими більшовиками на українські терени справжніх (“пролетарських”) засад державного будівництва: “І тепер доперва, після перемоги большевицької революції, у тих визволених трудових масах українських могла і почала зачіплятися і вкорінюватися державницька думка. І тепер доперва стало можливе розвиватися українській державності, правда, не буржуазній, на основі капіталістичній, де її творить і її держить буржуазія, а на основі соціалістичній, де її творить і її держить трудова, пролетарська кляса. Але ж на тій одинокій основі і можливо створити українську державу” [12, с.6]. Підсилюючи цю думку, Ю.Бачинський стверджував: “І для сего-то українського народу, для сеї трудової української маси і будується тепер українську державу, з цілим господарським і культурним державним апаратом, пристосованим саме до вимог, потреб і бажань його, а не чужої йому національно буржуазії, яка саме, до большевицької перемоги, доптала його” [12, с.7].

Вищезгадана логіка й подані вище аргументи (сумнівної якості) послідовно вели Ю.Бачинського до зверненого до західноукраїнської “провідної верстви” риторичного запитання-заклику: “Супроти такого стану річей, мусить ставати перед західноукраїнським загалом щораз настирливіше питання: куди ж іти? Чи, помимо всего, все-таки дальше змагатися за “Соборну українську народню Республіку”, чи може доцільніше, розумніше було б вложити всю енергію і хист у змагання з'єднитись з головним пнем українського народу, зорганізованого вже в Українській радянській Республіці, і спільно з ним жити одним національним державним тілом?” [12, с.9]. Відповідь, на думку автора, була однозначною.

Утім так само однозначно негативно (за нечисленними винятками) сприймав міркування й заклики Ю.Бачинського та редагованої ним “Вільної трибуни” і пересічний

західноукраїнський інтелігент та його земляк –інтелігент наддніпрянський, який опинився в еміграції – надто анахронічними й прямолінійно-агітпропівськими виглядали заклики до єднання й орієнтації на УСРР, опанованої російськими більшовиками, де панував терор і Голодомор 1932-х рр.

Зрештою, це зауважували Ю.Бачинському і його кореспонденти. В одному з листів до нього від 15 серпня 1933 р. подавалася така думка: “Маю перед собою “Вільну Трибуну”. Запізnilась вона вийти. Перед роком ще могла робити вражіння. А тепер, коли вияснено дійсний стан колективізації, голоду, смерті Скрипника – писання її невчасні. Кажуть, що Бачинський нібито далі не буде продовжувати випуску журналу. Може це й зле. Коли назвав його “Вільною Трибуною”, може дати місце й другій частині, тій буржуазії, що милить очі “власними силами”, та соціал-фашистам. В самій статті Бачинського єсть багато правди, та не вся, й однобічна ця правда. То воно добре сидіти тут і теоретизувати й кидати історично-соціалні пояснення, а факт самостійної радянської держави лишається фактом... з генеральним прокуратором Акуловим та ген[еральним] секретарем Постишевим. А голод, тиф десяткує людей. Волю зробити в поступі 20 кроків наперед, але тривких і зі здоровим, сильним населенням, аніж 100, хай навіть не проблематичних, але це населення десяткувати, а решту привести до дегенерації” [3, арк.52].

Другого квітня 1933 р. М.Лозинський свідчив про своє листування з Ю.Бачинським: “Недавно я дістав від нього листа з Чехословаччини, що він виїхав до Праги, щоби з доручення групи зах[ідньо]укр[аїнської] інтелігенції видавати радянофільський журнал, і просить мене організувати співробітництво тутешніх людей для журналу. Я зрозумів, що це продовження львівського журналу “Нові шляхи”. З листом зайшов до голови Тов[ариств]а культзв’язку М.Любченка і просив його поради. Він сказав, що розвідає в празькім повпредстві, що це за справа, а я тим часом, щоб відповів, що треба обдумати. Так я і зробив” [19, с.100].

У протоколі власноручних свідчень М.Лозинського від 2 квітня 1933 р. не згадана коротенька листівка правника до Ю.Бачинського в Прагу від 16 березня 1933 р. (за п’ять днів до арешту М.Лозинського в ніч з 21 на 22 березня). У поштовій картці, між іншим, заспокійливо стверджувалося: “В нас усе добре. Всі працюємо на своїх давніх місцях; дочка вибрала собі за спеціальність патологічну фізіологію. Щиро вітаю *М.Лозинський*” [3, арк.71].

Твердження “в нас усе добре” залишається на совісті автора. Адже вже на початку грудня 1932 р. у Києві й Харкові розпочалися арешти галичан, зокрема, членів Літературної організації революційних письменників “Західна Україна”. Професор М.Лозинський, якому редакція друкованого органу Спілки замовила статтю до десятиліття рішення Антанти щодо Східної Галичини, у лютому 1933 р. відвідав харківську редакцію й мав розмову з її працівниками, у т. ч. з М.Ірчаном. Від них М.Лозинський “довідався про київські арешти членів “Зах[ідньої] України”. Вони були розстроєні й не знали, як далеко підуть арешти” [17, с.112].

Отже, у листівці до Ю.Бачинського від 16 березня 1933 р. Михайло Михайлович був не зовсім щирим, узявши на себе невдячну роль міфічної сирени, що солодкими співами закликає моряка (довірливого емігранта) у небезпечне місце, де його чекає неодмінна загибель.

У серпні 1933 р., поклавши край подальшому виданню “Вільної трибуни”, ліквідувавши в наступні місяці свої справи в Празі, 28 листопада 1933 р. Ю.Бачинський разом з дочкою Оленою через Берлін прибув до Харкова й тимчасово замешкав у готелі “Асторія”. Через тодішнього Уповноваженого НКЗС СРСР при Уряді УСРР у Харкові І.Калину (і за санкцією керівництва ЦК КП(б)У) Юліан Олександрович був спрямований на роботу до видавництва “Українська Радянська Енциклопедія”. Очоловав цей енциклопедичний про-

ект нарком освіти УСРР В.П.Затонський. Перші розмови емігранта про майбутню працю відбулися із заступником головного редактора “УРЕ” І.А.Шведовим [1, арк.87].

Згідно з наказом № 13 від 9 березня 1934 р. по видавництву “Української Радянської Енциклопедії”, “товариш Ю.О.Бачинський” був призначений із цього ж числа “на посаду наукового співробітника при Головній редакції «Української Радянської Енциклопедії»” [5, арк.14]. Відтак слід скоригувати твердження І.Беґея, що “на час влаштування Ю.Бачинського в УРЕ там уже працював його давній приятель Антін Крушельницький” [14, с.52]. Ситуація була діаметрально протилежною: адже А.Крушельницький з родиною прибув до столичного Харкова лише 11 травня 1934 р. Отже, це на час працевлаштування А.Крушельницького в “УРЕ” там уже два місяці поспіль “працював його давній приятель” Ю.Бачинський.

Крім праці в енциклопедії, Ю.Бачинський уклав договір з видавництвом “Український робітник” у Харкові, відповідно до якого мав підготувати книгу “16 років Радянської України”, тобто здійснити своє давнє бажання, у зв’язку із чим збирав матеріали, робив виписки з преси й книжок [1, арк.87].

Відтоді, очевидно, повною мірою справджувалася рекомендація М.Лозинського своєму старшому колезі щодо потреби “ідеологічно й побутово себе переробити” у радянських умовах, а відтак “знаходити задоволення” у визначеній владою ділянці праці.

Двадцятого червня 1934 р. Юліан Олександрович власноручно заповнив друкований бланк-заяву ВЦРПС з гаслом “За суцільне охоплення профспілковим членством”, висловивши бажання поповнити лави радянських профспілок, зокрема, стати членом професійної спілки друкарів. У графі про останнє місце праці зазначив, що працював *Борчук Степан*. Юліан Бачинський (1870–1940): останнє місце праці – скрипниківська “УРЕ”.

головним редактором журналу “Вільна трибуна” у Празі (Чехословаччина) упродовж січня – серпня 1933 р. [5, арк.13].

Тридцять першого серпня 1934 р. на засіданні місцевому профспілки “УРЕ” заяву Ю.Бачинського було розглянуто й ухвалено: “Прийняти тов. Бачинського до спілки і рекомендувати загальним зборам” [5, арк.10].

Актуальною проблемою навіть для мешканців столиці УСРР залишалося в 1934 р. (у перший рік після Голодомору 1932–рр.) забезпечення себе продуктами харчування. Як і більшість державних службовців і робітників промислових підприємств Харкова, співробітники “УРЕ” були прикріплені до закритого розподільника та їдальні Наркомату освіти УСРР –прізвище Ю.Бачинського серед інших (усього 26 осіб) співробітників енциклопедії, які в липні 1934 р. “снідали та обідали в їдальні НКО” [5, арк.5].

Довелося Ю.Бачинському мати справу в перший постголодоморний рік і з так званими “первісними стандартними довідками” на одержання “забірних документів”, і хлібними книжками, які видавалися на підставі вищезгаданих стандартних довідок.

Шістнадцятого березня 1934 р. завідувач адміністративного сектору енциклопедії Лешков звернувся до Управління забірних документів з проханням: “Українська Радянська Енциклопедія просить видати дві довідки на березень м[іся]ць науковому робітнику Ю.О.Бачинському та на його утриманця дочку О.Ю.Бачинську. Тов. Бачинського від 9 березня 1934 р. прийнято на роботу в нашій установі” [1, арк.118]. Але вже через місяць, 20 квітня, керівництво енциклопедії клопоталося перед тим самим адресатом про повернення хлібної картки Ю.Бачинського на квітень: “Хлібна картка здається в зв’язку з одержанням т. БАЧИНСЬКИМ книжки до крамниці «Інснаб»” [1, арк.182]. Але відносно “розкошування” Юліана Олександровича тривало лише до осені 1934 р.

Четвертого жовтня 1934 р. помічник головного редактора “УРЕ” Т.Горб листовно звернувся до міського Управління забірних документів з проханням відновити Ю.Бачинського в лавах пересічних користувачів хлібними картками, оскільки Юліан Олександрович, “непроханий чужоземний гість” у редакції “УРЕ”, як з’ясувалося, не мав права користуватися розподільником “Інснаб”: “Видавництво “Українська Радянська

Енциклопедія” просить видати одну хлібну картку на жовтень місяць на іноземця – наукового робітника тов. БАЧИНСЬКОГО Ю.О.

До цього часу тов. БАЧИНСЬКИЙ був прикріплений до розподільника “Існаб”, але в зв’язку з тим, що тов. БАЧИНСЬКИЙ був не запрошений нами з-за кордону, “Існаб” зняв його з постачання” [1, арк.432].

Відтак справедливість була відновлена, і Юліан Олександрович за хлібним постачанням опинився серед іноземних спеціалістів другої категорії, “не запрошених” і, вочевидь, не надто потрібних радянській владі.

Мабуть, уже востаннє, 5 жовтня 1934 р., він поставив власноручний підпис на “первісній стандартній довідці” за жовтень: “Хлібну книжку одержав. Юліан Бачинський. 5/Х 934” [1, арк.433].

Змушений був включитися Юліан Олександрович і до нової для нього справи – так званого соціалістичного змагання. Ліквідуючи “націоналістичні прориви” у роботі енциклопедії, спричинені, мовляв, колишнім головним редактором видання М.Скрипником, співробітниками редакції та авторський колектив “УРЕ” форсованими темпами завершували підготовку її першого тому й писали статті для другого та третього томів. Про “більшовицькі темпи” підготовки статей свідчить, серед іншого, й одне з тогочасних соціалістичних зобов’язань Ю.Бачинського – “виготовити за 5 день 20 статей” до другого тому енциклопедії [5, арк.32].

Двадцять другого серпня 1934 р. харківський груповий комітет Союзу друкарів адресував обіжник керівникам місцевкомів і директорам установ та підприємств, у якому йшлося: “Згідно з рішенням ЦК КП(б)У щодо Палацу Піонерів і Жовтенят – необхідно надати конкретну допомогу на облаштування й доукомплектування будівлі колишнього ВУЦВК, що передана для цієї мети.

Слід провести масово-роз’яснювальну роботу серед колективу підприємства [...] щодо відпрацювання *одного дня* на користь Палацу Піонерів і Жовтенят, враховуючи, що Палац має стати центром комуністично-виховної позашкільної роботи серед дітей м. Харкова. Для відпрацювання рекомендується день 24/VIII-34 р.

Щодо зібраної суми Вам необхідно довести до відома Групового комітету, який після повідомлення дасть вказівку, на який поточний рахунок перерахувати зібрану суму” [5, арк.9].

Цей суботник і відбувся у визначений владою час – серпня 1934 р. Узяв у ньому участь і шістдесятитирирічний Юліан Бачинський, денний заробіток якого (17 крб) був перерахований на користь Палацу Піонерів і Жовтенят [5, арк.27].

Працюючи в редакції, Юліан Олександрович, на той час уже член профспілки, скористався й своїм правом на місячну відпустку, що в ній перебував упродовж 17 вересня – жовтня 1934 р. [1, арк.82].

Утім справджувалося шестирічної давнини спостереження М.Кордуби щодо прикметної для радянського повсякдення “поліційної системи надзору і настирливої, дошкульної контролі приватного життя” з боку більшовицької таємної поліції. Її надокучлива увага стосувалася і Ю.Бачинського.

Десятиденне робоче оперативне зведення секретно-політичного відділу ГПУ УСРР станом на 5 червня 1934 р. зафіксувало чергову стадію оперативної “розробки” у “справі «Хижакі»”. Таким чином позначалося таємне спостереження й збирання компрометуючих матеріалів на групу галицьких емігрантів, які нещодавно прибули до столиці радянської України, та їхніх наддніпрянських колег, удавано чи реально нелояльних до влади.

Стосовно Юліана Бачинського в матеріалах стеження за ним зазначалося (цитуюмо мовою оригіналу): “В первых числах с[его] г[ода] на Украину через наше Полпредство в Берлине прибыл известный галицийский политический деятель Юлиан Бачинский.

Поселившись в Харькове, Бачинский обратился в соответствующие инстанции с ходатайством о приеме его в советское гражданство, но оформление своего подданства затягивает и до сего времени этот вопрос окончательно не решен” [2, арк.521].

Вражає “поінформованість” так званих “компетентних органів” – за їхніми даними, Ю.Бачинський прибув до УСРР у перших числах січня 1934 р. Насправді ж це відбулося істотно раніше – листопада 1933 р.

Далі у вищезгаданому зведенні деталізувалася інформація щодо працевлаштування емігранта: “По линии Наркомпроса Бачинскому предоставлена работа в УРЭ (Украинская Советская Энциклопедия), где он корректирует материалы энциклопедии, касающиеся украинских событий на Западе, и одновременно ознакамливается с состоянием нашей промышленности, сельхозяйства и т. п.” [2, арк.522].

У поведінці емігранта, який, зрозуміло, прагнув розглянутись у новому для нього оточенні й призвичаїтися до специфічного стилю життя в УСРР, енкаведисти вбачали лише “контрреволюційні” наміри й “шпигунську діяльність”: “Начав разработку Бачинского через нашего центрального агента “Свідомого”, мы получили донесения о том, что Бачинский ведет на Украине к[онтр]р[еволюционную] работу в пользу Германии и частично Польши.

По данным “Свідомого”, Бачинский принимает меры для активизации своей к[онтр]р[еволюционной] работы путем завязывания новых связей и знакомств в кругах украинских научных работников. Бачинский чрезвычайно интересуется всеми данными, касающимися хозяйственного состояния страны и с этой целью в ближайшее время намечает поездку по Украине.

Ряд последних свиданий агента с Бачинским подтвердил данные о его к[онтр]р[еволюционной] деятельности на Украине.

Отмечен ряд связей Бачинского с местными националистическими элементами.

Борчук Степан. Юліан Бачинський (1870–1940): останнє місце праці – скрипниківська “УРЕ”.

Приняты меры к выявлению связей Бачинского с закордоном.

Разработку форсируем” [2, арк.522].

Уночі 4 листопада 1934 р. енкаведисти здійснили обшук й арешт Ю.Бачинського. Решта його “спільників” по розробці “Хижаків” (20 осіб) були заарештовані в Києві й Харкові наступної ночі – з 5-го на 6-те листопада 1934 р. Юліан Олександрович під час обшуку й арешту намагався триматися спокійно й декілька разів цікавився причинами його затримання [14, с.54]. Без сумніву, він був готовий до цього сумного явища радянського повсякдення. Так само гідно Ю.Бачинський тримався й під час “слідства” і незаконного засудження, не взявши ні на себе, ні на інших осіб жодних “контрреволюційних” і “шпигунських” провін. Така його поведінка виразно контрастувала з угодовською позицією під час “слідства” колеги по праці в “УРЕ” і земляка А.Крушельницького.

Наказ № 97 по державному видавництву “Українська Радянська Енциклопедія” від 9 листопада 1934 р., у свою чергу, на підставі наказу наркома освіти УСРР В.Затонського про “тимчасове припинення випуску підготовлених томів Української Радянської Енциклопедії та передачу матеріалів на перегляд НКО”, припинив діяльність видавництва з 9 листопада 1934 р. З 11 листопада 1934 р. звільнялися, за цим самим наказом, майже всі співробітники “УРЕ” – осіб. Двадцятим у списку був Ю.О.Бачинський, який вже тиждень перебував за ґратами [6, арк.109–110].

Виїзд Ю.Бачинського до УСРР у листопаді 1933 р. після кількох невдалих спроб і майже річне ознайомлення з повсякденням радянської України мало стати верифікацією його радянофільських переконань. Бодай часткове зцілення від власного радянофільства коштувало цьому видатному вітчизняному інтелектуалу занадто дорого – власного життя.

Помер Ю.Бачинський у радянському концтаборі 6 червня 1940 р.

Таким чином, Юліан Бачинський значну частину свого життя приділив роботі над енциклопедичними виданнями. Останнім місцем його праці була скрипниківська УРЕ.

Його діяльність часто не збігалася з поглядами керуючої верхівки, тому свої дні видатний науковець закінчив в одному із сталінських концтаборів.

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі –ГДА СБ України), ф. 6, оп. 27, спр. 44987-ФП, арк. 87.
2. ГДА СБ України, ф., 16, оп. 27, спр. 9, арк. 521.
3. ЦДАВО України, ф., 3934, оп. 1., спр. 25, арк. 52 – зв.
4. Там само, ф., 4, оп. 1, спр. 919-а, арк. 2 зв.
5. Там само, ф., 4284, оп. 1, спр. 41, арк. 14.
6. Там само, спр. 64, арк. 13.
7. ЦДАГО України, ф., 1, оп. 20, спр. 2674, арк. 23.
8. Андрусак Т. Г. Бачинський Юліан Олександрович / Т. Г. Андрусак, Ю. І. Римаренко // Юридична енциклопедія : у 6 т. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с.
9. Арештування Юліана Бачинського // Діло. – 8 квітня. – Ч. 73. – С. 4.
10. Бачинський Ю. Вступна увага / Бачинський Ю. // Большевицька революція і українці: критичні замітки / Ю. О. Бачинський. – 2-ге вид., доповн. – Берлін : Накладом авт., 1925. – 48 с.
11. Бачинський Ю. Десятиліття большевицької революції / Бачинський Ю. // Большевицька революція і українці: критичні замітки / Ю. О. Бачинський. – 2-ге вид., доповн. – Берлін : Накладом авт., 1925. – 48 с.
12. Бачинський Ю. На роздоріжжю західноукраїнської інтелігенції Ю. Бачинський // Вільна Трибуна. – № 1. – Липень. – С. 3–5.
13. Бегай І. “Україна irredenta” – “книга, що появляється раз на сто літ” / І. І. Бегай // Бачинський Ю. Україна irredenta: (з додатком: Листування Ю. Бачинського з М. Драгомановим з приводу “України irredent-и”). – К. : Основні цінності, 2003. – 305 с.
14. Бегай І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / І. Бегай. – К., 2001. – 256 с.
15. Кордуба М. Вражіння з поїздки до Києва / М. Кордуба // Діло. – 2 квітня. – Ч. 84. – С. 8.
16. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / О. С. Рубльов ; НАН України, Ін-т іст. України ; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2004. – 648 с.
17. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-ті роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко ; НАН України, Ін-т іст. України, Ін-т укр. археографії ; відп. ред. П. С. Сохань. – К. : Наук. думка, 1994. – 350 с.
18. Рубльов О. С. Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського / О. С. Рубльов // УІЖ. – 1998. – № 4. – С. 106–112.
19. Свідчення ув'язненого М. М. Лозинського про його контакти з чужоземними представництвами та листування із закордоном з часу приїзду до УСРР і до арешту, 2 квітня 1933 р. / Публ. О. С. Рубльова // УІЖ. – 2001. – № 5. – С. 100.
20. Шаповал Ю. “Винним себе не визнаю”: невідомі сторінки з біографії Юліана Бачинського / Ю. І. Шаповал // Розбудова держави. – 1999. – № 1. – С. 52; № 2. – С. 53–62.
21. Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії / Ю. І. Шаповал. – К. : Наук. думка, 1993. – 352 с.

В статтє подається анализ деятельности Ю.Бачинского как энциклопедиста. Характеризуются форма работы, его аресты и отношение к нему советской власти. Исследуется вклад выдающегося научного работника в развитие энциклопедистики.

Ключевые слова: енциклопедія, советская власть, исследование, ссылка, арест, украинская советская энциклопедия.

In the article the analysis of activity of Yu. Bachinskogo is given as an encyclopaedist. The form of work, his arrests and attitude toward him of soviet power, is characterized. The contribution of prominent research worker is analysed to development of enciklopedistki.

Key words: encyclopaedia, soviet power, research, reference, arrest, Ukrainian soviet encyclopaedia.

УДК 323.1: [314.156.5: 94 (477.75) “192”]

ББК 63. 3 (4 Укр)

Григорій Кондратюк

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РКП(б) І ГОЛОД У КРИМУ В 1921–1922 РОКАХ: ФАКТОРИ ВЗАЄМОВПЛИВУ

У статті проаналізовано вплив голоду на здійснення національної політики в Криму на початку двадцятих років двадцятого століття. Голод став національною катастрофою для кримськотатарського народу. Більшовицька влада використала голод як знаряддя для боротьби із селянством.

Ключові слова: голод, національна політика, Крим.

Однією з найтрагічніших сторінок в історії Криму є голод, що вразив півострів у 1921–1922 роках. Він став справжньою гуманітарною катастрофою, яка спричинила загибель десятків тисяч людей. Актуальність теми зумовлена необхідністю звернення історичної науки до найскладніших періодів вітчизняної історії з трагічним людським виміром.

Тема голоду в Україні й Криму розглядалася дослідниками в контексті подій воєнного комунізму та боротьби проти повстанського руху, введення нової економічної політики та внутрішньопартійної боротьби в РКП(б). Зокрема, це роботи А.А.Форманчука й В.М.Брошевана, В.Г.Зарубіна, А.В.Ішина [1]. Меншою мірою в історіографії теми проаналізовано вплив голоду на різні етнічні групи півострова, корекції голодом національної політики більшовиків. Мета роботи в тім, щоб проаналізувати розвиток голоду 1921–1922 років у Криму й політику влади з урахуванням етнічного фактора в умовах цих трагічних подій.

У листопаді 1920 року в Криму була встановлена радянська влада. У роки громадянської війни на території півострова діяв ряд партій, побудованих на етнічній основі: кримськотатарська Міллі-Фірка, вірменська Дашнакцутюн, єврейські Поалей-Ціон і Цеїри-Ціон. У 1917 році працював кримськотатарський національний уряд Директорія. Радянська влада не могла ігнорувати етнічного фактора й мобілізації в житті півострова. Згідно з даними попереднього перепису населення, проведеного в Криму у квітні 1921 року, тут проживало 720 373 людей, з них городян – 327 086, сільських жителів – 393 287. Статистичні дані свідчать про те, що Крим був одним з найбільш урбанізованих регіонів РРФСР. За національністю в Криму в 1921 році проживали 371 017 росіян, 186 715 кримських татар, 49 404 євреї, 42 350 німців, 23 868 греків, 12 051 вірменин, 10 572 болгар, 5 734 поляки, 5 564 караїми, 3 076 циган, 2 371 естонець, 1 413 чехів, 1 002 латишів і 4 200 представників інших національностей [2, с.10–11]. Частка окре- © Кондратюк Г., 2012 й у загальній кількості населення становила: росіян – 51,5%, кримських татар – 25,9%, євреїв – 6,8%, німців – 5,8%, греків – 3,3%, вірмен – 1,6%, болгар – 1,4%, поляків – 0,8%, караїмів – 0,7% [3, с.5]. Етнічна розмаїтість та участь у політичній діяльності періоду громадянської війни викликали увагу більшовиків до вирішення національного питання. Звільнення від національного гноблення, розв’язання найсуттєвіших проблем в аграрній та освітній сферах були оголошені пріоритетами діяльності партійних і радянських органів. Національна політика в Кримській РСР дістала назву татаризації, у той час як в УРСР – українізації. Ідеологічний постулат стверджував, що кримські татари були в період царату найбільш гнобленим народом, відстали у своєму розвитку, тому необхідно задовольнити їх найсуттєвіші запити. Восьмого жовтня 1921 року ВЦВК затвердив положення “Про Кримську радянську Соціалістичну Республіку”. Через десять днів було опубліковано постанову ВЦВК і РНК РРФСР про створення Кримської РСР. Десятого листопада 1921 року на I Всекримському Установчому з’їзді рад робітничих, селянських і солдатських депутатів було прийнято Конституцію автономії. У своїх основних положеннях вона повторювала настанови Конституції РРФСР 1918 року. За створення автономії було багато факторів, у тому числі зовнішньополітичний, економічний, але національний виступав як найважливіший. Заснування автономної республіки мало зримо показати, що радянська влада ліквідує національне гноблення. У Конституції Кримської РСР державними мовами проголошувалися російська й кримськотатарська, декларувався намір проведення аграрної реформи з метою усунення обезземелювання кримських татар. Одним з найважливіших напрямів татаризації стало виділення квот в органах влади й упаління для кримських татар,

а також ширше застосування кримськотатарської мови у сфері суспільного й державного життя. Головою ЦВК Кримської РСР став Ю.П.Гавен, а головою РНК Сахіб Гарей Саїд-Галієв. Апарат управління утворили 13 народних комісаріатів і три управління.

Закінчення громадянської війни знаменувалося економічною розрухою на півострові. Суттєво скоротилася площа земель під зерновими культурами, що стало реакцією селян на політику продрозверстки. Село було об'єктом безперервних реквізицій продовольства, коней з боку розквартированих військових частин. Фактор внутрішньої політики став одним з найважливіших у причинах голоду, що розгорнувся. Селяни були позбавлені стимулів економічної діяльності, не було ясних перспектив стосовно власності. Майже половина селян кримських татар була безземельною. Вони орендували землю, насамперед, на Південному березі Криму й у гірській частині півострова. В умовах націоналізації поміщицької землі, створення радгоспів можливості для оренди припинилися. Ця обставина стала додатковим фактором, що спричинив більш значний негативний вплив голоду саме на кримських татар. Територіально кримськотатарські села розташовувалися в передгірній і гірській частинах півострова, наприклад, Бахчисарайський округ, а також на південнобережжі – від Севастополя до Судака. Населення кримськотатарських сіл займалося розведенням садів і виноградників, вирощуванням тютюну, а зернового господарства через особливості місцевості та клімату не було. Така структура й спеціалізація селянських господарств зробили їх дуже вразливими в умовах голоду. Суб'єктивний фактор виразився в тім, що більшовицька влада заборонила вільну торгівлю й у селян кримських татар практично не було можливості продати або обміняти свою продукцію (виноград, вино) на борошно й крупи. Та й сама пропорція обміну була вкрай не вигідною.

Друга група причин голоду була об'єктивною. Це – природно-кліматичні умови, малосніжна зима й посуха. Катаклізми природи призвели до втрати посівів і до неврожаю. Однак поставлені перед селянами високі завдання продовольчої розверстки ніхто не скасував. Більше того, місцеві органи влади надіслали до Москви явно завищені дані про очікуваний урожай, що вплинуло на обсяги завдань, поставлених перед селянами.

Події розвивалися дуже швидко й незабаром представники органів влади у своїх звітах були змушені констатувати такі факти: “Через брак корму худоба в селах майже вся вирізана, є багато сіл, де залишилося всього по одній парі напівживих коней і по одній парі худих волів. Багато селищ у Бахчисарайському й Керченському районах зовсім порожні, жителі покидають майно або продають його за безцінь і пускаються пішки у пошуках хліба. На дорогах попадається багато трупів, особливо дітей і старих. ... у багатьох селах населення їсть навіть м'ясо падіжних тварин” [4, арк.4 зв.]. Якщо на першому етапі ознаки голоду відчуло найбільш бідніше міське населення, то незабаром голод охопив усю територію півострова: “Голод сильно прогресує і набирає загрозливих розмірів, охопивши усю територію Кримської Республіки. Більшою чи меншою мірою голодують у всіх округах, у всіх районах... Висловлюючись мовою цифр, можна сказати, що сила голоду в районах варіюється від 40 до 90% (у багатьох татарських селищах Біюк-Онларського району голодують від 75 до 90%)” [5].

Голод призвів до деградації суспільства, моральної катастрофи для людей. Смерть стала повсякденним явищем, нікого не дивуючи й лякаючи. Органи управління відзначали страшні картини голодних смертей: “У місті Карасубазарі і його районі на вулицях й у будинках трупів померлих від голоду не прибирають по кілька днів, випадки людоджерства стали звичайним явищем і були факти ловлі дітей і пропажі їх” [6, арк.1]. Такі явища були зафіксовані не тільки в Карасубазарі, більшість жителів якого були кримські татари, а й в інших регіонах півострова, зокрема, у Судацькому регіоні. Судак також був регіоном з абсолютною перевагою кримських татар. Архівний документ фіксує ситуацію в кримськотатарських селах на квітень 1922 року: “Населення Ельбузлів восени 1921 року складалося з 760 людей, тепер залишилося 400 людей, всі інші вмерли від голоду. Село Великий

Таракташ. У жовтні 1921 року населення було понад 2 000 людей. 3 листопада 1921 року по 1 квітня 1922 вмерли від голоду більше 800 людей. Із січня 1922 року смертність доходить до 15 людей за день. Село Малий Таракташ. У жовтні 1921 року було 1 867 людей, до 1 квітня залишилося 1 152, умерли від голоду 715 людей... з них 299 дітей. Село Токлук. Умерли від голоду по 1 квітня 1922 року 256 людей – найбільша кількість умерла в березні ц/р... У Токлуку був раз випадок, коли вирили труп людини з могили, щоб з'їсти. У Козах восени 1921 року було 1 092 людей, по 1 квітня ц/р умерли від голоду 346 людей. Смертність особливо зросла в березні, з 12 березня по 1 квітня ц/р за 19 діб вмерли від голоду 1 025 людей. Зафіксовано 3 випадки людоджерства” [7, арк.28].

Потерпіли від голоду не тільки міські, а й сільські жителі. Сімферопольський Окрдопгол у лютому 1922 року констатував: “Допомога в селі подається занадто незначна, а голод в окрузі колосальний. За неповними даними голодуючих в окрузі дітей до 16 років – понад 26 000, а загальна кількість голодуючих в окрузі досягає 60 000 людей, причому на Підгородньо-Петровський і Карасубазарський район падає три чверті усієї кількості... Смертність в окрузі колосальна, перевищує 20–25 людей за день у кожному районі. Тільки в Карасубазарі з 15 січня по 20 лютого поховано понад 650 трупів. У Сімферополі кількість трупів з кожним днем збільшується, доходячи до 40 за день. У зв'язку з такою кількістю трупів перед Окрдопголом стоїть питання про похорон цих трупів, які часто валяються по кілька днів не прибраними” [8, арк.69 зв.]. Голод став однією з причин розвитку епідемічних захворювань. ЦВК Кримської РСР видав рішення про створення епідемічних загонів, які мали боротися із захворюваністю. Однак кількість ліжок у лікарнях скоротилася на порядок. Так, на своєму засіданні, що відбулося 26 березня 1922 року, Президія сімферопольського Окрдопголу ухвалила: “Відокремити здорових дітей від хворих, використавши для цієї мети резерв ЦУКГ і НКЗдоров'я. Робота має бути закінчена у дводенний термін. Виділюваних здорових дітей помістити в притулок Фабра... У першу чергу підлягають виділенню діти з колектора по Пушкінській вулиці” [9, арк.24].

Від голоду потерпіла більшість кримськотатарських сіл. Цей факт було відзначено на VI обласній конференції РКП(б), яка відбувалася 13–16 березня 1922 року. У своїй доповіді секретар кримського обкому Ю.П.Гавен говорив: “Голод тут виявився в дуже різких формах, він не поступається перед голодом у Поволжі. Але він не так впадає в очі, як впадає голод у Поволжі. Це відбувається у зв'язку з деякими специфічними кримськими умовами, головним чином через національно-побутові особливості. Кримські татари так пов'язані зі своїм селом, що навіть голод не може вигнати їх звідти. І вони тихо вмирають у своїх селах... голод найтяжче позначився на татарському населенні... близько 70% усього числа голодуючих татари” [10, арк.197]. Цій думці можна довіряти. Ю.П.Гавен очолив ЦК Допгол і, звичайно ж, мав повноту інформації про події, що відбувалися. На першому етапі люди намагалися допомогти собі самостійно. У селах були місцеві громади, заможніші односільчани надавали допомогу біднякам. Однак можливості самих людей були обмежені, унаслідок неврожаю попередньої осені. Організувати надання допомоги намагалися й релігійні громади, незважаючи на складність власного становища. Так, у сімферопольський Окрдопгол звернулися кримські татари, парафіяни Осфієвської мечеті, про допомогу в організації татарської їдальні. Президія Окрдопголу на своєму засіданні 31 січня 1922 року ухвалила: “Визнати за бажане організацію взаємодопомоги серед татар, надавати їм усіляке сприяння перед різними органами влади й установами” [11, арк.8]. Організована допомога з боку держави почала надходити з початку весни 1922 року, на цей час кількість померлих була вже величезна. Документи фіксують, що продовольчих пайків, які видавалися, було недостатньо. У селі Сюзортан Бахчисарайського району “голод почався з осені, але посилювався із січня. З'їли усіх собак і котів. Смертність від голоду дуже значна, особливо серед дорослих, тиф теж лютує” [12, арк.119]. В умовах катастрофи голоду припинили працювати школи, громадські установи, у багатьох випадках людей було покинуто напризво-

Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск 21.

ляще. Так, “Кокозький райвиконком налічує 11 сільвиконкомів, що включають у себе 18 сіл. Голод у районі почався із грудня. З 19 000 населення в районі загинуло 3 000 людей. До березня (1922 року. – *Авт.*) ніяких організацій допомоги голодуючим не було” [13, арк.119].

Інерцію влади було подолано тільки на початку 1922 року, коли стали зрозумілі масштаби лиха. У січні 1922 року Рада Народних Комісарів Кримської РСР почала терміново з'ясовувати нові дані про врожай, “через те у центр було подано неправильні цифрові обчислення про врожай у Криму” [14, арк.46]. Кримський уряд почав формувати склад делегації для поїздки в Стамбул з метою закупівлі зерна. Для делегації було поставлено також завдання встановити торговельно-економічні відносини з болгарськими фірмами для закупівлі продовольства. У складі делегації були такі представники кримськотатарської інтелігенції, як Асан Сабрі Айвазов. Діяльність делегації була проаналізована на об'єднаному засіданні Президій ЦВК, РНК Кримської РСР і ЦК Допомоги голодуючим, що відбулося 13 жовтня 1922 року. А.С.Айвазов виступив з доповіддю про роботу кримського представництва в Туреччині. Було відзначено важливість переказування пожертвувань грошовими сумами [15, арк.75 зв.].

По допомогу зверталися до співвітчизників за кордоном не тільки кримські татари, але і євреї, і німці. 28 січня 1922 року до РНК Кримської РСР звернулися Уповноважений Сімферопольської єврейської громади рабин Г.Кречмер і колишній голова Товариства допомоги бідним євреям Сімферополя М.Ейдлін. У зверненні обігу вони зазначали: “Становище єврейської маси жахливе. Лесть перебиваючись за нормальних умов, вона при неймовірному подорожчанні продовольчих продуктів, особливо хліба, почала зовсім голодувати” [16, арк.2]. Автори листа вказують, що хочуть послати кількох делегатів до Константинополя, звернутися також до громад Старого й Нового Світу для одержання продовольчої допомоги.

Однак приймаються і явно нездійсненні рішення в умовах колапсу економіки. Так, на користь голодуючих було запроваджено нові податки й збори. Але практично голодувало все населення і можливостей одержати таким чином кошти не існувало. Більш життєздатними були такі рішення. РНК Кримської РСР ініціювала питання про скасування в Криму продовольчого податку на всі види продовольчих товарів. Уряд Криму підтвердив постанову Народного комісаріату землеробства про зняття заборони на реалізацію кримської продукції на території РРФСР. Мова йшла про те, щоб активізувати продаж вина й на виручені кошти закупити борошно. Активно почала роботу спеціально створена структура – Центральна комісія допомоги голодуючим (ЦК Допгол). Ця структура організувала спеціальні їдальні для голодуючих у містах, колектори для дітей. Центральна комісія допомоги голодуючим організувала громадські роботи, щоб допомогти безробітним, оплачуючи харчуванням їхню працю. Так, євпаторійський окружний Допгол “у першу чергу намічає виконати роботи щодо ремонту тротуарів, шосейних доріг, а також каналізації та водопроводів” [17, арк.56].

Одним із пріоритетів у роботі центрального й окружних Допголів стало надання продовольчої та медичної допомоги дітям. Особливо негайної допомоги потребували сироти. У своєму звіті ЦК Допголу Криму був змушений констатувати, що “голодні, безпритульні і хворі діти по кілька десятків за день прибувають у дитячі будинки й місцеві відділи Наркомосвіти; відкриті Комдопголом харчувальні пункти й дитячі осередки переповнені ними... продовольчих ресурсів недостатньо, щоб нагодувати хоча б одним обідом половину дітей у харчувальних пунктах і дитячих осередках. Установлену норму дитячого пайка доводиться ділити на двох і навіть на трьох дітей, щоб не залишити більшість із них без краплі їжі” [18, арк.4]. Для них створювали колектори. Але й там смерть не відступала. Дитячі притулки були в 1922 році обстежені комісією Народного Комісаріату Робітничо-Селянської інспекції. У своєму звіті комісія так описує побачене: “Колектор на Пушкінській вулиці. Вхід із двору веде у сінці, покриті брудними

калюжами... Звідси двері ведуть у відділення для слабких і хворих, де виявлено на топчані під брудним ганчір'ям 2 дитячих трупи, що лежали поряд із живими дітьми, – померли вони сьогодні вранці від виснаження. Усіх дітей 402. Розміщені вони дуже тісно, покотом. Із захворювань тут переважають тиф, скарлатина, кір... Персонал працює в страхотливих умовах, як вони кажуть, за півфунта хліба... Всі оглянуті установи являють невимовну, тяжку картину одного суцільного жаху” [19, арк.25]. Дитячі будинки створювалися й за етнічним критерієм. У Сімферополі, на вулиці Дворянській, було створено кримськотатарський дитячий будинок ім. Рефатова. В умовах високої смертності багато дітей залишалися сиротами, і цей захід був дуже необхідний. Президія сімферопольського Окрдопголу прийняла рішення, на засіданні 9 квітня 1922 року, про виділення п'яти мільйонів рублів на його дообладнання [20, арк.30].

Отже, можна зробити висновок про те, що голод став наслідком комплексу як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Політика продрозверстки, реквізиції, нищення селян є головною причиною голоду в Криму 1921–1922 років. Жорстоке вилучення продовольчих ресурсів із кримського села прирвало селян на голод. Досить довго центральна влада не визнавала Крим голодуючим регіоном, і цей факт мав трагічні наслідки. Більшовики голод використали як привід для розправи із церквою. На першому етапі, з листопада 1921 до квітня 1922 років, допомога голодуючим була зовсім недостатньою й погано організованою. Голод поставив кримськотатарський народ фактично на грань гуманітарної катастрофи. Загибель дітей поставила під сумнів майбутнє народу. Тому не дивно, що тематика голоду знайшла відображення в кримськотатарській художній літературі. До теми голоду зверталися такі класики кримськотатарської літератури та драматургії, як Асан Сабрі Айвазов, Умер Іпчі, Аблякім Ільмій. У 1926 році Аблякім Ільмій опублікував оповідання “Воспоминания о голоде. Из дневника Сюдюс”. Оповідання побудоване від імені дівчинки Сюдюс, яка стала сиротою під час голоду і її життя було врятоване в дитячому будинку в Севастополі. Дитина була свідком

Кондратюк Григорій. Національна політика РКП(б) і голоду у Криму в 1921–1922 роках: ...

страшних епізодів голоду в Севастополі: “Уже Акъяр. Я стою в переулке ожидаю Куддуса. И вижу, из татарского клуба выезжает грузовик, доверху нагруженный мёртвыми телами татарчат. ...перед глазами высохшие тела бедняжек, тоненькие ручки и ножки, обтянутые синюшной кожей, высохшие светлые и тёмные головки, висящие на тоненьких шеях, которые от каждого движения автомобиля подпрыгивают и бьются друг о дружку!” [21, с.41–42]. Трагізмом сповнене оповідання Асана Сабрі Айвазова “Мамочка, где ты?! Приди!..” опубліковане в 1927 році. Тематика людських взаємовідносин проаналізована в оповіданні Умера Іпчі “Базар в лужах”. Автор звертає увагу читачів на необхідність збереження людської гідності та душевної теплоти.

У рамках кожної етнічної групи створювалися організації, допомога яких будувалася за національним критерієм. Кримські татари отримали допомогу з Туреччини від діаспори, яка проживала в цій країні. Голод загальмував здійснення комплексу заходів татаризації, що потребували матеріальних ресурсів. Боротьба з голодом витіснила інші тенденції у внутрішній політиці.

1. Брошеван В. М. Крымская республика: год 1921. (Краткий исторический очерк) / В. Брошеван, А. Форманчук. – Симферополь, 1922; Зарубин В. Г. Голод 1921–1923 гг. в Крыму (по сводкам ЧК/ГПУ) / В. Зарубин // Историческое наследие Крыма. – 2003. – № 2. – С. 68–74; Зарубин А. Г. Без победителей. Из истории Гражданской войны в Крыму / А. Зарубин, В. Зарубин. – Симферополь : Антиква, 2008. – 728 с.; Ишин А. В. К вопросу об особенностях политического развития Крыма в первой половине 1920-х годов / А. Ишин // Историческое наследие Крыма. – 2004. – № 5. – С. 48–50.
2. Предварительные итоги переписи Крыму. – Симферополь, 1922.
3. Статистико-экономический атлас Крыма. – Симферополь, 1922.
4. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДААРК), ф. Р-709, оп. 1, спр. 135, арк. 4 зв.
5. Там само.
6. Там само, ф. Р-709, оп. 1, спр. 202, арк. 1.

7. Державний архів Російської Федерації, ф. Р-1318, оп.13, спр.4, арк.28.
8. ДААРК, ф. Р-709, оп. 1, спр. 168, арк. 69 зв.
9. Там само, оп. 1, спр. 96, арк. 24.
10. Там само, ф. П-1, оп. 1, спр. 115, арк. 197.
11. Там само, ф. Р-709, оп. 1, спр. 160, арк. 8.
12. Там само, спр. 168, арк. 119.
13. Там само.
14. Там само, арк. 46.
15. Там само, спр. 113, арк. 75 зв.
16. Там само, спр. 96, арк. 2.
17. Там само, спр. 168, арк. 56.
18. Там само, спр. 135, арк. 4.
19. Там само, ф. Р-460, оп. 1, спр. 30, арк. 25.
20. Там само, ф. Р-709, оп. 1, спр. 160, арк. 30.
21. Воспоминания о голоде. Произведения А. Ильмия, А. Айвазова, У. Ипчи ; пер. с крымскотатарского: В. Басыров, Э. Велиева / [предисл. и составл. А. Велиева]. – Симферополь : Доля, 2007. – 112 с.

В статье проанализировано влияние голода на осуществление национальной политики в Крыму в начале двадцатых годов двадцатого века. Голод стал национальной катастрофой для крымскотатарского народа. Большевистская власть использовала голод как орудие для борьбы с крестьянством.

Ключевые слова: голод, национальная политика, Крым.

The impact of famine on the implementation of national policies in the Crimea in the early twenties of the twentieth century has been analyzed in this article. Hunger has become a national catastrophe for the Crimean Tatar people. The Bolshevik government used famine as a weapon to fight with the peasants.

Key words: famine, national policy, the Crimea.

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА СПІЛЬНОТА В СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1921–1939 рр.): ПОЛІТИЧНА ПРОГРАМА УРЯДУ Й ПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ

У статті йдеться про політику польського уряду щодо західноукраїнських земель (1921–1939), спрямовану на асиміляцію українського населення в моноетнічній Польській державі.

Ключові слова: *українці, політика, паціфікація, асиміляція, екстремізм, діалог.*

Постановка проблеми пов'язана з необхідністю переосмислення надзвичайно складної проблеми взаємодії української спільноти з Польською державою в складі II Речі Посполитої.

Метою статті є дослідження політики польського уряду стосовно Західної України впродовж 1921–1939 рр. Історія довела помилковість крайніх націоналістичних позицій з обох боків в оцінці суспільно-політичного життя української спільноти в складі II Речі Посполитої. Тому надзвичайно важливими є сучасні розробки українських учених – О.С.Рубльова, О.П.Безносюк, Н.Ж.Коростіль та інших, у яких досліджуються окремі аспекти життя українців у Польщі 1921–1939 рр.

Українські території в складі II Речі Посполитої – Східна Галичина, Волинь, Холмщина, Підляшшя й частина Полісся – становили приблизно третину її території. У 1931 р. на цих землях проживало 8,9 млн осіб, у тому числі українців, за різними оцінками, нараховувалося від 4,4 до 5,5 млн осіб (49,4–61,8%), поляків – близько 2 млн (22,5%), євреїв – 0,9 млн (10,1%). Українці склали майже 70% мешканців Станіславівського, близько 50% Тернопільського, майже 70% Волинського, близько 40% Львівського воєводств, у південних повітах Поліського воєводства перевищували показник у 80% мешканців. Українці переважно залюднювали сільську місцевість, натомість їхня частка в міському населенні назагал не перевищувала 35%. Найбільша українська громада була у Львові – 50 тис. на 312 тис. львів'ян 1931 р. (16%), хоча місто було польським анклавом посеред українського “моря” [8, с.471]. Українці становили 16–19% населення всієї Польщі. Точніші підрахунки утруднювала та обставина, що частина населення ще не мала виразної національної ідентичності. Так, наприклад, майже 700 тис. мешканців Полісся вважали себе зазвичай “тутейшими”/“тутешніми” (і все ж з великою вірогідністю їх можна зарахувати до українців).

Політичні партії Польщі (за винятком нелегальної компартії) були одностайні в прагненні назавжди приєднати Західну Україну й Західну Білорусь, однак способи виконання цієї стратегічної мети пропонували різні. Національні демократи (ендеки), ідеологом яких був Роман Дмовський (1864–1939), обстоювали “інкорпораційну” програму, що передбачала створення мононаціональної Польської держави шляхом примусової асиміляції національних меншин. Прихильники маршала Юзефа Пілсудського дотримувалися “федералістичної” концепції – створення федерації Польщі, України та Білорусі шляхом відокремлення двох республік від СРСР, при цьому західноукраїнські терени мали назавжди залишитися в складі II Речі Посполитої. Соціалісти – Леон Василевський (1870–1936), Тадеуш Голувко (1889–1931) – демонстрували більше розуміння “українського питання”, хоча й для них Галичина та Волинь уявлялися невід’ємними частинами відродженої Польщі.

Упродовж 1923–1926 рр. в урядових коаліціях домінували ендеки, котрі реалізували свою “інкорпораційну” програму. Перш за все урядовці прагнули зміцнити польський “стан посідання” у Західній Україні. Попри те, що Галичина була одним з найбільш перенаселених аграрних регіонів Центрально-Східної Європи, сюди, а також на Волинь спрямовувалися десятки тисяч польських військових і цивільних колоністів

(“осадників”), які діставали кращі землі й користувалися фінансовими субсидіями уряду. Метою “осадництва” було не лише заохочення заслужених колишніх військових, а й насамперед зміцнення польськості в прикордонних районах. Максимальна площа “осади” сягала 45 га, пересічно ж вона становила 18 га. До 1935 р. було створено близько 7,9 тис. військових “осад” загальною площею 143 тис. га, майже половина колоністів осіли на Волині. Полякам надавалася перевага й під час здійснення аграрної реформи. Польська політика колонізації українських теренів спричиняла ненависть селян до колоністів, яка часом виливалася в криваві сутички.

У міжвоєнному двадцятилітті Західна Україна залишалася відсталою аграрною окраїною Польської держави. Уряд поділив територію країни навпіл: Польщу “А” (корінні польські землі) і Польщу “Б” (так звані східні креси – Західна Україна й Західна Білорусь). На розвиток Польщі “А” спрямовувалася переважна частина капіталовкладень, тут зосереджувалися основні галузі промисловості, тоді як упосліджена Польща “Б” слугувала ринком збуту продукції польської та іноземної промисловості й джерелом сировини.

Зазнавали українці й дискримінації у сфері мови та освіти. Були скасовані українські кафедри у Львівському університеті, звільнені українці – професори й доценти цього вищого навчального закладу, який набув ледь не стовідсотково польського характеру. Урядове зобов’язання організувати окремих Український університет так ніколи й не було здійснене. У 1923 р. Міністерство релігійних визнань і публічної освіти Польщі заборонило вживати слова “українець” і “український”, запровадивши натомість терміни “русин” і “руський” (“русинський”). У липні 1924 р. міністр релігійних визнань і публічної освіти Станіслав Грабський (1871–1949) ініціював ухвалення сеймом закону, згідно з яким більшість українських шкіл були перетворені на “утраквістичні”, тобто двомовні – з виразною перевагою польської мови. Того ж 1924 р. було заборонено вживання української мови в усіх державних установах та органах самоврядування Східної Галичини.

Після військового перевороту маршала Ю.Пілсудського в травні 1926 р. з’явилися сподівання на лібералізацію національної політики II Речі Посполитої. Пілсудчики обстоювали доктрину польського “прометеїзму”, згідно з якою історичною місією Польщі проголошувалася допомога у звільненні уярмлених більшовицькою Росією народів, насамперед українського та білоруського, й об’єднання їх з Польщею на федеративних засадах у спільній боротьбі з російською імперською загрозою [9, с.28–54]. Західну Україну пілсудчики, як й ендеки, вважали одвічною польською землею. Але на протигагу ендецькій політиці національної асиміляції вони натомість запропонували програму державної асиміляції українців, щоби за умови збереження власної національності в меншин вироблялося свідоме почуття приналежності до польської державності. На думку ідеологів “прометеїзму”, поступки уряду мали так з’єднати західноукраїнські землі з Польщею, щоб навіть у разі створення незалежної України над Дніпром це б не викликало зміни східних кордонів II Речі Посполитої. У перспективі йшлося про переорієнтацію українського національно-визвольного руху з антипольського на антирадянський напрям і забезпечення Польщі надійного тилу в імовірній війні з СРСР [4, с.121].

Ідейний лідер “санації” і фактичний диктатор Польщі Ю.Пілсудський після 1926 р. зосередився на керівництві військом та питаннях зовнішньої політики, залишивши широке поле діяльності у сфері національних відносин для своїх однодумців і соратників.

Першим прем’єр-міністром “санаційної” Польщі став Казимир Бартель (1882–1941) – один з найближчих соратників Ю.Пілсудського. У той час “прометеїзм” дістав підтримку державного апарату й у національних внутрішніх справах офіційне визнання здобула програма державної асиміляції. Конкретні напрями втілення її в життя оголосив міністр внутрішніх справ генерал К.Млодзяновський на засіданні Ради Міністрів 18 серпня 1926 р. Доповідач наголосив, що розв’язання національних проблем слід шукати в ефективності управління на місцевому рівні, а не в ревізії політичного устрою

держави. Саме тому впродовж 1926–1935 рр. на сеймові засідання не виносилися спеціальні дискусії на цю тему, натомість ініціатива перейшла до місцевих адміністрацій.

Творчо запозичивши в ендеків ідею диференційованого трактування меншин у різних районах держави, пілсудчики заклали її в підвалини регіональної політики, що здійснювалася з урахуванням принципів індивідуалізації, регіоналізації та селективності. Перший з них полягав у застосуванні індивідуальної політики щодо кожної окремої меншини. Засади регіоналізму зобов'язували урядовців удаватися до різних методів національної політики в окремих історико-етнічних областях Західної України. Селективність визначалася розвитком міжнародної ситуації, рівнем лояльності певної меншини щодо II Речі Посполитої, її національною свідомістю, чисельністю, розміщенням і соціальною структурою. Важливим елементом політики регіоналізму став Сокальський кордон – ідеологічний штучно створений владою бар'єр між Галичиною й Волинню та Холмщиною (колишній австро-російський кордон), покликаний відсепарувувати й пригнати впливи “націоналістичної” Східної Галичини з її розвиненим українським суспільно-політичним, економічним, етноконфесійним і культурно-освітнім життям на значно спокійнішу (до часу) Волинь.

Окресливши стратегічний напрям на державну асиміляцію національних меншин (насамперед українців), табір “санації”, проте, не спромігся виробити шляхів і методів її реалізації. Виняток становили програми окремих посадовців, зокрема, П'юотра Дуніна-Борковського (1890–1949), який 25 липня 1927 р. був призначений на посаду львівського воєводи, і затвердженого 9 липня 1928 р. волинським воєводою Генріка Юзевського (1892–1981), колишнього товариша міністра внутрішніх справ УНР в уряді І.Мазепа. Їхні призначення асоціювалися найперше з реалізацією засад регіоналізму у форматі ширшої політики державної асиміляції українців. Зокрема, П.Дунін-Борковський – консерватор, який був тісно пов'язаний з табором “санації”, пропонував власні концепції вирішення української проблеми на шпальтах часопису пілсудчиків “Droga”, обстоював надання українцям культурної автономії. “Мінімальна програма” львівського воєводи передбачала усунення об'єктивних причин незадоволення українців в економічній сфері, а також налагодження контактів з їхньою політико-господарською елітою задля подолання сепаратистських тенденцій і вироблення спільної платформи для вирішення нагальних проблем. Відомо, що 4 вересня 1927 р. відбулися його розмови з представниками українських легальних політичних угруповань у Польщі. Однак короткотермінове перебування на посаді львівського воєводи (до квітня 1928 р., коли всупереч власному бажанню одержав призначення на посаду познанського воєводи), унеможливило реалізацію його задумів [4, с.122].

Набагато продуктивнішим виявилось призначення Г.Юзевського. Його активна діяльність стосовно державної асиміляції українців Волині набула рис виразного політичного експерименту, що тривав (з невеликою перервою) до 1938 р. Перетворення Волині на анклав “польсько-української співпраці” санкціонував особисто Ю.Пілсудський. Конкретні напрями його реалізації Г.Юзевський представив на конференції “кресових воєвод” у Луцьку 2–3 грудня 1929 р. як “Волинську програму”. У загальних рисах погляди волинського воєводи збігалися з концепцією державної асиміляції. Методи реалізації “Волинського експерименту” обіймали комплекс заходів у галузі освіти, самоврядування, адміністрації, громадського життя й кооперації. Плани воєводи не мали на меті формування чи сприяння формуванню української національної свідомості. Ішлося натомість про забезпечення державних інтересів II Речі Посполитої й, насамперед, якнайшвидше інтегрування Волині з Польщею. Для цього вважалося доцільним відокремити Волинське воєводство від впливів українського націоналізму з Галичини й комуністичної агітації із СРСР.

За час з 15 травня 1926 р. до 17 березня 1930 р., коли уряди II Речі Посполитої п'ять разів очолював представник ліберального крила “санації” К.Бартель, були сфор-

мульовані засади національної політики, однак не конкретизовано шляхів її реалізації (за винятком волинського експерименту). У той час українське питання вирішувалося переважно на рівні воєводської адміністрації. Головування К.Бартеля в уряді було на короткий час перервано, коли представника групи “полковників” – К.Світальського призначено прем’єром (14 квітня – 7 грудня 1929 р.).

У період від 29 березня 1930 р. (сформування першого кабінету на чолі з В.Славком) до 12 травня 1935 р. (смерть Ю.Пілсудського) група “полковників” формально й фактично відіграла вирішальну роль у таборі “санації”. Незмінний лідер цієї групи й довірена особа Ю.Пілсудського – Валерій Славек (1879–1939) – був палким прихильником політики “прометеїзму”.

Проте сподівання кардинальних змін у ставленні польських урядів до українського питання виявилися марними. Розходження в польському правлячому таборі, непослідовність і нерішучість авторів “прометеїстської” концепції, опір польських націоналістів у східних воєводствах звели нанівець політику поступок українцям. Економічна криза 1929–1933 рр., яка найболючіше вдарила по дискримінованому українському населенню, ще більше загострила польсько-український конфлікт.

Події 1930 р. виявили цілковиту неспроможність польської правлячої еліти вирішити українське питання. Свідченням цього була непослідовність у діях урядів – від спроб політичного розв’язання проблеми до репресивних заходів.

Улітку 1930 р. ворожнеча поміж українськими селянами та польськими колоністами сягнула критичної межі. Східною Галичиною прокотилася хвиля підпалів майна польських осадників. Було зареєстровано майже 200 актів “саботажу”. Польська адміністрація й преса оголосили головним організатором підпалів УВО, яка невдовзі й сама взяла на себе відповідальність за них. Версія про “саботажну акцію УВО” усталена в історичній літературі, проте, за свідченням колишнього активіста українського підпілля З.Книша та інших джерел, насправді підпали ініціювали на власний розсуд кілька членів УВО, які діяли без санкції керівництва, а далі селянський рух поширювався стихійно. Крайова команда УВО спершу намагалася стримати “саботажі”, та невдовзі – для збільшення власної популярності серед радикально налаштованої молоді – вирішила взяти на себе відповідальність за них.

Під приводом боротьби з “українськими терористами” уряд учинив жахливі погроми мирного населення. У середині вересня підрозділи польської поліції та кавалерії вдерлися до галицьких сіл, здійснивши жорстоку “пацифікацію” (“умиротворення”) сотень населених пунктів (сіл і містечок) з переважно українською людністю.

За умов світової кризи істотно погіршилося економічне становище Польщі. Найбільш болюче відчувалося це в південно-східних воєводствах держави, заселених головним чином українцями, з прикметним для них аграрним перенаселенням, зростаючим унаслідок кризи безробіттям і протегованим державою польським осадництвом. Відтак обставини були сприятливими для так званої саботажної акції, відповідальність за яку взяла на себе щойно утворена Організація українських націоналістів. Упродовж 12 липня – 24 вересня (поодинокі випадки реєструвалися в жовтні й листопаді) 1930 р. відбувся 191 акт саботажу, з яких 172 стосувалися нищення приватного майна. Виступи розпочалися нападами на маєтки знаних особистостей, польських генералів й урядовців, згодом поширилися на майно колоністів, руйнування інфраструктури шляхової, залізничної й телефонних комунікацій. Особливого поширення набули підпали житлових будинків, stodол, господарських приміщень, стогів збіжжя й сіна. Об’єктом атак стали також поштові відділення й поштові авто. Засадничою метою цієї масштабної акції була спроба дезорганізації державних структур на теренах Східної Галичини, здійснення тиску й поширення занепокоєння серед місцевої польської людності, відлякування її від потенційної купівлі землі в регіоні, змушування осадників до залишення своїх господарств, а також (при нагоді) здобуття засобів для подальшої конспіративної діяльності.

На міжнародній арені це мало підважувати престиж II Речі Посполитої, довести хисткість її прав на західноукраїнські землі й задекларувати появу нової української радикальної організації – ОУН.

“Протестаційна акція” ОУН до краю загострила українсько-польські стосунки в Галичині. У відповідь на дії радикального українського підпілля почав консолідуватися польський націоналістичний табір. У містах регіону стали створюватися “Союзи захисту східних кресів” і “Комітети захисту”, які вимагали від уряду рішучого поборювання “гайдамаччини”. Не був єдиним й український табір, оскільки значна частина громадянства (переважно середнього й старшого віку) підтримувала легальні українські партії й саме в легальній суспільно-політичній, економічній і культурній діяльності вбачала запоруку збільшення українського “стану посідання” у межах Польської держави.

Пацифікація була неадекватною відповіддю влади на саботажну акцію ОУН, а рівночасно елементом передвиборної кампанії, спрямованим на залякування опозиції. У першій половині вересня 1930 р. було арештовано 18 послів від польської опозиції й групи українських депутатів сейму (С.Кузика, Д.Палієва, В.Целевича, І.Ліщинського, О.Вислоцького, І.Заваликута – УНДО, Л.Когута (радикал) та ін.). До 9 листопада 1930 р. були ув’язнені загалом 23 українських послы й сенатори. Частина з них (п’ятеро осіб, заарештованих у ніч з 9 на 10 вересня) утримували разом з польськими колегами в Брестській в’язниці, піддаючи моральним приниженням і побиттю. Стосовно решти українських парламентарів, які залишалися на волі, розпочалося попереднє впровадження щодо публічного підбурювання до антидержавного заклоту й поширення, поза кордонами II Речі Посполитої, антипольської пропаганди. 20 вересня 1930 р. у Львові при виході з домівки УНДО було заарештовано крайового коменданта УВО й крайового провідника ОУН сотника Ю.Головінського (невдовзі вбитий поліцією при “спробі втечі”).

Власне пацифікація тривала впродовж 16 вересня – 30 жовтня 1930 р. й охопила 16 повітів Львівського, Станіславівського й Тернопільського воєводств. Згідно з українськими даними, пацифікації було піддано близько 750 сіл, з них 250 зазнали поважних матеріальних утрат і руйнувань. Офіційні польські дані підтверджували пацифікацію лише щодо 450 сіл (10% усіх сіл Східної Галичини).

Пацифікація здійснювалася за особистою вказівкою Ю.Піلسудського, який водночас заборонив трактувати саботажну акцію підпілля УВО–ОУН як українське повстання й наказав мінімізувати застосування зброї під час пацифікації, щоби не дати приводу антипольській пропаганді стверджувати, що виступи набули такого розмаху, що потрібно застосовувати зброю. Безпосереднім виконавцем акції був міністр внутрішніх справ генерал Ф.Славой-Складковський. Вона здійснювалася силами ескадронів 14 полку Язловецьких уланів, підрозділів 6 стрілецького полку й 6, 9 та 22 полків піхоти, підтримуваних 17 ротами поліцейських – загалом до 2 тис. осіб.

Як згадувала М.Рудницька, “типова пацифікація українського села” була втіленням принципу збірної відповідальності й виглядала так: “Відділ військової або поліційної кінноти в числі 100–200 осіб нападав несподівано, здебільша нічною порою, на село. Офіцер, командант експедиції, заїздив до громадського уряду і, на основі списку, що його дістав у повітовому старостві, викликав найсвідоміших селян і селянок, головно тих, які були активними діячами місцевих українських товариств. Коли вони збиралися, офіцер подавав їм до відома, що впродовж двох – трьох годин громада мусить зложити означеної шкали контрибуцію (сільськогосподарські продукти, худобу, домашню птицю тощо), інакше село буде зрівняне з землею. Після того, як селяни звезли перед громадський дім “контрибуцію”, провідників села вели до якоїсь стодоли або на толоку за селом і там їх в нелюдський спосіб били [...]. З людей здирали одяг, клали їх по черзі на землю або на лавку, кілька військових притримували жертву, двох інших ставали по її боках і грубими палицями або нагаями били, поки людина не втрачала притомности. Тоді побитого зливали холодною водою, щоби прийшов до свідомости, і продовжували езекуцію до

чергового зомління. 100–200 ударів становили норму. Між катованими були також жінки, старці і підлітки, часто священники і інші місцеві інтелігенти.

Тоді, як одна партія вояків проводила езекуцію, друга гуляла по селі. Під претекстом пошукування укритої зброї, військо пустошило доми: зривали з хат покрівлі, били у вікнах шибки, розвалювали печі, ламали меблі, викидали з шаф і скринь одяг, білизну, кожухи, топтали їх чоботами, дерли багнетами. З подушок і перин випорювали пір'я. Харчові продукти викидали з комори на подвір'я, мішали з болотом і обливали нафтою. В stodолі нищили сільськогосподарське знаряддя, на обійстю занечищували криницю. Справившись з одною хатою, ішли до чергової.

Особливу увагу присвячувала каральна експедиція домівкам українських товариств і установ. У кооперативній крамниці руйнували дощенту всі товари й устаткування. В читальні нищили бібліотеку; в залі, призначеній на концерти й вистави, пустошили сцену, декорації, театральні костюми, ламали музичні інструменти сільської оркестри.

До постійної програми пацифікації належала також зневага українських національних почувань. Селян примушували цілувати землю і заявляти при цьому, що це “польська земля”, вигукувати на честь Польщі (“нехай живе Польша!”, “нехай живе маршал Пілсудський!”), лаяти вульгарними словами Україну (“я плюю на собачу матір України”), співати пісні, в яких висміювалася Україна й український народ. За правила здирали із стін і нищили портрети Шевченка [...]. Коли після кількох днів військо покидало село, воно виглядало немов після татарського нападу. Зовсім подібно відбувалися погроми в містечках, де найбільше від них страждали місцеві інтелігенти, діячі українських установ. І тут теж предметом знищення ставали бібліотеки, приватні українські школи, домівки товариств, кооперативи” [5, с.348–349].

Під час масових ревізій польськими військово-поліцейськими експедиціями, згідно з офіційними (іноді суперечливими) даними, вилучено близько 1 287–1 323 гвинтівки, 372–566 пістолетів, 398 багнетів, 31 гранату, майже 100 кг вибухівки, а також інше військово спорядження (саперні лопатки, ранці, патронташі, шоломи, телефонний дріт тощо). Польські офіційні рапорти зафіксували лише 4 випадки смерті серед української людності під час пацифікації, натомість українська сторона стверджувала, що внаслідок побиття померло від 7 до 35 осіб. Розголосу набула смерть гімназиста М.Боднара, застреленого під час спроби втечі, і випадок згвалтування 16-річної української дівчини. Від збройного спротиву українців загинув 1 рядовий 4 роти Корпусу охорони пограниччя, дістали поранення 1 рядовий Війська польського та 1 поліцейський.

У зв'язку з підозрою в причетності до саботажної діяльності часто (навіть превентивно) затримувано осіб, пов'язаних з легальними українськими організаціями. Лише у Львові тільки впродовж вересня 1930 р. було арештовано 103 особи, приналежні до УНДО, 15 – молодіжної організації “Пласт”, 2 – “Молодої громади”, 1 – товариства “Луг”. Загалом військовими й поліцейськими було заарештовано 1 739 осіб, з яких унаслідок подальшого слідства 830 звільнено з-під арешту. Справи решти 909 передано до цивільних судів, згідно з рішеннями яких протягом 1930–1931 рр. звільнено ще 698 затриманих, а різні терміни позбавлення волі отримали лише 211 осіб.

Дошкульних ударів під час пацифікації зазнала мережа українських культурно-освітніх установ. 26 вересня 1930 р. рішенням Міністерства освіти і віровизнань було закрито ІV Державну гімназію в Тернополі з українською мовою навчання. Усього поліційно-адміністративні обмеження й припинення діяльності торкнулися близько 140 локальних українських товариств, у тому числі 28 осередків спортивно-пожежного товариства “Луг”, 21 – гімнастичного товариства “Сокіл”, 21 філії “Просвіти”, одного кооперативу.

Дворазову спробу переконати польські урядові кола щодо зміни політики уряду Ю.Пілсудського в південно-східних воеводствах, припинення пацифікації й звільнення заарештованих українських діячів зробив у порозумінні з УНДО митрополит УГКЦ А.Шептицький під час відвідин Варшави 1–3 та 9 жовтня 1930 р. Однак ці спроби заз-

нали невдачі – оточення прем'єра Ю.Пілсудського й президента II Речі Посполитої І.Мосціцького не допустило главу УГКЦ до перемовин з очільниками держави.

За неповними даними, до 15 вересня 1931 р. до польських судів надійшов 51 позов стосовно оскарження дій влади різного рівня під час пацифікації. У загальному підсумку за надужиття під час пацифікації до року позбавлення волі (або 3–4 місяців у фортеці) було засуджено 3 жовнірів Війська польського. Релятивно суворіше було покарано брутальність поліції: 8 поліцейських відправили у відставку, 24 перевели з пониженням у посаді до інших воєводств, 40 відбулися тижневим арештом, 14 отримали догани, справи 10 поліцейських спрямували до прокуратури. Але вже наприкінці 1931 р. справи щодо поліцейського надужиття під час пацифікації було заморожено [11, с.84–85].

Події пацифікації викликали міжнародний резонанс і невдовзі стали предметом розгляду в Лізі Націй, до якої звернулися зі скаргою Українська парламентська репрезентація в II Речі Посполитій та 63 британських парламентарі. Справа була передана для з'ясування так зв. Комітету трьох. Польські дипломати доклали величезних зусиль, щоб спровадити її на манівці, покликаючись на терористичну діяльність українських націоналістів і вороже ставлення українських політиків до Польської держави. Розгляд скарги української сторони тривав до січня 1932 р., коли відповідним рішенням основну провину за пацифікацію було покладено на українців, натомість польський уряд погоджувався на відшкодування збитків фізичним особам й установам, які постраждали під час акції. Зрештою, низка несприятливих для українців обставин – зокрема, завершення насильницької колективізації й голодомор 1932–1933 рр. в УРСР, на тлі яких тьмяніли людські й матеріальні втрати від пацифікації, маргіналізація справи пацифікації на міжнародній арені, що її заступили геополітичні події, пов'язані з підготовкою Другої світової війни, а також прагнення польських урядових кіл до внутрішньодержавного спокою й залагодження стосунків з національними меншинами спричинили приглушення справи. Помірковані польські й українські кола II Речі Посполитої почали налагоджувати діалог, який, зрештою, увінчався контроверсійною “політикою нормалізації” [10, с.110].

Сумнозвісна “пацифікація” українського населення Галичини 1930 р. стала типовим прикладом відходу пілсудчиків від реалізації “прометеїстської” концепції. Саме в цей період (25 серпня – 4 грудня 1930 р.) уряд Польщі очолював особисто Ю.Пілсудський. Він як противник будь-якого сепаратизму віддав наказ на здійснення репресивно-каральних акцій щодо цивільного населення Галичини.

Застосування владою принципу колективної відповідальності вкотре загострило польсько-українські відносини в Галичині, що їх налагодження стало одним з першочергових завдань другого уряду В.Славека (4 грудня 1930 р. – 26 травня 1931 р.). Змінити негативне ставлення українців до Польської держави вирішили шляхом порозуміння з найвпливовішою галицькою партією – УНДО. Тим самим ще раз виявилася непослідовність влади в розв'язанні внутрішньополітичних питань, оскільки порушувалося раніше взяте власне ж зобов'язання – не укладати жодних угод з партійними лідерами нацменшин. Уже на початку 1931 р. відбулося кілька таємних зустрічей польських урядовців з впливовими українськими політиками, зокрема, з М.Галущинським, який виконував обов'язки голови Української парламентської репрезентації (УПР). Розмови, які з польського боку проводили голова Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББСУ) Т.Голувко й депутат сейму Я.Єнджеєвич, завершилися безрезультатно.

Убивство в Трускавці 29 серпня 1931 р. членами ОУН одного з головних ідеологів політики “прометеїзму” і найактивнішого прибічника угоди між УНДО та санаційним урядом (і ширше та, вочевидь, найголовніше – польсько-українського порозуміння) Т.Голувка припинило розмови про польсько-українську “нормалізацію” і ще більше загострило національне протистояння в Галичині. Справжніх убивць Т.Голувка знайдено

не було. Теракт приписували бойовикам ОУН В.Біласу й Д.Данилишину. За новітніми даними (Ю.Киричук), замах учинив Р.Шухевич [3, с.562–563]. ОУН нібито закидала польському політикові “духовне роззброєння” українського суспільства й поширення угодовських настроїв. Існують й інші версії, наприклад: убивство – справа рук “якоїсь польської шовіністичної кліки”, що його “вирежисеровано” за допомогою агентури польської поліції в ОУН (І.Кедрин) [2, с.230]. Також є точка зору В.Бончковського, що вбивство Т.Голувка здійснила “советська агентура” в ОУН [6, с.68] подібно до того, як та ж сама зацікавлена сторона (тобто більшовицька Росія) усунула С.Петлюру.

Реалізація політики прометеїзму вже на початку 1930-х рр. зустріла опір окремих елементів апарату влади. За умов певної стабілізації внутрішньополітичної ситуації в СРСР, прометеїстська ідея втрачала сенс. Частина табору санації еволюціонувала в бік ендецьких методів вирішення українського питання. Значний вплив на цей процес мали програми націонал-демократів, зокрема, Є.Гертиха (1903–1992) і його праці “Щодо програми кресової політики” (1932). У поглядах головного ідеолога молодшої генерації ендеків своє продовження знайшла програма винародовлення української меншини. У його трактуванні українське населення було “згрупованим в русинських племенах відгалуженням польського народу”, що його при збереженні певних культурно-мовних особливостей слід “повернути до польськості” [7, с.118]. Українців у II Речі Посполитій ендецький ідеолог поділяв на окремі етнічні групи – гуцулів, лемків, бойків, поліщуків та ін., не вважаючи їх частинами великого народу, спроможного до самостійного державного існування.

Зростання привабливості ендецької ідеології спричинила низка чинників: по-перше, радикалізація настроїв у польському суспільстві внаслідок світової економічної кризи 1929–1933 рр.; по-друге, упевненість у тому, що політика державної асиміляції не врегулювала національних відносин у державі; по-третє, за умов зовнішньої загрози з боку Німеччини й СРСР ендецька мобілізаційна ідеологія була значно сприйнятнішою для польського суспільства східного прикордоння на противагу теоріям пілсудчиків, розрахованим на далеку перспективу [4, с.124].

Поляризація позицій правлячого табору щодо українського питання найшвидше проявилася у верхівці польських збройних сил. Поряд з діяльністю II відділу Генштабу II Речі Посполитої, пов’язаного з прометеївським рухом, командувачі військових округів ініціювали програму, що виходила з необхідності перетворення непольського населення в лояльних громадян репресивними заходами. Відтак широкого розмаху набули так звані гуцульський і лемківський регіоналізми. В обох випадках застосовано тактику відокремлення цих етнічних груп населення й протиставлення їх українському національному організмові.

Діяльність війська в царині національної політики значно активізувалася за урядування А.Пристора (27 травня 1931 р. – 9 травня 1933 р.) та Я.Єнджеєвича (10 травня 1933 р. – 13 травня 1934 р.). Обов’язки міністра внутрішніх справ у цих урядах виконував Б.Перацький, який обстоював рівність прав усіх громадян II Речі Посполитої, але вважав за потрібне придушувати в зародку будь-які відцентрові тенденції. За урядування Б.Перацького відбулося значне пожвавлення в національній політиці Польщі. Важливою подією стало утворення Національного Комітету при Президії Ради Міністрів, покликаного визначати єдину тактику урядових структур у національній політиці й координувати зусилля державних органів щодо “посилення розвитку польського національного елементу” на поліетнічній території й “державну асиміляцію національних меншин”. Попри прагнення уряду розробити комплексну програму вирішення українського питання все виразнішими ставали колонізаційні наміри щодо українців Галичини. Певні українські кола пов’язували це з діяльністю міністра внутрішніх справ, що, імовірно, і спричинило вбивство Б.Перацького членами ОУН 15 червня 1934 р. Відповіддю влади стало утворення концентраційного табору в Березі Картузькій, що його ак-

тивно використовували й для боротьби з українським національно-визвольним рухом (як націоналістичним, так і комуністичним).

Складна політична ситуація, у якій опинилися українці наприкінці 1934 – на початку 1935 рр., змусила їхній політичний провід до пошуку компромісів з польською адміністрацією. Від імені УНДО й УПР 5 лютого 1935 р. у сеймі виступив Д.Левицький, який запропонував урядові умови польсько-українського порозуміння “на базі спільної антисоветської платформи й надання територіальної автономії для українців у Польщі”. Українська ініціатива нормалізації стосунків була рішуче відкинута польською стороною. Тогочасний прем’єр-міністр Л.Козловський (15 травня 1934 р. – 28 березня 1935 р.), непевний в міцності власних позицій у верхніх ешелонах влади, не наважився на врегулювання української проблеми.

Ситуація кардинально змінилася, коли В.Славек утретє очолив уряд (29 березня – 12 жовтня 1935 р.). Цього разу він вирішив здійснити нереалізовані 1931 р. плани щодо використання українського національно-визвольного руху в інтересах II Речі Посполитої або принаймні його нейтралізації. Ситуація була вигідною й для проурядового Безпартійного блоку співпраці з урядом, який, у зв’язку з набуттям чинності новим виборчим законом, опинився перед загрозою бойкоту парламентських виборів з боку опозиційних партій. Обравши союзниками представників впливового УНДО, уряд розраховував на численні голоси українських виборців.

У травні-червні 1935 р. на кількох неформальних зустрічах представників УНДО з польськими урядовцями було укладено угоду, що відома в історіографії під назвою “нормалізації” польсько-українських відносин. Українські політики пішли на угоду з огляду на хвилю репресій та голодомор в УРСР і ставили перед ними проблему збереження національного середовища в Польщі. За домовленістю, українцям обіцяли збереження національної освіти, фінансову підтримку для культурних, кооперативних і громадських організацій, розширення сфери вживання української мови в судах й адміністрації Східної Галичини, створення Українського університету, звільнення політв’язнів, а також гарантовані місця в майбутньому парламенті й місцевих урядах. У свою чергу, українці погоджувалися визнати Польську державу та взяти участь у виборах. Укладення угоди “нормалізації” поділило українське суспільство: частина пішла за УНДО, підтримавши порозуміння з владою, інша – залишилася на непримиренних позиціях щодо держави (ОУН). У виборах, які відбулися 8 вересня 1935 р., узяли участь 50% українських виборців. Українці дістали 13 сеймових і 4 сенаторських мандати, а лідер УНДО В.Мудрий обійняв посаду віце-маршалка сейму. Пілсудчики отримали слухняний парламент [1, с.481–482].

Смерть “вождя нації” і фактичного керівника держави Ю.Пілсудського активізувала боротьбу всередині табору “санації”. Змагалися три угруповання, що об’єднувалися навколо прем’єр-міністра В.Славека, президента Польщі І.Мосціцького та новопризначеного Генерального інспектора Збройних сил Е.Ридз-Смігли. В.Славек обстоював правову модель держави, опертої на норми “квітневої” 1935 р. Конституції. Його опоненти виступали за консервацію “вождівського” правління, започаткованого Ю.Пілсудським.

Зрештою, переміг Генеральний інспектор, наділений значними повноваженнями. Одержавши підтримку “силових” структур, Е.Ридз-Смігли зміцнював свої політичні позиції. Його група поступово перетворювалася в домінуючу в еліті “санаційної” влади. Поклавши в основу ендецькі концепції вирішення української проблеми, частина правлячого табору, очолювана Е.Ридз-Смігли та міністром військових справ Т.Каспжицьким, ініціювала так звану політику “зміцнення польськості” у південно-східних окраїнах держави. Стратегія й тактика цієї широкомасштабної акції війська, воеводських адміністрацій і місцевих польських організацій була опрацьована на таємній конференції в Любліні 31 січня 1935 р. Під прикриттям потреби зміцнення обороноздатності

держави командувачі прикордонних округів фактично висловилися за зміну етнічної структури західноукраїнських земель на користь польського елемента.

Після демісії В.Славека (12 жовтня 1935 р.) надії на реальне втілення нормалізаційної політики стали примарними, хоча польський уряд і надалі декларував обіцянки щодо виконання українських вимог. Однак уже в січні 1936 р. на засіданні Національного Комітету Президії Ради Міністрів були оприлюднені “Тези з національної політики”, що в них відобразилася боротьба між двома концепціями в правлячому таборі – державної й національної асиміляції. Уряд підтвердив застосування принципів регіональної політики, що засвідчило заперечення владою існування цілісного українського національного організму. Передбачалося створення за допомогою методів державної асиміляції ідейного полоніфіліського руху українців Галичини й Волині. Натомість стосовно українського населення Холмщини, Полісся, Підляшшя й Лемківщини рекомендувалося використовувати політику національної асиміляції. Інструментом полонізації мала стати православна церква. Прийняття урядом М.Косцялковського (13 жовтня 1935 р. – 15 травня 1936 р.) компромісного рішення щодо державно-національної асиміляції українців засвідчувало хисткість його позицій у державі й поступове перетворення на інструмент політики “зміцнення польськості”, започаткованої військовими [4, с.126].

Унаслідок чергового компромісу між І.Мосціцьким та Е.Ридз-Смігли 15 травня 1936 р. сформовано новий уряд на чолі з генералом Ф.Славой-Складковським (15 травня 1936 р. – 30 вересня 1939 р.), який проголосив, що “визнаватиме потреби нормалізаційної політики стосовно українців”. Натомість справжні заходи польської адміністрації, яка лише прикривалася гаслами порозуміння, полягали в протилежному: 1) намаганнях фрагментаризувати українську етнічну територію в II Речі Посполитій шляхом поширення гуцульського та лемківського регіоналізмів й актуалізації Сокальського кордону; 2) вишукуванні серед українців нащадків нібито польських шляхтичів (близько 1 млн осіб) і здійсненні заходів щодо їхньої полонізації; 3) колонізації західноукраїнських земель польськими осадниками, чергова хвиля якої здійнялася влітку 1936 р. з виділення урядом 13 275 га земельних угідь; 4) боротьбі з православ’ям як чинником, що утримував почуття національної ідентичності українців. Першим кроком у цьому напрямі стала ліквідація на Холмщині 127 культових споруд, зокрема, 91 православної церкви. За таких умов не могло йти мови не лише про “нормалізацію”, угода про яку була відкликана 1938 р., а й про політичний експеримент Г.Юзевського на Волині, який завершився провалом, а воєвода відкликаний.

Вищезгадані тенденції, що запанували в національній політиці Польщі з ініціативи військової верхівки, знайшли формальне закріплення в урядовій програмі “зміцнення польськості” західноукраїнських земель, що її юридично затвердила постанова Президії Ради Міністрів Польщі 18 березня 1939 р. [4, с.126].

Отже, попри те, що прометеїзм був домінуючою, якщо не єдиною концепцією східної політики “санацийних” урядів, він так і не знайшов практичної реалізації. Влада II Речі Посполитої, незалежно від декларацій про потребу державної асиміляції, інтенсивно працювала в напрямі національної асиміляції українців. Напередодні Другої світової війни пошук шляхів розв’язання українського питання завершився поверненням до старих ендецьких теорій мононаціональної Польської держави. Пріоритетне значення надавалося політиці зміцнення польського елемента в Західній Україні, яка 1939 р. стала польською офіційною доктриною.

У міжвоєнний період шанси на тривале українсько-польське порозуміння залишилися невикористаними з вини як польської, так й української сторони. Політичні гасла використовувалися для маніпулювання суспільством. Порозумінню заважала орієнтованість на моноетнічне суспільство й значний вплив націоналістичних кіл на реальні дії польської адміністрації. У той самий час у цей період заклалися підвалини сучасного польсько-українського діалогу.

1. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – 752 с.
2. Кедрин І. Життя – події – люди: спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк, 1976. – 724 с.
3. Киричук Ю. А. Терор і тероризм у Західній Україні / Ю. А. Киричук // Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. : історичні нариси / Ін-т іст. України НАН України ; відп. ред. В. А. Смолій. – К., 2002. – С. 562–563.
4. Комар В. Л. “Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) / В. Л. Комар // Укр. іст. журн. – 2001. – № 5. – С. 121.
5. Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи / ЦДІАЛ України, Ін-т іст. дослідж. Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка, Європ. дослідний ін-т ім. В. К. Липинського (Філадельфія, США) ; упоряд. М. Дядюк ; редкол.: М. Богачевська-Хом’як (відп. ред.) [та ін.]. – Львів, 1998. – 844 с.
6. Bączkowski W. Sprawa ukraińska / W. Bączkowski // Kultura (Paryż). – 1952. – № 7/8 (57/58). – S. 68.
7. Giertych J. O program polityki kresowej / J. Giertych. – Warszawa, 1932. – S. 118.
8. Mędrzecki W. Ukraińcy / W. Mędrzecki // Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1999. – S. 471.
9. Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej / S. Mikulicz. – Warszawa, 1971. – S. 327; Bączkowski W. Prometeizm na tle epoki: wybrane fragmenty z historii ruchu / S. Mikulicz // Niepodległość: Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski / In-t J. Piłsudskiego. – Nowy Jork ; Londyn, 1984. – T. XVII. – S. 28–54.
10. Pisyliński J. Pacyfikacja w Małopolsce Wschodniej na forum Ligi Narodów / J. Pisyliński // Zeszyty Historyczne. – 2003. – № 144. – S. 110.
11. Potocki R. Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939 / R. Potocki. – Lublin, 2003. – S. 84–85.

В статтє рєчь идєт о политикє польского правительства относительно западноукраинских земель (1921–1939), направленной на ассимиляцию украинского населения в моноэтническом Польском государстве.
Ключевые слова: украинцы, политика, пацификация, ассимиляция, экстремизм, диалог.

The subject of the article is the policy of Polish government concerning to West Ukrainian lands during the period since 1921 till 1939 which was based on assimilation of Ukrainian nation in the monoethnic Polish state.
Key words: Ukrainians, policy, pacification, assimilation, extremism, dialogue.

УДК 94 (477) “1938/1939”
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Роман Пуйда

ДІЯЛЬНІСТЬ УНДО В СЕЙМІ Й СЕНАТІ ПОЛЬЩІ (1938–1939 рр.)

У статті визначено основні напрями парламентської праці УНДО в сеймі й сенаті Польщі напередодні Другої світової війни, проаналізовано найрезонансніші законопроекти націонал-демократів, встановлено причини невдачі нормалізації польсько-українських відносин.

Ключові слова: УНДО, сейм, сенат, законопроекти, нормалізація.

Напередодні Другої світової війни пошук шляхів вирішення українського питання владою завершився поверненням до ендецьких теорій мононаціональної Польської держави. Провал політики “нормалізації” спричинив у другій половині 1930-х рр. зниження ролі УНДО та інших легальних партій, розчарування в парламентаризмі. Це штовхало українців до значно радикальніших засобів боротьби, привело до зростання популярності націоналістичних організацій. Однак, незважаючи на те, що націоналізм перебував на піднесенні, а національна демократія занепадала, УНДО й УПР були впливовими чинниками суспільно-політичного життя, з якими рахувався польський уряд [14, с.157].

Діяльність УНДО в сеймі й сенаті Другої Речі Посполитої – малодосліджена проблема. Детальним вивченням суспільно-політичних процесів 1935–1939 рр. у Західній Україні займається низка вчених, серед яких у руслі аналізованої теми заслуговують на увагу праці І.Васюти [1], С.Віднянського [2], О.Зайцева [5], З.Запоровського [37], Л.Зашкільняка [6; 7],

В.Комара [12], М.Кучерепи [13; 14], С.Макарчука [15], В.Медзельського [32], Б.Хрушова [26; 27], М.Швагуляка [31], М.Шуміла [36] та інших дослідників. Основу джерельної бази розвідки становлять архівні документи, матеріали польської та української періодичної преси, спогади відомих громадсько-політичних діячів. Головна мета статті – визначити пріоритетні напрями парламентської праці Української парламентської репрезентації (УПР).

Результати виборів 1938 р. до польського парламенту для УНДО були ідентичними з 1935 р. – посольські місця отримали всі узгоджені з урядом кандидати, окрім Сяноцького округу, де, незважаючи на домовленості, поляки “провалили українського кандидата всупереч виборчому компромісові” [9, с.1]. У голосуванні 7 листопада 1938 р. у Східній Галичині взяли участь 73,7% населення, на Волині – 74,8% [34, с.630–636]. Виборчий закон призвів до формування безапеляційного послухного парламенту, що став маріонетковою іграшкою у руках президента І.Мосціцького.

Розклад політичних сил у парламенті Польщі склався не на користь УПР. Більшість сеймових місць отримали представники ОЗОНу – близько 170 (із 208). З огляду на такий стан речей, не можна було сподіватися на зміну політики сейму щодо українців. Відомий громадсько-політичний діяч І.Кедрин констатував: “Тоді припускати, що хто-небудь із польських послів стане вносити дисонанс у традицію, що послы урядової більшості узгіднюють свою поведінку з урядовими чинниками та зберігають свободу рухів тільки у другорядних і байдужих для уряду справах” [10, с.2]. Чільний діяч УНДО вважав найактуальнішою проблемою поточного політичного моменту актуалізацію українського питання в Польській державі [10, с.2].

Парламентська праця для членів УПР розпочалася з ухвалення бюджету країни на 1939 р. Третього грудня 1938 р. відбулося його обговорення. У засіданні сейму взяли участь прем’єр Ф.Славой-Складовський. Однак поступово обговорення бюджету переросло в дискусію про зовнішньополітичну ситуацію в Європі. Лідер польської парламентської більшості зауважив: “Географічне положення Польщі... викликало постійне змагання сперти державу на два моря. Сьогодні ці тенденції мають прикордонний вияв у нав’язанні і втриманні якнайкращих сусідських взаємин з балтійськими і скандинавськими державами півночі та Румунією на півдні. По думці тих самих тенденцій спільна границя з Мадярщиною, як наддунайською державою і народом традиційно з нами заприятеленим, відповідає не тільки нашим сентиментам але й інтересам...” [25, с.1].

У дискусії взяв участь голова УПР В.Мудрий, який підсумував перебіг трирічної політики нормалізації. Виступаючий зазначив, що основна мета участі українців у нормалізації полягала в тому, щоб, “узгіднивши обопільно... українську національну рацію з польською державною рацією, забезпечити українському народові в Річипосполитій повноту життєвих та розвоєвих прав... Здавалося, що найвідповідальніші чинники в державі йдуть на цю концепцію. На жаль, життєва дійсність показала зовсім інша” [16, с.2]. Водночас він констатував агресивне становище польських націоналістичних елементів до ідеї нормалізації. “Такий стан речей давав незаперечні докази, – підсумував лідер націонал-демократів, – що в Польщі у відношенні до українського народу було й є головне змагання: поборювати все, що українське” [16, с.2].

На початку січня 1939 р. у польській пресі з’явилися звістки про підготовку ОЗОНОм нового законопроекту про національні меншини. “Оживлені розмови в найповажніших варшавських пресово-політичних колах” українські часописи визнавали передчасними, вважаючи, що “самі лише озонові круги мають складу надію перевести свій законопроект...” [33, с.124]. Небажання польської сторони шукати шляхів порозуміння з українцями змушували УПР удатися до радикальних кроків. Виступаючи на бюджетній комісії 12 січня 1939 р., В.Целевич уперше завуальовано заявив про припинення політики нормалізації, назвавши три причини невдачі курсу польсько-українського зближення: 1) вороже ставлення польського місцевого суспільства, польських гро-

мадських організацій; 2) дії адміністративної влади всіх ступенів, органів поліції, прикордонної охорони; 3) дії чи радше бездіяльність уряду [19].

Провину за нереалізацію нормалізації посол переклав на польський уряд, який із 1937 р. продовжив антиукраїнську політику, згодом дії уряду підтримали “вшехполяки”. З ініціативи цієї політичної сили скликано низку віч, на яких ухвалено антиукраїнські резолюції. На хвилі цієї кампанії з’являється гасло порятунку кресів від українців. Водночас польська преса “малює у найчорніших красках українську небезпеку...” [5, с.76]. Завершуючи виступ, В.Целевич констатував: “Виною високого уряду є те, що від 1935 р. не зроблено ні одного кроку в українській справі, що мав би загальніший політичний характер і міг би вплинути корисно на настрої українського громадянства. Щобільше. В останньому часі маємо зі сторони уряду цілу низку ходів, які годі вважати щасливими...” [5, с.76].

Проаналізувавши промову В.Целевича, львівський проурядовий “Дзенник Польські” опублікував редакційну статтю, присвячену польсько-українським взаєминам. Журналісти розкритикували виступ українського посла, наголосивши, що нормалізація зазнала невдачі, оскільки її “не опередила нормалізація думання про польсько-українську справу... Ані українці, ані поляки не були готові до змін” [35, с.34]. Автор статті наголосив, що українцям необхідно припинити висувати нереальні й демагогічні вимоги, не розбурхувати суспільство “маривом держави” Волошина на Закарпатті, не втікати від конкретних дискусій [35, с.34].

Парламентська діяльність проурядової польської більшості викликала все більше обурення української громадськості. Парламентські оглядачі “Діла” констатували: “Карнавалові настрої Варшави не впливають на атмосферу парламентарних бюджетів. Майже день у день відбуваються засідання послів і сенаторів у різних комісіях. Теж майже день у день приходиться слухати примітивних дискусій про “українську небезпеку”. Скаже якийсь наш посол кілька завваг до обговорюваного бюджету, зачитує кілька фактів з хроніки наших днів і пішло... Реплікам, “цвішенруфам” і словам несмачної іронії нема кінця” [28, арк.14].

Консолідація всередині УНДО вплинула на парламентську працю послів представників цієї партії. Виступи українських послів і сенаторів набували дедалі агресивніших форм. Тринадцятого лютого 1939 р. за участю уряду та прем’єра Ф.Славой-Складовського відбулося засідання сейму, на якому чи не найбільше полеміки викликала українська проблема. Після виступу низки польських послів від імені УПР у дискусії взяв участь С.Витвицький, який констатував, що уряд не розробив конкретної програми дій щодо найчисельнішої етнічної меншини Польщі – українців. Один із лідерів УПР запевнив польську громадськість, що українці не служать “чужим елементам”. “Не мусимо вияснювати, що маємо за собою найсвятіше свідоцтво крові, яку ми пролили за наші змагання і що за чужі агентури ані крові ані життя не віддають, – зауважив С.Витвицький [21, с.3]. Промова українського посла, на думку редакції “Діла”, “викликала помітне вражіння... Польські послы реагували численними окликами і вигуками” [3, арк.78].

Уже 16 лютого 1939 р. В.Целевич виголосив заяву, у якій “виявив своє відношення до української справи в Польщі”. Представника УПР підтримав С.Скрипник, який заявив, що реакція В.Целевича – це “становище всіх заступників українського населення в Польщі, що засідають у цій Високій Палаті” [20, с.4]. Посол ВУО констатував, що демонстраційність, яку закидають українцям під час роботи в парламенті, впливає з “протиукраїнської психози, що посилюється з дня на день і каже згори нехтувати все, що має зв’язок з українцями” [20, с.4].

Українська громадськість називала окреслені виступи УПР “найповажнішими” за останні місяці. Водночас наголосимо, що більшість промов українських парламентаріїв виголошувалися в “неприятній атмосфері”, що пояснюється критичними випадками на адресу польської влади. Подальшому загостренню польсько-українських відносин у

Пуйда Роман. Діяльність УНДО в сеймі й сенаті Польщі (1938–1939 рр.)

парламенті сприяли антиукраїнські заяви польських послів. Часопис “Слово” зауважив, що С.Баран від імені УПР заявив, що “українці не хочуть бути предметом чийось експериментів, але співгосподарями на землях, де творять більшість, де змагають до того, щоб здобути територіальну самоуправу” [24, с.3]. Тоді ж В.Целевич заявив, що у взаєминах між національною більшістю й національними меншинами “ключем до розв’язки положення є панівний народ” [24, с.3]. Після завершення дебатів серед українських послів “кружляли чутки, що соймова дискусія вказує на можливість загострення курсу у внутрішній політиці супроти українців” [24, с.3].

Українські послы не виключали можливості подальшого наступу польського уряду на національно-культурне життя українців Східної Галичини. Двадцять другого лютого 1939 р. польські часописи повідомили, що штаб ОЗОНу розглядає можливість внесення до парламенту законопроектів, які передбачали латинізацію правописів українських часописів та українського календаря. Наміри влади викликали шквал критики українських послів, які повернулися до розгляду проблем українців у національно-культурній сфері. Двадцять першого лютого того ж року посол Д.Великанович наголосив на необхідності створення українського університету, українізації середньої школи в Східній Галичині. С.Баран домагався від влади окремого єпископа для українців-латинників. У відповідь “озонівські послы повели проти всіх виступів українських послів генеральну, дириговану офензиву” [35, с.22].

Взаємні звинувачення поляків й українців із теоретичного русла поступово перейшли в практичне. Двадцять четвертого лютого 1939 р. у сеймі завершилася дискусія над бюджетом країни на 1939–1940 рр., що змушувало УПР визначитися із ставленням до основоположного фінансового документа країни. Першим “дуже добре аргументовану промову” виголосив В.Целевич, який звинуватив владу в антиукраїнській політиці. “Число українців на державній службі рівняється майже зерові, – розпочав український посол, – українські наукові товариства не користують із допомоги, державні банки не видають кредитів, збіжевим кооперативам відібрано навіть доставу до війська...” [23, с.5]. Атмосфера в сенаті ще більше наелектризувалася після виступу посла П.Лисяка, який розкритикував фінансову політику Польщі, і В.Мудрого, який розставив акценти в ставленні українців до національної політики Польщі. Лідер націонал-демократів заявив, що УПР не буде голосувати за бюджет країни на 1939–1940 рр. Голова УПР відзначив: “За час від 1935 року до сьогодні вже вчетверте стаємо перед важною проблемою нашого відношення до предложеного бюджетового преміліару. В тому часі займали ми до нього позитивне становище, двічі голосувавши за бюджетом, сподіваючись, що український народ матиме змогу нормального життя і розвитку в державі. Так не сталося” [23, с.5]. “Найвимовнішим хіба доказом негативного відношення до потреб українського народу є факт, – відзначив лідер УПР, – що вимоги українського життя в самому бюджетному прелімінарі не узглядені ні одною поважною позицією по стороні видатків” [1, с.323]. Аналогічну заяву в сенаті зробив сенатор М.Творидло [19].

На думку голови УПР й УНДО, останній рік показав, що уряд Польщі не планує змінювати ставлення до українців. “Останній пережитий нами рік не тільки не приніс нам на неоднім відтінку нашого національного життя поправи, – наголосив В.Целевич, – але навпаки наше положення під кожним оглядом погіршилося” [19]. Як приклад лідер УПР навів новий бюджет, у якому на українські видатки не передбачено жодних суттєвих витрат. Із цих причин УПР відмовилася голосувати за бюджет 1939–1940 рр. Водночас представники ВУО взагалі не з’явилися на засідання сейму.

Заява голови УПР В.Мудрого викликала значний резонанс у польському політикумі. За словами І.Кедрина, “суть непорозуміння полягала в тому, що дехто з поляків утотожнював бюджет з державою, а голосування над законопроектами у соймі з голосу-

ванням “за” чи “проти” – держави. З такого міркування зродився оклик “отже війна!” – з під адресою українців у відповідь послу Мудрого” [11, с.2].

Заяви лідерів ОЗОНу в новому сеймі при мовчанці членів уряду, зміст бюджету та реальна ситуація в краї змусили УПР змінити тактику. Події засвідчили остаточне завершення політики нормалізації та перехід українських послів і сенаторів до опозиції. Окремі повітові комітети УНДО взагалі вимагали вийти УПР з парламенту. Показовим стало засідання повітового народного комітету УНДО в Перемишлі, на якому місцеві активісти розкритикували політику УПР і радили В.Мудрому разом з усіма українськими послами вийти із ЦК. Голова місцевого повітового комітету М.Хробак навіть запропонував утворити опозицію до ЦК УНДО із центром у Перемишлі.

Антиукраїнські дії уряду консолідували УПР. Сімнадцятого березня 1939 р. на пленарному засіданні сенату, яке відбулося в присутності членів польського уряду, М.Твориццо виголосив заяву УПР у справі Карпатської України [8, с.1]. У зверненні до українців, підписаному лідерами УНДО, УСДП, УСРП, ФНС, Дружини княгині Ольги”, наголошено, що “оперта лише на свої сили Карпатська Україна не могла вдержатись під збройним напором мадярських військ. Не помогли відклики до сигнатарів віденського арбітражу, засаду самовизначення безоглядно потоптано” [30, арк.4].

Загострення міжнародної ситуації в 1939 р. суттєво вплинуло на працю польського парламенту. Усе частіше на розгляд вищого законодавчого органу країни виносилися законопроекти, які готували країну до Другої світової війни. Поступово, за влучним висловом українських парламентаріїв, “внутрішні проблеми Польщі пішли в тінь”. Двадцять п’ятого березня 1939 р. відбулася чергова зустріч посла В.Целевича з прем’єр-міністром Польщі Ф.Славой-Складковським. Представник УПР інформував голову польського уряду про репресивні дії польських властей у Галичині, зокрема, про зростання арештів українців. Прем’єр-міністр пообіцяв українському послові розглянути ці факти [37, с.102–103].

У період загострення міжнародних відносин В.Мудрий заявив, що УНДО ніколи не зійде з позицій політичної боротьби за забезпечення прав для українського народу в Польщі. Лідер націонал-демократів констатував: “Свої громадянські обов’язки супроти держави будемо виконувати, як досі виконували, але одночасно також вимагаємо від держави не тільки загарантувати і практично перевести в життя повну правовість (прийняття закону про територіальну автономію. – *Р.П.*), але й заспокоїти збірні національні потреби української нації в Польщі” [22, с.1–3]. Промову голови УПР ЦК схвалив одноголосно.

Заява голови УПР засвідчила намір УНДО налагодити контакти з проурядовою більшістю в парламенті. Третього травня 1939 р. відбулася чергова зустріч В.Мудрого, О.Луцького, В.Кузьмовича, І.Кедрин-Рудницького, М.Матчака, В.Старосольського з політиками демократичних і соціалістичних угруповань Польщі, на якій обговорено актуальний стан українсько-польських відносин і шляхи їх покращення [29, арк.26]. Двадцять п’ятого травня 1939 р. В.Мудрий і В.Целевич провели переговори з прем’єр-міністром Польщі Ф.Славой-Складковським, який поклав усю відповідальність за загострення польсько-українських взаємин на українську громадськість. “Автономії ніхто вам в Польщі не дасть”, – підсумував Голова Ради Міністрів [31, с.240].

Двадцять третього серпня 1939 р. укладено радянсько-німецький пакт про ненапад. Наступного дня відбулося одне з останніх засідань Народного комітету УНДО. Після виступу В.Мудрого одноголосно прийнято резолюцію, у якій стверджувалося, що в нинішніх важких для Польської держави часах український народ виконає громадянський обов’язок “крови і майна”, який покладає на нього приналежність до держави, і що не подолані досі українські справи будуть у майбутньому вирішені в інтересах народу [4]. На парламентському терені УПР проголосила наприкінці серпня 1939 р. декларацію лояльності щодо Польщі [17, с.28].

Таким чином, діяльність УПР у польському сеймі й сенаті остаточно переконала націонал-демократів у безперспективності реалізації польсько-українського порозуміння. Пуйда Роман. Діяльність УНДО в сеймі й сенаті Польщі (1938–1939 рр.)

Стало очевидно, що уряд не збирається реалізовувати основну вимогу українських послів – надання територіальної автономії етнічним українським землям, які перебували в складі Другої Речі Посполитої. Антиукраїнська позиція уряду спровокувала низку критичних виступів членів УПР наприкінці 1938 – на початку 1939 рр. Однак нестабільна політична ситуація в Європі, наростання напруги в Центрально-Східній Європі змушували представництво УНДО в серпні 1939 р. – напередодні Другої світової війни, виголосити лояльні до Польщі заяви, що в підсумку повинно було б забезпечити українців від можливих польських погромів.

1. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939) / І. Васюта. – Львів : Каменяр, 2006. – 335 с.
2. Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці / С. Віднянський // УІЖ. – 2003. – № 2 (437). – С. 39–55.
3. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 3, оп. 2, спр. 436.
4. Діло. – 1939. – 26 серпня.
5. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) / О. Зайцев // УІЖ. – 1993. – № 1 (382). – С. 72–84.
6. Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. / Л. Зашкільняк // Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń, 1997. – S. 431–454.
7. Зашкільняк Л. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939 рр.) / Л. Зашкільняк // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939) : матеріали міжнар. наук. конф. (Дрогобич, 8–9 жовт. 2004 р.). – 2005. – С. 34–45.
8. Заява УПР в сенаті у справі Карпатської України // Діло. – 1939. – 18 березня.
9. Ік. [Кедрин І.] Вибори // Діло. – 1938. – 8 листопада.
10. Ік. [Кедрин І.] Напередодні нового сейму // Діло. – 1938. – 27 листопада.
11. Ік. [Кедрин І.] Чому УПР заявила проти бюджету // Діло. – 1939. – 5 березня.
12. Комар В. “Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) / В. Комар // Український історичний журнал. – 2001. – № 5 (440). – С. 120–128.
13. Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919–1939 рр.) / М. Кучерепа // Україна – Польща: важкі питання : матеріали II міжнар. семінару істориків (Варшава, 22–24 трав. 1997). – 1998. – С. 11–28.
14. Кучерепа М. Українська проблема в політиці Другої Речі Посполитої і в концепціях та діях українських політичних сил у міжвоєнний період / Микола Кучерепа // Україна – Польща: важкі питання : матеріали XI міжнар. семінару істориків (Варшава, 26–28 квіт. 2005 р.). – 2006. – Т. 10. – С. 155–190.
15. Макарчук С. Міжнародні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року / С. Макарчук // 1939 рік в історичній долі України і українців : матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 23–24 верес. 1999 р.). – 2001. – С. 6–20.
16. Ми нарід дозрілий, нарід з великою традицією, нарід з вірою в майбутність // Діло. – 1938. – 6 грудня.
17. Мудрий В. Ровесники / В. Мудрий // Альманах на рік 1963. – 1962. – С. 25–29.
18. Національна політика. – 1939. – 16 січня.
19. Національна політика. – 1939. – 19 березня.
20. Парляментарний протест української Волині // Діло. – 28 лютого.
21. Промова пос. д-ра Витвицького // Діло. – 1939. – 18 лютого.
22. “Сповнимо наш громадянський обов'язок – вимагаємо здійснення повноти наших прав”: промова голови УНДО посла В. Мудрого на засіданні ЦК УНДО дня 22 квітня 1939 р. // Національна політика. – 1939. – 30 квітня. – Ч. 16.
23. Українська Парляментарна Репрезентація голосувала проти бюджету // Діло. – 26 лютого.
24. Українсько-польський конфлікт загострюється // Слово. – 21 лютого.
25. Українці домагаються автономії // Діло. – 1938. – 6 грудня.
26. Хруслов Б. Політика УНДО напередодні Другої світової війни (1938–1939 рр.) / Б. Хруслов // Галичина. – 1999. – № 3. – С. 181–188.
27. Хруслов Б. Українське національно-демократичне об'єднання: політика нормалізації польсько-українських стосунків (1935–1937 рр.) / Б. Хруслов // Наукові записки ХХХV : зб. наук. статей Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – С. 158–168.
28. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф. 344, оп. 1, спр. 38.
29. ЦДАЛ України, ф. 359, оп. 1, спр. 219.

30. Там само, ф. 688, оп. 1, спр. 81.
31. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни. (З історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки) / М. Швагуляк // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1994. – Т. ССХХVIII. – С. 207–248.
32. Mędrzecki W. Ukraińska reprezentacja parlamentarna w Drugiej Rzeczypospolitej / W. Mędrzecki // Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze. – Kraków, 1996. – Т. III. – S. 220–234.
33. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych. – Warszawa, 1938. – S. 124.
34. Sprawy Narodowościowe. – 1938. – № 6.
35. Sprawy Narodowościowe. – 1939. – № 2.
36. Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939): zarys problemu / M. Szumiło // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 2002. – Z. 13/14. – S. 153–170.
37. Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939 / Z. Zaporowski // Działalność posłów, parlamentarne koncepcje Józefa Piłsudskiego, mniejszości narodowe. – Lublin : Wydaw. UMCS, 1992. – 265 s.

В статті определены основные направления парламентской работы УНДО в сейме и сенате Польши накануне Второй мировой войны, проанализированы резонансные законопроекты национал-демократов, установлены причины неудачи нормализации польско-украинских отношений.

Ключевые слова: УНДО, сейм, сенат, законопроекты, нормализация.

The article outlines the main directions of the parliamentary work UNDO in the Sejm and Senate of Poland before World War, analyzed bills most resonant national democrats, the causes of failure of normalization of Polish-Ukrainian relations.

Key words: UNDO, Sejm, Senate, bills, normalization.

УДК 94 (477) “1987–1989”

ББК 63.3 (4 Укр)

Володимир Субботін

КОМІТЕТ ЗАХИСТУ УГКЦ: ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ, ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ (1987–1989)

Охарактеризовано державно-церковні відносини в західних областях УРСР у 1987–1989 рр., зокрема, проаналізовано особливості створення й діяльності Комітету захисту УГКЦ, визначено структуру нелегальної організації, показано найрезонансніші акції, організовані Комітетом.

Ключові слова: УГКЦ, Комітет захисту УГКЦ, І.Гель, КПУ.

У другій половині 1980-х рр. загнана радянською владою в підпілля греко-католицька церква здійснила перші кроки на шляху до відродження та відбудови церковної структури на батьківщині. Послаблення карально-репресивної системи після приходу до влади генерального секретаря ЦК КПРС М.Горбачова, поступова демократизація режиму, що супроводжувалася розбудовою мережі організацій національно-демократичного табору, стали тими каталізаторами, які заклали підґрунтя легалізації греко-католицької церкви в УРСР. Координуючим органом, який очолив боротьбу віруючих із державно-партійним апаратом і Російською православною церквою (РПЦ), став Комітет захисту УГКЦ.

У сучасній українській та зарубіжній історіографії немає спеціальних розвідок, які б присвячувалися діяльності Комітету захисту УГКЦ. Питання розглядалося в руслі тематично й хронологічно ширших проблем. Окремі його аспекти проаналізовані в працях О.Бажана та Ю.Данилюка [1], Б.Боцюрківа [4], С.Кобути [13], В.Марчука [14], О.Муравського [15], В.Пашенка [16; 17], Я.Стоцького [18] та інших науковців, а також низці колективних монографій і багатотомних досліджень, серед яких заслуговує на увагу “Історія релігій в Україні” [11]. Джерельну основу статті становлять документи Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО України), інтерв’ю з греко-католицькими священнослужителями, записані науковими співробітниками

Інституту історії церкви при Українському католицькому університеті та студентами цього вишу [8–10], і матеріали офіційної та самвидавної періодичної преси, спогади членів Комітету й відомих громадсько-політичних діячів національно-демократичного табо-
Субботін Володимир. Комітет захисту УГКЦ: особливості створення, основні напрями діяльності ...

ру [5]. Основна мета статті – розкрити передумови та процес легалізації греко-католицької церкви в другій половині 1980-х рр. у руслі діяльності Комітету захисту УГКЦ.

Упродовж 1985–1987 рр., незважаючи на задекларовані М.Горбачовим демократичні процеси, відчутних змін у сфері державно-церковних відносин у західному регіоні УРСР не відбулося: партапарат продовжував нав'язувати місцевому населенню атеїстичні переконання, а РПЦ надалі залишалася вірним союзником держави в боротьбі з уніатською церквою, прислужницею “фашизму та імперіалізму”. Митрополит Львівський і Тернопільський Никодим заявляв, що “православні віруючі західних областей живуть повнокровним життям [...], вільно задовільняють усі свої духовні потреби” [16, с.414]. Більше того, місцеві партчиновники звітували про викорінення греко-католицької церкви із західних областей республіки. Зокрема, Івано-Франківський обком Компартії спільно з уповноваженим Ради у справах релігій у таємних звітах до ЦК КПУ повідомляв, що коли в 1970 р. греко-католиками себе визнавали понад 18% віруючих Івано-Франківщини, то в 1988 р. – тільки 3% [6, арк.61].

Для відродження руху за легалізацію греко-католицької церкви в УРСР ще у вересні 1982 р. було створено “Ініціативну групу для захисту прав віруючих та церкви”, яку очолив Й.Тереля, а після його арешту того ж року – В.Кобрин. Ініціативна група налагодила видання самвидавної “Хроніки Католицької Церкви в Україні” (головний редактор Й.Тереля). Згодом група трансформувалася в Центральний комітет українців-католиків [9, арк.52–55]. Однак у 1987 р. Й.Тереля, який, на думку багатьох сучасників, “був справді духовно вільною людиною, людиною без страху, без всякої дипломатії” [9, арк.55] і багато зробив для відновлення легальної діяльності УГКЦ, емігрував за кордон. Комітет де-факто припинив існування.

“Нове дихання” Комітет отримав після звільнення з ув'язнення значної кількості дисидентів (тільки впродовж 1987 р. із концтаборів звільнено близько 300 осіб [7, с.603]), які долучилися до боротьби греко-католиків за свої права. Власне завдяки політв'язням наприкінці грудня 1987 р. у Львові неформальна організація відновила роботу. Очолив Комітет І.Гель. Згодом з приводу цих подій багаторічний політв'язень згадував: “Під осінь (1987 р. – В.С.) що раз настійніше виникла потреба відновлення роботи Комітету захисту УКЦ... Старий склад Комітету не діяв – не мав керманіча. Очолити комітет запропонували мені” [2, с.185].

Після обрання І.Геля головою Комітету захисту УКЦ відбулися зміни в його складі. Секретарем Комітету залишився о. Григорій Будзиновський (м. Львів). Членами неформальної організації стали: о. Петро Зеленюх (парох с. Калинівка Яворівського р-ну Львівської обл.); Василь Кобрин (політв'язень); о. Ярослав Лесів (член Української Гельсінської Групи); єпископ Іван Маргітич (парох с. Бортавське Виноградівського р-ну Закарпатської обл.); Стефанія Петраш-Січко (активістка УГКЦ); о. Михайло Гаврилів (ієромонах Чину св. Василя Великого); Степан Хмара (політв'язень). Дослідники по-різному оцінюють поєднання церковно-релігійного та дисидентського руху, кінцевою метою якого повинно було стати юридичне визнання УГКЦ. З одного боку, дисиденти надали релігійному рухові греко-католиків рішучості та додали церковному кліру впевненості у власних силах. З іншого боку, співпраця дисидентів із Комітетом захисту УКЦ дозволяла партчиновникам спекулювати на справжності намірів вірних і священнослужителів, привела до ототожнення нелегального органу з політичною, а не церковно-релігійною інституцією [15, с.193].

Після реорганізації Комітету рух за легалізацію забороненої церкви постав на якісно вищий рівень, набув широкого суспільного розмаху. Основним інструментом у

боротьбі греко-католиків за визнання стали: багатолюдні богослужіння, маніфестації, звернення відомих церковних діячів до республіканського та союзного керівництва, участь у міжнародних форумах тощо. Поступово міжконфесійні суперечності з релігійної площини переростали в політичну. У відповідь на відкриту підтримку владних структур РПЦ підтримку УГКЦ задекларували громадсько-політичні об'єднання національно-демократичного табору, народні депутати УРСР і СРСР [15, с.186].

Однією з перших спроб Комітету захисту УКЦ донести до світової громадськості про проблеми греко-католиків в УРСР повинна була стати участь І.Геля, В.Чорновола та М.Гориня в Міжнародному конгресі із захисту прав людини, який відбувся в Москві 10–12 грудня 1987 р. [3, с.16]. Незважаючи на те, що участь у Конгресі представники національно-демократичного табору не взяли через арешти й ув'язнення, головою Комітету захисту УКЦ І. Гелем була написана доповідь, яку згодом визнано тимчасовим офіційним програмним документом греко-католицької церкви. У документі наголошено на необхідності визнання неправомірним скликання та рішення т. зв. Собору 1946 р.; визнання УГКЦ юридичною особою й повернення їй конфіскованого майна (храмів, допоміжних будівель, ікон і церковної літератури, іншого майна, надбаного церквою); відновлення духовної академії та семінарії, монастирів, видавництв, повернення церковних будівель, у яких ці інституції функціонували; створення умов для повернення в Україну з вигнання ієрархів УГКЦ (резиденцією глави церкви повинен був стати собор св. Юра у Львові) [2, с.143].

Упродовж 1988 р. Комітет захисту УКЦ значну увагу приділяв налагодженню відносин із провідними західними політиками. Уже 21 лютого 1988 р. відбулася перша зустріч І.Геля із заступником держсекретаря США Д.Шіфтером, який висловив прихильне ставлення своєї держави до проблеми легалізації греко-католицької церкви в УРСР. Ця тема також була однією з домінуючих на міжнародній конференції з прав людини у Венеції (Італія). Зокрема, про особливості становища греко-католиків у західних областях УРСР доповів представник США в ООН Д.Кирпатрик [5, с.86].

Двадцять першого квітня 1988 р. у Львові відбулася зустріч членів Комітету захисту УКЦ із першим секретарем Австрійського посольства в СРСР Т.Майр-Хартінгом і радником Французького посольства П.Бульбом. “Хоча наша чотирьохгодинна розмова проходила у мене на квартирі, – відзначав І.Гель, – але обидва дипломати одразу повідомили, що вона носить офіційний характер, і що вони прибули до Львова за дорученням своїх урядів, щоб вивчити релігійну і суспільну ситуацію в Західній Україні й розробити програму дій Австрії і Франції на підтримку свободи совісті, слова, зборів в СРСР” [5, с.85]. Ці ж проблеми неодноразово обговорювалися з першим секретарем посольства Нідерландів Робертом ван Лянсхотом.

Значні надії представники Комітету захисту греко-католицької церкви покладали на зустріч із президентом США Р.Рейганом, яка відбулася 30 травня 1988 р. під час його перебування в Москві [8, арк.13]. На зустрічі, яку організував митрополит М.Любачівський [9, арк.45], члени Комітету захисту УКЦ окреслили коло проблем, які постали перед церквою [3, с.16]. “За програмою наша зустріч мала відбутися в американському посольстві, – згадував І.Гель. – Запрошено було відомих громадських представників від кожної республіки, саме республіки, а не національності... Зустріч мала презентаційний, пропагандистський характер. Вона мала засвідчити турботу американців правами людини в СРСР” [2, с.145].

Чотирнадцятого–сімнадцятого листопада 1988 р. І.Гель, єпископ П.Василик та о. М.Гаврилів взяли участь у засіданні наради з питань безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ), яка проходила в Москві. Шістнадцятого листопада відбулося засідання “круглого столу”, де обговорювалися три блоки питань: 1) національне питання, проблеми прав людини й політв'язнів; 2) релігійні питання; 3) проблеми еміграції. У другій секції дискусія зосередилася на проблемних питаннях легалізації УГКЦ. На відміну від

низки депутатів Верховної Ради СРСР, які виступили з різкою критикою діяльності Комітету захисту УКЦ, підтримку греко-католикам висловили члени комісії НБСЄ та російський правозахисник о. Г.Якунін [5, с.86–87].

На батьківщині, починаючи з 1988 р., вимоги віруючих легалізувати УГКЦ, за *Субботін Володимир*. Комітет захисту УГКЦ: особливості створення, основні напрями діяльності ...

висновками партчиновників, характеризувалися “дедалі більшою агресивністю, переходом на мову ультиматумів, намаганням тиснути на органи державної влади”. Така оцінка подій у західному регіоні зумовлювалася зміною методів і форм боротьби Комітету [16, с.435]. Звичними для мешканців Західної України ставали панахиди на могилах Січових стрільців, молитви біля визначних пам’ятних місць забутої національної історії, а також релігійні обряди, богослужіння в діючих або ж тимчасово закритих культових спорудах. Крім церковно-релігійної проблематики, практично завжди на таких велелюдних зібраннях порушувалися питання національної символіки, мови, трагічних сторінок історії, екології [15, с.178]. Набували дедалі більшого поширення поїздки священнослужителів і віруючих Львівщини в інші регіони Західної України для зміцнення авторитету церкви та наведення віруючих у лоно УГКЦ [10, арк.67–69].

Керівниками Комітету захисту УКЦ не полишалися спроби мирними, дипломатичними методами розв’язати міжконфесійний конфлікт [15, с.174]. Зокрема, у січні 1989 р. о. П.Василик звернувся до першого секретаря ЦК КПРС М.Горбачова з проханням провести переговори щодо “наболілих питань, пов’язаних з організацією нашої церкви” [14, с.263]. Однак, із зрозумілих причин, пропозиція залишилася не реалізованою. Паралельно проходив збір підписів з вимогою до керівництва СРСР відновити діяльність забороненої церкви (на середину 1988 р. Комітет захисту УКЦ зібрав близько 60 тис. підписів [8, арк.17]).

Двадцять другого січня 1989 р. Комітет захисту УКЦ спільно з “Марійським товариством” організував молебень перед митрополичими палатами собору святого Юра у Львові, який присвячувався відзначенню 70-ї річниці Злуки УНР і ЗУНР. Подія викликала обурення львівсько-дрогобицького єпископа Никодима. У результаті на судовому засіданні 9–10 березня 1989 р. Ірину Калинець було ув’язнено за організацію несанкціонованого мітингу. Кількатисячна маніфестація, що прагнула висловити підтримку звинуваченої, була розігнана загонами міліції [12, с.10].

Причини запеклої боротьби державно-партійного апарату з віруючими УГКЦ легко зрозуміти, проаналізувавши слова першого секретаря Тернопільського обкому партії, для якого офіційно зареєструвати греко-католицьку церкву означало: перекреслити багатовікову боротьбу українського народу проти католицизму й унії; зареєструвати не релігійну, а релігійно-націоналістичну організацію, тісно пов’язану із закордонним центром УГКЦ, що послужило б пошвавленню під релігійними прапорами націоналістичних, антиросійських, антирадянських настроїв; сприяти початку розколу в середовищі православних громад, спонукати преходу частини православних віруючих (35–40%) в уніатські парафії [16, с.431].

Зважаючи на небажання влади розпочати переговори про можливу легалізацію церкви, греко-католики із середини травня 1989 р. розпочали безстрокове голодування в центрі Москви. У голодуванні брало участь близько п’ятдесяти людей, які кожного тижня змінювали один одного, запобігаючи, таким чином, серйозним захворюванням, спричинених недоїданням та обмороженням. Акція, участь в якій брали, здебільшого, вихідці з Галичини, завершилася безрезультатно наприкінці листопада 1989 р., проте привернула увагу світової громадськості до проблем греко-католицької церкви, продемонструвала непохитність намірів віруючих.

Легалізацію греко-католицької церкви пришвидшила 150-тисячна маніфестація віруючих цієї церкви, організована Комітетом захисту УКЦ 17 вересня 1989 р. у Львові в день 50-ї річниці окупації радянськими військами Західної України. Попередні спроби

зірвати акцію силовими структурами, заарештувати її організаторів зазнали невдачі, незважаючи на приїзд до Львова першого заступника МВС УРСР Дурдинця [8, арк.16]. Пройшовши центральними вулицями міста, маніфестанти вимагали прискорити легалізацію забороненої церкви. Журналісти радіо “Свобода” відзначали: “Події 17 вересня у Львові були найбільшим досі виявом могутності УКЦ в офіційно атеїстичній державі... Після таких подій питання легалізації УКЦ по суті вирішено фактично, залишилось його тільки формально оформити” [19, арк.25]. Телетрансляцію маніфестації здійснювали провідні канали світу [8, арк.16]. Першого жовтня 1989 р. масове богослужіння й похід у Дем’янів Лаз відбулися в Івано-Франківську (захід зібрав понад 50 тис. осіб). Чотирнадцятого жовтня за участю 70 тис. осіб біля могил Січових стрільців відбулося богослужіння в Тернополі [5, с.88].

Після подій 17 вересня 1989 р. для влади стало очевидним, що необхідно “нарешті вирішити проблему уніатів”. Чиновники вважали, що “це дуже непросте, наболіле питання і воно потребує нових, вільних від старого мислення підходів. Перед державою рівні всі церкви. Не повинно бути улюбленої церкви і церкви-пасербиці. Уніатську церкву ми не можемо не визнавати...” [16, с.446]. Першого грудня 1989 р. після візиту першого секретаря ЦК КПРС М.Горбачова до Ватикану офіційно оголошено про легалізацію УГКЦ у СРСР.

Таким чином, завдяки спільним зусиллям Комітету захисту УКЦ, священнослужителів та віруючих, а також тиску світової громадськості на керівництво СРСР, наприкінці 1989 р. греко-католицька церква відновила свою діяльність на батьківщині, що, однак, не вирішило низки наболілих проблем, передусім, повернення її храмів і церковного майна. Легалізація УГКЦ стала можливою не тільки дякуючи активним діям віруючих і духівництва церкви, але й завдяки пасивності та байдужості (подекуди свідомої) місцевих компартійних чиновників. Проаналізувавши ситуацію в західноукраїнських областях, ЦК КПУ констатував, що в регіоні практично не велася попереджувальна робота із священнослужителями, особами, схильними до порушень законодавства, навколоцерковними елементами. З прикрістю відзначилися безпринциповість комуністів і бездіяльність правоохоронних органів, які “на місцях у багатьох випадках також стали займати позицію стороннього спостерігача, не вживають належних заходів для припинення порушення чинного законодавства” [17, с.437].

1. Бажан О. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950–1980-х рр. / О. Бажан, Ю. Данилюк. – К., 2000. – 329 с.
2. Батенко Т. “Я повстаю, отже я існую”: політичний портрет Івана Геля / Т. Батенко. – Львів, 1999. – 222 с.
3. Боднар Н. Як це було / Н. Боднар // Експрес. – 2007. – 6–16 серпня. – С. 16.
4. Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989 рр.) / Б. Боцюрків // Ковчег. – 1993. – Ч. 1. – С. 113–152.
5. Гель І. “У людей був такий ентузіазм і завзяття, що влада почала боятися”: хроніка буремних літ / І. Гель // Катакомбна церква. (Двадцятилітнго виходу Української греко-католицької церкви з підпілля присвячується) : статті й матеріали. – Львів : Логос, 2009. – С. 83–89.
6. Державний архів Івано-Франківської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 5367.
7. Зайцев Ю. Антирежимний рух (1956–1991) / Ю. Зайцев // Львів. Історичні нариси / [упоряд. Я. Ісаєвич та ін.]. – Львів : Друкарня оо. Василіан “Місіонер”, 1996. – С. 598–632.
8. Інтерв’ю з І. Гелем / Архів Інституту історії церкви (далі – АІЩ). – Львів.
9. Інтерв’ю з о. Михайлом Гаврилівим від 05.1988 р., м. Київ. Інтерв’юер: Гудзяк Б. // АІЩ, П-1-1-902.
10. Інтерв’ю з о. Павлом (Петром Мадяром) від 30.11.1994 р., Закарпатська область, Іршавський район, с. Білки. Інтерв’юер: Габор В. / АІЩ, П-1-1-449.
11. Історія релігій в Україні : у 10 т. / [редкол. А.: Колодний та ін.]. – К. : Світ знань, 1996. – Т. 4 : Католицизм. – 1996. – 456 с.
12. Іськів В. Початок діяльності Львівського Руху / В. Іськів // Форум. – 2009. – № 2. – С. 3–21.
13. Кобута С. Політичні аспекти легалізації Української греко-католицької церкви (1987–1991 рр.) / С. Кобута // Людина і політика. – 1999. – № 3. – С. 23–28.

14. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 464 с.
15. Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності / О. Муравський. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011 – 268 с.
16. Пащенко В. Греко-католики в Україні. Від 40-х рр. ХХ ст. до наших днів / В. Пащенко. – Полтава : ТОВ “Асмі”, 2002. – 616 с.
17. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України Ч. 2 / В. Пащенко. – Полтава : Полтава, 2001. – 538 с.
18. Стоцький Я. Українська греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.) / Я. Стоцький. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 432 с.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, спр. 2659.
Охарактеризованы государственно-церковные отношения в западных областях УССР в 1987–1989 гг., в частности проанализированы особенности создания и деятельности Комитета защиты УГКЦ, определена структура нелегальной организации, показано резонансные акции, организованные Комитетом.

Ключевые слова: УГКЦ, Комитет защиты УГКЦ, И.Гель, КПУ.

In the characteristic of state-church relations in the western regions of USSR in 1987–1989, in particular peculiarities of creation and protection of the Church Committee, determined the structure of illegal organizations, shows most resonant shares held by the Committee.

Key words: Church, by the Church, I.Hel, Committee greco-catholic church.

УДК 356.35 (477)

ББК 63.3 (4 Укр)

Богдан Левик

СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано військово-політичні кроки незалежної України в перші роки створення Збройних сил. Особлива увага приділена військовим підрозділам Чорноморського військово-морського флоту, які добровільно приймали присягу на вірність Україні в умовах протистояння з військовими морськими Російської Федерації.

Ключові слова: Військово-морський флот України, Збройні сили України, Чорноморський флот.

В історії кожного народу є періоди, коли перед ним постають доленосні завдання, від вирішення яких залежить ціла епоха його подальшого розвитку й існування. Саме такі періоди стають актуальними та важливими для висвітлення істориками. Після розпаду СРСР перед Україною виникло питання створення власної системи національної безпеки й оборони. Головна роль у вирішенні цього завдання лягла на плечі Збройних сил, у складі яких важливе місце належить Військово-морським силам (ВМС).

Жодна держава не повинна покладати надії на політичні, дипломатичні й економічні методи врегулювання кризових ситуацій. Свою переконливу перевагу в міжнародних відносинах демонструє стратегія стримування, яка базується на військовому потенціалі. Військове будівництво – необхідний компонент національного державотворення, а боєздатна армія – надійний гарант її безпеки. Державним пріоритетом у військовій сфері має стати сучасна трансформація армії.

Такої думки притримуються провідні світові, вітчизняні та європейські експерти з питань безпеки З.Бжезинський, экс-секретар РНБОУ, академік В.П.Горбулін, экс-міністр оборони України А.Гриценко, Г.Перепилиця та інші відомі громадсько-політичні діячі. Військову безпеку традиційно розуміють як головний предмет національної безпеки [1].

Значний вклад у дослідження вказаної проблематики зробили авторитетні зарубіжні науковці, колишні керівники міжнародних військово-політичних інститутів, державні діячі: Г.Кіссенджер, Дж.Кеннан, С.Хантінгтон, Д.Волкогов, Дж.Джоулвен, Дж.Мак-Коннелл, Дж.Робертсон, Х.Солана. Принципи розробки й розвитку системи

оборонного планування як основи реформування збройних сил були сформульовані американськими вченими Ч.Кітчем та Р.Маккіном, Б.Радвіком [2].

Серед українських дослідників помітне місце в дослідженнях проблем національної безпеки займають праці В.Богдановича, В.Ліпкана, А.Бірюченка, О.Дзьобаня, О.Палія. Військовому плануванню безпеки й оборони присвячені роботи вітчизняних дослідників О.Бодрука, Д.Бондаренка, А.Іващенко, А.Невольниченка, В.Шевченка, Є.Шелеста, М.Шпури, Ю.Бодрика [3].

Закон України “Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами” (ст. 19 ч. 4) дозволяє проводити наукові дослідження з проблем військового будівництва, здійснювати їх публічне обговорення, створювати колективи експертів [4]. В основу наукового дослідження взято військово-історично-хронологічно-порівняльний аналізи. Мета дослідження полягає у відтворенні історичної хронології, змісту, тенденцій, закономірностей розвитку, з’ясуванні місця та ролі ВМФ України в системі військової безпеки.

Україна – морська держава. Чорноморський кордон простягається на 1,5 тис. кілометрів. Басейни Чорного, Азовського морів, Севастополь, Крим є геополітичними зонами українсько-російських відносин. Створення українського Чорноморського флоту відбувалося на межі миру й конфлікту, на фоні нерозуміння центральними органами важливості цього питання та протидії антиукраїнських сил у Криму. При активній розбудові сухопутних і повітряних військ створення власного військового флоту пригальмовувалося за відсутності фахівців. Концепцію створення військово-морських сил розробляли капітан-лейтенант І.Тенюх, капітан 1 рангу В.Польовий і майор Холодюк. 4 вересня 1991 р. у Севастополі було створено осередок Співки офіцерів України (СОУ). Аналогічні осередки сформувались у Донузлавському, Михайлівському, Херсонському, Одеському, Ізмаїльському, Євпаторійському й Сакському гарнізонах.

Члени СОУ проводили широку роз’яснювальну й пропагандистську роботу серед військових моряків [5]. Наприкінці жовтня 1991 р. ними була підготовлена доповідна записка на ім’я міністра оборони про стан Чорноморського флоту й запропоновано дії щодо швидшого створення ВМС України. Нерішучість українських політиків на початку 1990-х років створила небезпечну проблему в Криму та на Чорному морі. Якщо б не мужність і наполегливість патріотично налаштованих українських офіцерів російські війська мали б військові бази не тільки в Севастополі й Феодосії, але й в Ізмаїлі, Одесі, Очакові, Миколаєві [6].

З кінця 1991 р. по першу декаду січня 1992 р. ЧФ добровільно повністю підпорядковувався Києву й виконував його розпорядження. Сімдесят відсотків командирів Чорноморського флоту ховали у своїх сейфах українські прапори, чекаючи сигналу з Києва. У той час навіть система управління ядерною зброєю “Вьюга” була заведена на Київ. Тодішній командувач Чорноморським військовим флотом адмірал І.Касатонов був готовий підпорядковуватись Україні, але непродумана політика Міністерства оборони отримала в його особі серйозного майбутнього опонента. Приїхавши в Київ для зустрічі з Президентом України Л.Кравчуком, адмірал не отримав згоду на зустріч. Цей випадок вирішив його подальше особисте ставлення до українсько-російських взаємовідносин у Криму. У січні 1992 р. моряки самостійно почали приймати присягу на вірність Україні. Першою, 18 січня, прийняла присягу навчальна рота школи № 3 водолазів під командуванням капітана 3 рангу О.В.Клюєва, 26 січня – 17-та бригада кораблів охорони водного району Кримської військово-морської бази, командир – капітан 2 рангу Ю.В.Шалит, згодом – 880-й і 350-й батальйони морської піхоти, кораблів СКР-84 та МПК-93 (нинішній корвет “Ужгород”), команди сторожового корабля “Сметливий”, крейсера “Михайло Кутузов”, частина підводного човна Б-817. Першими кораблями, які стали під український прапор, були СКР-112 і дослідницьке судно “Нерпа” [7].

Двадцять першого липня 1992 р. сторожовий корабель СКР-112 вийшов з бухти Денузлав (поблизу Євпаторії), підняв прапор України й узяв курс на Одесу. Командував кораблем капітан-лейтенант Сергій Нестеренко за участю капітана 2-го рангу Жибарева. Його почали переслідувати три бойові кораблі ЧФ. На допомогу з Одеси вилетів український винишувач СУ-27, підійшли судна українських прикордонників [8].

Український прапор 28 липня 1992 р. був піднятий навіть на недобудованому кораблі “Славутич”, який знаходився на суднобудівному заводі в м. Миколаїв. Процес прийняття присяги на вірність Україні набув незворотного характеру. На цьому фоні рішучих дій щодо створення ВМС України з боку уряду не було. Офіцерам, які прийняли *Левик Богдан. Створення військово-морського флоту незалежної України*

українську присягу, за вказівкою адмірала І.Касатонова припинили виплачувати зарплату, позбавляли посад. Ситуація потребувала втручання центральних органів. До Севастополя виїхала оперативна комісія міністерства на чолі з полковником В.Лазоркіним. Третього березня 1992 р. відбулася зустріч з адміралом І.Касатоновим, який підтвердив свою проросійську позицію. Далі зволікати було неможливо. Четвертого березня на території Севастопольської прикордонної застави до присяги були приведені всі бажані офіцери, мічмани й прапорщики [9].

Другого-третього квітня 1992 р. у Києві відбувся III з'їзд Співки офіцерів, на якому було 27 делегатів-чорноморців, які розповіли про тиск, гоніння й зневагу з боку антиукраїнського командування флотом. Учасники з'їзду виступили з вимогою до Президента України негайно підпорядкувати Чорноморський військовий флот Україні. Таке рішення було підтримане депутатами парламенту, учасниками з'їзду С.Хмарою, С.Сенцем і Т.Яхєєвою. П'ятого квітня відбулося засідання РНБОУ, підсумком якого став Указ Президента “Про невідкладні заходи будівництва Збройних сил України” № 209 [10].

Військово-морські сили ЗСУ розпочали своє формування на базі Чорноморського флоту відповідно до Указу Президента України. Першим командувачем ВМС України 7 квітня 1992 р. був призначений контр-адмірал Б.Кожин, який приступив до формування органів управління. У своїй роботі Б.Кожин опирався на організаційну групу офіцерів, Севастопольську спілку офіцерів, товариство “Просвіта”. Під український прапор, прийнявши присягу на вірність батьківщині, стали корабель управління “Славутич”, корвети “Луцьк”, “Тернопіль”, фрегат “Гетьман Сагайдачний”, великий десантний корабель “Константан Ольшанський”, сторожовий корабель “Питлівий”, батальйон морської піхоти.

Дев'ятого квітня 1992 р. присягнули моряки 7-ї бригади спеціального призначення Розвідувального управління ЧФ під командуванням капітана 1 рангу А.Карпенка. Десятого квітня присягу прийняли бійці Центру бойового застосування корабельної авіації в м. Саки на чолі з командиром В.Безногих. Процес складання присяги тривав протягом 1992–1993 рр. Командування ВМС України було сформовано в жовтні 1992 р. Для підготовки офіцерських кадрів тактичного й оперативно-тактичного рівнів у Севастополі було створено військово-морський інститут, де на чотирьох факультетах викладали 17 спеціальностей. Керівництвом Міністерства оборони було визначено два шляхи створення національного флоту: будівництво власними силами та внаслідок отримання бойових кораблів, суден і структури Чорноморського флоту СРСР після його остаточного розподілу [11; 12].

Двадцять третього червня 1992 р. у Дагомисі відбулися переговори двох президентів – України та Росії щодо розподілу військового флоту. За результатом переговорів було створено експертні комісії, які повинні були підготувати документи для прийняття остаточного рішення. П'ятнадцятого липня 1992 р. такі документи були готові. На розподіл флоту було оголошено мораторій. 3 липня президенти визнали флот спільним і встановили перехідний період до 1995 р. Визнання українською стороною флот стратегічними силами СНД затримало процес розподілу. У цей період, 1992–1995 рр.,

було сформовано понад 20 частин і підрозділів прямого підпорядкування і 27 – спеціального. Четвертого липня 1993 р. було піднято український прапор на новозбудованому сторожовому кораблі “Гетьман Сагайдачний”.

Дев'ятого червня 1995 р. Президенти Росії й України Б.Єльцин і Л.Кучма зустрілися в Сочі, де домовилися про остаточний розподіл Чорноморського флоту порівну. Російська Федерація взяла на себе зобов'язання викупити українську частку. Згодом, 31 травня 1997 р., у Києві було підписано два системних договори з РФ: “Про дружбу, співробітництво і партнерство” і “Про статус Чорноморського флоту РФ на території України”. Росія отримала гарантоване розташування свого Чорноморського військового флоту в Криму.

Розподіл завершився в другій половині 1997 р. На той час ВМС України нараховували майже 300 військових частин, установ і закладів загальною чисельністю 16 тис. осіб. З 525 бойових кораблів, катерів та суден наша держава отримала 137 одиниць. Українській стороні були передані 43 бойових кораблі, 132 судна і катери, 12 літаків, 30 гелікоптерів, 277 бойових об'єктів. Багато бойових суден були утилізовані. Найбільший розпил суден Чорноморського флоту відбувся під час командування М.Єжеля. Тоді пішли на порізку фрегати “Миколаїв” (1979), “Дніпропетровськ”, корвети “Суми” (1973) і “Херсон” (1971), ракетний катер “Цюрупинськ”, малий десантний корабель “Краматорськ” (1988). Грузії був подарований ракетний катер “Конотоп” (спалений у порту Поті в серпні 2008 р. російськими військовими). МДК “Горлівка” продали Греції. Виведені з бойового складу корвет “Ізмаїл”, МДК “Артемівськ” і “Донецьк”, ракетний катер “Умань”. Фрегат “Севастополь” як мішень продали Туреччині. Великий десантний корабель “Рівне” потонув під час шторму 2007 р.

Відбулася руйнація колись потужного берегового ракетного комплексу “Сотка” – підземні бункери з ракетами “Прогрес”, дальність польоту яких досягає до 400 км. Цей комплекс забезпечував ракетне прикриття всієї акваторії Чорного моря. Останні стрільби відбулися 1999 р. Утрачено спеціально навчених бойових дельфінів.

У стрій були введені побудовані за часів незалежності корвети “Луцьк”, “Тернопіль”, корабель управління “Славутич”. На Миколаївській верфі стоїть недобудований ракетний крейсер “Адмірал Лобов”. Недобудований авіаносець “Варяг” продали Китаю за 20 млн у 2001 р. його відбуксировали в КНР. Сьогодні авіаносець військові моряки Китаю готують спустити на воду як бойову одиницю. Порізана на метал закладка корвета “Байда Вишневецький”.

У 1996 р. сформовано Західний і Південний морські райони, які 2004 р. були реформовані в Західну й Південну військово-морську базу, а у 2001 р. створене оперативно-тактичне об'єднання – ескадра різнорідних сил. У 2002 р. відбулося перейменування ВМФ у Військово-морські сили Збройних сил України. У 2003 р. армійський корпус ЗС України був переформований у війська берегової оборони. У 2006 р. діяли роди військових сил флоту: надводні сили, підводні, морська авіація, берегові ракетно-артилерійські війська, морська піхота, війська берегової охорони, частини й служби спеціального призначення.

Флагманом ВМС є фрегат “Гетьман Сагайдачний” (бортовий номер и-130), прикордонний сторожовий корабель з квітня 1993 р. перейшов у власність ВМС України. Озброєний зенітно-ракетними комплексами, радіо-локаційними станціями, гелікоптером Ка 27/28. З 1996 р. на озброєнні перебуває багатопалубний великий десантний корабель и-402 “Константан Ольшанський” 1985 р. випуску, побудований на “Північній верфі” у Гданську (Польща). За класифікацією НАТО їх називають “Ропуха”. Основне призначення – доставка й прийом військово-транспортної техніки та до одного батальйона морської піхоти. Належить до кораблів океанської зони, гібрид між авіаносцем і ракетним крейсером. Озброєний реактивною системою залпового вогню РСЗВ МС-73 “Гроза”. Комплекс складається з двох 40-ствольних 122 пускових установок, дальність стрільби яких 21 км. Корабель не має світових аналогів. На замовлення СРСР було виготовлено 28

одиниць таких кораблів, з них усі перейшли до ВМС СРСР. Згодом тільки два були передані 1979 р. Ємену та 1996 р. – Україні.

З 1998 р. на озброєнні перебувають транспортна баржа “Сватово” и-763, яка виконує функції десантного катера, брала участь у навчаннях “Сі Бриз-2007”; морський тральщик “Чернігів” и-310; корабель управління “Донбас” 11-500; з 1997 р. – підводна лодка “Запоріжжя” и-001, яка не виходить у море й перебуває в стадії ремонту.

Перший окремих морський десантний батальйон був сформований 1 вересня 1993 р. під Феодосією з особового складу солдат і сержантів ВДВ ЗСУ. Слід відзначити винахідливість командування ЗСУ в цей період. Під час розподілу Чорноморського флоту між Україною та Росією працювала така схема. Військова частина повністю або

Левик Богдан. Створення військово-морського флоту незалежної України

частково приймала присягу на вірність Україні. У цей час на територію частини прибувала інша українська військова частина в повній бойовій готовності, щоби унеможливити мародерство й розкрадання майна з боку російських військових. Контроль продовжувався до моменту поки не стихали можливі провокації. На прямий конфлікт ніхто не йшов, тому РФ доводилося змиритися з утратою військової частини. Морська піхота в період 1995–1999 рр. була в складі Національної гвардії України, аж до моменту її розформування. Увесь цей час бійці знаходились у Криму й виконували важливі державні завдання. Це було зроблено з метою використання морських піхотинців для вирішення внутрішньополітичних проблем.

У цей час у Криму активізувалися кримськотатарські сепаратисти. Вони підняли бунт у Феодосії, захопили Верховну Раду Криму в Сімферополі, вимагаючи своєї автономії взамін на підтримку незалежності України. Уряд прийняв рішення ввести у Феодосію бригаду морських піхотинців, які досить швидко навели там лад. Після цих подій сепаратисти змушені були почати переговори в правовому полі. Сьогодні морська піхота представлена батальйоном, який входить до складу берегової охорони в складі ОСШР (об’єднаних сил швидкого реагування) і дислокований у Феодосії. Озброєння морської піхоти, крім стрілкової зброї, складається з плаваючого БТР-80, переносного протитанкового комплексу. Батальйон на 75% укомплектований контрактниками. Бійці неодноразово залучалися до проведення міжнародних миротворчих операцій у складі українсько-польського батальйону “Укрполбат” і багатонаціональної тактичної групи “East” (“Схід”) сил KFOR. На базі Феодосійського батальйону планується створити 1–2 бригади морської піхоти. Це рішення відповідає завданням підвищення бойової спроможності ОСШР [13]. Головна військово-морська база флоту ЗСУ знаходиться в Севастополі, “Південна” – у с. Новоозерне. Війська берегової охорони дислоковані у Феодосії, Керчі, Сімферополі, Миколаєві, Судаку, Ізмаїлі, Києві, с. Старий Крим, Перевальє, Чорноморське.

Таким чином, Крим – стратегічна геополітична зона. Створення українського Чорноморського флоту відбувалося на грані миру й конфлікту між Україною та Російською Федерацією, на тлі нерозуміння центральними органами влади важливості цього питання та протидії антиукраїнських сил у Криму. Нині чисельність ВМС України становить близько 14,7 тис. У його складі перебуває 26 бойових кораблів і катерів, 4 протичовнових літаки й 8 протичовнових гелікоптерів, 41 танк, 177 БМП і бронетранспортерів, 52 артилерійські системи та міномети калібру більше 100 мм [14].

1. Гриценко А. Про функції Воєнної організації держави / Анатолій Гриценко, Григорій Перепилиця // Наука і оборона. – 1999. – № 1. – С. 28–34; Горбулін В. Національна безпека: порядок денний для України / В. П. Горбулін, О. Ф. Белов, О. В. Литвиненко. – К. : ВД “Стилос”, 2009. – 126 с.; Morgenthau H. Politics Among Nations / Morgenthau H., Thompson K. – New York McGraw-Hill, 1985. – 262 с.; Бжезинський З. Україна і Польща в контексті європейської інтеграції / З. Бжезинський // Стратегічна парадигма. – К., 2003. – № 4. – С. 18–23.
2. Бжезинський З. Велика шахівниця / З. Бжезинський. – Львів ; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 236 с.; Киссенджер Г. Дипломатія [Електронний ресурс] / Г. Кісінджер. – Режим доступу : <http://www.gumer.info/>

- [bibliotek_Buks/History/kissing/01.php](#); Кеннан Д. Дипломатия Второй мировой войны глазами американского посла в СССР Джорджа Кеннана / З. Бжезинский ; пер. с англ. Л. А. Игоревского, Ю. Д. Чупрова. – М. : Центрполиграф, 2002. – 479 с.; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : Изд-во АСТ, 2003. – 603 с.; Горбулин В. Без права на покаяние / В. Горбулин. – Х., 2009. – 321 с.; Волкогонов Д. Семь вождей. Кн. 1–2 / Д. Волкогонов. – М., 1995. – 496 с.; Hitch C. The Economics of Defense Spending in the Nuclear Age / Hitch C., McKean R. – Cambridge : Harvard University Press, 1960. – 422 p.; Radwick B. Modern Armed Forces Planning / B. Radwick. – New York : SAGE, 1975. – 345 p.
3. Богданович В. Военна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення : монографія / В. Богданович. – К., 2003. – 322 с.; Ліпкан В. Теорія національної безпеки : підручник / В. А. Ліпкан. – К. : КНТ, 2009. – 354 с.; Бірюченко А. Демократичний цивільний контроль над військовою сферою у контексті національної безпеки України: дис. ... канд. політ. наук / А. Бірюченко. – К., 2006. – 185 с.; Дзьобань О. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (теоретико-методологічний аналіз): дис. ... доктора філос. наук / О. Дзьобань. – К., 2005. – 175 с.; Палій О. Національна безпека України в контексті євроатлантичної інтеграції: дис. ... канд. політ. наук / В. Богданович. – К., 2006. – 179 с.; Іващенко А. Нормативно-правове забезпечення стратегічного планування / А. Іващенко, С. Вербицький // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16). – С. 140–151; Основні завдання раціонального розподілу оборонних ресурсів в рамках оборонного планування відповідно до принципів програмно-цільового підходу / [С. Шелест, В. Шевченко, Р. Федоренко та ін.] // Збірник наук. праць. – К. : ННДЦ ОТ і ВБ України, 2004. – Вип. 2 (22). – С. 86–95; Управління оборонними ресурсами в Збройних Силах України / [упоряд. Шевченко В. та ін.]. – К. : ННДЦ ОТ і ВБ України, 2002. – 84 с.; Бодрук О. Структура військової безпеки: національний та міжнародні аспекти : монографія / О. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001. – 300 с.
 4. Закон України “Про демократичний цивільний контроль над військовою організацією і правоохоронними органами” // Вісник Верховної Ради України. – К. : Парлам. вид-во, 2003. – 366 с.
 5. Данилов А. Український флот: біля джерела відродження / А. Данилов. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 600 с.
 6. Лосєв І. Чорне море ще всміхнеться / І. Лосєв // Український тиждень. – 2012. – № 13 (230). – С. 46.
 7. Бодрук О. Структура військової безпеки: національний та міжнародні аспекти : монографія / О. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001. – С. 54.
 8. Покотило О. З історії становлення Військово-морських сил України / О. Покотило // Науковий збірник матеріалів Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції [“Воєнна історія Північного Причорномор’я та Таврії”], (Севастополь, 6–7 жовт. 2011 р.). – С. 733–735.
 9. Лазоркін В. Так гартувався флот / В. Лазоркін // Армія України. – 1992. – 4 серпня.
 10. Кожин Б. 10 років Військово-морським силам України / Б. Кожин // Воєнна історія. – 2002. – № 2. – С. 33–34.
 11. Крочак І. Протичовниковий корвет “Тернопіль” / І. Крочак, О. Мухладі, Р. П’ятницький. – Тернопіль : Астон, 2009. – 96 с.
 12. Мамчак М. Україна – шлях до моря. Історія українського флоту / М. Мамчак. – Снятин : Прут Принт, 2007 – 404 с.
 13. Біла книга. Збройні Сили України: 2011 р. // Військо України. – 2012. – (Спеціальний випуск). – С. 77.

В статті проаналізовані воєнно-політичні кроки незалежної України в перші роки створення озброєних сил. Особливу увагу приділено військовим підрозділам Чорноморського військово-морського флоту, які добровільно приймали присягу на вірність Україні в умовах протистояння з військовими моряками Російської Федерації.

Ключевые слова: Военно-морской флот Украины, Вооруженные силы Украины, Черноморский флот.

In the article the analysis of military-political steps the heads of independent Ukraine in the first year of the creation of the armed forces. Special attention was the military units of the Black Sea naval fleet, who voluntarily took the oath of allegiance to Ukraine in the standoff with the military sailors of the Russian Federation.

Key words: Naval Fleet, armed forces of Ukraine, Black Sea fleet.

УДК 329.271 (477)
ББК 63.3 (4 Укр) 63

Сергій Адамович

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ В ІДЕОЛОГІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ “НАША УКРАЇНА”

У статті проаналізовано програмові засади та соборницьку діяльність політичної партії “Наша Україна”. Автор обґрунтовує, що осердям політичної програми й діяльності партії було єднання країни та розбудова української державності на демократичних засадах.

Ключові слова: демократія, соборність, Україна, державність, партія, унітарний статус, федералізація.

Національне відродження та розпад компартійно-радянської системи в Україні в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ століття привели до появи численних українських політичних партій. Їх функціонування сприяло наповненню української державності реальним суверенітетом і формуванню демократичного громадянського суспільства.

Дослідження діяльності українських політичних партій у кінці 80-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. започатковано в публікаціях А.Білоуса, О.Бойка, Б.Вола, О.Гараня, С.Гелея, А.Камінського, В.Литвина, О.Майбороди, Я.Малика. Проблема державного устрою *Адамович Сергій*. Ідея соборності в ідеології та діяльності політичної партії “Наша Україна”

й роль ідеї соборності в ідеології та діяльності українських партій знайшла відображення © Адамович С., 2012 нського, В.Ейсмонта, С.Телешуна, О.Шановської.

протягом 90-х рр. ХХ ст. праві й правоцентристські партії витрачали багато зусиль на боротьбу між собою за політичні впливи. Тільки вибори до Верховної Ради України у 2002 р. стали каталізатором консолідації націонал-демократичних сил. Політичним лідером, який об’єднав правоцентристські партії, став В.Ющенко. Дев’ятого січня 2002 року було підписано Угоду про створення блоку В.Ющенка “Наша Україна”. До складу блоку, який узяв участь у парламентській кампанії, увійшли десять партій: Конгрес українських націоналістів (КУН), Ліберальна партія України, Молодіжна партія України, Народний рух України (НРУ), партія “Реформи і порядок”, партія “Солідарність”, партія “Християнсько-демократичний союз”, політична партія “Вперед, Україно!”, Республіканська християнська партія, Українська народна партія [8].

Блок В.Ющенка набрав більше 23% голосів і сформував у парламенті фракцію “Наша Україна” у складі 117 депутатів, яка стала найбільшою опозиційною до Президента України Л.Кучми парламентською фракцією.

Четвертого липня 2004 року в Києві на Співочому полі Віктор Ющенко висуває свою кандидатуру на пост Президента України. Осердям його підтримки стають політичні сили, що увійшли в партію “Наша Україна”. Упродовж усієї президентської кампанії Віктор Ющенко та його прихильники зазнають безпрецедентно жорсткого тиску з боку влади.

Головний політичний конкурент В.Янукович задля підняття рейтингу загострює увагу на питанні статусу російської мови, а також реанімує федералістські ідеї. Натомість у програмі кандидата на пост Президента України В.Ющенка було зазначено, що політик буде “сприяти єдності народу України, орієнтації суспільства і держави на загальнолюдські цінності – свободу, демократію, міжнаціональну і міжконфесійну злагоду, взаємну повагу і толерантність, справедливість і добро” [1, арк.53]. У свою чергу, передвиборну декларацію В.Ющенка про надання рівних можливостей церковним конфесіям ідеологи розколу України розцінили як прагнення дискримінувати канонічне православ’я [7, с.2].

Прихід до влади В.Ющенка, який був визнаний Президентом України після Помаранчевої революції, згідно з результатами повторних виборів у грудні 2004 р., зумовив значні зміни як у зовнішній, так і внутрішній політиці. Не залишилася поза увагою нового Президента проблема дезінтеграції країни. Він уже на початку свого президентства підкреслював, що “Україна – це єдине ціле, вона не ділиться на три сорти. Тому що кожний громадянин України – це вищий сорт” [15, с.8].

Розуміння потреби зміцнення єдності країни й консолідації нації В.Ющенко засвідчив також у своїй інавгураційній промові 23 січня 2005 р. Він, зокрема, зазначив: “Я – президент всієї України. Мені відповідати за те, щоб працювали шахти Донбасу і

Придніпров'я, порти Чорного моря і галицькі торговельні шляхи. Я зроблю все, щоб селяни на Слобожанщині і на Поділлі завжди були із хлібом. Багатство України – це багатство її регіонів... Ми – громадяни України, стали єдиною нацією. Нас не розділити ні мовами, якими ми розмовляємо, ні вірами, які ми ісповідуємо, ні політичними поглядами, які ми обираємо” [9, с.253]. Проте значних практичних кроків задля засипання тріщин у відносинах між регіонами країни новій владі зробити не вдалося [2, с.123].

Одразу після президентських виборів розпочинається реалізація ідеї В.Ющенка створення єдиної народної партії європейського типу на базі блоку “Наша Україна”. Четвертого-п'ятого березня 2005 року проходить Установчий з'їзд партії “Народний Союз Наша Україна”. Почесним головою партії було обрано Президента України В.Ющенка, головою Ради партії – тодішнього віце-прем'єр-міністра України Р.Безсмертного. Центральний виконавчий комітет очолив Ю.Схануров [8].

У програмі партії значна увага приділяється становленню реального місцевого самоврядування та консолідації українського суспільства. Так, пріоритетом для розвитку держави визначається “розбудова України як країни самоврядних громад, усунення системи диктату центральної влади і запровадження партнерства всіх гілок і рівнів державної влади та органів самоврядування; підзвітність регіонального управління, чітка відповідальність, бюджетна автономія, реальне, ефективне місцеве самоврядування, підвищення ефективності всіх рівнів влади в управлінні ресурсами і контроль з боку громади” [11].

“Наша Україна” визначила серед головних завдань партії піклування про соборність країни й зміцнення національної ідентичності. На думку нашоукраїнців, нація повинна формуватися “як спільнота громадян України незалежно від їх етнічної та мовної належності, віросповідання та місця проживання” [11]. Цей процес має відбуватися, з одного боку, на засадах трансформації соціокультурного життя відповідно до норм і стандартів розвинених демократичних країн, а з іншого, – необхідності захисту та сприяння розвитку української етнокультурної сфери як основи процесів загальнонаціональної консолідації.

Партія в контексті ідеї соборності підтримує досягнення церковної єдності в українському православ'ї й утвердження його помісного статусу, а також визначає одним із пріоритетних завдань діяльності в гуманітарній сфері зміцнення статусу української мови як єдиної державної мови. Одночасно “Наша Україна” виступає за розвиток і захист мов національних меншин [11].

Практичне втілення ідей консолідації українського суспільства й утвердження національної ідентичності партія вбачає в розвитку національного культурного простору; беззастережному виконанні статті 10 Конституції України всіма органами державної влади та місцевого самоврядування щодо української мови як єдиної державної мови; державному захисті лише мов, які перебувають під загрозою зникнення; упровадженні державних механізмів захисту етнокультурної структури українського суспільства; визнанні правового та соціального статусу воєнків УПА як ветеранів боротьби за незалежність України; розробці системних державних заходів стосовно етнокультурного розвитку світового українства; наданні пріоритету в розвитку питомих українських релігійних конфесій (УАПЦ, УПЦ КП, УГКЦ) і гармонізації міжконфесійних та міжцерковних взаємин в Україні за посередництвом вищих державних інституцій [11].

На парламентські вибори 2006 року партія пішла єдиним блоком з КУНОм, НРУ, Партією промисловців і підприємців України, партією “Християнсько-демократичний союз” та Українською республіканською партією “Собор”. У передвиборних програмах 2006 р. існували положення, які декларувалися всіма учасниками передвиборної боротьби, що свідчило про назрілість цих проблем і перспективи вирішення, незважаючи на формат більшості й уряду. Потім них, поряд із судовою реформою, залученням громадськості до обговорення рішень, боротьбою з корупцією, за зменшення податкового

навантаження на малий і середній бізнес, вимогами реформи у сфері пенсійного забезпечення та медицини, значився й розвиток місцевого самоврядування. Одночасно серед найбільш суперечливих питань, за якими програми політичних партій розходилися, було мовне питання, організація влади на місцях і принципи й функції місцевого самоврядування. Значним у передвиборному дискурсі був також розподіл (навіть розкол) України за територіальним принципом, уявлення про який виникало та підтримувалося деякими політиками в суспільній свідомості [3, с.13].

Однак у результаті пропорційних виборів народні депутати стали залежними від окремих осіб–лідерів партій, а за списком до парламенту пройшли бізнес-еліти. Тривалі переговори про формування парламентської більшості знову поставили країну на межу нестабільності. Внесення В.Ющенком у ніч з 2 на 3 серпня 2006 р. кандидатури В.Януковича на посаду прем'єр-міністра знаменувало закінчення парламентської кризи. Президент України в нічному зверненні мотивував своє рішення необхідністю “звести *Адамович Сергій*. Ідея соборності в ідеології та діяльності політичної партії “Наша Україна”

обидва береги Дніпра”. Водночас рішення В.Ющенка підкріплювалося підписанням Головою Верховної Ради України О.Морозом, лідером Партії регіонів України В.Януковичем, лідером “Нашої України” Р.Безсмертним, Прем'єр-міністром України Ю.Схануровим і Президентом України “Універсалу національної єдності”, яким було закріплено єдність нації, припинено дискусію про статус мов, висловлено побажання щодо церковного питання, поставлено крапку стосовно організації земельних відносин і структурних реформ, прийнято рішення щодо основ зовнішнього курсу [16, с.4].

Між початковим варіантом президентського тексту “Універсалу національної єдності” і підписаним 3 серпня 2006 р. документом існували відмінності, які засвідчили певний відступ у декларуванні унітарності й соборності країни. Так, якщо в першому пункті “Плану дій національної єдності” залишилося формулювання про “збереження суверенності і цілісності, унітарності та соборності України”, то в пункті 8 декларувалося тільки “стимулювання розвитку місцевого самоврядування” і було знято положення про “відмову від федералізації на користь децентралізації” [16, с.4; 12, с.2].

Статус української мови як державної та мови офіційного спілкування органів влади визнавався в обох варіантах документа, але в підписаному Універсалі було знято формулювання про статус української мови як єдиної державної мови, а серед мов національних меншин виокремлювалася російська, що ставило їх у нерівні умови [12, с.2].

Ідею про необхідність єдності Сходу й Заходу України, якою прикривались ініціатори широкої коаліції “Нашої України” з Партією регіонів, влучно розвінчав один з “польових командирів” Майдану й старійшин українського демократичного політикуму В.Філенко. Він зазначив, що під тезою єднання демонструють не єдність громадян у вирішенні однакових для обох частин України проблем, а “спільність інтересів номенклатури, бізнесу і криміналу Сходу й Заходу” [13].

У результаті закулісних політичних оборудок у парламенті було створено “антикризову коаліцію” з потужним представництвом групи олігарха Р.Ахметова та його союзників. Виник ідеологічно й політично пікантний союз великого капіталу та лівих партій – соціалістів і комуністів [6, с.175]. Відсутність взаєморозуміння між Президентом країни й прем'єр-міністром, а також спроба правлячої коаліції змінити результати волевиявлення громадян унаслідок переформатування структури парламенту, призвели до дострокових парламентських виборів у вересні 2007 р.

На позачергових парламентських виборах 2007 року партія також пройшла у Верховну Раду України у форматі блоку. Блок “Наша Україна – Народна Самооборона” утворили 10 партій: “Наша Україна”, партія “Християнсько-демократичний союз”, політична партія “Вперед, Україно!”, Європейська партія України, НРУ, громадянська партія “Пора”, Українська народна партія (УНП), КУН, Українська республіканська партія “Собор” і Партія захисників Вітчизни.

Керівництво “Нашої України” задекларувало свою відмову від гасла “Схід і Захід разом”, вважаючи його дискримінаційним з точки зору Півночі, Півдня, Центру України й Криму. Натомість було запропоновано гасло “Україна у нас одна” [4, с.5]. Проте відхід від лексики на кшталт “розкол України” не вирішував проблем, пов’язаних з існуючими розбіжностями між регіонами країни.

У питанні адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування блок “Наша Україна – Народна самооборона” стверджував лише про необхідність законодавчого закріплення підзвітності органів державної влади та місцевого самоврядування [2, с.353].

В умовах загрози перегляду завоювань Помаранчевої революції партія в програмному документі “Європейський вибір: незмінність обраного шляху. Основні програмні цілі та політичні завдання партії на сучасному етапі” висловила підтримку державному курсу Віктора Ющенка. Серед головних цілей розвитку держави “Наша Україна” визначала досягнення соборності й унітарності, єдину українську державну мову як символ єдності та ідентичності нації, а також недопущення ревізії європейського курсу в здійсненні внутрішньої та зовнішньої політики [5].

Так, інтеграція України в Європу та вступ у НАТО в документі визначалися як передумова гарантування державного суверенітету країни. Партія висловлювалася категорично проти федеративного устрою України “як шляху до феодалізації окремих регіонів на чолі з фінансово-олігархічними групами та дезінтеграції й розколу”. Поряд з ідеєю формування єдиного національного інформаційного й культурного простору, наполяганням на статусі української мови як єдиної державної “Наша Україна” виступала за подолання міжконфесійних протиріч і проведення політики національного примирення через визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом проти українського народу та визначення правового й соціального статусів вояків УПА як ветеранів боротьби за незалежність України. Посилення єдності України партія вбачала також у зміцненні національної економічної системи через розвиток міжрегіональної кооперації, внутрішньої трудової міграції, рекреаційного й туристичного потенціалу регіонів України (насамперед Західного й Південного), модернізації промислової бази південно-східних регіонів [5].

Результати дострокових парламентських виборів дозволили сформувати нестійку парламентську правлячу коаліцію в складі “Блоку Ю.Тимошенко” і блоку “Наша Україна – Народна самооборона” та утворити уряд на чолі з Ю.Тимошенко.

Вісімнадцятого липня 2009 року під час традиційного сходження на г. Говерла Віктор Ющенко заявив, що повторно балотуватиметься на посаду Президента України. Під час виборчого процесу він і лідери “Нашої України” не обминули проблеми єдності країни й регіонального та місцевого самоврядування. Так, у передвиборній програмі В.Ющенко пообіцяв у разі переобрання на посаду збереження курсу національної гідності, соборності й сильної держави, а також утвердження європейських стандартів у житті Української держави та кожного її громадянина. Він назвав власними заслугами відродження пам’яті про національні трагедії та перемоги, відстоювання єдності українського православ’я, а також виступив за передання більшості повноважень з управління місцевим громадам [10].

На парламентських виборах 2012 р. “Наша Україна” об’єдналася з КУНОм й УНП і розгорнула масштабну критику дій органів влади у сфері етнокультурної політики та в питаннях консолідації українського суспільства. В.Ющенко як лідер партії заявив, що “Наша Україна” є найчеснішою, найдостойнішою відповіддю проекту дестабілізації й національного занепаду. Політик наголосив, що “соціальні стандарти, гарантовані права людини, вищі зарплати і пенсії є у тих країнах, які живуть в спільній культурі, у власній історії, із власною мовою, власним словом. Вони – інтегровані, а тому вони здобувають великі перемоги” [14, с.3].

Отже, ідеологія політичної партії “Наша Україна” у сфері внутрішньої політики базується на забезпеченні незалежності, соборності й унітарності держави. Нашоукраїнці виступають за проведення політики національного примирення та засуджують ідею федералізації країни як загрозу для цілісності держави. Водночас партійні структури “Нашої України” своєю практичною діяльністю сприяли втіленню в життя ідеї соборної України. Проте в період президентства в Україні лідера “Нашої України” В.Ющенка у 2005–2010 рр. не вдалося досягнути реальних успіхів на шляху подолання міжрегіональних протиріч і консолідації українського суспільства. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні ролі українських політичних партій у процесі єднання країни й формування політичної нації через комплексний аналіз їх програмових засад і діяльності.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5225, оп. 1, спр. 748, 263 арк.
2. Адамович С. В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному

Адамович Сергій. Ідея соборності в ідеології та діяльності політичної партії “Наша Україна”

- житті незалежної України / С. В. Адамович. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 884 с.
3. Біденко Ю. М. Ідеологічні чинники парламентських виборів в Україні та перспективи подальшого розвитку політичних партій / Ю. М. Біденко // Розвиток демократії і демократична освіта : зб. матеріалів IV міжнар. наук. конф., 28–30 верес. 2006 р. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 10–16.
 4. Герасим’юк О. На чесних виборах ми переможемо / О. Герасим’юк, Р. Князевич // Західний кур’єр. – Івано-Франківськ, 2007. – 28 червня. – С. 5.
 5. Європейський вибір: незмінність обраного шляху. Основні програмні цілі та політичні завдання партії на сучасному етапі. – Режим доступу : <http://www.razom.org.ua/1asd.pdf>. Сайт відвідано 17.08.12 р.
 6. Касьянов Г. В. Система владних відносин у сучасній Україні : групи інтересу, клани та олігархія / Г. В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 160–181.
 7. Лебедев В. В. Православная Церковь не торгует индульгенциями / В. В. Лебедев, В. Н. Гончаренко // Голос Донбасса. – 2004. – 12 ноября. – С. 2.
 8. Наша історія. – Режим доступу : <http://www.razom.org.ua/454/455/>. Сайт відвідано 09.09.2012 р.
 9. Новели Помаранчевої Революції / [ред.-упоряд.: Дзіковський П. та ін]. – Дрогобич : Відродження, 2005. – 264 с.
 10. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Ющенка Віктора Андрійовича. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>. Сайт відвідано 12.09.2012 р.
 11. Програма політичної партії “Наша Україна”. – Режим доступу : <http://www.razom.org.ua/documents/443/>. Сайт відвідано 17.08.12 р.
 12. Універсал національної єдності // Дзеркало тижня. – 2006. – 29 липня. – С. 2.
 13. Филенко В. Шаг, который необходимо было сделать / В. Филенко // Зеркало недели. – К., 2006. – 5 августа.
 14. Ющенко В. Гідну відповідь на подолання національного розколу і занепаду може дати тільки патріотична політична сила / В. Ющенко // Галицький кореспондент. – 2012. – 13 вересня. – С. 3.
 15. Ющенко В. Мой первый президентский визит будет в Восточную Украину / В. Ющенко // Вечерние вести. – 2004. – 23 декабря. – С. 8.
 16. Ющенко В. Я розумію всю складність цього рішення / В. Ющенко // Україна молода. – 2006. – 4 серпня. – С. 4.

В статтє проанализированы программные принципы и соборная деятельность политической партии «Наша Украина». Автор обосновывает, что центром политической программы и деятельности партии было объединение страны и развитие украинской государственности на демократических началах.

Ключевые слова: демократия, соборность, Украина, государственность, партия, унитарный статус, федерализация.

The article analyzes the programmatic principles of “Nasha Ukraina” political party and its activities for the unity. The author proves that the unity and development of the country along with Ukrainian statehood based on the democratic principles has been the core of party’s political programs and activities.

Key words: *democracy, unity, Ukraine, statehood, party, unitary status, federalization.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 371.214.114:94 (4)

ББК 63.3 (2)4

Мирослав Волощук

РУСЬКИЙ РІД ДОМІНІКА З УГОРСЬКОГО КОМІТАТУ ЛІПТОВ (XIII–XIV ст.)

Стаття присвячена одному із східнослов'янських ("руських") переселенців до Угорського королівства в XIII ст. – Домінікові. Ця особа, що була, безумовно, знатного походження, є однією з багатьох інших, які впродовж XIII–XIV ст. переїхали до західноєвропейських держав на постійне місце проживання. Причинами подібних міграцій були, насамперед, авторитарні форми правління руських князів у Галичині (особливо Романовичі й Ігоревичі), татарські напади середини – другої половини XIII ст., господарський занепад земель. Оригінальним з точки зору вживаних на Русі імен виглядає ім'я Dominicus, що зайвий раз підкреслює етнічну неоднорідність представників різних прошарків суспільства в східнослов'янських князівствах.

Ключові слова: *Dominicus Ruthenus, Угорське королівство, село Lubela, село Palugya, комітат Ліптов, король Ендре II, король Карл Роберт.*

Середньовіччя є одним із найскладніших періодів в історії людства з погляду між-етнічних відносин, соціальної історії, міграційних процесів. Складність роботи з документальною базою, значна дочасна заполітизованість багатьох тем на цей час залишали поза увагою істориків великі пласти вітчизняної історії загалом та окремих її територій зокрема. Оголошення незалежності України зумовило відчутні суспільні перетворення, вплинуло на життя не лише тих народів, що її заселяють, але й великою мірою на сусідів, з якими наші землі пов'язувала тривала багатовікова історична та культурна традиція. До таких належать угорці. Держава під керівництвом династій Арпадів й Анжу протягом IX–XIV ст. досягла високого рівня розвитку, була одним із прикладів соціальної толерантності, релігійної віротерпимості в тодішній середньовічній Європі. Етнічна строкатість королівства, що значною мірою сформувалася завдяки колонізації внутрішніх земель іноземними переселенцями, рідко супроводжувалася відкритими конфліктами та, як правило, не провокувала відцентрових тенденцій. Серед численних народностей, які населяли Угорщину впродовж середніх віків, була "русь".

Основний масив переселенців, що постають на сторінках актового матеріалу Угорського королівства, складали особи, які були задіяні у військовій службі, займали різноманітні адміністративні посади, виконували канцелярські та дипломатичні доручення, брали участь у житті двору правлячих монархів, за що й отримували відповідні земельні пожалування, як правило, у формі феодинів.

Однією з таких осіб був Домінік Руський – Dominicus Ruthenus, що не раз епізодично привертав до себе увагу істориків. Тим не менше досі не було опубліковано про нього жодної біографічної довідки.

Насамперед доволі неоднозначним у контексті наших студій і дочасної зацікавленості вказаною особою іншими вченими є повідомлення одного з актів Варадинської капітули, датованого 1220 р., у якому під час судового процесу навколо справи йобагіонів комітату Біхар згадується *pristaldus Dominicus de genere Rusd* [21, с.272] (гіпотетично – *de genere Rus**). Цей документ не був би настільки загадковим, якби під 1235 р. королем Ендре II не було видано диплом, у якому якомусь *Dominico Rutheno pro suis sequitiis* король надавав у розпорядження *terrae duorum aratorum in (villa. – M.B.) Libele* [11, с.459; 29, 44], розташованому в комітаті Ліптов. В історичній літературі, яка присвячена зазначеній персоні, немає єдиної думки з приводу чіткої ідентифікації чи роз-

* Гіпотетичність цього припущення підкреслюється, наприклад, свідченням акта від 1276 р., у якому згадується *Michael de genere Rusd* [7, с.152–153].

Волощук Мирослав. Руський рід Домініка з угорського комітату Ліптов (XIII–XIV ст.)

межування фігурантів обох дипломів. Зокрема, М.Грушевський [22, с.501] і сучасний словацький історик М.Мілош [27, с.235] не враховували свідчень акта від 1220 р., не вважаючи його, очевидно, потрібним у справі з'ясування деталей біографії Домініка.

Абсолютно невідомо, чи згадані в наведених джерелах особи іменем *Dominicus* є однією персоною, чи двома, оскільки службові обов'язки управителя, відомого в середньовічній традиції, як *gristaldus*, не передбачали виконання своїх обов'язків лише в одному комітаті. Служба могла відбуватися по чергово в кількох адміністративних округах королівства, що підтверджують численні приклади. Тому не виключено, що *Dominicus de genere Rusd* після відбуття певних судових повноважень міг отримати від короля пожалування в комітаті на іншому кінці країни. Тим не менше, прямих підтверджень такому факту немає.

Невідомо також, кому до 1235 р. належало село *Libele*, оскільки вперше воно постає на сторінках джерел саме за фактом надання земельного наділу Домінікові*. Згодом *villa Libele* згадується неодноразово як у XIII ст. (1262, 1278, 1289, 1293, 1298 рр. та ін.), так і в XIV ст. (1323, 1391 рр. та ін.) [12, с.66; 13, с.488], проте в жодному з повідомлень не вказується на факт успадкування села його нащадками [24, old.74–75]. Словацьким ученим Ф.Улічни було встановлено, що це село існувало й у першій половині XIII ст., будучи приналежним саме королю [30, с.173]. Відтак у нас є всі підстави вважати, що *Dominicus Ruthenus* отримав власне пожалування від правлячого монарха за якісь вагомні заслуги.

Однак брак документальних свідчень унеможлиблює з'ясування як його подальшої долі, так і становища сім'ї фігуранта. Оскільки станом на 1278 р. частину села, згідно з розпорядженням Були IV, отримав у своє користування Ян Галлікус** [6, с.100], можна припускати, що іншу частину зберігав або сам Домінік, або ж його нащадки. Проте ця версія потребує додаткових доказів, яких наразі немає в наявних історичних документах.

Небагато уваги привернула зазначена постать щодо себе й з боку істориків. Причиною цього було вкрай лаконічне згадування про нього в джерелах. Зокрема, М.Грушевський припускав, що *Dominicus Ruthenus* міг належати до числа русинів [22, с.501]. Аналогічної точки зору дотримувався словацький учений І.Бенько [23, с.85].

Між 1235–1340 рр. про будь-яких осіб східнослов'янського походження, що називалися б Домініками й мешкали в селі Лубела або ж поряд з ним, в актах Угорського королівства ми не знаходимо жодних свідчень. Латинське ім'я, яке було притаманне в основному мешканцям католицьких країн, у край рідко вживалося серед осіб із предикатом *Ruthenus*. Відтак на цьому фоні принципово важливою, на наш погляд, виступає інформація королівського диплома Карла Роберта, датованого 13 грудня 1340 р., де згадується особа *Dominicus Rutenus* (угорською – *Orrus Domokos*) [4, old.329].

Наявність угорськомовного предиката *Domokos* суто гіпотетично може засвідчувати дочасне проживання зазначеної персони в межах поселення *Domok* (комітат Боршод), будучи згадуваним в актах не так часто [9, с.212], однак пов'язаного з окремими групами східнослов'янських переселенців попередніх десятиліть [18, с.18; 25, 14 l]. Тим не менше ми не виключаємо певної родової приналежності згаданого Домініка щодо Домініка Руського – фігуранта диплома від 1235 р.

Сам документ від 1340 р. відображає перебіг розгляду юридичної колізії щодо незаконної передачі володіння Домінікові Руському частини згаданого земельного пожалування в комітаті Туроц за часів правління Ендре III (десь між 1290 та 1301 рр.), який,

* Ф.Улічни, досліджуючи процеси колонізації комітату Ліптов у XIII ст., узагалі вказав, що першою згадкою про населений пункт є 1278 р., коли король Бела IV дарував частину села Янові Галлікові [28, с.173–174; 29, с.61–149].

** Такий розподіл маєностей, які належали селу, зберігся до початку XXI ст. [28, с.490, 585].

як установило слідство, здійснив це незаконно, порушивши постанову Ласло IV від 1 жовтня 1285 р.

Джерело засвідчує, що останній представник династії Арпадів, усупереч існуючим умовам, надав у розпорядження Dominico Rutheno землі села Paluga, яке насправді належало представникам родів Leustachi-i, Rothlow-i etc. Не виключено, що Ендре III вважав грамоту свого попередника підробкою, на що звернули увагу укладачі регест періоду правління Анжуйської династії вже у XX – на початку XXI ст. [4, old.330]. Проте позов постраждалої сторони був задоволений повністю, оскільки нащадки згаданих сімейств, як свідчить документ від 13 грудня 1340 р., змогли повернути собі це майно.

Такий збіг в іменах обох досліджуваних осіб (Dominicus Ruthenus від 1235 р. і Dominicus Ruthenus від 1340 р.) та у факті розташування сіл Libele/ Lubella/ Lubulla/ Lybule і Polugia/ Paluga/ Palugya/ Pallugya [5, №116; 11, с.160; 14, с.313] (від 1273 р. зустрічаються також варіанти назви – Minor Palugya та Nog/Nagy-Poluga [1, old.339; 2, old.208; 3, old.238; 14, с.122, 162, 227, 391; 15, с.74; 16, с.71, 78, 552; 19, с.208, 516; 20, с.113, 122]) у безпосередній близькості одне від одного, як ми переконані, не є випадковим.

Поселення та земля Palugya, відомі в документах від 1246 р. [5, №116], були одними з найбільших у комітаті Ліптов (Polugia in Lyptov existencium), періодично в силу своєї величини та реформ в адміністративному поділі країни, змінюючи власну комітатську приналежність. Під 1283 р. в одному з актів короля Ласло V йдеться про: "...siluam nostrum et terram arabilem de terra Palugya excipiendo in Comitatu de Zolum existentes [14, с.161] ...".

Станом на 13 грудня 1340 р. земля, що входила до села, частково або ж повністю перебувала в межах комітату Туроц [4, old.330]. Загалом, на початок XXI ст. відомо вісім окремих сіл, які в середньовіччі були знані під назвою Палудья: Андіце, Беніце, Гутовани, Дехтаре, Палудза, Палудзка, Чрмно, Шаламунова [28, old.87].

Однією з меж села Палудья була ріка Lybula, від назви якої й походило однойменне поселення Libele/Lubella/Lubulla/Lybule, надане в 1235 р. Dominico Rutheno pro suis sequitiis королем Ендре II. Цей незначний анклав був пов'язаний із "руськими" справами Арпадів (а згодом – Анжу) і прийняттям ними переселенців зі східнослов'янських земель не тільки щодо факту проживання тут обох Домініків.

Зокрема, у 1285 р., згідно з розпорядженням короля Ласло V: "Ipoth filius Bachlor, et Leustachuis filius Aladari de Lyptow, propositis nobis ipsorum fidelitatibus et seruicijs meritorijs que nobis indefesse inpenderunt, et *specialiter in deferendis legacionibus nostris in Poloniam et Ruteniam* (курсив наш. – М.В.), terram ad duo aratra sufficientem de terra Pallugya excisam iuxta fluuium Lybula... sibi dari et conferri perpetuo postularunt" [8, №371].

З якою метою *specialiter* королівські послі відправлялись *in Poloniam et Ruteniam* і скільки всього було таких візитів – за браком джерел сказати важко, однак ми не виключаємо, що мова йшла про організацію союзницьких військ у протистоянні монарха з Пшемислом II Оттокар. Очевидно, що в битві при Дюрнкрут 26 серпня 1278 р. угорські союзники Рудольфа Габсбурга все ж таки мали підтримку з Русі, у чому висловлював сумнів польський учений Норберт Міка [26, с.91–95]. Підтвердженням на користь такої думки є вищезгадане пожалування.

Станом на 1385 р. саме Ioanni filii Andree de Palugya (а не будь-кому з інших поселень) королева Марія (Maria, regina Hungarie, 1382–1387 pp.) надала в розпорядження: "...possessione Demetrovich vocata, habitam, quae quondam Desk, ac porciones possessionarias in possessionibus Iesmanich, Plesouich, et Popovich vocatas habitas et existents... in regno nostro Russiae, in district Praemizliensi existentes..." [17, с.225, 261–262].

Ми переконані, що наведений перелік як прямих, так й опосередкованих підтверджень засвідчує оформлення та проживання впродовж XIII–XIV ст. у межах сіл Лубела й Палудья певної громади, яка могла або бути східнослов'янського походження, зберігаючи власну етнічну ідентичність тривалий час, або ж була тісно пов'язана зі східною політикою правлячих династій Угорщини. Досліджувані нами інші приклади поселення

Волощук Мирослав. Руський рід Домініка з угорського комітату Ліптов (XIII–XIV ст.)

колишніх підданих Рюриковичів у межах володінь Арпадів й Анжу, як правило, не відтворюють якої-небудь сталої традиції збереження як власної етнічної ідентичності, так і певної закономірності пожалувань з боку королів. Приклади вказаних вище населених пунктів виглядають доволі специфічно.

Відтак на фоні існуючого сусідства між володіннями сіл Lybula та Polugia ми не виключаємо, що під Домініком Руським, згаданим 13 грудня 1340 р., слід розуміти одного з нащадків Домініка Руського, відомого під 1235 р. Це міг бути або правнук, або праправнук, який успадкував як ім'я східнослов'янського першопоселенця в селі Lubela, так й етнічний предикат. Подібне запозичення було звичним явищем для вказаної епохи. Очевидно, що в умовах, які склалися наприкінці XIII ст., він зумів незаконним чином приєднати до своїх володінь у селі Лубела частину володінь села Палудья, що й частково знайшло своє відображення в наведеному вище документі.

Подальша доля Домініка Руського після 1340 р., його соціальний статус, сімейний стан і рівень матеріального забезпечення за браком документів залишаються невідомими.

1. Anjou-kori oklevéltár / Szer. Gy. Kristó. – Budapest ; Szeged : Kulturális hagyományaink feltárása nyilvánartartása és kiadása, 1994. – Т. 3 : 1311–1314. – 535 l.
2. Anjou-kori oklevéltár / Szer. Gy. Kristó. – Budapest ; Szeged : Országos Tudományos Kutatási Alap, Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Kollégiuma, 1996. – Т. 4 : 1315–1317. – 361 l.
3. Anjou-kori oklevéltár / Szer. L. Blazovics. – Budapest ; Szeged : Kulturális hagyományaink feltárása nyilvánartartása és kiadása, 1993. – Т. 8 : 1324. – 441 l.
4. Anjou-kori oklevéltár / Szer. F. Piti. – Budapest ; Szeged : Nemzeti Kulturális Örökség Miniszteriuma, 2001. – Т. 24 : 1340. – 477 l.
5. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. – Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1861. – V. 2 : 1234–1260. – 402 s.
6. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. – Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1862. – V. 4 : 1272–1290. – 414 s.
7. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. – Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1871. – V. 9 : 1272–1290. – 584 s.
8. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. – Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1874. – V. 12 : 1274–1300. – 707 s.
9. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae : in 2 t. / Ed. R. Marsina. – Bratislava : Sumptibus consilii sationalis Bratislaviensis capitalis reipublicae Socialisticae Slovacae, 1987. – Т. 2 (inde ab anno MCCXXXV usque ad anno MCCLX). – 672 s.
10. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – Т. 3. – V. 1. – 480 s.
11. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – Т. 3. – V. 2. – 495 s.
12. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – Т. 4. – V. 3. – 560 s.
13. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – Т. 5. – V. 2. – 608 s.
14. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1830. – Т. 5. – V. 3. – 520 s.
15. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1830. – Т. 6. – V. 1. – 400 s.
16. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1832. – Т. 8. – V. 2. – 688 s.
17. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejer. – Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1834. – Т. 10. – V. 1. – 759 s.
18. Codex diplomaticus patrius. Hazai okmánytár : in 8 t. / Studio et opera A.Ipolyi, E.Nagy, D.Véghely. – Budapestini : Typis Alexandri Kocsi, 1880. – Т. 7. – 508 s.
19. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae : in 2 t. / Ad edendum praeparavit V. Sedlák. – Bratislava : Sumptibus Akademiae Scientiarum Slovaciae, 1980. – Т. 1 (inde ab anno MCCCXI usque ad anno MCCCXIV). – 651 s.

20. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae : in 2 t. / Ad edendum praeparavit V. Sedlák. – Bratislava : Sumptibus Academiae Scientiarum Slovaciae, 1987. – Т. 2 (inde ab anno MCCCXV usque ad anno MCCCXXIII). – 634 s.
21. Regestum Varadinense examinum ferri candentis Ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustrantum sumptissimusque Capituli Varadiensis lat. rit. / Curies et laboris J. Karácsonyi et S. Borovszky. – Budapest : Typis Victoris Nornyánszky, Typographi regi, 1903. – 376 s.
22. Грушевський М. С. Історія України-Руси : у 10 т., 11 кн. / М. С. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1992. – Т. 2. – 640 с.
23. Beňko J. Najstaršia turčianska, liptovská a oravská šľachta / J. Beňko // Najstaršie rody na Slovensku ; [Zostavila K. Šturajterová]. – Bratislava : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1994. – S. 85.
24. Györffy Gy. Az Árpadkori Magyarország történeti földrajza : 4 k-ban / Gy. Györffy. – Budapest : Akademiae kiadó, 1998. – К. 4 : L – P. – 720 l.
25. Karácsonyi J. Orosz-szláv lakosok Erdélyben / J. Karácsonyi. – Lugos : Husvéth és Hoffer könyv-nyomdája Lugoson, 1927. – 14 l.
26. Míka N. Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246–1278 / N. Míka. – Racibórz : Wydawnictwo a Agencja Informacyjna WAW Grzegorz Wawocny, 2008. – 136 s.
27. Miloš M. Cudzie etniká na stredovekom Slovensku / M. Miloš. – Martin : Matica slovenska, 2006. – 519 s.
28. Novák J. Pečate miest a obcí na Slovensku : v 2 z. / J. Novák. – Bratislava : Nikara, Krupina, 2008. – Z. 1. – 719 s.
29. Stanislav J. Odkryté mená slovenských miest a dedín / J. Stanislav. – Bratislava : Orlovský, 1947. – 82 s.
30. Uličný F. Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (2 časť) / F. Uličný // Liptov. – 1985. – R. 8. – S. 173–174.
31. Uličný F. Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (3 časť) / F. Uličný // Liptov. – 1987. – R. 9. – S. 61–149.

Статья посвящена одному из восточнославянских (“русских”) переселенцев в Венгерское королевство в XIII в. – Доминику. Данное лицо, что было, безусловно, знатного происхождения, является одним из многих других, которые на протяжении XIII–XIV вв. переехали с западноевропейских государств на постоянное место жительства. Причиной подобных миграций были прежде всего авторитарные формы правления русских князей в Галиции (особенно Романовичи и Игоревичи), татарские нападения середины – второй половины XIII в., хозяйственный упадок земель. Оригинальным с точки зрения применяемых на Руси имен выглядит имя Dominicus, что лишний раз подчеркивает об этнической неоднородности представителей различных слоев общества в восточнославянских княжествах.

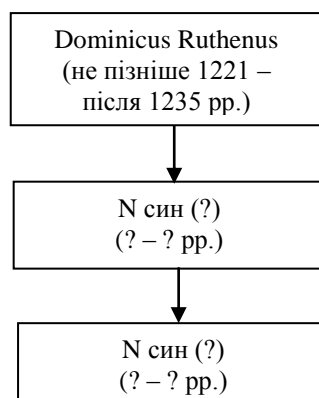
Ключевые слова: Dominicus Ruthenus, Венгерское королевство, село Lubela, село Palugya, комитат Липтов, король Эндре II, король Карл Роберт.

The article is about the Ruthenian settler, called Dominicus Ruthenus in some Hungarian acts of XIIIth. This person was a nobility. He was one of the more migrants from Rus', which have change a territory of their life and traveled to West-European countries. The reasons of this processes were a rules of Rus' duxes (for example, Romanoviches and Igoreviches), the Tatars invasions in the middle – second half of XIIIth., the economical stagnation. Very interested is his name Dominicus, which not met in Rus', because it was a Latin-Catholics name. This event spoke about the different ethnic origin of more nobilities from Rus', especially in Galithia.

Ключові слова: Dominicus Ruthenus, Hungarian Kingdom, The King Andreas II, the village Lubela, the village Palugya, comitatus Liptov, The King Carol Robert.

ДОДАТОК А

Dominicus Rutenus

↓

Dominicus Ruthenus (?) (не пізніше 1326 – після 13 грудня 1340 рр.)

УДК 94 (470+477) “1918”

ББК 63.3 (4 Укр)

Лілія Щербін

ПОЛЕМІКА В ПАРТІЇ НАРОДНОЇ СВОБОДИ ЩОДО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 р.

У статті на основі аналізу партійних документів досліджено позицію Партії народної свободи щодо Української Держави 1918 р. Стверджено, що входження українських кадетів до Ради Міністрів стало причиною розколу партії, який виразився в організаційному відособленні кадетів України від російських партійних структур шляхом створення Головного комітету та їхній підтримці німецької орієнтації. Частина членів Партії народної свободи на чолі з П.Мілюковим розглядали Українську Державу як можливість для відновлення й визволення єдиної та неділимної Росії.

Ключові слова: *Партія народної свободи, російські кадети, Українська Держава, П.Скоропадський, П.Мілюков, самостійність, автономія.*

Діапазон оцінок Гетьманату Павла Скоропадського 1918 р. надзвичайно широкий: від емоційних образ і різко негативного ставлення політичних конкурентів до спроб ретельного, зваженого аналізу сучасними українськими істориками. “Німецька маріонетка”, “російський монархіст”, “реакціонери”, “зрадники”, “диктатура”, “контрреволюційний”, “антинародний”, “монархічно-диктаторський режим” – далеко не весь перелік основних термінів, що використовуються для характеристики доби Гетьманату дослідниками, які негативно оцінюють її [15; 26]. Інші впадають у протилежну крайність, намагаючись ідеалізувати досягнення правління гетьмана. Варто погодитися з тими істориками, які прагнуть під час дослідження Української Держави говорити “про негативне і позитивне, успіхи і невдачі державотворення доби Гетьманату П.Скоропадського, уникаючи крайнощів: як несприйняття цієї форми національної державності, так і її захвалювання чи глорифікації” [21, с.162], тобто дотримання принципу зваженої “золотої середини”, заснованої на об’єктивності.

Маловивченою в історіографії залишається проблема позиції Партії народної свободи до Української Держави, хоча саме участь членів цієї партії в кабінеті Ф.Лизогуба стала приводом для звинувачень гетьмана П.Скоропадського в проросійській політиці. У радянській історіографії позиція кадетів до України розглядалася в контексті контрреволюційної діяльності Конституційно-демократичної партії в 1918 р. Уряд Скоропадського в працях радянських істориків постає як маріонетковий, такий, що “тримався на вістрі штиків буржуазно-поміщицького уряду генерала царської армії” [18; 19, с.107]. В українській історіографії робилися спроби розглянути діяльність кадетів в Україні в 1918 р., однак вони не висвітлюють цілісну картину внутрішніх перипетій у середовищі кадетів, не подають взаємин центру й українських кадетів [15; 17; 21; 22; 23; 25].

Мета статті – висвітлити полеміку Партії народної свободи щодо ставлення до української державності періоду Гетьманату Павла Скоропадського.

Двадцять дев’ятого квітня 1918 р. у Києві відбувся хліборобський з’їзд, на якому генерала Павла Скоропадського було проголошено гетьманом України, а Центральна Рада була розпущена.

Третього травня 1918 р. М.Василенко сформував перший уряд – Раду Міністрів: голова й міністр внутрішніх справ – Ф.Лизогуб, віце-прем’єр і міністр освіти – М.Василенко, міністр фінансів – А.Ржепецький, торгівлі й промислу – С.Гутник, продовольства – Ю.Соколовський, ісповідань – В.Зеньковський, юстиції – М.Чубинський, шляхів сполучення – Б.Бутенко, праці – Ю.Вагнер, державний секретар – І.Кістяківський,

військових справ – О.Рогоза, охорони здоров'я – В.Любинський, закордонних справ – Д.Дорошенко, земельних справ – В.Колокольцев, державний контролер – Г.Афанасьєв. Персональний склад Ради Міністрів був “переважно сформований з етнічних українців, кадетський у партійно-політичному плані” [23, с.91].

Дослідниця С.Донченко, підтримуючи точку зору про форму правління Української Держави як автократичну республіку з одноособовим головою держави, для якої властиві й деякі ознаки монархічної форми державного правління, вважає, що кадети ввійшли до уряду, оскільки очікували від гетьмана кроків, які б дали можливість виконати окремі програмні пункти [17, с.295].

Другого травня 1918 р. на засіданні обласного комітету Партії народної свободи була прийнята резолюція, яка, “визнаючи в даний момент необхідним участь партії в державній роботі шляхом входження до складу міністерства, але не маючи можливості обговорити у всій повноті обставини створення уряду і його платформи”, ухвалила вважати членів партії, які ввійшли до складу уряду, запрошеними персонально й, цілком довіряючи їх партійній орієнтації, не зв'язувати їх партійними директивами [12, с.264]. Ця постанова стала першим кроком для безперешкодної діяльності кадетів в уряді Української Держави, засвідчила лояльність партії до нової влади, але мала певний локальний, вузький характер.

Кадетська газета “Наш век” 4 травня 1918 р. писала про невизначеність “політичної фізіономії” Павла Скоропадського, схилиючись до думки, що він більш правий, ніж лівий. А це означало ліквідацію соціалістичної програми Ради, яка виявилася непринятною для німців в аграрному питанні. Підкреслюючи слабкість Центральної Ради, прогнози щодо майбутнього України після перевороту теж не були оптимістичними: “Навряд чи переворотом відкривається нова ера для України, навряд чи уряд Скоропадського створить умови розвитку і процвітання нової держави, штучно створеної і штучно підтримуваної зовнішньою чужою силою” [11, с.1].

Восьмого-одинадцятого травня 1918 р. відбувся Делегатський з'їзд Партії народної свободи в Україні, завданням якого було з'ясування позиції партії стосовно участі в уряді кадетів і затвердження нової структури організації партії в Україні. Відкриваючи з'їзд, голова Київського обласного комітету Д.Григорович-Барський наголосив на важливості історичного моменту й закликав серйозно оцінити події в інтересах країни, а не в партійних, позаяк “ми стоїмо перед здійсненням самостійної української держави з утворенням центральних вищих органів державного управління” [14, с.152].

Згідно з рішенням українських кадетів, загальне управління справами партії переходило до з'їзду делегатів партії в Україні та до виконавчого органу – Головного комітету. З'їзди повинні були вирішувати питання, пов'язані із здійсненням завдань партії в Україні, установлювати регламент і порядок діяльності, обирати Головний комітет, затверджувати його звіти, прибутки й витрати. До функцій Головного комітету входило виконання постанов з'їздів, загальне спрямування діяльності й представництво партії в Україні [14, с.154]. В умовах неможливості постійного зв'язку із ЦК, ураховуючи складність передачі інформації, насиченості подій в Україні, українські кадетські комітети самі перейшли до автономного управління партією.

Член обласного комітету С.Крупнов виступив на з'їзді з доповіддю “Проблема влади в Україні”, у якій підкреслив еволюційний характер діяльності партії в Україні та її участь у творчій державній роботі. Він вважав, що партія опинилася перед вибором: прагнути до створення свого національного уряду чи зміцнювати становище, яке б призвело до окупації. У ситуації відмови від участі у владі кадети розглядали дві комбінації, неприйнятні для них: організація влади з правих або соціалістичних елементів, які б сприяли новим соціальним катастрофам. С.Крупнов оцінював залучення кадетів до влади як запобіжний засіб превентивного характеру поширення контрреволюції, спосіб збереження політичних свобод і меж розумного державно-правового життя [14, с.156].

Дебати розгорнулися з приводу обговорення резолюції Київського обласного комітету, яка була винесена на розгляд з'їзду. Думки розділились. Одна група членів вис-
Щербін Лілія. Полеміка в Партії народної свободи щодо Української Держави 1918 р.

ловилася проти входження до уряду, оскільки це є зрадою ідеалів партії. Вони вважали, що виникне ситуація, коли окупанти будуть прикриватися у своїх діях іменем національного уряду. Друга група, визнаючи необхідним участь партії у владі, обумовлювала цей процес рядом програмних вимог. Інші допускали участь кадетів у владі без умов.

Кульмінаційним моментом з'їзду стали виступи самих міністрів, які не тільки окреслили майбутню програму своєї діяльності в уряді, змальовували проблеми та шляхи їх вирішення, але пояснили причини свого вибору. Міністр освіти М.Василенко своє рішення назвав “громадянським обов’язком, необхідним для спасіння батьківщини, оскільки бачив, що гине культура, досягнення століть, людська особистість” [14, с.160]. На його думку, Україна повинна бути незалежною, самостійною державою.

Це твердження викликало хвилю осудів з боку частини кадетів, які вважали, що партія не повинна відмовлятися від свого ідеалу відновлення єдиної, неділимої й великої Росії. Присяжний повірений Мітюшин стверджував, що в Україні не було здорової національної ідеї, а був тільки запеклий шовінізм, який оголошував похід проти російської культури. П.Бутенко підкреслював, що союз із Німеччиною знаменує початок реакції, а завданням кадетів в Україні є якнайшвидше створення союзу з Росією, з якою Україна тісно пов’язана [14, с.163].

Харківський делегат Іваницький оголосив резолюцію групи харківських членів партії, які наполягали на вірності єдності Росії, яка б не суперечила ні широкій автономії, ні федеративним началам, єдності партії, на необхідності союзу із західноєвропейськими демократіями [14, с.163].

Міністр фінансів А.Ржепецький сказав, що ввійшов до уряду, тому що іншого способу для збереження культури в Україні й благополуччя 40- мільйонного народу не бачив [27, с.104]. Він визнав, що те, що “зроблено, розходиться з нашими поглядами, переконаннями, не відповідає нашій програмі, але життя, інтереси країни змусили нас зробити це” [14, с.169].

Київський юрист О.Гольденвейзер уважав, що “промови міністрів посилили враження відступництва, здійсненого партією” [9, с.218].

Одинадцятого травня з’їзд більшістю голосів – 70 проти 13 при 6 утриманих – позитивно відповів на питання про допустимість входження членів партії в склад уряду й прийняв низку резолюцій. У резолюції про владу він визнав необхідною участь партії в державній роботі й персональне входження членів до кабінету міністрів [14, с.170].

Також були затверджені постанови про негайне надання російській мові нарівні з українською прав мови державної, про необхідність запровадження установ публічно-правового характеру для захисту культурно-національних прав національних меншин [14, с.171].

Безпосередній учасник з’їзду кадет, учений В.Вернадський, який приїхав 9 травня 1918 р. до Києва й зупинився в М.Василенка та деякий час головував на засіданні, у своїх щоденникових записах наголошував на тому, що “з’їзд не усвідомив відокремлення України” [8, с.84]. За його спостереженнями, сильною серед українських кадетів була російська група, що ставило під сумнів українізацію.

Історик М.Якупов вважає, що, беручи участь в організації Української Держави, українські кадети зрадили своїм принципам: принципу єдиної й неділимої Росії та вірності союзникам по Антанті. Порушення першого принципу, тобто відокремлення від Росії, пов’язане з її перебуванням під владою більшовиків. А порушення другого принципу пояснювалося тим, що, орієнтуючись на Німеччину, кадети розраховували за допомогою її багнетів повалити більшовизм [28].

Однак навряд чи це було справжнім порушенням, відхиленням від принципів, оскільки кадети й надалі розглядали Україну як ланку, з якої почнеться звільнення Росії від більшовиків, її відновлення. Вони відкрито не говорили про визнання самостійності України, навіть висловилися на підтримку двомовності.

Дослідниця А.Процик виділяла дві відмінні ознаки міністрів-кадетів від своїх ліберальних колег у білому русі: консервативніші погляди й українське походження. На її думку, ці фактори спричинили схвалення внутрішньої та зовнішньої програми гетьмана й схилили їх до ідеї української державності чи у формі федерації, чи навіть незалежності [24].

Невелика група київських кадетів на знак протесту приєдналася до Національного центру – нової організації, що виникла з наміром поширити ідею відданості Антанті й курсу Добровольчої армії. Київське відділення Національного центру взяло на себе два додаткові завдання: боротися проти української незалежності й поширювати інформацію між дипломатами Антанти про, на їхній погляд, “реальний” стан справ в Україні. Відповідно до матеріалів пропаганди Національного центру стверджувалося, що немає ніяких засад для існування України як окремої держави, що українці – це не нація, а лише політична партія, а тому ніяких дипломатичних зв’язків з українським урядом не може бути. Коли в Києві почали поширюватися непідтвержені чутки про переговори між Добровольчою армією та урядом гетьмана, місцеве відділення Національного центру надіслало попереджувальну ноту до головної квартири білого руху, у якій заявляло: “Із зрадником Скоропадським і очолюваною ним Україною ніякі переговори недопустимі ... якщо Добровольча армія визнає Скоропадського і Україну, це приведе до їхнього повного і остаточного визнання. Національний центр у Києві вирішив сконцентрувати свої зусилля виключно на боротьбі проти української незалежності” [24, с.130].

У цей час Центральний комітет Партії народної свободи перебував у ситуації повної відсутності точної інформації про київські події. На засіданні ЦК 3 травня 1918 р., обговорюючи питання про утворення комісій з окраїн, московські кадети усвідомлювали, що повернення до колишніх централістичних поглядів неможливе [6, л.1 об.]. Кадет П.Новгородцев був переконаний, що коли Росія почне відтворювати свій організм, він відродиться на началах рівноправності національностей та обласних автономій, повернення до старого не може бути [6, л.1 об.]. Він констатував факт відсутності повідомлень про події в Україні, хоч у них було уявлення про те, що “насправді Україна являє собою зараз окуповану Німеччиною частину Росії, кордони якої невідомі”. Але навіть за таких обставин, коли “невідомо з ким буде воз’єднуватися Україна, а вирішуючи питання для України, ми вирішуємо його й для інших окраїн – це буде перший камінь будівництва”, – заявляв П.Новгородцев, тобто відводили Україні певну месіанську роль у справі відродження Росії, убачали своєрідний П’ємонт, попіл для відродження російського орла могутності [6, л.2].

Продовження дискусії відбулося 8 травня 1918 р. на засіданні, участь в якому взяв П.Мілюков. Лідер партії обґрунтував свою проницьку орієнтацію: “Нам доведеться нести багато жертв, але треба отримати єдність Росії й прискорити відхід німців з окупованих областей. Купити собі єдність доведеться оформленням зради й підлості та остаточним розривом із союзниками, але іншого шляху нема, а жити при продовженні анархії неможливо. Те, що пропонується, не є німецька орієнтація, а єдиний можливий шлях спасіння Росії, як це не здається жахливо з моральної точки зору” [7, л.2].

Не погодився із цією позицією Ф.Родічев, який був не готовий платити за російську державність такою дорогою ціною – зрадою. Він спасіння Росії вбачав у пробудженні енергії народної душі [7, л.2 об.]. Перетворення Росії в німецьку провінцію, на його думку, порушило б світову рівновагу, а союз із Німеччиною проти союзників був рівносильний смерті Росії.

Своє ставлення до подій члени ЦК висловили в резолюції, у якій підтвердили орієнтацію на союзників, переговори з німцями про утворення нового уряду й будь-яке їм сприяння вважали небажаними й неможливими [7, л.4].

Дванадцятого травня 1918 р. на засіданні ЦК кадети мали намір остаточно з'ясувати свою думку про становище Росії. Однак при обговоренні винесених питань виявилися певні розходження між членами ЦК, які поділилися на два табори. Репрезентантами цих груп були М.Винавер і П.Новгородцев.

Щербін Лілія. Полеміка в Партії народної свободи щодо Української Держави 1918 р.

М.Винавер заявив, що вони не можуть обговорювати ситуацію в Києві, бо не володіють інформацією, не вважав доцільним змінювати орієнтацію: “Інтереси Росії в історичному масштабі не допускають зміни напрямку нашої політики” [3, л.2]. Він закликав не погоджуватися на угоду з німцями, наполягав на моральній, політичній, практичній непорушності партійних позицій [3, л.2 об.]. П.Новгородцев пропонував пошук нових орієнтирів, балансування в бік інших планет, маючи на увазі Японію, а осудження київських товаришів уважав недоцільним через відсутність деталей подій [3, л.3].

Після дебатів і відповідних редагувань була прийнята резолюція, у якій наголошувалося на вірності ЦК партії союзницьким угодам, вважалися недопустимими кроки, спрямовані до закликів німців для утворення нової влади. Неприйнятним оголошувалося сприяння й підтримка їм. Не маючи ніяких даних про причини вступу київських кадетів в уряд, ЦК відклав обговорення цього вчинку до отримання точних даних з Києва [3, л.7].

Тринадцятого-п'ятнадцятого травня 1918 р. у Москві відбулася конференція Партії народної свободи, на якій були схвалені позиція й резолюція ЦК у цій ситуації [2, л.1]. Київські події дуже хвилювали кадетів не тільки через партійну дисципліну, через відступництво одного з найбільших місцевих комітетів, а через проблему набагато ширшу, масштабнішу – через єдність Росії. Член партії С.Паніна на пленарному засіданні ЦК 13 травня 1918 р. попереджала, що “на цій конференції ми не повинні винести осуд нашим товаришам поки не вислухаємо їх, і в інтересах створення єдності Росії робити це треба дуже обережно” [13, с.454].

П.Долгоруков писав, що київські товариші утворили автономний Головний комітет партії в Україні й повели свою лінію, яка не відповідала тактиці партії, але найбільше засмутив відхід від неї провідних членів ЦК, їхня підтримка німців, що могло спричинити розкол партії, зміну партійної орієнтації [16, с.7].

Генерал А.Денікін стверджував, що в приватному листуванні московські кадети своє ставлення до київських висловлювали набагато “легше і лапідарніше”, вважаючи, що “кияни облили брудом нас, кинувшись головою вниз у помийну яму германофільства...” [10, с.140].

Лідер кадетів П.Мілюков підтримав рішення й нові орієнтири українських кадетів. У своєму листі від 28 травня 1918 р. у Головний комітет кадетської партії в Україні він вітав державну самостійність областей, які звільнилися від більшовизму, убачаючи в цьому оптимальний шлях відродження російської державності (від окраїн – до центру). Тому, на відміну від більшості своїх однопартійців у Москві, які засудили входження кадетів у кабінет гетьмана, П.Мілюков не розглядав цей крок як відхід від принципової лінії партії [20, с.11].

Налагодження контактів центру з українськими кадетами відбувається вже наприкінці травня 1918 р. двома шляхами: через передачу інформації про стан справ членами ЦК, які перебували в Україні (М.Винавер, І.Демидов, В.Вернадський, П.Мілюков та ін.), і через безпосередні повідомлення від українських кадетів. У Державному архіві Російської Федерації зберігаються дані з України, які містять опис подій від зими 1918 р. до участі кадетів у гетьманському уряді. Документ без вказівки на авторство, але виклад ведеться від третьої особи множини “ми”, що дає можливість стверджувати, що відомості отримані від українських кадетів, скоріш за все від представників Київського комітету. У джерелі вказується на те, що “вступ німецьких військ на територію України поставив кадетів перед дилемою – створення дієздатного ділового міністерства чи німецька окупація” [4, л.2]. Вони зупинилися на першому, вважаючи, що окупація

позбавить їх “можливості будь-якої державної організації, відкриє повну свободу хижацьким прагненням німців, звільнивши їх від будь-яких протестів і спроб відстоювання прав українців”. Однією з причин персонального вступу партійних товаришів у міністерство називалася можливість переходу влади до “українських шовіністів (тепер усі українські партії стоять на основі самостійності України, заперечуючи федерацію з Росією) чи в руки крайньо правих” [4, л.3]. В українських партіях через шовіністичні настрої кадети вбачали більшу небезпеку, ніж у правих.

Самостійність України визнавалася як “сумний факт, шкідливий для всієї Росії й для України” [4, л.3]. Але вони готові фактично визнавати самостійність і німецьку присутність, щоб скористатися цим для блага Росії.

Українські кадети просили прислати відомих членів ЦК: “Україна стає центральним пунктом відродження Росії й тому в нас повинні бути зосереджені найбільш сильні партійні працівники” [4, л.5].

Двадцять сьомого червня 1918 р. ЦК прийняв постанову, опираючись на вивчення отриманих матеріалів. У документі наголошувалося на тому, що політика київських кадетів розходиться з головними положеннями ЦК. Визнаючи неминучість у даних умовах автономії обласних організацій партії й прийняття ними відповідальних рішень у межах області, ЦК заявив, що остаточне рішення має належати з’їзду партії [4, л.5]. Висловлювалося побажання, щоб члени партії не брали участі в організації в Росії влади при сприянні німців.

В.Вернадський у своїх повідомленнях ЦК писав, що Партія народної свободи в Україні в основу своєї діяльності ставить програму російської партії, “виступаючи за забезпечення прав національних меншин, ставить своїм завданням захист прав російської мови в державному, суспільному й громадянському житті України. Підтримуючи широкий і рівний розвиток української культури й мови, партія буде боротися проти всіх проявів вузького українського національного шовінізму” [1, л.1].

Свідченням дотримання українськими кадетами партійних програмних вимог слугує законопроект про державний устрій автономної України, розроблений Київським обласним комітетом партії. Цей документ в основу визначення території автономії України поставив принцип національної більшості населення [5, арк.1]. Поряд із розробленими положеннями про права громадян, про компетенцію загальнодержавної та автономної влади особливе зацікавлення становлять розділи про децентралізацію й державну мову. Пункт про місцеве управління повторював положення програми кадетів, внесене за пропозицією Ф.Кокошкіна на з’їзді 9–12 травня 1917 р.: “Вищим територіальним самоуправним союзам надавалось право провінційної автономії у певних сферах місцевого господарського, культурного, національного життя” [5, арк.8].

Згідно із цим проектом, державною мовою на території України визнавалася російська. Офіційні документи української влади повинні були друкуватися українською й російською мовами, а в місцевостях, де переважало єврейське й польське населення, єврейською та польською мовами. У мирових судах судочинство мало вестися російською чи українською мовою, у загальних судових установах – російською, але для суддів обов’язковим вимагалось розуміння української мови.

У закладах початкової й середньої освіти українські кадети передбачали навчання материнською мовою більшості учнів згідно з опитуванням батьків чи опікунів. Викладання російської мови визнавалось обов’язковим. Вищим навчальним закладам як одиницям автономним надавалось право на кафедрах самостійно вирішувати питання про мову викладання [5, арк.9].

Серед анархії й громадянської війни, утвердження більшовицької влади Київ доби Гетьманату став своєрідним островом стабільності й спокою. Столиця Української Держави деякий час була притулком для багатьох представників російського політичного бомонду: і для лібералів, і для монархістів. Вони розглядали Київ як певний транзитний

пункт на шляху до Криму й Дону, де зосереджувались основні білогвардійські сили. Упродовж цих кількох місяців, із серпня до грудня 1918 р., у нас побували “весь Петроград” і “вся Москва”, як згадував А.Гольденвейзер [9, с.226]. “Московське пекло” заради “київського ельдорадо” залишили багато російських громадян, серед яких були най-

Щербін Лілія. Полеміка в Partії народної свободи щодо Української Держави 1918 р.

відоміші постаті Росії.

До Києва прибула частина російських кадетів, які публічно висловилися на підтримку гетьмана, а вчений В.Вернадський узяв активну участь у створенні Академії наук України, розробці проекту й статуту, став першим президентом Академії. Наприкінці травня 1918 р. до Києва інкогніто прибув П.Мілюков з документами на ім'я професора Іванова [27, с.103]. Українських кадетів підтримали їх однопартійці з Ростова. Голова ростовського відділу партії П.Мішаков у липні 1918 р. писав у Київ, що вважає найбільш доцільним “звільнити Москву в контакт і ... і при прямому сприянні німців ... під прапором відновлення конституційної монархії” [19, с.109]. Пронімецької орієнтації дотримувалися кадети в Казані, Самарі, Омську.

Таким чином, безпосередня участь українських кадетів в управлінні Українською Державою, їх персональне входження до складу уряду спричинили розкол Partії народної свободи, який виразився в організаційному відособленні кадетів України від російських партійних структур шляхом створення Головного комітету та їхній підтримці німецької орієнтації. ЦК партії негативно оцінював діяльність київських кадетів, розглядаючи її як відступництво, порушення партійної дисципліни. Однак частина членів Partії народної свободи на чолі з П.Мілюковим розглядали Українську Державу як можливість для відновлення й визволення єдиної та неділимої Росії.

1. Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ), ф. 523, оп. 3, д. 20, 12 л.
2. ГАРФ, ф. 579, оп. 1, д. 723, 2 л.
3. ГАРФ, ф. 579, оп. 1, д. 1359, 7 л.
4. ГАРФ, ф. 579, оп. 1, д. 1933, 8 л.
5. Институт рукописів Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, ф. 244, № 659, 10 арк.
6. Отдел рукописей Российской Государственной библиотеки, ф. 225, картон 8, д. 60, 3 л.
7. Отдел рукописей Российской Государственной библиотеки, ф. 225, картон 8, д. 61, 4 л.
8. Вернадский В. И. Дневники 1917–1921 (октябрь 1917– январь 1920) / В. И. Вернадский. – К. : Наук. думка, 1994. – 270 с.
9. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний (1917–1921 гг.) / А. А. Гольденвейзер // Архив русской революции : в 22 т. – М. : Терра, Политгиздат, 1991. – Т. 6. – С. 161–303.
10. Деникин А. И. Гетьманство и Директория на Украине / А. И. Деникин // Революция на Украине по мемуарам белых. Репринтное воспроизведение издания 1930. – К. : Изд-во полит. л-ры Украины, 1990. – С. 136–185.
11. Переворот на Украине // Наш век. – 1918. – 4 мая (21 апреля). – С. 1.
12. Провинциальный отдел. Киев // Вестник партии народной свободы. – 1918. – № 8. – С. 264.
13. Протоколы Центрального Комитета и заграничных групп конституционно-демократической партии : в 6 т. – М., 1998. – Т. 3 : Протоколы Центрального Комитета конституционно-демократической партии. 1915–1920 гг. – 590 с.
14. Съезды и конференции конституционно-демократической партии : в 3 т. – М., 2000. – Т. 3. – Кн. 2 : 1918–1920 гг. – 248 с.
15. Верстюк В. Ф. Україна і Росія в історичній ретроспективі: українські проекти в Російській імперії / В. Ф. Верстюк, В. М. Горобець, О. П. Толочко. – К., 2004. – 504 с.
16. Долгоруков П. Д. Великая разруха / П. Долгоруков. – Мадрид, 1964. – 460 с.
17. Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900–1919) / С. Донченко. – Дніпродзержинськ : Видавничий відділ ДДТЦ, 2004. – 379 с.
18. Думова Н. Г. Драма русского либерализма / Н. Г. Думова // Родина. – 1990. – № 10. – С. 18–23.
19. Думова Н. Г. Кадетская контрреволюция и ее разгром (октябрь 1917 –1920 гг.) / Н. Г. Думова. – М. : Наука, 1982. – 416 с.
20. Канищева Н. И. Дневник П. Н. Милокова как исторический источник / Н. И. Канищева // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. – 2004. – № 1. – С. 5–18.

21. Капелюшний В. П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) : монографія / В. П. Капелюшний. – К. : Олан, 2003. – 608 с.
22. Павленко Ю. Українська державність в 1917–1918 рр. (історико-генетичний аналіз) / Ю. Павленко, Ю. Храмов. – К., 1995. – 264 с.
23. Пиріг Р. Українська гетьманська Держава 1918 року : історичні нариси / Р. Пиріг. – К., 2011. – 336 с.
24. Процик А. Російський націоналізм і Україна в добу революцій і громадянської війни / А. Процик // Український історичний журнал. – 2002. – № 4. – С. 122–136.
25. Реєнт О. П. Павло Скоропадський / О. П. Реєнт. – К. : Видавничий дім “Альтернативи”, 2003. – 304 с.
26. Солдатенко В. Ф. Українська революція : історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – К., 1999. – 976 с.
27. Стрельський Г. Секретна місія П. Мілюкова / Г. Стрельський // Київська старовина. – 1993. – № 2. – С. 103–105.
28. Якупов М. Н. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні (1917–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / М. Якупов. – К., 1994. – 21 с.

В статті на основі аналізу партійних документів досліджено позицію Партії народної свободи к Українському Государству в 1918 г. Утверджено, що вхождение українських кадетов в Совет Министров стало причиной раскола партии, который выразился в организационном обособлении кадетов Украины от российских партийных структур путем создания Главного комитета и их поддержке германской ориентации. Часть членов Партии народной свободы во главе с П.Милиуковым рассматривали Украинское Государство как возможность восстановления и освобождения единой и неделимой России.

Ключевые слова: *Партия народной свободы, русские кадеты, Украинское Государство, П.Скоропадский, П.Милиуков, самостоятельность, автономия.*

The article is based on an analysis of party documents researched People's Freedom Party's position on the Ukrainian State Approved in 1918 that the entry of Ukrainian Cadets to the Council of Ministers was the reason for the split of the party, which is expressed in the organizational separation of Cadets Ukraine from Russian party structures through the establishment of the Main Committee and their support German orientation. Some members of the Party of People's Freedom, led by Miliukov considered Ukrainian state as an opportunity for renewal and liberation united and indivisible Russia.

Key words: *People's Freedom Party, Russian Cadets, Ukrainian State, Skoropadsky, Miliukov, independence, autonomy.*

УДК 94 (=1:439)(477.87) “1919/1939”

ББК ТЗ (4 Укр-4 Зак)6-4

Оксана Ферков

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ УГОРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ (1919–1939 рр.)

За рішенням Сен-Жерменського договору (19.09.1919) Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь увійшло до складу Чехословацької Республіки. Серед різних національностей краю саме для угорців стали найбільш несподіваними та “жахливими” нові адміністративно-територіальні й громадсько-політичні обставини. Упродовж усього міжвоєнного періоду угорці робили певні спроби “приспособлення” до нових умов, однак ірредентські та ревізійні вимоги лунали постійно.

Ключові слова: *національна меншина, політичні партії, організації, ірредента, ревізійнізм.*

Наприкінці 1918 р. у Центрально-Східній Європі сталися кардинальні зміни. Коаліція центральних держав капітулювала. Якщо Німеччина та Болгарія збереглися як національні держави, то Османська й Австро-Угорська імперії перестали існувати, розпалися [29, с.15]. До складу останньої входили землі сучасного Закарпаття. Перша світова війна та спричинена нею політична ситуація прискорили процес самовизначення й пошук власної національної ідентичності, тобто національно-культурне відродження народів дуалістичної монархії. На руїнах Австро-Угорщини виникають нові держави – Чехословаччина, Угорщина, Австрія, Королівство сербів, хорватів і словенців, ЗУНР [30, с.80].

Звичайно, у цій складній ситуації постало питання вибору шляху й для жителів Закарпаття. Громадянське життя краю, у своїй основі, виявилось розладнаним. Така

нестабільність і посилення проявів ірредентизму серед колишніх угорських урядовців стали причиною проголошення в краї військової диктатури (тривала аж до 1922 р.). Суспільство краю не було готовим до такого кардинального повороту. Не була вироблена національно-державна програма, не знайшлися ні особистості, ні політичні угруповання, які б мали беззаперечний авторитет на всій території Закарпаття [12, с.298].

Згідно з рішенням Сен-Жерменського договору, підписаного 10 вересня 1919 р., Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь увійшло до складу Чехословацької Республіки. Національності, які вирішили жити й працювати в новоствореній державі, законодавчо

Ферков Оксана. Громадсько-політичне життя угорської національної меншини ...

дістали рівні політичні права та свободи, а виразниками їхніх інтересів були політичні © Ферков О., 2012 їх національних меншин, мабуть, для угорців нова влада й увесь громадсько-політичний устрій стали найбільш несподіваними та “жахливими”. Адже раніше таке амбітне угорське населення опинилося за межами матірньої країни, до того ж у слов’янському суспільному середовищі, де панівною нацією стала чеська. Ще один цікавий аспект упадає в очі, а саме – рівень політичної культури угорськомовної інтелігенції, унаслідок нещодавнього суспільно-політичного верховенства, був значно вищий, ніж у місцевого слов’янського населення, яке не мало традицій політичного життя. Іншим визначальним моментом є те, що частина угорського духовенства, передусім римо- і греко-католицького віросповідання, службовців, інженерів, учителів і навіть військових залишилася на старих робочих місцях уже в умовах Чехословацької Республіки. Це давало можливість відчувати рівноправність національних меншин на практиці, гарантованих Конституцією Чехословаччини. Проте зовнішньополітичні зміни, які привели угорців Підкарпатської Русі до втрати ними панівного становища, змусили переглянути важелі власного місця й ролі в житті тогочасного суспільства.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена рядом чинників, зокрема, активізацією громадсько-політичного життя угорської національної меншини Закарпаття на сучасному етапі, особливо напередодні парламентських виборів. Окремі моменти теперішнього розвитку нагадують ситуацію між двома світовими війнами. З іншого боку, донині немає цілісного, узагальнюючого дослідження стосовно громадського, культурно-освітнього та суспільно-політичного життя національних меншин (у тому числі угорської) Підкарпатської Русі (Закарпаття) чехословацького періоду. Отож наша стаття є певним внеском у висвітлення проблеми.

Мета роботи – дати цілісну об’єктивну оцінку ролі й місця угорської національної меншини в громадсько-політичному житті Підкарпатської Русі.

Джерельна основа запропонованого дослідження опирається на окремі архівні документи. Переважна більшість їх зберігається у фондах Державного архіву Закарпатської області та фондах Закарпатського краєзнавчого музею. Звичайно, важливі документи стосовно історії Підкарпатської Русі й партійного життя можна знайти в інших архівах, зокрема, Центральному державному архіві Чеської Республіки, Архіві Міністерства зовнішніх справ Чеської Республіки тощо. Нами матеріали цих архівів не використовувалися. Другу групу джерельної бази роботи становлять опубліковані в різний час документи. Зауважимо, що збірники, видані в радянський час, віддзеркалюють ідеологічний дух радянської епохи, суспільно-політичний і культурний розвиток Закарпаття відображений у них однобічно.

Історіографія історії Закарпаття 1919–1939 рр. досить багата, утім власне угорській національній меншині та її громадсько-політичному життю дослідники приділяли незначну увагу. У радянський період історією Закарпаття 20–30-х рр. активно займалися А.Пушкаш, П.Лісовий, М.Бабідорович, В.Молнар, С.Білак, М.Болдижар, І.Поп, В.Співак та інші. Їхні праці варто розглядати під кутом гострої критики, автори ідеалізували діяльність комуністичної партійної організації, применшували роль інших партійних груп, осередків, тим більше партій національних меншин краю.

На якісно новий рівень піднялося дослідження історії Закарпаття в цілому та громадсько-політичного життя з 90-х рр. ХХ ст. Окремі вчені переосмислили раніше написане, інші створили ідеологічно незаангажовані праці (М.Болдижар, І.Гранчак, В.Делеган, І.Король, В.Лемак, І.Ліхтей, О.Хланта). На межі ХХ–ХХІ ст. з'являються ґрунтовні дослідження, присвячені історії Закарпаття 20–30-х рр., розкриваються нові аспекти, уведено в обіг нові документальні масиви (М.Вегеш, С.Віднянський, В.Гиря, І.Король, І.Ліхтей, В.Худанич, М.Токар, О.Довганич) [17, с.21–54]. Однак проблематика історії угорської національної меншини отримала мінімальне висвітлення, це – окремі параграфи чи абзаци праць. Отже, історія та громадсько-політичний розвиток національних меншин Підкарпатської Русі – угорської, німецької та єврейської, не стали предметом окремого, самостійного дослідження в останні роки. Деякі зауваження стосовно проблеми знаходимо в праці М.Вегеша, В.Гирі й І.Короля [10], а також у ґрунтовних працях М.Токаря [17–19]. Утім, це недостатньо для цілісної картини становища цих національностей нашого краю. Зарубіжна історіографія також почала звертати увагу на окремі моменти участі національних меншин Підкарпатської Русі в громадсько-політичному та суспільному житті 1919–1939 рр. Цінні матеріали опубліковані угорськими вченими [26]. Окремий розділ приділив угорським ревізійністським прагненням і розквіту автономістських партій Паул Роберт Магочі [16, с.130–133]. Окремі моменти висвітлили угорські науковці Й.Ботлік [25], І. Ромшіч [29] та ін.

Отже, у вітчизняній і зарубіжній історіографії тією чи іншою мірою присутнє висвітлення історії Закарпаття міжвоєнного періоду, зокрема, політико-партійне життя, однак розвиток національних меншин, їх громадську та партійну діяльність, участь у загальнодержавних процесах сьогодні ще не вивчено. Звичайно, оцінки українських і зарубіжних учених щодо громадсько-політичного розвитку угорців Підкарпатської Русі відрізняються. Залучивши деякі архівні документи, матеріали тогочасної періодики, нами робиться спроба неупередженого аналізу й оцінки подій 1919–1939 рр. з особливим наголосом на участь угорської національної меншини в політичному й громадському житті краю.

Упродовж усього міжвоєнного двадцятиріччя угорська національна меншина Підкарпаття жила жвавим громадсько-політичним й культурним життям. Згідно з першим чехословацьким переписом (15 лютого 1921 р.), угорці становили 17,03% загального населення Підкарпатської Русі [25, с.151]. Звичайно, зустрічаємо таких дослідників, які переконані в обмеженні культурно-національних можливостей угорців після 1919 р., бо ж чехословацькі власті на території краю ввели “жорстоку військову диктатуру” і з підозрою спостерігали за угорськими справами [25, с.162].

За таких умов продовжували свою діяльність різноманітні товариства. Наприклад, раніше діюче Літературне товариство ім. Дендеші продовжувало роботу, утім статут товариства не відповідав новим вимогам і далі діяв виключно як культурний гурток. Назви періодичних видань угорської національної меншини у 20-х рр. віддзеркалювали сприйняття власного положення: “Русинський альманах” (1922), “Підкарпатський угорський альманах” (1924). На сторінках цих видань публікувалися переважно роботи місцевих угорських письменників, серед них Пал Рац, Меньхерт Шімон та ін.

Лідери угорських політичних партій неодноразово наголошували, що в Чехословаччині обмежуються культурно-національні права угорської меншини. Відомо, що у квітні 1923 року угорські та німецькі опозиційні політичні партії Словаччини й Підкарпаття направили петицію до Ліги Націй про становище угорців у Чехословацькій Республіці [25, с.191].

На початку 30-х рр. спостерігається певна стабілізація, угорські громадські діячі консолідувалися, покращилося освітнє та культурне життя угорців. У 1933 році в Ужгороді засновано Угорське театральне товариство (Ruszinzkói Magyar Szintársulat), яке навіть одержувало скромну державну підтримку. Свідченням духовного пробудження

було утворення Угорського культурного об'єднання Підкарпаття (Ruszinszkói Magyar Kultúr Egyesület), яке мало двадцять філій [24, с.91].

Урядові кола Угорщини й угорська інтелігенція активно займалися проблемами культурно-освітнього та політичного життя угорців “від'єднаних” територій. Ревізіоністські вимоги були присутні впродовж усього міжвоєнного двадцятиліття. Зображення становища угорців, які опинилися поза межами Угорщини, було обов'язковою складовою публікацій угорської преси. Протягом років це стало рутинною й одночасно поверховим, частими стали неправдиві публікації й адресовані чехословацьким властям звинувачення. Нелегко було створити об'єктивну картину становища угорців, які зали-

Ферков Оксана. Громадсько-політичне життя угорської національної меншини ...

шилися за межами матірньої Угорщини. Природно, що в новостворених національних державах, у тому числі й Чехословацькій Республіці, існувала певна антиугорська пропаганда. Відомо також, що в Чехословацькій державі виховання угорської молоді відбувалося двома напрямками: з одного боку, спостерігаються ліберально-демократичні виховні ідеї, з іншого, – у переважній більшості угорських сімей патріотично-релігійні настрої [30, с.155]. Особливу роль у суспільно-культурному житті чехословацької угорської молоді відіграла скаутська організація студентів угорської національності Празької Вищої школи, яка діяла в 1925–1927 рр. Згодом вона переросла в рух лівих “серпиків”, католицьке об'єднання “Прогаска” і ліберальну Угорську Робітничу Спілку [25, с.540]. Ці громадські організації частково поширювали свою діяльність на територію Підкарпаття. Незважаючи на розкол, члени названих організацій мали спільну мету – поширення соціалістичних ідей, виховання солідарної поведінки, зміцнення етнічних моральних принципів тощо.

У 1928–1931 рр. рух “серпиків” був у розквіті. Дослідники часто пов'язують їх із масонством, особливо з їх діяльністю в 1931 р. [28, с.136]. Через те, що масони відкидали будь-які прояви насилля й диктатуру, стався їх розрив із “серпниками”. Останні прилучилися до “пролетарських революціонерів”. На ідеях “серпників” виховувався письменник Пал Ілку. Серед його літературних творів найбільшої популярності мав молодіжний роман “Клас бунтує” (Az osztály zendül), який тільки після 1945 р. побачив світ під справжнім заголовком й оригінальним текстом [27, с.91].

Пал Ілку підтримував дружні зв'язки з Едгаром Балог, Ласло Шафарі, Деже Дері, Золтаном Фабрі.

Інший місцевий угорський письменник Ласло Беллеї був ідейною опорою Угорської Робітничої Спілки [24, с.92]. Будучи студентом університету, приєднався до руху “серпників”. У чехословацький період у місцевій пресі побачили світ його новели, літературні та критичні статті. П'єси й драми Беллеї ставило угорське театральне товариство Підкарпатської Русі. Беллеї – автор літературного дослідження “Розвиток угорської наукової та художньої літератури в Словенську від 1918 р. до сьогодні” (A magyar tudományos és szépirodalom fejlődése Szlovenszkóban 1918-ól napjainkig). На жаль, йому не вдалося опублікувати дослідження в повному обсязі, та навіть уривки викликали позитивні відгуки в середовищі сучасників [24, с.93].

Окрім вищенаведених здобутків, Беллеї завершив дисертаційне дослідження про Томаса Манна, короткі тези з'явилися в 1932 р. у Пам'ятному збірнику Буйнак [27, с.9].

Серед угорських письменників і поетів чехословацького періоду слід згадати Ференца Демен, Ференца Дердь, Ференца Герпаї, Ласло Шафарі, Пал Раца, Маргариту Прерау, Ольгу Натоліане Яцко, Меньгерта Шімона та ін. Вони репрезентують перший період історії літератури угорської меншини Закарпаття.

Культурне життя підкарпатських угорців не обмежувалося суто літературною діяльністю, у розглядуваний період з'являються угорськомовні наукові дослідження. Через відсутність організацій місцеві фахівці прилучалися до чехословацького літературного та духовного життя. Прикладом цього може бути діяльність Андора Шаша (1887–1962),

особливо його краєзнавчі дослідження. У 1927 р. побачила світ джерелознавча праця під заголовком “Архів привільйованого міста Мукачева за 1376–1850 рр.”, а згодом, точніше 1931 р., “До історії угорського великого помістя”. Доробок А.Шаша опирається на вагомому джерельну базу й донині залишається в ряді ґрунтовних краєзнавчих робіт.

Відомо, що в чехословацький період на території Підкарпаття за підтримки Фонду Масарика проводили соціологічні дослідження, у тому числі такі, що стосувалися угорської національної меншини. Так, 1932 р. Дюла Монус і Фердинанд Серені опублікували соціологічну монографію “Теперішнє та минуле села Бене” [24, с.93].

Доцільно пригадати розвиток угорськомовної преси міжвоєнного періоду. Документи засвідчують, що на початку 30-х рр. ХХ ст. на території Підкарпатської Русі виходило близько 80 найменувань газет і журналів, з них 37 угорською мовою. Ідеологічна та духовна спрямованість їх різноманітна. Так, наприклад, мукачівська газета “Старожил” (*Az őslakó*) була напівфашистською й проповідувала іредентські ідеї, а “Робоча газета” опиралася на комуністичну ідеологію.

Звичайно, у краї продовжували роботу митці угорської та інших національностей, зокрема, Дюла Ійяс (1874–1942), Дюла Віраґ (1880–1949), Бела Ерделі (1891–1955), Йозеф Бокшаї (1891–1975). У середовищі митців постало на порядок денний питання створення спільного об’єднання. Ще в 1917 р. в Мукачевому за ініціативою Дюли Віраґа, Бели Ерделі, Шандора Береґі засновано клуб митців. На жаль, він проіснував недовго. Згодом, у 1923 р., створено інше об’єднання – Клуб художників Русинська, а в 1931 р. – Об’єднання художників [24, с.100]. Однозначно, що серед членів товариства, крім угорців, були й представники інших національностей, тобто це були фахові об’єднання.

Повертаючись до характеристики політичного життя угорської національної меншини, зазначимо, що діяльність угорських партій Підкарпатської Русі в міжвоєнне двадцятиліття дослідники умовно поділяють на три етапи. Перший із них припав на період 1919–1925 рр., коли почала групуватися угорська політична еліта. Ураховуючи нові умови та можливості, пов’язані із цим, угорськомовна інтелігенція об’єднувалася навколо різних політичних партій. На першому етапі угорські партії офіційно виражали лояльність до новоутвореної політичної системи Чехословаччини й намагалися виступати в рамках законодавчих правових норм республіки, але реально цей період був початком античеської та антиукраїнської діяльності угорської іреденти, яка постійно виношувала плани відродження “Великої Угорщини” і поширення антислов’янських ідей у краї. Дотримуватися таких поглядів відкрито в той час не видавалося можливим.

Звичайно, це було занадто ризикованою справою, оскільки в перші роки існування Чехословацької Республіки проходив процес становлення демократичного простору й правові засади держави знаходилися в зародковому стані. Із часом чехословацький уряд іґнорував посилення антидержавної активності угорських партій і в діях останніх відчувалися сміливість і розуміння безкарності. Це є характерним для другого етапу їх діяльності (1926–1935). Отримуючи посильну матеріально-фінансову, ідеологічну, кадрову допомогу з Угорщини, угорські партії краю для досягнення своїх реваншистських цілей використовували всі можливі на той час форми й методи політичної боротьби.

Третій етап діяльності угорських політичних партій припав на період 1936–1938 рр., коли угорські партії краю виступали прямим інструментом агресивної зовнішньої політики Угорщини.

Перші угорські партії в Закарпатті почали виникати ще в 1919 році. Власне, ці партії мали свої материнські політичні організації на території Угорщини й виступали фактично виразниками їх зовнішньополітичних позицій, зокрема, щодо Чехословаччини. Процес їх швидкого зародження був закономірним, оскільки вже з перших днів існування республіки ними проводилася широкомасштабна кампанія угорсько-монархічної агітації, тобто повернення краю в лоно “Святостефанської коронної держави” [3, арк.14].

Однією з найпотужніших угорсько-національних партій у краї була Угорська Християнсько-Соціалістична Партія (УХСП) (виникла в 1905–1907 рр.) [21, с.505]. Після приєднання Закарпаття до Чехословацької Республіки УХСП активізувала свою діяльність і стала інструментом угорських політичних кіл, які використовували її для руйнівної античеської діяльності. Мережа її осередків була розташована в місцях компактного проживання угорців на Ужгородщині, Мукачівщині та Берегівщині.

Друкованим органом УХСП стала газета “Готароші Уйшаг” (“Прикордонна газета”). Партійне керівництво знаходилося в руках таких угорських радикалів, як Іштван Керекеш і католицький священник Балашші [15, с.133]. Участь у діяльності партії радикально налаштованих лідерів визначала її шовіністичну, її антидержавницьку політику УХСП. Немало серед членів УХСП було службовців різних урядових адміністрацій, які

Ферков Оксана. Громадсько-політичне життя угорської національної меншини ...

залишилися на посадах чиновників у часи становлення чехословацької державності. Своєрідним було й те, що більшість із них офіційно відмовилися присягнути новій владі або ж зробили це формально, а насправді залишилися на національно-монархічних позиціях.

Ядром УХСП були угорські заможні землевласники й міщани, державні службовці, колишні офіцери австро-угорської армії. Доброю опорою організації стали студенти [6, арк.36]. Молодь, яка виховувалася й навчалася в угорських вищих навчальних закладах, приїздила в Закарпаття й за допомогою угорськомовної інтелігенції проводила широкомасштабну агітаційну кампанію, розповсюджувала листівки, книжки та ін. На підтримку партії служили й священники [2, арк.127]. До активної пропагандистської роботи залучалися й шкільні інспектори, які, урахувавши свою посаду, могли стати добрими організаторами проугорських акцій у середовищі освітньо-виховних працівників [6, арк.135]. У цілому ж, як і всі угорські партії, УХСП не була масовою.

Таким чином, уже з перших років свого існування УХСП здійснювала іредентську політику й шляхом агітації місцевого угорськомовного населення створювала опозиційне ядро з явно радикальним антидержавним ухилом. Використовувалися для пропаганди й культурно-масові заходи, такі як відзначення угорських національних і релігійних свят, днів святого Стефана, проведення лекційних занять про історію та звичаї угорців тощо [7, арк.8–10].

Однією з впливових серед угорського населення краю була Угорська Партія Права (УПП), яка виникла як одна з перших угорських національних політичних організацій. За своєю ідейною сутністю УПП знаходилася на крайньо-радикальних позиціях, розгортала широку шовіністичну діяльність у тих самих районах, що й УХСП, оскільки користувалася авторитетом серед компактно проживаючого угорського населення. Її ядро складали середнє селянство, інтелігенція та службовці. Лідери УПП були освіченими людьми. Це, насамперед, місцеві адвокати Ендре Корлат, Зомборі Деже та колишній жупан Ужгородської жупи Іштван Синтимрей [4, арк.7]. Усі вони, як і більшість угорської інтелігенції, відмовилися присягнути на вірність Чехословацькій Республіці. Незважаючи на агресивну діяльність, УПП була офіційно зареєстрована, оскільки програмні положення були побудовані на принципах народної демократії. Звичайно, це робилося для отримання правового статусу й не мало нічого спільного з реальною діяльністю політичної організації.

Друкованим органом УПП була газета “Карпаті Модьор Гірлоп” (“Карпатсько-угорська газета”), яка видавалася з 1920 року в Ужгороді [22, с.459]. З 1921 року партійні інтереси почала виражати “Унгварі Кезлень” (“Ужгородський вісник”), але за антидержавну діяльність і підтримку угорської агентури 5 листопада 1921 року випуск газети було заборонено.

У 1923 році зокрема УПП виступила фактичним зв'язковим центром між зовнішньополітичним відомством в Угорщині, угорським посольством у Празі та

місцевими іредентськими організаціями. Лідер УПП Ендре Корлат приїздив до Будапешта на консультативно-координаційні зібрання для отримання інструкцій щодо подальшої діяльності [17, с.250]. А ось Е.Корлат зустрічався і з діячами польських політичних кіл, які також були зацікавлені в послабленні Чехословацької Республіки.

До трійки радикальних угорських партій Підкарпатської Русі входила й Угорська Партія Дрібних Землеробів (УПДЗ), яку очолював багатий землевласник із с. Малі Геївці, що на Ужгородщині, Ференц Еґрі [23, с.576]. (На угорських територіях УПДЗ була створена ще в ХІХ столітті й уважалася сильною опозиційною партією). Ядро УПДЗ складало в основному угорськомовні сільські жителі. Незважаючи на те, що партія за своєю сутністю була селянською, її діяльність більше торкалася політичних сторін суспільного життя. Вимоги впровадження на території краю автономії мали зовсім інший зміст порівняно з розумінням цього питання проукраїнськими й навіть деякими русофільськими партіями. Редактор газети “Берегі Гірлоп” (“Берегівські новини”) і новоявлений член УПДЗ Габор Бако не приховував, що боротьба за автономію Підкарпатської Русі є фактично першим етапом реалізації далекосяжних планів угорського населення й розумів це поняття не як забезпечення самоврядних прав і свобод, а як боротьбу “за визволення краю від чехів” [5, арк.63].

У лютому 1921 року до вищеназаних угорсько-національних політичних партій краю приєдналася Автономна Партія Автохтонів на Підкарпатській Русі (АПАПР) (очолив Акош Аркі). Кадрове ядро членів і прихильників партії складало мешканці угорськомовних сіл (селяни, духовенство, колишні австро-угорські військові), залишалася вона нечисленною. Радикальність АПАПР полягала в застосуванні широкої реваншистської агітації та проведенні антидержавної діяльності. Лідери АПАПР відстоювали ідею автохтонності місцевого угорського населення, що, у свою чергу, повинно було надавати їм необмежені права та свободи в краї.

У листопаді 1920 року для координації роботи угорські організації утворили перший політичний союз. Офіційна мета – захист прав місцевого угорського населення. Звичайно, згодом пролунали ширші політичні вимоги, зокрема, визначення автономного статусу Підкарпатської Русі.

Двадцять другого березня 1922 року угорські партії УХСП, УПП, УПДЗ, АПАПР та їхні представники (І.Керекеш, Е.Корлат, Ф.Еґрі, Г.Бако, А.Аркі) узяли участь у роботі широкопредставницької партійної наради, яку вітчизняні історики назвали “першою і останньою в історії Закарпаття партійною коаліцією”. Угорські партії представляли опозиційні політичні сили [14].

Крім вищеназаних суто національних партій, угорське населення досить прихильно ставилося до діяльності інших політичних утворень, а також перебувало в їх кадровому складі. Це були як русофільські, так і чеські, словацькі, єврейські політичні організації. Найбільше угорців було в загальнодержавних партіях комуністів, соціал-демократів аграрників, торговців і промисловців (ЧПП), а також в автономній ПЗС – АЗС [17, с.252].

Активізація діяльності угорських політичних партій у Підкарпатській Русі була викликана періодом парламентських виборів і постійним тиском Будапешта, який вимагав створити об’єднані іредентистські центри на території краю. Отож місцеві проугорські діячі вирішили зміцнити структурно-організаційну базу угорських партій з єдиним сталим керівництвом. Так, 31 січня 1925 року виконавчий комітет “Союзу опозиційних угорських партій на Підкарпатській Русі” на таємній нараді в м. Берегове обрав лідера УПП Ендре Корлата керівником опозиційних угорських сил. Це зібрання проводилося в приміщенні секретаріату УПДЗ, а його ведучим був лідер АПАПР Акош Аркі [11]. У питанні керівництва угорськими політичними силами краю між політичними лідерами виникли протиріччя, що й показали результати голосувань з невеликою перевагою на користь Ендре Корлата.

У 1926 році угорські партії утворили Угорську Національну Партію (УНП) [23, с.580]. Утім поява на політичній арені краю УНП не означала розпуск або самоліквідацію до цього часу існуючих угорських партій. Усі вони залишилися самостійними структурно-організаційними одиницями й діяли згідно зі своїми програмно-ідейними положеннями. Політична позиція партії, у порівнянні з першим етапом діяльності угорських партій краю, була набагато радикальнішою й орієнтувалася на проведення політики відриву Підкарпаття від Чехословацької Республіки та його приєднання до Угорщини.

У другій половині 20-х років ХХ століття з'явилася нова риса політико-партійного життя угорських партій Підкарпатської Русі – орієнтувалися на співпрацю з деякими русофільськими партіями та їх лідерами. Ця співпраця була покликана підпорядкувати нестійкі русофільські політичні сили ідеї правильного, на їх погляд, шляху – союзу з *Ферков Оксана. Громадсько-політичне життя угорської національної меншини ...*

Угорщиною і за їхньою допомогою вплинути на місцеве “руське” населення, яке б, за розрахунками угорців, повірило в “райське” життя в Угорщині [17, с.255].

За рік до парламентських виборів 1929 року на території краю перебувала таємна угорська делегація, метою якої було ознайомлення з політичною ситуацією та фінансовим становищем місцевих угорських партій. Результати роботи делегації мав оприлюднити Ендре Корлат на конференції угорських партій у Братиславі 2 серпня 1928 року [10, с.83].

Щодо фінансової бази партій, то, згідно з деякими повідомленнями поліцейського комісаріату, вони одержували з Угорщини 150 тисяч чеських крон щомісяця. Фінансувалися також окремі агітатори, які різними шляхами залучали до партійної діяльності місцевих жителів [8, арк.30]. Агітаційні акції мали строгий конспіративний характер, особливо що стосувалося поширення агітаційної літератури. Усі дії чітко відслідковували відповідні підрозділи Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини й представники окружних урядів.

Нова хвиля “пробудження” угорських національних партій Підкарпаття знову припала на період підготовки до парламентських виборів 1929 року. У цей час Чехословацька держава опинилася у вирі економічної кризи, яка згодом паралізувала й інші сфери суспільного життя. Різні політичні сили, у тому числі й угорські, намагалися використати таку ситуацію для проведення античехословацької політики й пропаганди реваншизму.

Результати парламентських виборів 1929 року вказували на стабільність збереження електорату угорських партій – 30 тисяч 495 голосів виборців, що становило 11,4 відсотка від усіх голосуючих. Такі втішні наслідки сприяли подальшій активізації угорських політичних організацій, які всіма силами намагалися зіпсувати враження десятирічного співжиття закарпатців у Чехословацькій Республіці. З початку 30-х років ХХ століття партійні об'єднання угорців стають на шлях войовничої діяльності.

Про зв'язки материнської Угорщини з політичними діячами Підкарпатської Русі свідчить і той факт, що в кінці 1930 року відбулися військово-інформаційні координаційні наради між угорськими офіцерами й секретарями УХСП.

Отже, усі існуючі угорські партії Підкарпатської Русі діяли й надалі. Партійне утворення УНП займалося координаційно-консультаційною роботою й підготовкою до парламентських виборів. У 1935 році УНП отримала 34 тисячі 234 голоси виборців (10,6 відсотка), що говорило про вдало проведену агітаційну кампанію. Збільшення кількості прихильників партії порівняно з парламентськими виборами 1929 року пояснюється тим, що угорським закликам повірила й частина русофільського та єврейського населення. Ідея повернення тогочасних територій Підкарпатської Русі в лоно Угорщини “гріла” думку багатьом діячам краю різних національностей.

Таким чином, другий етап розвитку угорських національних партій Підкарпатської Русі відзначався посиленням антидержавної діяльності згаданих політичних організацій, ще більшою їх взаємодією із зовнішньополітичними колами Угорщини й активізацією пропаганди реваншистських ідей за допомогою місцевих русофілів.

Посилений інтерес до можливостей реваншистського варіанта майбутнього перебігу подій на Підкарпатській Русі набув кульмінаційного характеру в другій половині 30-х років, що вимагало більш щільної інтеграції спільних інтересів [1, арк.102]. У 1936 році, унаслідок чергового злиття угорських партій УНП і УХСП, була створена Об'єднана Угорська Партія (ОУП) [20, 454]. Керівниками стали Е.Корлата, І.Сентівані, К.Кесере, П.Раца [22, с.36]. За свідченням начальника ужгородського поліцейського капітанату, який у листопаді 1938 року звітував міністрові внутрішніх справ Угорщини про політичне становище, ОУП спільно з русофільською АЗС “діяли і проводили опозиційну політику під керівництвом угорського уряду” [22, с.37]. У постійному полі зору владних структур перебували впродовж 1937–1938 років й активісти УНП [17, с.259].

З угорцями співпрацювала русофільська РНАП, лідер якої С.Фенцик опирався спочатку на матеріально-фінансову підтримку Польщі, яка так само, як й Угорщина, була зацікавлена в послабленні Чехословаччини. Проте із часом, використовуючи гасло надання краю автономних прав, РНАП зайняла своє місце в угорському іредентському русі.

Напередодні Віденського арбітражу (2 листопада 1938 року) в Ужгороді була утворена Угорська Національна Рада (УНР), яка за прикладом проукраїнської ПР(У)ЦНР і русофільської ЦНР стала надпартійним органом – представником угорської національної меншини в краї [22, с.455]. Головою УНР обрали Ендре Корлата, а ведучим справи ради – Кароя Кесерю.

Неабияку роль в іредентському русі відіграли й терористичні та провокаційні акції, які проводилися з “благословіння” як Будапешта, так і Варшави в кінці 30-х років [9, с.127]. Двадцять дев'ятого жовтня 1938 року угорські партії були заборонені в результаті виданого декрету про припинення діяльності всіх політичних організацій тогочасного Закарпаття [19, с.93].

Після Віденського арбітражу, що призвів до фактичного розколу території краю, угорські партії та їхні діячі із щирою вдячністю за “визволення” почали служити новій угорській владі.

Отже, громадське та політичне життя угорської національної меншини Підкарпатської Русі у міжвоєнний період було своєрідним і далеко неадекватним.

Факт згуртованості представників угорської нації, єднання й цільової концентрації в найважливіший момент не підлягає сумніву й навіть викликає повагу. Інше питання, що все це робилося за безпосередньою підказкою та дієюю, активною допомогою (матеріальною, кадровою тощо) офіційного Будапешта.

На основі історичних фактів можемо констатувати, що для угорської національної меншини Підкарпатської Русі в 1919–1939 рр. були гарантовані всі права культурного та політичного розвитку. Звичайно, угорці не мали такі самі можливості втілити в життя надані Конституцією Чехословацької Республіки права як, наприклад, словаки, чехи чи українці. Це є цілком зрозумілим, насамперед, через поширення в середовищі угорської інтелігенції іредентських ідей і ревізійністських намагань.

1. Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.), ф. 2, оп. 1. Президія земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, м. Ужгород. 1928–1938 рр., спр. 208, арк. 136. Переписка з поліційними і окружними урядами по питанню діяльності Угорської народної національної партії на Підкарпатській Русі (Інформації про засідання партії). I том (20.02.1935 – 28.05.1935), арк. 102.
2. Держархів Закарпатської обл., ф. 2, оп. 1. Президія земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, м. Ужгород. 1928–1938 рр., спр. 34, арк. 135. Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і жупанськими урядами про діяльність діячів політичних партій на Підкарпатській Русі (19 лютого 1928 – 26 квітня 1928), арк. 127.

3. Держархів Закарпатської обл., ф. 14, оп. 1. Берегівське жупанське управління, м. Берегово Підкарпатської Русі. 1920–1921, спр. 24. Переписка з Цивільною управою Підкарпатської Русі і окружними станціями про слідкування за проведенням зборів і розповсюдженням прокламації угорською землеробською партією (1920), арк. 14.
4. Держархів Закарпатської обл., ф. 29, оп. 1. Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1928, спр. 36. Книга реєстрації входячих документів №№ 63001–66000 (15 вересня – 10 жовтня 1924), арк. 7.
5. Держархів Закарпатської обл., ф. 29, оп. 1. Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1928, спр. 155. Алфавитний указатель имен и учреждений к книге реєстрації входных документов за 1922 год, арк. 63.
6. Держархів Закарпатської обл., ф. 29, оп. 1. Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1928, спр. 183. Алфавитный указатель имен и учреждений к книге реєстрації входных документов по военным вопросам (1922), арк. 36, 135.
7. Держархів Закарпатської обл., ф. 63, оп. 1. Цивільне управління Підкарпатської Русі. 1919–1928, спр. 63, арк. 10. Переписка з жупанським і поліційним урядами в Берегові про діяльність християнсько-соціалістичної партії (25 липня 1921 – 4 серпня 1921), арк. 8–10.
8. Держархів Закарпатської обл., ф. 117, оп. 1. Хустське окружне управління, м. Хуст

Ферков Оксана. Громадсько-політичне життя угорської національної меншини ...

- Підкарпатської Русі. Президіум. 1919–1939, спр. 136, арк. 60. Циркуляр Президії крайового управління про стеження за угорськими іредентистичними організаціями, жандармські донесення (7 листопада 1928 – 14 березня 1930), арк. 30.
9. Вегеш М. Напади угорських і польських терористів на Карпатську Україну в 1938–1939 рр. / М. Веш // *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність : матеріали міжнар. наук. конф. (Ужгород, 1–4 верес. 1993 р.)*. – Ужгород, 1994. – С. 123–128.
 10. Вегеш М. М. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.) / М. М. Вегеш, В. І. Гиря, І. Ф. Король. – Ужгород, 1998. – 130 с.
 11. Великий забавный и господарский календарь на 1936 годь.
 12. Віднянський С. В. Закарпаття у складі Чехословацької республіки: формування державних структур і громадсько-політичне життя в краї у 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. / С. Віднянський // *Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : міжвідомчий зб. наук. праць*. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 297–318.
 13. Гребенюк Н. Національно-культурні взаємовідносини українців Східної Галичини і Закарпаття в міжвоєнний період (1919–1938) / Н. Гребенюк // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Історія”*. – Ужгород : Вісник Карпат, 2004. – Вип. 11. – С. 113–124.
 14. Король І. Паперова автономія / І. Король // *Новини Закарпаття*. – 1991. – 23 липня.
 15. Ліхтей І. М. Виникнення політичних партій. Головні напрями їх діяльності / І. М. Ліхтей // *Нариси історії Закарпаття*. – Ужгород : Закарпаття, 1995. – Т. II : 1918–1945. – С. 127–136.
 16. Магочі П. Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / П. Р. Магочі. – Ужгород, 1994. – 296 с.
 17. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939) / Маріан Токар. – Ужгород, 2006. – 380 с.
 18. Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20–30-ті роки ХХ ст.) / Маріан Токар. – Ужгород, 2002. – 56 с.
 19. Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919–1939 роках / Маріан Токар. – Ужгород : УжНУ, 2001. – 176 с.
 20. Токар М. Руська Національно-Автономна Партія: організація та діяльність / Маріан Токар. – Ужгород : Госпрозрахунковий РВВ ком. інформ., 2000. – 40 с.
 21. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та воз’єднання з Радянською Україною : зб. док. – Т. 1 : 1917–1923. До 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції / [упоряд. Й. Ф. Базюк та ін.]. – Ужгород, 1957. – 556 с.
 22. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за воз’єднання з Радянською Україною : зб. док. – Т. 5 : 1938–1944 / [упоряд. Г. І. Сіяртова]. – Ужгород, 1967. – 520 с.
 23. Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у Чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну. 1921–1938 / [упоряд. В. П. Місюра та ін.]. – Ужгород, 1959. – 620 с.
 24. Benedek A. Tetténérhető történelem. Történeti-kulturtörténeti vázlat Kárpátaljáról / András Benedek. – Budapest ; Ungvar : Intermix, 1993. – 120 old.
 25. Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez / József Botlik. – Budapest : Hatodik sip alapítvány, 2000. – 318

26. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok / Fedinec Csilla. – Somorja – Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. – 663 old.
27. Kisebbségi ének a Beregi rónán. Kárpátaljai írók antológiája (1919-1944) / Összeállította: Várady-Sternberg János, Dupka György. – Ungvár-Budapest Intermix, 1992. – 254 old.
28. Magyarország társadalom története II. 1920–1944. (Szöveggyűjtemény) / Szerk. Gyáni Gábor. – Budapest : Nemzeti tankönyvkiadó, 2000. – 539 old.
29. Romsics I. Magyarország története a XX. században / Ignác Romsics. – Budapest : Osiris Kiadó, 2005. – 668 old.
30. Varga J. Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? Adalékok Magyarország és Duna-medence kortörténetéhez. 1.rész. (1918–1939) / József Varga. – Budapest, 1991. – 242 old.

Согласно решениям Сен-Жерменского договора (19.09.1919) Закарпатье под названием Подкарпатская Русь вошло в состав Чехословацкой Республики. Среди разных национальностей региона именно для венгров новые административно-территориальные и общественно-политические обстоятельства стали наиболее неожиданными и “ужасными”. На протяжении всего междувоенного времени венгры делали некоторые попытки “приспособления” к новым обстоятельствам, но ирредентские и ревизионистские требования звучали постоянно.

Ключевые слова: национальная меньшина, политические партии, организации, ирредента, ревизионизм.

Zakarpattia, called Sub-Carpathian Russ (Pidkarpatska Russ), has joined Czechoslovak Republic according to the Treaty of Saint-Germain (19.09.1919). Amongst the other nationalities of the region, the new administrative, territorial, civic, and political conditions were the most unexpected and harsh for Hungarians. Hungarians kept trying to adapt themselves to the new conditions during the whole period between two world wars. Nevertheless the appeals of irredenta and revisionism have happened regularly.

Key words: national minority, political parties, organizations, irredenta, revisionism.

УДК 94(477):314.743

ББК 63.3(4 Укр)62

Микола Генік

“... NASI WROGOWIE CZY BRACIA?”. ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРИМИРЕННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ БОГДАНА СКАРАДЗІНСЬКОГО / КАЗІМЕЖА ПОДЛЯСЬКОГО

Важливий внесок у досягнення міжнаціонального примирення належить польському політику й публіцисту, авторові книги “Білоруси–Литовці–Українци: наші вороги чи брати?” Богдану Скарадзінському / Казімежу Подляському, який наголошував на ролі польсько-українського примирення для стабільності й безпеки Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: Богдан Скарадзінський, Казімеж Подляський, польсько-українське примирення, Центрально-Східна Європа.

Важливим фактором трансформації міжнародних відносин в Європі та виникнення нових геополітичних реалій стали процеси міжнаціонального примирення. Для регіону Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) найбільше значення мало польсько-українське примирення. Великий внесок у досягнення польсько-українського примирення належить польському політику й публіцисту Богданові Скарадзінському. Політична діяльність Б.Скарадзінського не відображена в спеціальному дослідженні. Метою цієї публікації є показати вклад Б.Скарадзінського в досягнення польсько-українського примирення. Джерельну базу дослідження склали інтерв'ю автора статті з Б.Скарадзінським [3] і матеріали Архіву Інституту національної пам'яті у Варшаві, Архіву осередку Karta у Варшаві, Архіву Літературного інституту в Парижі, Відділу рукописів Національного Закладу ім. Оссолінських у Вроцлаві, Державного архіву в Жешові, архіву монастиря оо. Василіян у Варшаві, приватних архівів В.Мокрого в Кракові й П.Казанецького у Варшаві.

Богдан Скарадзінський – польський публіцист, письменник і суспільний діяч, народився 1931 р. в Осовці на Підляшші, під час навчання в Головній школі планування і статистики у 1952 р. був засуджений на 10 років за обвинуваченням у спробі повалення існуючого ладу. Після звільнення в 1956 р. підготував і захистив докторат з економіки, а в 1965–1967 рр. працював архітектором в Іраку. Пізніше – багатолітній редактор місячника

“Więź”, з 1989 р. редагував “Sprawy Pobratymcze” (додаток до “Tygodnika Białostockiego”). Він є автором багатьох публікацій з міжнародних проблем і польсько-українських відносин: “Korzenie naszego losu” (1985), “Polski rok 1919” (1987), “Dar Polski Białorusinom, Rosjanom i Ukraińcom na Tysiąclecie ich Chrztu Świętego” (1989), “Polskie lata 1919–1920. T. 1, Polski rok 1919” (1993), “Polskie lata 1919–1920. T. 2, Sąd Boży” (1993), “Sąd Boży 1920 roku” (1995), “Uwaga na Wschód” (2007). Б.Скарадзінський використовував псевдоніми Jan Brzoza та Kazimierz Podlaski. За свою публіцистичну діяльність отримав нагороду “Solidarności” у сфері культури (1985) і нагороду ім. Є.Лойка (1989).

Б.Скарадзінський, який сидів у в’язниці 1952–1956 рр. разом із членами ОУН та УПА, звертав увагу на глибоку безодню між польською опозицією й українськими повстанцями. “І навіть в цих умовах примирення не було. До кінця. Ми вважали себе взаємно винуватцями злочину, відповідальними. Не хотіли зі мною українці говорити *pro te vse*, навіть при повній довірі” (усе, що виділено в тексті, належить Б.Скарадзінському. – М.Г.) [15; 28, с.83]. Пізніше Б.Скарадзінський уважно відслідковував кроки польсько-українського примирення в еміграції та високо оцінив ініціативу видання збірника “Poland and Ukraine, Past and Present”. Він помічав тенденцію відсутності висвітлення проблематики найбільш контрверсійних справ: війни за Львів 1918–1919 рр., фіаско київського походу, терору й контртерору міжвоєнного періоду, польської політики УПА та виселення українського населення після війни. “Щоб не роз’ятрювати? Але без *Геник Микола*. “... Nasi wrogowie czy bracia?”. Польсько-українське примирення в політичній думці ...

повідомлення собі взаємно правди – навіть несумісної – про ці події, важко думати про зближення й діалог істориків й архівістам” [15; 28, с.82].

© Геник М., 2012

Скарадзінський брав участь у I з’їзді незалежної профспілки “Solidarność” і був серед тих, хто намагався в документах організації віддзеркалити спільність і взаємопов’язаність визвольної боротьби поляків та інших народів соціалістичного табору, насамперед, безпосередніх східних сусідів. Пізніше він згадував, з якими складнощами проходило формування програми польської опозиції в питанні національних меншин. У комісії щодо підготовки програмних документів розгорілася дискусія в справі декларації стосовно національних меншин. Б.Скарадзінський стверджував, що з’їзд повинен стати на позиції захисту їхніх прав, гідності, культури, традиції й релігії. Навівши статистику української, білоруської та литовської меншин у Польщі, він стверджував, що для польської політики важливі тільки ці три меншини, а не перелік усіх етнічних груп, який пропонувався іншими представниками. Б.Скарадзінський рішуче відкинув намагання асиміляції меншин. “Якщо ми будемо втягувати їх до співпраці, я говорю про співпрацю інтересів, нічого із цього не вийде. Окреме втягування їх в наші ряди при перетворенні їх на поляків зустрінеться з рішучим опором. Методом діяльності повинна бути повага їх, повага як народу, зі всіма наслідками. Й інша справа, ставити на автентичність рухів серед цих меншин (...). Ставити на автентичні течії, тобто не інспіровані з-за жодного кордону чи інституціями, і щоб вони почали бути справжніми”. Б.Скарадзінський вважав, що варто підтримати державницькі прагнення цих народів [11].

Ухвала I з’їзду “Solidarności” у справі національних меншин, прийнята під кінець наради 7 жовтня 1981 р., була просякнута протиріччями. Декларувалося турботу про те, щоб польські громадяни, які належать до інших націй та етнічних груп – білоруси, цигани, греки, литовці, лемки, німці, українці, татари, євреї та інші національності, отримали умови для вільного розвитку своєї культури згідно з традиціями Речіпосполитої багатьох народів. Одночасно заявлялося, що організація протиставляється всяким національним поділам і бореться за гарантування повноти громадянських прав усім полякам незалежно від національної приналежності чи походження [7; 8; 10; 14, с.25; 43, с.142; 44, с.145–146]. Б.Скарадзінський різко розкритикував ухвалений текст звернення. “Поплутано тут з дитячою нестаранністю справи й адресатів. Цигани, греки та євреї зі своїми культурно-

суспільними проблемами зрівняні з білорусами, литовцями й українцями, які становлять для нас, як ми старалися це пояснити, політичну проблему. Тільки ці останні є для нас співгромадянами, а одночасно членами проживаючих компактно сусідніх народів, які колись входили до складу I Речіпосполитої і з якими за II Речіпосполитої ми мали визначені конфлікти (...) Завершує ухвалу *пуста декларація*, навіть без спроби інструменталізації. І без зусилля визначення сучасного стану відносин, нарису подальших кроків для їх покращення, вказівки на те, хто, коли і як має здійснити ці кроки... Услід за цим ухвалюється звичайна дурниця, говорячи про спротив проти всяких національних поділів. Коротко кажучи, одне безвідповідальне белькотіння” [15; 28, с.87–88].

Відсутність чіткої програми східної політики та відносин зі східними сусідами, які не давали основи для координації визвольної боротьби, оцінювалася як одна з причин слабкості “Solidarności”. У період після делегалізації “Solidarności” на сторінках преси “другого обігу” починається активна дискусія стосовно проблеми східних сусідів, кордонів і національних меншин [2]. Необхідність розробки програми політики опозиції в справах східної політики й національних меншин детермінувала написання Б.Скарадзінським книги під первісною назвою “Bracia nasi?: rzecz o Białorusinach, Litwinach i Ukraińcach”. Наступні видання вийшли під дещо зміненою назвою “Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia?”. Певною мірою це був розвиток концепції ULB, запропонованої Ю.Мерошевським і пропагованої паризькою “Kulturą”. Б.Скарадзінський заперечував урядову тезу про відсутність у Польщі проблем співжиття народів. Наводячи приклади присутності меншин у суспільному житті Польщі, він стверджував, що це не привиди минулого, а вершина айсберга. Поляки нічого не знали про своїх східних сусідів: українців, литовців і білорусів. Б.Скарадзінський вірив, що настане час нормального сусідства Польщі з Білорусією, Литвою й Україною. Принципове значення мало, яким буде це сусідство. Важливо, щоб поява незалежних держав не супроводжувалася конфліктом з ними. Він наводив історичні приклади, коли розпад Австро-Угорської й Російської монархій і поява незалежних польської та української держав спричинили міжнаціональний конфлікт. “Коли Польща повернула незалежність 11 листопада 1918 року й між Віслою, Німаном, Дніпром і Дністром появилася поле вільної гри справжніх місцевих сил – запекла польсько-українська боротьба за Львів тривала вже одинадцятий день. Було б прокляттям історії, коли б вона мала механічно повторюватися. І це не є, на жаль, нереальне. Претензії живуть. Конфлікти інтересів існують. Знання про себе взаємно, а особливо бажання зрозуміти іншу сторону – жодні. Антагонізми дримають, але тільки на одне око. Може бути погано, якщо нічого не зробити, з обох боків, щоб зарадити злу” [15; 28, с.6].

Найбільшу загрозу Б.Скарадзінський убачав в існуванні міжнаціональних стереотипів і відсутності розуміння іншої сторони. “Великий є тягар історичних конфліктів і претензій, а нічого – ані нам, ані їм – не вдалося зробити, щоб рови жалів і навіть ненависті трохи бодай присипати. Може тільки минаючий час злагодить гостроту крайнощів” [15; 28, с.5]. Повторювані в школах УРСР твердження про поляків як “іноземних гнобителів”, “загарбників”, “імперіалістичних магнатів” є старанно продуманим кроком з метою утримання старих антагонізмів [15; 28, с.86]. Завданням опозиції Б.Скарадзінський уважав усунення негативних стереотипів і переконання суспільств у необхідності примирення. Він проаналізував появу польсько-українських упереджень і ненависті у ХХ ст. Особливо він критикував принцип колективної відповідальності, застосований польською армією під час пацифікації 1930 р. [15; 28, с.75]. Аналізуючи перебіг Волинської трагедії, Б.Скарадзінський визнавав, що удар УПА по польському населенню “нищив суспільну базу польського опору на тих землях, а де-не-де – і комуністичної партизанки. Удар по ній нищив, урешті, польськість, *деполонізував* спірну територію”. Антипольська акція УПА зміцнила антиукраїнські настрої серед місцевих поляків [15; 28, с.78–79].

Б.Скарадзінський заперечував обвинувачення української сторони в придушенні Варшавського повстання 1944 р. Докладний аналіз розміщення військових частин дозволив йому стверджувати, що “українських формувань не було тоді у Варшаві. Бог уберіг нас та їх перед ще одним пунктом... на і так довгому списку взаємних кривд і злочинів. Не дописуймо цього пункту самі, некритично шануючи міфи” [15; 28, с.80–81]. Антиукраїнські настрої в польському суспільстві були настільки сильні, що “порозуміння польського підпілля з УПА, локальні, постійно повні недовіри й застережень, не були широко відомими, але навіть спільна збройна акція WiN та УПА на Грубешів не була сприйнята польським загалом” [15; 28, с.81–82].

Б.Скарадзінський заперечував твердження про невинуватість польської сторони в проведенні акції “Wisła”, оскільки поляки не були незалежними й виконували розпорядження Москви. “Неправда! Ми відповідальні щонайменше за ненависть, (...) за співучасть у злочині. Ним було зрівняння із землею жител кількох сотень тисяч людей, перетворення в пустелю їх землі, вигнання понад сто тисяч на поневіряння. (...) Ми брали в цьому участь чи спостерігали за цим без якогось опору. Здається, що акція “Wisła” не мала б іншого перебігу навіть тоді, коли б Польща зберегла незалежність (...)” [15; 28, с.82–83].

Для характеристики польсько-українських відносин Б.Скарадзінський використовував теорію “помилкового кола”. Механізм “помилкового кола” діє за принципом “неприянь не має жодної противаги в почутті спільності долі. Навпаки, ця неприязнь пхає

Геник Микола. “... Nasi wrogowie czy bracia?”. Польсько-українське примирення в політичній думці ...

поляків чи українців, залежно від того, хто має тимчасову перевагу, до завдання навмисних кривд, створюючи привід на непереможне бажання віддати, коли тільки появиться можливість, віддати “з надлишком” і за будь-яку ціну”. Кривдою він називав перевищення рівня необхідного національного захисту, удар у політичну суб’єктність протилежної сторони чи в основи її національної культури. “Помилкове коло”, запущене в рух, виконує черговий оберт. Не маємо позитивного досвіду зупинення цього обертання, тільки відомо, що необхідно свідомого найвищого зусилля. Двостороннього. Впертого. Довготермінового. Започаткований у політичних і культуротворчих колах, але сягаючий обов’язково якнайглибше в обидві національні субстанції”. Б.Скарадзінський уважав, що ініціатива міжнаціонального примирення повинна виходити від поляків. “Ініціатива й більші шанси належать стороні, яка знаходиться в даний момент у кращій ситуації; менш ризикує втратою обличчя, міцніша щодо загострення натисків ззовні (інші народи), може легше уступити в чомусь слабшій стороні або щось їй пожертвувати”. Тому на поляків спадає більша відповідальність. А наступний оберт “помилкового кола” повинен залежати від ініціативи українців [15; 28, с.84].

Польський публіцист був переконаний у необхідності міжнаціональної співпраці. “Ми взаємно собі потрібні. Заощадимо разом сили, яких не маємо надміру. Здається можливою самопоміч. Маємо чого взаємно від себе вчитися” [15; 28, с.88]. Передумовою будь-яких змін Б.Скарадзінський уважав ліквідацію негативних стереотипів і взаємозближення. “Принциповою умовою успіху будь-яких наших кроків є усунення навіть тіні підозр, що плануємо в основі помістити їх наново в польський мішок, навіть ягеллонського крою. Не слід тут сподіватися легких і швидких успіхів. Польським козирем є те, що можемо полегшити чи утруднити становище представництва цих трьох народів на нашій землі”. Польсько-українська співпраця створила б величезні перспективи для обох сторін. “Перед цими перспективами бліднуть труднощі й політичний ризик”. Міжнаціональне примирення є справою кожного громадянина. Б.Скарадзінський пропонував програму діяльності для покращення відносин зі східними сусідами для кожного окремого поляка, який “може й повинен (...) виробити аргументований погляд на ставлення до білорусів, литовців та українців. Може й повинен не приховувати цього погляду; якщо має контакт з бодай одним білорусом, литовцем чи українцем – отримує шанс удосконалення освіти,

дієвого діалогу, маніфестації словом і ділом своєї позиції щодо них”. Зближення зі східними сусідами має починатися від найпростіших акцій. “Це не повинен бути ще один маніфест, приречений у цих умовах на пустослів’я. Програма терпеливого переламування бар’єрів польського незнання, байдужості, навіть ненависті до східних братів – здається найкращим початком. (...) Буде він тим більш плідним, чим більше міститиме в собі практичної співпраці від культурних заходів, через допомогу в питаннях пам’яток, релігії, мови, аж до надання доступу до нашої поліграфії”. “На принципові маніфести прийде час. І щоб тоді його не змарнувати, як це, на жаль, сталося в незабутній “Oliwie”. На сьогодні є завданням приготувати для цього маніфесту авторів, слухачів і... виконавців. Може тоді спровокуємо білорусів, литовців й українців, щоб почали зі свого боку також готуватися до нової реальності у відносинах з поляками?” [12; 15; 28, с.88–90]. Загальна програма політики щодо східних сусідів полягала в допомозі в органічній праці білорусам, солідарності з литовцями та застосуванні принципу “пробачаємо і просимо пробачення” у відносинах з українцями [15; 28, с.90].

Величезна ерудиція Б.Скарадзінського в питаннях відносин поляків зі східними сусідами та синтез опублікованих до того часу матеріалів становили цінність згаданого видання. Книга Б.Скарадзінського справила величезний вплив на зміну ставлення польського суспільства до східних проблем, вона витримала 7 перевидань, у т. ч. у перекладі українською мовою та отримала нагороду “Солідарності” [6; 28–33; 38]. В.Штора вважав, що цінність книги К.Подляського в її піонерському характері та зібранні величезної кількості фактів [15; 42, с.15]. Ю.Лободовський охарактеризував працю К.Подляського “найсоліднішою і найчеснішою” серед усіх дотеперішніх. Я.Пеленський назвав книгу “Białorusini–Litwini–Ukraińcy: Nasi wrogowie czy bracia?” найважливішим твором польської опозиційної публіцистики в галузі відносин зі східними сусідами. Видання українського перекладу Я.Пеленський назвав першими кроками української сторони в новому діалозі, метою якого є реалізація концепції польсько-української співпраці [15; 27, с.58, 69–71]. На думку М.Борути, книга Б.Скарадзінського чудово виконала популяризаторське завдання для ознайомлення польського суспільства з проблемами відносин зі східними сусідами [16; 17, с.6]. Пізніше Б.Скарадзінський заявляв, що своєю найбільшою заслугою вважає книгу “Białorusini–Litwini–Ukraińcy” [3; 24, с.24; 25].

Величезну роль у подоланні міжнаціональних стереотипів відіграла конференція “Литовці, білоруси, українці, поляки – передумови примирення”, котра проводилася в Лодзі 23–25 жовтня 1987 р. і на якій Б.Скарадзінський виступав з рефератом про феномен УПА та його аналогії й відмінності з АК [9; 37]. У своєму коментарі до енцикліки Іоанна Павла II “Slavogum Apostoli”, присвяченої 1100-літтю діяльності Кирила й Мефодія, Б.Скарадзінський звертав увагу на необхідність подолання “неприятні й несвідомості” між слов’янськими народами та діяльності на користь примирення [35, с.74, 76, 77].

Після перемоги опозиції в 1989 р. Б.Скарадзінський увійшов до складу Комісії до справ національних меншин Громадянського комітету при керівникові незалежної профспілки “Solidarność” [15; 23]. Згідно з висновками Громадянського комітету, національні меншини повинні отримати право свободи організації, вільного декларування національності, представництва в сеймі й органах самоуправління, двомовність у місцях історичних скупчень, підтримку в організації освіти, видавництва, доступ до архівів [13]. Він брав участь у зустрічі українських і польських парламентарів 4–5 травня 1990 р. в Яблонній під Варшавою. У дискусії зверталася увага на необхідності об’єктивної оцінки спільної історії, подолання негативних стереотипів, перегляду шкільних підручників й усунення всіх перешкод у політичній та економічній сферах, які унеможливають порозуміння між поляками й українцями [4; 22].

Складною проблемою в східній політиці Польщі була підтримка польської меншини в сусідніх країнах. Будучи головою Ради урядової фундації “Pomoc Polakom na Wschodzie”, Б.Скарадзінський із застереженням поставився до проектів подвійного гро-

мадянства. Він уважав, що Польща повинна проводити обережну політику підтримки польської меншини на Сході [24, с.25; 25, с.600].

Коментуючи певне охолодження польсько-українських відносин і відхід Польщі в середині 1990-х рр. від реалізації проектів Міжмор'я чи регіональної економічної й політичної співпраці, Б.Скарадзінський стверджував, що політична катастрофа України означатиме історичну поразку не тільки України, але й Польщі [39; 40]. Проживаючи в Подкові Лесьній під Варшавою, він спільно з парохом Леоном Канторським перетворив її у важливий осередок польсько-українського примирення. Саме в Подкові Лесьній уперше 3 червня 1984 р. було відправлено літургію польсько-українського примирення [5; 20]. Аналогічно, коли було започатковано проект систематичних зустрічей польських й українських істориків щодо узгодження оцінок спільного минулого, перша конференція “Поляки і українці 1918–1948. Важкі питання” відбулася 7–9 червня 1994 р. у Подкові Лесьній [19; 21; 41; 45]. Учасник польсько-українських дискусій Б.Скарадзінський зазначав, що “польсько-українське минуле ХХ ст. – це куля біля ноги в кожному нашому марші у... ХХІ ст. Навіть славне “Прощаємо і просимо пробачення”, щоб тільки щиро сказане, той марш полегшить”. Тому, незважаючи на відсутність реальних результатів, він позитивно оцінював сам факт подібної зустрічі. “Краще навіть посваритися, ніж зацікавитися в претензіях” [34; 45]. Б.Скарадзінський був серед тих, хто підписав відоме звернення чільних польських інтелектуалів стосовно 50-ліття операції “Wisła” [1; 18; 26, с.143, 253]. Одночасно він розкритикував цю акцію як недостатню.

Геник Микола. “... Nasi wrogowie czy bracia?”. Польсько-українське примирення в політичній думці ...

На переконання Б.Скарадзінського, велика частина сигнітаріїв звернення раніше займала важливі пости в урядах і не зробила жодного кроку в напрямку покращення ситуації насильно переселених українців [26, с.211–212; 36, с.193].

Концепція польсько-українського примирення, яку пропагував Б.Скарадзінський, поступово знайшла своїх прихильників у середовищі опозиції та в суспільстві незалежної Польщі. Розроблені й запропоновані ним концепції польсько-української співпраці лягли в основу сучасних доктрин зовнішньої політики Варшави й Києва.

1. Звернення польської інтелігенції в справі операції “Вісла” / *Apel w rocznicę “Operacji Wisła” // Ukrainian Echo / Гомін України (Торонто).* – 21.V.1997. – С. 5.
2. Інтерв'ю з Анджеєм Фрішке, Варшава, 14.08.2006.
3. Інтерв'ю з Богданом Скарадзінським, Подкова Лесьна, 15.08.2006.
4. Інтерв'ю з Богумілою Бердиховською, Варшава, 09.10.2003.
5. Кушка П. ЧСВВ. Помер великий речник українсько-польського примирення / П. Кушка. – http://www.bazylianie.pl/?option=com_content&view=article&id=1018.
6. Подляський К. Білоруси – Литовці – Українці: наші вороги чи брати? / Казімеж Подляський ; [вступ і ред. укр. вид. Ярослав Пеленський ; пер. з пол. Віктор Поліщук]. – Мюнхен : Віднова, 1986. – 157 с.
7. *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN), sygn. IPN BU MSW II 1637, npgn.*
8. *AIPN, sygn. IPN BU MSW II 5065, npgn.*
9. *Archiwum Ojców Bazylianów.– Zespół VIII (Archiwum Ryszarda Torzeckiego), spr. 17, jedn. 4, str. 1. Program Sympozjum “Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania” (Łódź 23–25 października 1987 r.).*
10. *Archiwum Ośrodka Karta (AOK), sygn. A / 7.3.2. – Uchwała w sprawie mniejszości narodowych // I Krajowy Zjazd NSZZ “Solidarność”. Dokumenty Zjazdu. Statut. Uchwała Programowa z Aneksem / Do użytku wewnątrzwiązkowego. – Gdańsk : Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ “Solidarność”, 1981. – 152 s.*
11. *AOK, sygn. A/7.4.2. – Stosunek Związku do organizacji mniejszości narodowych. – S. 1–4.*
12. *AOK, sygn. AO III/12 K. 44. – Skaradziński B. Na drogach ukraińsko-polskich spotkań / Bohdan Skaradziński // Зустрічі. Czasopismo studentów i młodej inteligencji ukraińskiej w Polsce. – Warszawa, 1988. – № 1–6 (7–12). – S. 110–112.*
13. *AOK, sygn. AO IV/225. 2, k. 15. O potrzebach mniejszości narodowych w Polsce (projekt stanowiska Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ “Solidarność” opracowany przez Komisję do spraw Mniejszości Narodowych). 27.I.1989.*

14. Archiwum Państwowe w Rzeszowie. Periodyki, wydawnictwa i druki ulotne opozycji politycznej, 1974–1989, sygn. 36, k. 25. O mniejszościach narodowych.
15. Archiwum prywatne P. Kazaneckiego w Warszawie.
16. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie.
17. Boruta M. Problemy etniczne i polityka. Wybrane zagadnienia w opiniach środowisk niezależnych. Ludzie – Partie – Czasopisma / Mirosław Boruta. – Kraków : Towarzystwo Pomost, 2000. – 19 s.
18. Cześć ofiarom “akcji Wisła” // *Gazeta Wyborcza*. – 1997. – № 62. – 14 III.
19. Dąbkowski H. Polacy i Ukraińcy 1918–1948 / Henryk Dąbkowski // *Słowo. Dziennik Katolicki*. – 1994. – № 129. – 6 VII. – S. 7–8.
20. Dar Polski Białorusinom, Rosjanom i Ukraińcom na Tysiąclecie ich Chrztu Świętego. Praca zbiorowa pod redakcją Kazimierza Podlaskiego we współpracy z Andrzejem Drawiczem i Janem Jarco. – London : Polonia, 1989. – S. 86.
21. Filar W. Spotkanie bardzo potrzebne / Władysław Filar // *Słowo. Dziennik Katolicki*. – 1994. – № 129. – 6.VII. – S. 7–8.
22. Komunikat // *Kultura*. – 1990. – № 6 (513). – S. 40.
23. Komunikat o rozpoczęciu prac Komisji do spraw mniejszości narodowych Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ “Solidarność”.
24. Korci nas, żeby poszukać na Polesiu diamentów – mówi “Spotkaniom” dr Bohdan Skaradziński, przewodniczący Rady rządowej Fundacji “Pomoc Polakom na Wschodzie”. Rozmawiał Marek Sarjusz-Wolski // *Spotkania*. – 1992. – № 41. – 6–14.10. – S. 24.
25. Les Archives de l’Institut Litteraire a Paris (AILP). – Les Coupures de presse (CP). – 1992. – Vol. 4.
26. AILP. – CP. – 1997. – Vol. 1.
27. Pełenśkyj J. Ukraina w polskiej publicystyce opozycyjnej / Jarosław Pełenśkyj // *Kultura Niezależna*. – 1986. – № 26. – XII. – S. 58–71.
28. Podlaski K. Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? / Kazimierz Podlaski. – 2 wyd. popr. i uzupeł. – Warszawa : Przedświt, 1984. – 90 s.
29. Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy / Kazimierz Podlaski. – Białystok : Versus, 1990. – 149 s.
30. Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy / Kazimierz Podlaski. – 3 wyd. – London : Puls Publications, 1985. – 109 s.
31. Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? / Kazimierz Podlaski. – Katowice : Głos Śląsko-Dąbrowski, “Solidarność”, 1986. – 92 s.
32. Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia / Kazimierz Podlaski. – Wrocław : Kret, Ruch Społeczny “Solidarność”, 1987. – 82 s.
33. Podlaski K. Bracia nasi?: rzecz o Białorusinach, Litwinach i Ukraińcach / Kazimierz Podlaski. – Warszawa : Słowo, 1983. – 118 s.
34. Podlaski K. Tryzub w Podkowie / Kazimierz Podlaski // *Express Wieczorny*. – 1994. – № 119.
35. Podlaski K. Slavorum Apostoli po laicku odczytywane / Kazimierz Podlaski // *Kultura Niezależna*. – 1986. – № 26. – XII. – S. 71–77.
36. Skaradziński B. Akcja “Wisła” – w 50 lat później / Bohdan Skaradziński // *Więź*. – 1997. – № 4. – S. 189–193.
37. Skaradziński B. Próba porównania Ukraińskiej Armii Powstańczej z Armią Krajową – analogie i różnice / Bohdan Skaradziński // *Colloquium Narodów : materiały z Sympozjum [“Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania”]*, (Łódź, październik 1987). – Łódź : Nakładem Tomasza Filipczaka, 1987. – S. 107–109.
38. Skaradziński B. (Podlaski K.). Ukraińcom: “Przebaczamy i prosimy o przebaczenie” / Bohdan Skaradziński // *Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów ; [pod red. P. Kowala, J. Ołdakowskiego, M. Zuchniak]*. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej, 2002. – S. 369–422.
39. Skaradziński B. Przegrywamy razem z Ukraińcami, czy każdy sobie? / Bohdan Skaradziński // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – Warszawa, 1994. – № 2. – S. 128–131.
40. Skaradziński B. Przegrywamy razem z Ukraińcami, czy każdy sobie? / Bohdan Skaradziński // *Kultura*. – 1994. – № 7–8. – S. 64–69.
41. Stańczyk T. Trudne pytania / Tomasz Stańczyk // *Rzeczpospolita*. – 1994. – № 140 (3789). – 18–19.VI. – S. 13.
42. Sztora W. Uwagi do książki Kazimierza Podlaskiego “Białorusini–Litwini–Ukraińcy nasi wrogowie czy bracia?” / Waław Sztora // *Baza*. – TKO “S”. Niezależny miesięcznik społeczno-polityczny klubu myśli robotniczej. – 1985. – № 1–2 (19). – I–II. – S. 15–17.
43. Uchwała w sprawie mniejszości narodowych // *Materiały drugiej tury obrad I Krajowego Zjazdu NSZZ “Solidarność”* (Gdańsk, 26.IX–7.X.1981 r.). Fragmenty stenogramu i uchwały. – [B. m.: b. d.]– 156 s.
44. Uchwała w sprawie mniejszości narodowych, № 69/81 // *I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ “Solidarność”. Statut. Uchwała programowa z Aneksem. Dokumenty Zjazdu / Do użytku wewnątrzorganizacyjnego*. – Gdańsk : Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ “Solidarność”, 1981. – 152 s.
45. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Dział rękopisów, akc. 115/06, npgn.

Важный вклад в достижение межнационального примирения принадлежит польскому политику и публицисту, автору книги “Беларусы–Литовцы–Украинцы: наши враги или братья?” Богдану Скарадзинскому / Казимежу Подляскому, который подчеркивал роль польско-украинского примирения для стабильности и безопасности Центрально-Восточной Европы.

Ключевые слова: *Богдан Скарадзинский, Казимеж Подляский, польско-украинское примирение, Центрально-Восточная Европа.*

Bogdan Skaradziński / Kazimierz Podlaski – Polish politician and publicist, author of the book “Byelorussians–Lithuanians–Ukrainians: Our Enemies or Brothers?” – has made a great contribution in the achievement of Polish-Ukrainian reconciliation, emphasizing its importance to stability and security of East Central European countries.

Key words: *Bogdan Skaradziński / Kazimierz Podlaski, Polish-Ukrainian reconciliation, East Central Europe.*

УДК 94 (4) 61945 (п 39)

ББК 63.3 (Укр) 7

Іван Пендзей

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ (1988–1990 рр.)^{*}. ПРОГРАМА СТАБІЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ Й СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті з’ясовано основний зміст програми стабілізації, труднощі в її реалізації, поворот ЦК

Пендзей Іван. Соціально-економічні та політичні перетворення в Угорщині (1988–1990 рр.) ...

УСРП до політичної реформи, перші кадрові зміни в державному керівництві УНР як віддзеркалення політичного курсу партії.

Ключові слова: *економічна реформа, програма стабілізації, політична реформа, К.Грос.*

Необхідність вибратися з “економічної прірви”, у якій опинилась економіка УНР, небезпека чергового соціального вибуху й некерованості суспільно-політичних процесів спонукали УСРП до глибшого теоретичного й ідеологічного осмислення дійсного стану справ у суспільстві з’ясування фундаментальної проблеми співвідносності сучас-

© Пендзей І., 2012
й цінностей соціалізму, щоб, зрештою, дати відповідь на основне питання, що таке “соціалізм”, які нові блага чи небезпеки він може принести країні та її народу, у якому напрямку рухатися – перебудови й удосконалення соціалізму (і якщо так, то якого саме соціалізму) чи, навпаки, будувати капіталізм.

Партійно-політичне керівництво змушене було відійти від шаблонів і стереотипів, що склались упродовж десятиліть, – бачити лише досягнення, та й то часто уявні, і не звертати увагу на те, що дійсність виглядає не так благополучно, як намагалися зобразити. “Хто має намір дивитися вперед, зміцнювати і розвивати соціалістичну систему, зауважив Генеральний консул УНР у Києві д-р Андраш Палді, той повинен правдиво аналізувати і минуле, і допущені помилки, і розкривати обставини, що заважають дальшому розвитку” [14, с.84].

У 1986 р. розпочалося з’ясування причин існуючих проблем в економіці, які вимагали невідкладного вирішення. Вони стали предметом підвищеної уваги компартійного керівництва УНР. Протягом 1986 р. ситуація в народному господарстві двічі обговорювалася на пленумі ЦК УСРП. У рішеннях листопадового (1986) пленуму відмічено, що розвиток угорської економіки в цілому не відповідає наміченим на XIII з’їзді УСРП напрямкам. Економічна збалансованість не покращилась, а, навпаки, погіршилася. Виріс дефіцит бюджету. Країна більше споживає, ніж виробляє. Причини погіршення становища пов’язані з посиленням несприятливих для УНР зовнішніх факторів (зниження

^{*} Продовження. Початок див. у вип. II, IV–V, VI, VII, VIII, IX, X–XI, XII–XIII, XIV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX.

цін на світових ринках, ускладнення умов реалізації угорської продукції), рядом об'єктивних моментів (засуха, погані погодні умови) [12, с.140]. Однак на пленумі ЦК УСРП головна увага була звернута на помилки й недоліки в роботі системи планування та управління, у дії економічного регулювання. Не було забезпечено належне поліпшення внутрішньої збалансованості, не використовувалися резерви оживлення економічної діяльності, джерела підвищення ефективності виробництва, не були в необхідній мірі узгоджені інтереси народного господарства й підприємств. На практиці не здійснювалися вимоги про відповідність доходів і заробітків трудовій віддачі. Органи управління із запізненням реагували на зміни зовнішньоекономічних умов. Удосконалення системи управління економікою втілювалось у життя непослідовно [12, с.149].

Підкресливши, що становище країни стабільне, соціалістичний лад міцний, листопадовий пленум ЦК УСРП підтвердив непорушність курсу партії на інтенсифікацію розвитку економіки, скорочення споживання енергії, сировини й матеріалів, підвищення конкурентоспроможності продукції, удосконалення виробничої структури. У той самий час указано на необхідність покращувати якість праці, зміцнювати організованість і порядок, повніше використовувати внутрішні резерви. УСРП закликає забезпечити перелом у ставленні до праці, рішуче позбуватися помилок, долати песимістичні настрої [12, с.149].

На початку 1987 р. негативні тенденції, які нагромадилися за останні роки в економіці, різко посилились. Я.Кадар констатував, що із середини сімдесятих років в Угорщині в силу різних внутрішніх і зовнішніх причин загострилися економічні проблеми, знизився життєвий рівень населення і, як наслідок цього, погіршилися настрої в суспільстві. Партія, розуміючи небезпеку ситуації, що склалася, зайнялася глибоким аналізом останніх півтора десятиліть [9, с.102].

Вироблення заходів зі стабілізації економіки зайняло головне місце в діяльності УСРП, уряду, громадсько-масових організацій. Компартійні аналітики вважали, що негативні тенденції в економіці були викликані, у першу чергу, запізнілою, непослідовною реакцією господарських органів на зміни у світовій економіці, недостатніми зусиллями щодо переведення народного господарства УНР на інтенсивний шлях розвитку, перебудови структури виробництва й підвищення конкурентоздатності угорських товарів, перевищенням використання національного доходу над його виробництвом і, як підсумок цього, зростанням зовнішнього боргу [8, с.64].

Липневий (1987) пленум ЦК УСРП прийшов до висновку, що “розвиток суттєво відрізняється від курсу, наміченого в рішеннях XIII з'їзду партії, і цілей VII п'ятирічного плану” (1986–1990), поставив завдання “негайно приступити до усунення нагромаджених проблем”, прийняв рішення проводити до кінця п'ятирічки жорсткий курс, спрямований на те, щоб сповільнити, потім зупинити зростання зовнішньої заборгованості й дефіциту державного бюджету, відновити та зміцнити економічну рівновагу й шляхом структурної перебудови створити передумови для більш динамічного розвитку економіки в наступні роки [8, с.64].

Результатом цього аналізу й була програма соціально-економічного розвитку, прийнята ЦК УСРП 2 липня 1987 р. і розроблена на її основі Радою Міністрів УНР спеціальна робоча урядова програма економічної й соціальної стабілізації на період до 1990 р.

У її реалізації розрізнялися два послідовні етапи: 1) період стабілізації економіки, що передбачав уповільнення, а потім і припинення несприятливих процесів у ній, насамперед іноземної заборгованості, і 2) зміцнення сприятливих процесів, прискорення економічного зростання [10, с.82].

Як і постанова липневого 1987 р. пленуму ЦК УСРП програма стабілізації передбачала, що найближчими роками угорське народне господарство мало вирішувати, як основоположне завдання, уповільнення зростання заборгованості в конвертованій валюті, а потім і зупинення його. У дусі реформи господарського управління ставилося

завдання поступово ліквідувати обмеження, що заважали розгортанню ринкової конкуренції, зміцнювати роль монетарних коштів, самостійність господарських організацій, спростити всю правову систему управління, щоб вона в цілому функціонувала на основі довгострокових принципів, які піддаються розрахунку [10, с.83].

Угорські комуністичні реформатори сподівалися, що, реалізуючи програму стабілізації, їм вдасться рішуче поліпшити дієздатність економіки, забезпечити її необхідний докорінний перелом, реорганізувати господарську структуру. “Досвід привів нас до ряду суттєвих висновків, – писав член Політбюро, секретар ЦК УСРП М.Немет. – Серед них найбільш важливим і визначальним з точки зору дальшого прогресу є такий: оживлення в економіці можливе й досягне тільки за умови структурних перетворень. Це підкріплюється й досвідом Радянського Союзу. Усюди пробиває собі дорогу думка, що оживлення в економіці можливе лише на базі підвищення ефективності при збалансованості розвитку через структурні зрушення [13, с.110].

Є й інший важливий урок минулого, підкреслив М.Немет. Оскільки не вдалося добитися необхідної гармонії між виробництвом і споживанням, декілька років як тимчасовий захід буде проводитись обмежувальна економічна політика, однак робити це належить вибірково й диференційовано. Важливо, щоб можливості ефективних підприємств розширювалися, а тих, які не здатні покращити свою роботу, очікувало, як крайній захід, розформування. Тільки таким чином можна підвищити продуктивність нашої економіки. Тому на передній план ми висуваємо перебудову структури виробництва відповідно до вимог технічного прогресу” [13, с.110].

Третім, не менш значним для нас висновком, наголосив партійний діяч, є переконання, що створення сприятливих економічних умов господарювання само по собі ще недостатньо для того, щоб закласти міцну основу прискорення соціально-економічного розвитку. Зміни в економічній сфері повинні бути доповнені вдосконаленням ідеологіч-

Пендзей Іван. Соціально-економічні та політичні перетворення в Угорщині (1988–1990 рр.) ...

них і політичних передумов прискорення. Програма прискорення містить у собі такі соціально-політичні умови, як удосконалення системи політичних інститутів, здійснення партією її керівної ролі, вирішення ідеологічних проблем [13, с.110].

Намічена ЦК УСРП і конкретизована Радою Міністрів УНР загальна модель економічного й соціального розвитку Угорщини на 1987–1990 рр. – розширення демократії в господарській сфері, удосконалення системи управління, ліквідація нерентабельних виробництв, скорочення дотацій, відновлення внутрішньої та зовнішньої збалансованості й т. д. – на відміну від реформи 1968 р. фактично передбачала модернізацію системи управління народним господарством у цілому, а не окремих елементів (ізолювано один від одного), проведення радикальної та всеохоплюючої реформи. У цьому – докорінна відмінність програми стабілізації від реформи управління економіки, започаткованої в 1968 р. Її реалізація передбачала, зокрема, у 1988 р. зміни в діючій системі цін, податків і регулювання доходів. У 1989 р. планувалися реформа системи заробітної плати, запровадження нової системи пенсійного забезпечення, переведення на нову основу житлового будівництва й забезпечення житлом, а також удосконалення закону про об'єднання, створення передумов для більш вільного переміщення грошових та інвестиційних засобів, робочої сили. До 1990 р. намічалось підготувати такі важливі для прискорення економічного розвитку реформи кроки, як удосконалення системи інститутів і засобів соціальної політики, а також діяльність центральних органів управління [13, с.110].

Реалізація цих радикальних, непопулярних, але об'єктивно необхідних для країни реформ неминуче призводила до ряду негативних наслідків. Так, реформа податків і цін, зміна механізму регулювання заробітної плати й пенсійного забезпечення мали позначитися на формуванні реальної заробітної плати, вирішенні житлової проблеми, у соціальній сфері, тобто в кінцевому підсумку, на добробуті трудящих Це, у свою чергу,

вело до посилення існуючої напруженості в суспільстві. Угорське політичне керівництво, виявляючи розуміння перспективи “конфліктів і напружених ситуацій”, висловлювало тверду рішучість пройти нелегкий шлях чергових випробовувань, забезпечити досягнення докорінного перелому. Тільки підвищення рівня господарювання, реалізація закладеного ще в реформі 1968 р. принципу “управління через товарні і фінансові відносини” поряд із збереженням “ієрархії соціалістичних цінностей” – соціальних гарантій, громадської солідарності, прив’язки доходів до трудових затрат, на його думку, у перспективі могло відновити позитивні тенденції господарського зростання, сприяти подоланню наслідків економічної стагнації [2, с.106].

ЦК УСРП, зосередившись на аналізі негативних тенденцій в економіці країни, як і раніше констатував запізнілу, непослідовну реакцію господарських органів на зміни у світовій економіці, недостатність зусиль щодо переведення народного господарства УНР на інтенсивний шлях розвитку й т. д. Характерно, що питання економічного становища, шляхів економічної та соціальної стабілізації розглядались у 1987 р. на ряді пленумів ЦК УСРП (квітень, червень, липень, листопад, грудень) разом з проблемами ідеологічної роботи партії, міжнародного становища.

Виступаючи на грудневому (1987) пленумі ЦК УСРП, секретар ЦК з економічних проблем М.Немет* укотре відстоював необхідність радикальних перемін в економіці, винесення уроків із помилок минулого, наслідків непродуманих рішень. В інтерв’ю журналу “Кепеш 7”, аналізуючи період кінця 70-х – початку 80-х років, він відмітив, що тодішнє угорське керівництво переоцінило можливості економіки країни, не врахувало змін на світовому ринку, їх вплив на Угорщину [11, с.19].

Економічні проблеми ЦК УСРП тепер пов’язував з розвитком соціалістичної демократії, удосконаленням системи політичних інститутів. Листопадовий (1986) пленум ЦК УСРП висунув завдання забезпечення політичних, суспільних, організаційних і кадрових умов, необхідних для покращення роботи [13, с.109].

Першим зрушенням на цьому шляху були кадрові перестановки у вищому сегменті влади УНР, здійснені, правда, за традиційним принципом (у зв’язку з виходом на пенсію або обранням на іншу посаду попередника). У червні 1987 р. Державні збори УНР обрали К.Немета, який у 1974–1985 рр. був секретарем ЦК УСРП, а в 1985–1987 рр. заступником Генерального секретаря УСРП, Головою Президії УНР (замість П.Лошонці, який вийшов на пенсію), а К.Гроса* Головою Ради Міністрів УНР (його попередник Д.Лазар був обраний заступником Генерального секретаря УСРП) [8, с.66].

Партійно-політичне керівництво УНР було впевнене, що цілі, намічені ЦК УСРП і конкретизовані в урядовій програмі економічної й соціальної стабілізації, – досяжні. У заголовок одного з інтерв’ю члена Політбюро ЦК УСРП Голови Ради Міністрів УНР К.Гроса газеті “Правда” (приуроченого до Дня визволення Угорщини – 4 квітня**), були винесені його слова “Цілі – досяжні” [16]. Для цього, на його думку, існували необхідні, перш за все, зовнішньополітичні передумови: розстановка сил у світовій політи-

* Один з найбільш популярних і талановитих угорських політиків і спеціалістів з економіки молодшої генерації того часу, якому вдалося домогтися визнання й зайняти високу партійну посаду в процесі зміни керівників, який в Угорщині, як і в інших соціалістичних країнах, мав надзвичайно повільний характер. Народився в невеликому селі Манок у сім’ї селянина. У 1966 р. вступив у Будапештський економічний університет імені К.Маркса, після закінчення навчання 7 років працював асистентом професора в університеті. Був запрошений у Держплан, переведений на роботу в Центральний партійний апарат. Завідуючий Відділом економічної політики ЦК УСРП. У липні 1987 р. обраний секретарем ЦК з економічних питань, у 1988 р. (у 40 років) став прем’єром УНР (наймолодшим у соціалістичних країнах).

* Народився в 1930 р. У 1948 р. вступив в УСРП. З 1949 р. – на партійній роботі. У 1974–1979 рр. – завідувачий відділом ЦК УСРП. З березня 1985 р. – член Політбюро ЦК УСРП. У 1984–1987 рр. – перший секретар Будапештського міського комітету УСРП. Після травневої 1988 р. конференції УСРП пленумом ЦК обраний Генеральним секретарем партії. Одночасно обіймав пост Голови Ради Міністрів УНР. 23 листопада 1988 р. К.Грос передав пост глави уряду секретареві ЦК УСРП М.Немету.

** Національне свято УНР.

ці, покращення рдянсько-американських відносин, суттєве зниження міжнародної напруженості; перемири, реформи в СРСР та інших соціалістичних країнах [16]. К.Грос запевняв, що угорці гордяться досягнутим за останні десятиліття, готові захищати цінності соціалізму. Але “При цьому трудящі вимагають ясного напрямку й суттєвої участі у виробленні рішень. Вони широко бажають, щоб оновлення охопило всі ланки партійного та господарського керівництва...” [16].

Результати розвитку економіки в 1987 р., реалізації програми стабілізації виявилися загалом неоднозначними. Найбільш важливим позитивним підсумком року було деяке прискорення темпів економічного зростання. Обсяг валового національного продукту збільшився на 3,2%*** (у порівнянні з 0,6% у 1986 р. і 2,1% за планом) і склав у поточних цінах 993,9 млрд форинтів (у 1986 р. – 880 млрд) [5, с.229; 8, с.64]. Кількість зайнятих у соціалістичному секторі народного господарства скоротилася на 36 тис. (0,4%) і становила 4 885 тис. осіб. Реальні доходи на душу населення залишилися на рівні 1986 р. [5, с.229; 8, с.64].

Уперше за багато років промисловість перевиконала план із зростання виробництва – 3,6% (у 1986 р. – 1,8%, план – 2–2,5%). Продуктивність праці на одного зайнятого збільшилася на 6,4%. У кооперативному секторі ці показники були кращі, ніж у державному. Найбільш високими темпами розвивалися хімічна промисловість і виробництво будматеріалів, нижчими за середні – металургійна [8, с.65]. Став до ладу 4-й енергоблок АЕС “Пакш”. За рік побудовано 57,2 тис. квартир [5, с.229] (у 1986 р. – 69,4 тис. квартир) [4, с.220].

Удалося скоротити дефіцит державного бюджету із 40 млрд форинтів до 35 млрд. Однак у цілому використання національного доходу зросло, хоч планувалося його скорочення. Капіталовкладення в громадський сектор перевищили планові передбачення

Пендзей Іван. Соціально-економічні та політичні перетворення в Угорщині (1988–1990 рр.) ...

перш за все за рахунок власних інвестицій підприємств і склали 294 млрд форинтів (у 1986 р. – 258 млрд). Частина капіталу була залучена шляхом створення нових змішаних підприємств за участю партнерів з капіталістичних країн (на кінець року у сфері виробництва діяло 59 малих підприємств) [8, с.65]. Розширились індивідуальна трудова діяльність і мережа дрібних приватних підприємств. Приватний сектор уже протягом ряду років займав дуже важливе місце в торгівлі, у постачанні населення, особливо овочами та фруктами, квітами й т. д., поживалася його діяльність і в інших сферах, насамперед у сфері громадського харчування і торгівлі готовим одягом. Двадцять відсотків роздрібною торгівлі припадало на приватний сектор, а 36% – на кооперативний [3, с.3]. У приватному секторі соціалістичного господарювання було зайнято 4–5% усіх трудящих [16]. Не були виконані планові завдання із збільшення продукції сільського господарства. Обсяг її скоротився в порівнянні з 1986 р. на 1,6%, у тому числі продукції рослинництва – на 4% [5, с.229] або навіть 4,2% [8, с.65]. Виробництво тваринницької продукції зросло в порівнянні з 1986 р. на 1% [8, с.65], м’яса (у живій вазі) вироблено 2,3 млн. т. Зернових зібрано 14,1 млн т* (план 16 млн т) при середній врожайності пшениці 43,7 ц/га, кукурудзи 61,1 ц/га [5, с.229].

Нестабільність міжнародного економічного середовища, його високі стандарти створювали вкрай важкі, несприятливі й навіть непосильні умови для угорських зовнішньоторгових фірм та експортних підприємств – їх товари, звичайно, гіршої, ніж за-

*** У збірнику документів Всеугорської конференції УСРП (20–22 травня 1988 р.) названа інша цифра – 4,9% [17, с.33].

* Характерно, збір зернових в Угорщині в основному падав протягом ряду років. У 1984 р. він склав 15,7 млн т (на 2 млн т більше, ніж у 1983 р.) [1, с.219], у 1985 р. – 14,8 млн т [15, с.224], у 1986 р. – 14,2 млн т [4, с.220], у 1987 р. – 14,1 млн т [5, с.229], у 1988 р. – 14,6 млн т [6, с.238], у 1989 р. – 15 млн т [7, с.232].

хідні, якості не витримували гострої конкурентної боротьби й постійно девальвувалися на мінливих капіталістичних ринках, від чого країна зазнавала значних збитків.

У торгівлі з капіталістичними країнами, частка яких у зовнішньоторговому обороті Угорщини складала 39%, незважаючи на надання додаткових пільг підприємствам, які працювали на експорт, триразову девальвацію форинта щодо валют провідних країн та інші заходи, досягнути планованого рівня збільшення вивозу й скорочення ввозу не вдалося. Вартість експорту в поточних цінах досягла 450 млрд форинтів, вартість імпорту – 463 млрд форинтів. У співвідносних цінах об'єм експорту збільшився на 3,8%, імпорту – на 3,3%. Пасивне сальдо склало (з урахуванням транспортних витрат) 13,5 млрд форинтів [5, с.229]. Дефіцит торгового балансу (беручи до уваги транспортні витрати) у доларовому розрахунку становив 361 млн дол. (у 1986 р. – 401,1 млн дол.) [8, с.65].

Скорочення обсягів сільськогосподарської продукції пояснювали, як правило, більш чи менш несприятливими погодними умовами, хоч основна причина, напевне, була в зменшенні матеріальних затрат. Так, у 1984 р. на 1 га сільськогосподарських угідь було внесено 230 кг (у 1983 р. – 241 кг) мінеральних добрив (у діючій речовині) [1, с.219], 1985 р. – 205 кг [15, с.224], 1986 р. – 205 кг [4, с.220], 1987 р. – 221 кг [5, с.229], 1988 р. – 218 кг [6, с.238], 1989 р. – 201 кг [7, с.232]. Вираженою була й інша тенденція – неухильне зменшення кількості зайнятих у сільськогосподарському виробництві в останні роки: у 1986 р. на 3,6% [4, с.220], 1987 р. – 4,6% [5, с.229], 1988 р. на 30 тис. [6, с.238], 1989 р. на 22,5 тис. [7, с.232].

У торгівлі із соціалістичними країнами, частка яких у товарообороті Угорщини становила 53,5% (у т. ч. частка СРСР – 30,6%), досягнутий актив у розмірі 141 млн рублів [8, с.65]. Чиста зовнішня заборгованість країни в конвертованій валюті збільшилася до 10,9 млрд дол. [8, с.65]. Не вдалось осучаснити експортну структуру, підвищити експорт із 5,5 млрд дол. до 6–7 млрд дол. на рік і тим самим створити необхідні для початку виплати боргів передумови [16].

Як і передбачала програма стабілізації, уряд ужив ряд заходів для стримування зростання особистого споживання й доходів населення: централізовано підвищено ціни на продукти харчування (на м'ясо й м'ясопродукти на 18%, на хліб і мучні вироби – на 19%), ряд інших продуктових і промислових товарів, а також деякі види послуг, у результаті чого індекс роздрібних цін виріс на 8,6% в порівнянні із 7% за планом. Часткова компенсація виплачувалася тільки перестарілим пенсіонерам старшим за 70 років з мінімальними пенсіями й багатодітним сім'ям. Реальна заробітна плата населення скоротилася на 1%, однак споживання збільшилося на 2,5–3% (перш за все за рахунок грошових виплат із суспільних фондів споживання й скорочення вкладів в ощадкаси) [8, с.65].

У грудні 1987 р. з ініціативи К.Гросса реорганізовано й удосконалено структуру уряду: ліквідовано три діючі при Раді Міністрів комісії з економічних питань і створена одна – планово-економічна. Замість міністерств внутрішньої і зовнішньої торгівлі створено єдине Міністерство торгівлі УНР. За рахунок об'єднання різних міністерств і відомств утворені розширені Міністерство захисту навколишнього середовища й водного господарства, Міністерство соціального забезпечення й охорони здоров'я [8, с.65].

Реформою банківської сфери сформована дворівнева банківська система: верхня її ланка – Національний банк, який зберіг за собою емісійні функції, валютно-фінансову монополію держави й загальний контроль за кредитно-фінансовою сферою; нижня – п'ять заново утворених комерційних банків, які будували свою діяльність на принципах госпрозрахунку. Реформою також створено «ЮНІК-банк» (третя в УНР фінансова установа за участю західного капіталу) [8, с.65–66].

Під контролем центральних банків майже у два рази збільшилася сума, на яку підприємства й місцеві ради випустили різного роду облігацій і цінних паперів, що сприяло розширенню каналів переливу засобів у більш прибуткові галузі й додаткової акумуляції збережень населення (на його долю припадав 71% усіх цінних паперів). Запрова-

джені нові види цінних паперів, зокрема, облігації короткотермінової державної позики. Активно велася підготовка реформи податкової системи сфери виробництва та населення. Прийнято урядове рішення про більш послідовне застосування закону про ліквідацію збиткових виробництв [8, с.66].

Досягнуто рекордних доходів від іноземного туризму – в УНР побувало 19 млн іноземних гостей, що на 14% перевищує рівень 1986 р.; сальдо надходить від туризму й витрат на поїздки угорських громадян за кордон склало 370 млн дол. [8, с.65].

Загалом реалізація робочої програми економічної й соціальної стабілізації уряду УНР на період до 1990 р., затвердженої у вересні 1987 р. Державними зборами, як перед тим реформи, започаткованої в 1986 р., не супроводжувалася якісними змінами в угорській економіці. У результаті вжитих заходів до кінця 1987 р. “становище в народному господарстві, підкреслювалося на грудневому (1987) пленумі ЦК УСРП, складалося сприятливіше, ніж у два попередні роки... Однак модернізація структури виробництва, покращення ефективності експортної діяльності відбувалися незадовільно... Результати господарювання загалом відстають від вимог програми стабілізації” [8, с. 64].

(Далі буде)

1. Бодрин В. Венгрия (Венгерская Народная Республика) / В. Бодрин // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1985. – Вып. 29. – С. 218–219.
2. Бенке В. Экономика, политика, мышление / В. Бенке // Коммунист. – 1988. – № 2. – С. 103–114.
3. Внутренний рынок Венгрии // Аргументы и факты. – 1987. – № 11. – С. 3, 8.
4. Дорохин В. Венгрия (Венгерская Народная Республика) / В. Дорохин // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1987. – Вып. 31. – С. 219–220.
5. Дорохин В. Венгрия (Венгерская Народная Республика) / В. Дорохин // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1988. – Вып. 32. – С. 229–230.
6. Дорохин В. Венгрия (Венгерская Народная Республика) / В. Дорохин // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1989. – Вып. 33. – С. 237–239.
7. Дорохин В. Венгрия (Венгерская Народная Республика) / В. Дорохин // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1990. – Вып. 34. – С. 231–233.
8. Дорохин В. Венгерская Народная Республика: программа стабилизации экономики / В. Дорохин //

Пендзей Иван. Соціально-економічні та політичні перетворення в Угорщині (1988–1990 рр.) ...

- Международный ежегодник: политика и экономика. Вып. 1988 г. / АН СССР, Ин-т мировой экон. и междунар. отношений ; гл. ред. О. Н. Быков. – М. : Политиздат, 1988. – С. 64–68.
9. Кадар Я. Партии венгерских коммунистов – 70 лет / Я. Кадар // Коммунист. – 1988. – № 17. – С. 96–104.
 10. Каменіцкі І. Угорщина: кроки оновлення / І. Каменіцкі // Під прапором ленінізму. – 1989. – № 3. – С. 82–84.
 11. Кузьмин А. Политический портрет. Миклош Немет / А. Кузьмин // Эхо планеты. – 1988. – № 39. – С. 18–31.
 12. Мусатов В. Венгрия: новый этап социалистического развития / В. Мусатов // Международная жизнь. – 1987. – № 3. – С. 148–150.
 13. Немет М. Реформа : стабилизация, ускорение / М. Немет // Коммунист. – 1988. – № 9. – С. 107–114.
 14. Палді А. Курс на демократизацію / А. Палді // Під прапором ленінізму. – 1989. – № 5. – С. 84–86.
 15. Савольский И. Венгрия (Венгерская Народная Республика) / И. Савольский // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1986. – Вып. 30. – С. 223–224.
 16. Цели – достижимы. Интервью члена Политбюро ЦК ВСРП, Председателя Совета Министров ВНР Кароя Гросса // Правда. – 1988. – 4 апреля. – С. 6.
 17. Шакина М. Диалог по правилам, или плюрализм по венгерски / М. Шакина // Новое время. – 1989. – 3 6. – С. 32–34.

В статье изложено основное содержание программы стабилизации, трудности в её реализации, поворот ЦК ВСРП к политической реформе, первые кадровые изменения в государственном руководстве ВНР как отражения политического курса партии.

Ключевые слова: *экономическая реформа, программа стабилизации, политическая реформа, К.Грос.*

Basic maintenance of the stabilizing program is found out in the floor, difficulties in its realization, turn of CK USRP to political reform, first skilled changes in state guidance of UNR as a reflection of political course of party.

Key words: *economic reform, stabilizing program, political reform, K.Gros.*

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр)

Петро Костючок

КАРПАТСЬКІ УКРАЇНЦІ В ЕТНОПОЛІТИЦІ ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ПЕРЕПИС 1938 р. У СЛОВАЧЧИНІ

Автором проаналізовано суть і напрями етнополітики Чехословацької Республіки щодо карпатських українців. Показано її вплив на проведення перепису 1938 р. у Словаччині. Досліджено кількісні показники української присутності в Східній Словаччині й осягнення території розселення українців у регіоні.

Ключові слова: українці, статистика, Східна Словаччина, етнополітика, Чехословацька Республіка.

Чехословацька Республіка (далі – ЧСР), що виникла при підтримці Антанти в жовтні 1918 року, об'єднала в межах своїх кордонів територію історичної Чехії, Словаччини, а також землі з українським та угорським населенням – Закарпатську Україну, яка взагалі не була зв'язана з нею ні історичними, ні етнічними узами [2].

Головними в етнополітичній діяльності ЧСР було вирішення словацького, судетського (німецького) і мадярського (угорського) питань. Українське ж питання займало важливе, але не найголовніше місце в діяльності пражських урядів, тому його практичне вирішення відкладалося до кращих часів і було прямо залежним як від зовнішньополітичної ситуації в Центральноєвропейському регіоні, так і внутрішньополітичного становища в Чехословаччині загалом.

Українці в складі ЧСР компактно заселяли територію т. зв. Угорської Русі або Закарпатської України. До цих теренів зараховували, насамперед, Підкарпатську й Пряшівську Русь або комітати Земплин, Спіш, Абауй-Торна, Шариш, Уг, Берег, Угоча, Мармарош.

Пряшівщина включала до свого складу перші чотири комітати. Досліджуваний регіон, як й інші західноукраїнські етнічні терени, у міжвоєнний час являв собою полікультурну територію, на якій у силу різних історичних і соціально-економічних причин компактно проживали українці, угорці, словаки, німці, цигани. Такі особливості тісної етносоціальної взаємодії сприяли переплетенню етнокультурних, лінгвістичних, господарсько-економічних елементів життєдіяльності населення краю.

Проте в публікації ми зосереджуємо увагу на висвітленні впливу етнополітики на статистичні показники наявності українського етнічного елементу в регіоні.

У сучасній літературі питання офіційних статистичних матеріалів і чисельності та розміщення українського населення досліджувалися в основному на регіональному рівні. Окреме місце займають роботи В.Кубійовича, С.Макарчука, В.Сергійчука й авторського колективу монографічного видання “Закарпаття в етнополітичному вимірі” [3; 5; 7; 8]. Останнім часом світ побачили публікації І.Ваната й І.Любчика, у яких була зроблена спроба проаналізувати етнополітичні процеси в Східній Словаччині в 1930-х рр. [1; 6]. У контексті висвітлення вказаної тематики в працях дослідників побіжно йшлося й про перепис 1938 р. як одну з акцій словакізації населення. У розвідці П.Ковалю [16] проаналізовані незбігли етнічного й релігійного маркерів перепису українського/русинського населення в 1938 р. Публікації Я.Ботіка [12], А.Калявського [15] і П.-Р.Магочі [17] присвячені аналізу статистичних даних переписів населення досліджуваного регіону міжвоєнного часу. У праці Л.Деака [13] охарактеризовано суспільний рух русинів/українців щодо переписних кампаній у краї.

Таким чином, піднята проблема частково була предметом окремого наукового дослідження [4]. Проте актуальним залишається питання вивчення етнополітики ЧСР та її практичного впливу щодо зменшення статистичних показників української присутності в Східній Словаччині, опираючись насамперед на матеріали перепису 1938 р.

Українці здавна проживали на території Пряшівщини. Зазначимо, що український етнік завжди мирно співіснував в одному географічному просторовому вимірі зі словаками, німцями, угорцями, євреями. У процесі освоєння українцями зазначених територій як в українців, так і в інших сусідніх етносів відбулися аккультураційні зміни, що привели до часткової трансформації їх первинної етнокультурної моделі. Це особливо стало помітно в часи національного пробудження, національного відродження та політизації згаданих етнічностей у регіоні в XIX – першій третині XX ст.

Однак упродовж зазначеного часу українці в різних інтерпретаціях продовжували зберігати свою етнічну ідентичність – різні, а доволі часто протилежно направлені рівні усвідомлення свого етнічного коріння, а звідси й існування кількох версій спрямованості суспільно-політичного руху та відповідних програм подальшого розвитку етніки, наявність і побутування низки діалектів української мови, своєрідність локальної культури, самобутність місцевих традицій, віри.

До закінчення Першої світової війни указаний терен перебував під владою угорської корони. На ній протягом кінця XIX – початку XX ст. була проведена тотальна мадяризація всіх сфер суспільно-політичного життя. Проте крах Четвертого союзу призвів до значних перетурбацій у Центрально-Східній Європі.

У результаті Версальських домовленостей у серпні 1919 р. територія комітатів Земплін, Спіш, Абауй-Торна й західної частини Унга була окупована чеськими військами. У процесі державного творення Чехословацької Республіки вказані новопридбані території, незважаючи на принцип окреслення національних кордонів та умов Сен-Жерменського договору, були передані під управління словацької влади. Демаркаційною лінією стала р. Уж [3, с.237].

Для внормування питання спірної українсько-словацької межі на початку 1920-х рр. Я.Гусеком навіть було проведене спеціальне дослідження [14], проте й воно не дало остаточної відповіді на питання про етнічне розмежування між словаками й українцями. Таким чином, українське населення було штучно відрізане від свого хоумленду.

Комплексний аналіз архівних матеріалів дає підстави стверджувати, що етнополітика Чехословаччини щодо карпатських українців у міжвоєнний період значно різнилася як за направленням, суттю і змістом проведення, так і територією її реалізації. Якщо в 1920-х рр. чехословацький уряд підтримував українців та їх суспільно-політичні й культурно-освітні домагання, то в 1930-х рр. він пішов у наступ шляхом витворення нової етнічної спільноти – карпаторусинів, яких чехословацькі власті протиставляли їх як автохтонів Закарпатської Русі. Празький уряд у своїй практиці завжди використав тактику взаємопоборювання сторін, які протидіяли одна одній, виступаючи між ними цивілізованим третейським суддею і тим самим переслідуючи свої державні інтереси утримання територій і згаданих етнічностей від політичної сепарації.

Із цього приводу польські дипломати, які працювали в консульській установі в Ужгороді, зазначали, що з 1925 р. чехословацька влада почала втілювати на практиці етнополітичну доктрину карпаторутенізації: існування окремішньої карпаторуської нації й побутування окремої карпаторуської мови в регіоні [9]. У той самий час уряд використовував український “рух для розбиття політичної і національної консолідації карпаторусинів” [9, к.205].

Одночасно в 1930-х рр. на території Підкарпатської Русі посилилася чехізація всіх сфер життя. Так, за словами польського консула М.Халупчинського, “чеське культуртрегерство показало своє властиве обличчя” [11, к.94]. На його думку, Чехословаччина в зазначеному краї реалізувала на практиці свою інкорпораційно-централізаторську систему. Її метою було виключно надання Підкарпатській Русі статусу чеської провінції [11, к.94].

На території Східної Словаччини українське населення, як й угорське, було піддане масштабним асиміляційним заходам з боку владної домінуючої більшості слова-

ків – словакізації. За твердженнями польських дипломатів, “греко-католики на Словаччині підлягають словакізації не тільки в школах, урядах, але й через фальшування переписів населення” [10, к.131].

Польський консул М.Халупчинський у монографії “Русини підкарпатські як етнічна група” охарактеризував процес словакізації русинів як “поступову асиміляцію”. Він указував, що “словацький елемент, який стоїть на вищому щаблі цивілізованого розвитку, поступово тут руський елемент собі підпорядковував, згодом його змістив”. Загалом “процес словакізації русинів в останніх часах, дякуючи чинному зацікавленню ним державною владою, посідає всі напрями поступу” [11, к.88].

Одним напрямів з етнополітики Чехословаччини в 1920–1930-х рр. щодо карпатських українців були асиміляційні заходи, спрямовані на зміну їх етнічної/національної самоідентичності. Для цього використовувався різний інструментарій, одним з яких були переписи населення та фальшування статистичних даних їх етнічної/національної приналежності.

Упродовж 1920–1930 рр. чехословацькою владою було проведено два переписи: 1921 і 1930 рр. За цей час чисельність українців істотно зменшилася й географічно скоротився ареал проживання українського населення в даному регіоні. Зазначені кількісні показники щодо згаданих двох переписів є достатньо проаналізовані в історичній, етнологічній, етносоціологічній науковій літературі.

Тому в розвідці ми оперуватимемо даними маловідомого перепису, який був проведений словацькою владою 31 грудня 1938 р. Матеріали перепису нам вдалося віднайти в Національному архіві Словацької Республіки під назвою “Menšinové okresy a obce dľa sčítania ľudu v roku 1938” [18]. Слід підкреслити, що вказані статистичні дані свого часу не були опубліковані й обнародовані, оскільки вони “не відповідали” духу свого часу та заперечували ідею моноетнічної Словаччини за урядування націоналістичного кабінету міністрів Й.Тісо.

Результат перепису населення на Східній Словаччині показав, що в порівнянні з переписом 1930 р. чисельність русинів у регіоні зменшилася на 12,7%. Це викликало значні незадоволення в русинських партіях щодо заниження даних і необ’єктивного підрахунку чисельних показників присутності українців/русинів у краї. Причиною цього стала значна розбіжність етнічного й релігійного маркерів. Так, згідно із зазначеними статистичними даними, русинів нараховувалося біля 79 590 осіб, а греко-католиків – 216 215 людей і православних – 7 483 [16].

Відповідно до статистичних даних 1938 р., українці на території Східної Словаччини компактно проживали в п’яти судових округах: Стара Любовня (Stará Ľubovňa), Бардеїв (Bardejov), Стропків (Stropkov), Межилабірці (Medzilaborce), Гуменне (Humenné). До складу судових округів Стара Любовня, Бардеїв, Стропків і Межилабірці входили однойменні політичні округи. У той самий час урядуванню судового округу Гуменне підпорядковувалися два політичні округи – Гуменне й Снина (Snina).

Значні українські вкраплення як етнічні анклавні знаходилися в трьох судових округах: Гіральтовце (Giraltovce), Спішська Стара Вєсь (Spišská Stará Ves) і Сабінів (Sabinov). Окремими, здебільшого невеликими за чисельністю й дисперсного типу українські громади розташовувалися ще в дев’яти округах: Пряшів (Prešov), Левоча (Levoča), Кежмарок (Kežmarok), Собранці (Sobrance), Спішська Нова Вєсь (Spišská Nová Ves), Вранів над Топльою (Vranov nad Topľou), Великі Капушани (Veľké Karušany), Кральовський Хльмець (Kráľovský Chlmec) і Михайлівці (Michalovce).

Перепис 1938 р. подає такі кількісні параметри населення регіону [18, с.1–14]:

Округ	Загальна чисельність	Словаки	Українці	Євреї	Інші				
Бардеїв	43 428	29 844	68,72%	10 854	23,5%	1 160	2,67%	1 670	3,85%
Гіральтовце	21 469	17 754	82,69%	2097	8,7%	318	1,48%	1 300	6,06%
Гуменне	25 774	22 942	89,01%	1 014	3,93%	371	1,44%	1 447	5,61%

Продовження табл.

Левоча	27 483	24 092	87,66%	743	2,7%	240	0,87%	2 408	8,76%
Стара Любовня	25 598	12 466	48,69%	8 973	35,05%	532	2,08%	3 627	14,17%
Межилабірці	22 801	5 686	24,94%	16 157	70,86%	393	1,72%	565	2,48%
Михайлівці	60 235	50 333	83,56%	288	0,48%	4 228	7,02%	5 386	8,94%
Пряшів	79 354	69 936	88,13%	839	1,05%	2 724	3,43%	5 855	7,38%
Сабінів	45 789	38 319	83,69%	5 990	13,08%	306	0,67%	1 174	2,56%
Снина	36 474	21 474	58,87%	13 889	38,03%	455	1,25%	656	1,79%
Стропків	34 317	18 306	53,34%	13 881	40,45%	829	2,42%	1 301	3,79%
Спішська Нова Весь	42 277	34 679	82,03%	927	2,19%	166	0,39%	6 505	15,39%
Спішська Стара Весь	10 230	8 017	78,37%	1 586	15,5%	348	3,4%	279	2,73%

Характерною особливістю розміщення українського населення у вказаних округах було те, що населені пункти, у яких вони проживали, умовно можна поділити на три типи. До першого типу слід віднести громади, у яких українці становили абсолютну більшість, тобто понад 50% від кількості населення. Переважно громади першого типу географічно були розташовані в північних округах Східної Словаччини.

До другого типу треба віднести громади, у яких українці становили відносну більшість (до 49% від чисельності всього населення) щодо представників інших етнічних спільнот: словаків, рідше угорців, німців, чехів, поляків, євреїв, циган.

До третього типу слід віднести села, у яких українці становили відносну меншість. У відсотковому плані сюди включаємо громади, чисельність українців в яких коливалася до 50% від усїєї питомої ваги населення. Переважно українці були в кількісній меншості стосовно титульного етносу – словаків. В основному такі громади географічно локалізувалися в південній частині Східної Словаччини.

В окрузі Стара Любовня, згідно з даними перепису населення, мешкало 8 973 українці, або 35,05%. У порівнянні з даними 1930 р. на території округу проживало 6 228 “русинів”, що становили 28% від усього населення [11, с.112].

На території округу Бардеїв, за даними перепису 1930 р., мешкало 13 216 українців, або 35% від усього населення [15, с.112]. У той самий час, аналізуючи дані перепису 1938 р., ми констатуємо чисельне зменшення до 10 854 осіб української народності, або до 23,5%.

В окрузі Стропків (до 1925 р. Вишній Свидник), згідно з матеріалами статистики 1930 р., проживало 15 454 русини, що становили 71% [15, с.113–114]. Проте за даними 1938 р. кількість українців скоротилася до 13 881 осіб, або 40,45% від усього населення.

Відносно більшістю українці були у Вишньому Свиднику. У цьому населеному пункті мешкало 812 осіб, з них: 320 українців, або 39,41% від усього населення, 348 словаків, або 42,86%, 97 євреїв, або 11,95%, 47 осіб інших національностей, або 5,78% [18].

В окрузі Межилабірці, за офіційними даними 1930 р., мешкало 14 844 українці, що чисельно становили 78% від усього населення [15, с.114–115]. Аналіз даних перепису 1938 р. дає можливість констатувати, що чисельність “русинської народності” зростає до 16 157 осіб, проте її питома вага щодо всього населення зменшилася до 70,86%.

У судовому окрузі Гуменне за статистикою 1930 р. проживало 21 069 українців, або 38% від усього населення [15, с.114–115]. Проте, згідно з даними 1938 р., у політичних округах Гуменне й Снина їх чисельність скоротилася до 14 903 осіб (1 014 і 13 889 відповідно), або 23,94%.

У той самий час у політичному окрузі Снина, відповідно даних перепису 1938 р., мешкало 13 889 українців, що становило 38,03% від питомої ваги всього населення [18, с.11].

В окрузі Сабінів українцями були записані 5 990 осіб, що становили 13,08% від загальної кількості населення [18, с.9].

В окрузі Гіральтовце знаходилися 15 громад, у яких українці становили більше 20% від усього населення. Українське населення в чисельних показниках переважало Руський Кручів (проживало 98,1% українців), Вальківці (94,4%), Бенедиктівці (86,9%), Штявнік (81,7%), Вавринець (72,4%), Матяшка (70,7%), Собош (70,18%), Штефунів (55,4%), Кобильниці (52,29%), Руська Воля (51,1%) [18, s.3].

В окрузі Пряшів українці компактно проживали лише у двох населених пунктах: Фулянка й Вишні Мирковці. У вказаних селах вони становили 46,68 і 20,4% відповідно до загальної чисельності населення громад [18, с.9].

У політичному окрузі Спішська Стара Вєсь знаходилися два села з українською більшістю: Фольварк і Великий Липник. У них українці становили 90,4 і 69,7% відповідно до загальної кількості населення громад [18, с.13].

У політичних округах Спішська Нова Вєсь і Кежмарок знаходилося по одному населеному пункту, які були українськими. Так, у громаді Завадка округу Спішська Нова Вєсь мешкало 866 українців, або 78,5% від загальної чисельності населення [18, с.13]. У селі Годермарк округу Кежмарок із 724 жителів 612 осіб, або 84,53%, ідентифікували себе українцями.

Таким чином, карпатські українці в 1930-х рр. були об'єктами етнополітики ЧСР. Асиміляційні фактори з боку владної словацької більшості й зовнішні та внутрішні чинники об'єктивно сприяли зменшенню кількісних показників українства на території Східної Словаччини. Серед них відзначимо політичну установку переписувачів, низький рівень національної самоідентичності місцевого українського населення, посилену словакізацію українських автохтонів, підтримку на урядовому рівні політики карпато-русинства як альтернативи й протидії українській ідеї в краї.

1. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – Кн. 2 (вересень 1938 р. – лютий 1948 р.) / І. Ванат. – Пряшів : Словацьке пед. вид-во в Братиславі, 1985. – 353 с.
2. Віднянський С. Україна та “українське питання” в політиці Чехословаччини / С. Віднянський // Українська Державність у ХХ столітті. (Історико-політологічний аналіз) / О. Дергачов та інші. – К. : Політ. думка, 1996. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrxx/>.
3. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
4. Костючок П. Чисельність та розселення українців у Східній Словаччині у світлі перепису 1938 р. / П. Костючок // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. праць. – Чернівці : Прут, 2010. – Т. 1 (29). – С. 173–181.
5. Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини / В. Кубійович. – Вісбаден, 1983. – 175 с.
6. Любчик І. Етнополітичні процеси на Лемківщині (90-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / І. Любчик. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
7. Макарчук С. Етносоціальне розвиток і національні відносини на західноукраїнських землях в період імперіалізму / С. Макарчук. – Львів : Изд-во “Высшая школа” при Львов. ун-те, 1983. – 255 с.
8. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / В. Сергійчук. – К. : Укр. видавничая спілка, 2000. – 432 с.
9. Archiwum Akt Nowych (далі – ААН), z. 458, sygn. 2. Sytuacja wewnętrzna w Czechosłowacji głównie na Rusi Podkarpatskiej i w Słowacji – stosunki polityczne, społeczne, głównie działalność ugrupowań politycznych, przygotowania i wybory do parlamentu czeskosłowackiego. Raporty Wicekonsulatu.
10. ААН, z. 458, sygn. 4. Sytuacja wewnętrzna w Czechosłowacji głównie na Rusi Podkarpatskiej i w Słowacji – budżet krajowy, tworzenie biskupstw, stan szkolnictwa, próby nawiązania handlowych z Rosją. Raporty Wicekonsulatu.
11. ААН, z. 458, sygn. 24. Stosunki międzywyznaniowe w Czechosłowacji, głównie w Słowacji i na Rusi Podkarpatskiej – położenia kościoła prawosławnego i grecko-katolickiego, ich wzajemne stosunki. Raporty Wicekonsulatu, korespondencja.
12. Botik J. Etnická historia Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov / J. Botik. – Bratislava, 2007. – 229 s.
13. Deák L. Viedenská arbitráž, "Mníchov pre Slovensko" / L. Deák. – Bratislava, 1998. – 72 s.
14. Húsek J. Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy / J. Húsek. – Bratislava, 1925. – 258 s.
15. Kaľavský M. Administratívne rozdelenie Slovenskej krajiny z hľadiska etnického v období Republiky Československej / M. Kaľavský // Národopisné informácie. Študie a materiály. – 1993. – Č. 2. – S. 93–119.

16. Koval' P. Otázka slovensko-rusínskych etnických hraníc v čase formovania slovenskej štátnosti / P. Koval'. – Режим доступу : http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Pekar2/pdf_doc/koval.pdf.
17. Magocsi P. R. Mapovanie národov bez štátu: východní Slovania v Karpatoch / P. R. Magocsi. – Режим доступу : <http://www.saske.sk/cas/2-99/magocas.html>.
18. Národný Archív Slovenskej Republiky, Škatuľa 20. Krajský úrad v Bratislave. Prezídium /1920/ 1928–1938 /1939/, Karton 299. Marcové udalosti v Podkarpátskej Rusi. Národnostná štatistika obcí a okresov z roku 1938. Situačné správy s národnoste zmiešaných krajov.

Автором проанализированы сущность и направления этнополитики Чехословацкой Республики касательно карпатских украинцев. Показано ее влияние на проведение переписи 1938 г. в Словакии. Исследованы количественные показатели украинского присутствия в Восточной Словакии и постижения территории расселения украинцев в регионе.

Ключевые слова: украинцы, статистика, Восточная Словакия, этнополитика, Чехословацкая Республика.

Based on the census materials in 1938 the author investigated the quantitative Ukrainian presence in Eastern Slovakia and the extension of the territory settled by the Ukrainians in the communities, political and judicial districts. In comparison with the statistics in 1930 the number of the Ukrainians and their geographic area of residence in the region substantially reduced.

Key words: the Ukrainian, statistics, Eastern Slovakia, ethnopolitics, Czechoslovak Republic.

УДК 94 (477.83/.86)

ББК 63.3 (4 Укр)

Руслан Делятинський

**ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ: ПЕТИЦІЯ
МИТРОПОЛИТА М.ЛЕВИЦЬКОГО ТА ЄПІСКОПА Г.ЯХИМОВИЧА ДО
ІМПЕРАТОРА ФРАНЦА ЙОСИФА І від 18 березня 1850 р.**

Автор аналізує історичні обставини виникнення, структуру та зміст петиції галицьких ієрархів у справі створення Станиславівської єпархії, порівнює цей документ із меморіалом митрополита А.Ангеловича 1806 р., листом митрополита М.Левицького до Галицького намісництва 1825 р., звітом о. декана М.Малиновського до Риму 1842 р. для виявлення спільних аргументів. Висвітлена практична реалізація положень петиції в процесі канонічного заснування Станиславівської єпархії в 1850–1885 рр.

Ключові слова: Галицька митрополія, єпархія, адміністративно-канонічна територія, деканати, петиція, меморіал, резиденція єпископа.

Дослідження будь-якого історичного процесу чи події здійснюється на підставі виявлених історичних джерел. Останні, як зазначає вітчизняний історик С.Павленко, не тільки “містять історичні факти”, але й самі є “історичними фактами, а їх поява була важливою подією...” [33, с.100–101]. Це твердження стосується також досліджень з історії Української греко-католицької церкви. Звичайно, за останнє десятиліття джерельна база з основних проблем історичного розвитку УГКЦ (від Берестейської унії 1596 р. до “катакомбного періоду” 1946–1989 рр.) значно збагатилася, переважно завдяки науково-дослідній праці Інституту історії церкви при Львівській богословській академії (Українському Католицькому університеті) [17, с.12–13]. Так, серед проектів ПЦ УКУ названо видання документації єпископських канонічних візитацій кожної з восьми єпархій Київської унійної церкви [17, с.13]. Слід зауважити, що історія окремих єпархій як адміністративно-канонічних одиниць греко-католицької, римо-католицької чи православної церков уже стала предметом дослідження не тільки істориків, які пов’язані із церковними структурами, але й “світських” дослідників історії України [15; 18; 19; 21; 22; 28; 29; 35; 36; 37; 38; 39; 40; 43; 47; 48; 50; 51]. Це сприяє введенню в науковий обіг “нових” історичних джерел. Але процес виявлення, систематизації та опублікування історичних джерел тільки-но розпочався й вимагає значної роботи фахівців. Узагалі, перед вітчизняною історичною наукою, на думку І.Скочиліса, “поряд з необхідністю засвоєння модерних методів дослідження, стоїть не менш важливе завдання виходу із джерельної обмеженості гуманітарних студій, зокрема впровадження в науковий обіг величезного корпусу писемних пам’яток церковного походження...” [41]. Отже, виявлення, джерелознавча критика та публікація джерел з історії окремих єпархій дозволять відновити цілісну картину історичного минулого УГКЦ.

Одним із найважливіших джерел, що висвітлюють “передісторію” Станиславівської єпархії, є спільна петиція Галицького митрополита Михайла Левицького та Перемишльського єпископа Григорія Яхимовича від 18 березня 1850 р. [оригінал документа – див: 5, арк.36–37 зв.; 9, арк.7–8; публікація документа – див.: 12, с.765–781; характеристика – див.: 16, т.8, с.230–232]. Цей документ згадують більшість дослідників історії УГКЦ [16, т.8, с.232; 18, с.15–16; 27, с.93; 31, с.18; 36, с.119], однак не цитують його повністю. Особливість цього історичного джерела полягає, на нашу думку, у тому, що петиція містила конкретний, добре аргументований у деталях, проект вирішення питання про заснування Станиславівської єпархії. Його порівняння з іншими подібними документами із цього приводу дозволить установити очевидну схожість окремих положень, а також оригінальні ідеї, висловлені двома ієрархами. Отже, нашим завданням буде спроба короткого джерелознавчого аналізу петиції від 18 березня 1850 р. з метою

виявлення обставин виникнення документа, ствердження авторства й оригінальності положень, практичне їх застосування в процесі канонічного утворення Станиславівської єпархії в 1850–1885 рр.

Насамперед слід підкреслити, що необхідність “помноження ієрархії” і створення додаткових єпархій уніатської (греко-католицької) церкви почали усвідомлювати вже після трьох поділів Польщі, коли одним із проєктів вирішення проблеми адміністрування греко-католицьких єпархій у Галичині визнано відновлення Галицької митрополії 1807 р. [1, арк.51–52; 16, т.7, с.185–190; 42, с.22; 52, с.126–127]. Визначений буллою Папи Пія VII від 24 лютого 1807 р. поділ Галицької митрополії на три єпархії (Львівсько-Галицько-Кам’янецьку, Перемишльсько-Самбірсько-Сяніцьку та Холмсько-Белзьку) [16, т.7, с.191–195; т.8, с.230; 32, с.368–370] був достатнім для проведення провінційного синоду [20, с.285], а тому питання про створення додаткової єпархії після 1807 р. уже не порушувалося. Однак після адміністративно-канонічного відокремлення Апостольською Столицею Холмської єпархії зі складу Галицької митрополії й утворення Холмської Апостольської адміністрації 1830 р. [1, арк.53–55 зв.; 16, с.212–216] це питання знову актуалізується. Сприятливі умови для його вирішення виникли під час “весни народів” 1848 р., коли воно переходить у площину боротьби за реальне забезпечення конституційного права на свободу та рівність віросповідань в Австрійській імперії [44, с.75; 46, с.116; 30, с.47]. Активна участь ієрархії та духовенства ГКЦ у діяльності мережі Головної та “малих” руських рад [10; 49, с.76–77, 88–89; 25, с.31; 32, с.405; 45, с.299–300], що викликала звинувачення в спробі встановлення теократії [32, с.405; 49, с.89], а також обрання 1848 р. до імперського парламенту [46, с.118, 131–133; 45, с.304] дозволили знову порушити проблему створення додаткової греко-католицької єпархії.

Так, 14 вересня 1849 р. Головна Руська Рада прийняла постанову про створення в Станиславові третьої єпархії, а невдовзі направила до Відня делегацію, яка, однак, не досягнула успіху [10, с.133; 11, с.123; 31, с.13]. Тоді ж члени ГРР звернулися до Галицького митрополита Михайла Левицького з проханням підтримати ідею заснування третьої єпархії з деканатів у межах округів Коломия, Станиславів і Чортків та коронного краю Буковина, що викликало в нього природну цікавість [4, арк.4; 5, арк.28]. Уже в листопаді 1849 р. Галицький митрополит М.Левицький написав листа до Перемишльського єпископа Григорія Яхимовича, у якому роз’яснив актуальність справи [5, арк.31–32]. Це, на нашу думку, допомогло скоординувати дії ієрархів, які в лютому 1850 р. надіслали до Міністерства внутрішніх справ і галицького намісника Агенора Голуховського відповідні спільні листи [4, арк.5–5 зв., 7–8], що знову виявилися безуспішними. Урешті 18 березня 1850 р. Галицький митрополит М.Левицький і Перемишльський єпископ Г.Яхимович надіслали петицію до імператора. Отже, досліджуваний нами документ з’явився за доволі складних обставин: спроби членів ГРР і греко-католицьких ієрархів ініціювати канонічний процес утворення Станиславівської єпархії через Галицьке намісництво і імперський уряд виявилися безуспішними, що, очевидно, переконало їх у необхідності звернутися безпосередньо до імператора. Така апеляція до монарха ґрунтувалася не тільки (і не стільки) на австрофільських настроях, але й на прагматичних розрахунках: звернення до імператора, як правило, гарантувало позитивне вирішення справи.

Петиція ієрархів Галицької митрополії до імператора від 18 березня 1850 р. за своєю структурою відповідала основним вимогам щодо таких документів. Умовно в ній можна виділити чотири проблеми: по-перше, порівняння адміністративно-канонічної структури римо-католицької, православної та греко-католицької церков у межах Австрійської імперії, акцент на “розлогості” Львівської греко-католицької архієпархії; по-друге, розгляд формування Релігійного фонду, з якого здійснювалося фінансування церковних структур, для обґрунтування рівних прав ГКЦ на фінансування створення

нової єпархії; по-третє, вказівка на труднощі в церковному адмініструванні (проведенні канонічних візитацій, розгляді дисциплінарних справ на священників у консисторії тощо) і необхідності проведення провінційного синоду Галицької митрополії; по-четверте, практичні пропозиції стосовно канонічного заснування Станиславівської єпархії.

Розглянемо детальніше зміст петиції. Порушуючи питання “про нездійснений поділ Львівської греко-католицької дієцезії і утворення третього руського єпископства у Галичині”, ієрархи спершу звертали увагу Франца Йосифа I на те, що митрополіча архієпархія “налічує 1 167 церков з числом вірних 1.341.810 душ і охоплює 9 округів у Галичині” загальною площею 851 кв. миль, тобто “простягається по більшій частині Галичини, площа якої становить 1.595 кв. миль і за винятком Угорщини, Семигороддя і Богемії, є більшою, ніж інші окремо взяті коронні краї, багато з яких мають більше ніж одну дієцезію” [12, с.765–767]. Указуючи також, що тільки Львівська римо-католицька дієцезія простягається на дещо більшу площу (946 кв. миль), автори петиції доводили, що її поділ є зайвим, оскільки канонічну візитацію “латинський єпископ може швидше і легше зробити, ніж руський, тому що перший має тільки 221 парохію, а другий 1 167, і тому, що більшість латинських парохій знаходяться в низині і є легко досяжні, тоді як до багатьох руських парохій є тільки погані польові дороги, а до багатьох сіл, що знаходяться в Карпатах, можна добратися на конях або пішки”, тому, отже, поділ Львівської греко-католицької єпархії є вкрай необхідним [12, с.768]. Далі вони підкреслювали, що свого часу для забезпечення належних дотацій було об’єднано колись самостійні єпархії Львівську, Галицьку й Кам’янецьку – у Львівську, а Перемишльську, Самбірську й Сяніцьку – у Перемишльську, однак тепер, коли “при надмірній протяжності Львівської греко-католицької єпархії навіть найспритніший архієпископ не зможе виконати своїх обов’язків”, єдиним виходом може бути “поділ цієї єпархії як терміново необхідний” [12, с.773–774]. Додатковими аргументами на користь створення третьої єпархії були описані труднощі в здійсненні духовенством, наприклад, з округу Буковина чи Чортків, поїздок для вирішення церковно-адміністративних питань до Львова, розміщеного майже на “кордоні” з Перемишльською єпархією; накопичення різних справ, переважно дисциплінарного характеру, у Львівській Консисторії; неможливість скликання провінційного синоду Галицької митрополії як при наявності лише двох греко-католицьких єпископів, так і проведення спільного синоду з римо-католицьким єпископатом через значні відмінності обрядів і диспропорцію їх представників при голосуванні [12, с.774–779].

Окреслені обставини, на думку авторів петиції, негативно позначалися на стані й розвитку греко-католицької церкви, уникнути чого можна було лише шляхом поділу Львівської греко-католицької єпархії та створення нової єпархії, яка повинна була охоплювати 4 найбільш віддалені від Львова округи – Станиславівський, Коломийський, Чортківський і Чернівецький – загальною площею 440 кв. миль із чисельністю 594 981 вірних у 425 парохіях. Але навіть у такому разі площа Львівської єпархії становила б 411 кв. миль, чисельність вірних 746 832 особи та 742 парохії [12, с.779–780]. На думку митрополита М.Левицького, “для резиденції нової єпархії жодне місто не підходить так, як Станиславів, де знаходяться вищі органи влади, чиновницький персонал, школи, значне число населення... У місті є велика церква, яка може стати катедральним собором. З боку є будівля колишнього єзуїтського колегіуму, яка має приміщення для розміщення єпископа, консисторії, канцелярії, архіву і капітули. Зараз тут розміщені гімназія і окружне управління, для яких треба знайти інший притулок...” [12, с.780].

Ураховуючи, що “найбільшою трудностю, яка стоїть на шляху створення третього руського єпископства, є втрата фонду, з якого призначалася б дотація для єпископа, капітули, консисторії і духовенства”, митрополит указував на приклад недавно заснованої Тарнівської римо-католицької єпархії, на яку виділив кошти сам цісар, висловлюючи сподівання, що “такого самого удостоїться й Руська Церква з великим хісном для вірних Церкви й держави” [16, с.232]. Митрополит особливо підкреслював, що в такий

спосіб “проявлене для русинів добродійство справить свій вплив не тільки на населення Львівської греко-католицької архидієцезії, чисельність якого перевищує мільйон, але й зобов’яже всю руську націю до вдячності і тим самим спонукає сильно виявляти свою відданість і прихильність тронові й урядові Вашої Величності” [12, с.781]. Отже, порушена 1850 р. Галицьким митрополитом проблема заснування Станиславівської єпархії, урешті, отримала перспективу позитивного розв’язання завдяки тому, що, по-перше, ієрарх звернувся до імператора, а по-друге, було чітко окреслено можливий спосіб вирішення справи.

Порівняльний аналіз петиції від 18 березня 1850 р. з іншими подібними документами дозволить підтвердити чи спростувати ці висновки. Одним із перших документів у справі заснування додаткової греко-католицької єпархії в Галичині був меморіал Перемишльського єпископа Антона Ангеловича 1806 р. [2, арк.1–24; 11, с.122; 16, т.7, с.198; 31, с.13; 36, с.117], у якому пропонувалося визначити межі єпархії в околицях Буковини із центром у Снятині або Городенці, а до завершення канонічного процесу покласти на А.Ангеловича функції митрополичого вікарія [16, т.7, с.198]. Головними аргументами на користь її створення названо величезну канонічну територію Львівської єпархії й можливість місіонерської діяльності на Буковині, де серед православної “більшості” поступово зростала частка греко-католиків [3, арк.1; 38, с.136–138, 141]. Отже, у меморіалі 1806 р. не було чіткого обґрунтування шляхів вирішення проблеми, а покликання на можливість місіонерської праці греко-католицького духовенства, очевидно, могла викликати опір православної ієрархії на Буковині. Митрополит М.Левицький у листі на адресу Галицького намісництва 1825 р., хоча й не порушував спеціально цієї проблеми, усе ж своїми доказами щодо значної частки греко-католицької церкви у створенні Релігійного фонду [8, арк.1–26; 16, т.7, с.225] засвідчив можливість аргументування матеріального забезпечення додаткової греко-католицької єпархії. Урешті, звіт о. Михайла Малиновського на адресу префекта Ватиканської бібліотеки Августина Тайнера 1842 р. містив конкретну пропозицію: “Належить збільшити число єпархій у королівстві Галичина на два єпископства, а саме в Тернополі і Станіславові, бо єпархії Львівська і Перемишльська розтягуються на таку територію і стільки населення обіймають, що ледве чи де в цілому християнському світі знайдеш їм подібне” [11, с.122; 13, с.21–26]. Справді, по-перше, у 1845 р. Галицька митрополія налічувала 2 млн 157 тис. вірних, у т. ч. 1 млн 302 тис. вірних у Львівській архієпархії, яка охоплювала більшу частину Галичини й Буковину [13, с.26; 32, с.406]; по-друге, частка греко-католицького населення, порівняно з іншими віросповіданнями, була переважаючою (у 1840 р. у Станиславівському окрузі проживало 246 048 осіб, з них 78,5% були греко-католиками, 11,5% – римо-католиками, 9,2% – іудеями, 1% складала інші віросповідання; у Коломиїському окрузі на 218 220 осіб населення греко-католиками були 84,2%, римо-католиками – 7,2%, іудеями – 7,8%, інших віросповідань – тільки 1,4% [23, с.18]). Однак і в цьому документі не було запропоновано конкретних практичних способів вирішення проблеми.

Петиція 18 березня 1850 р., яка враховувала аргументи попередніх документів щодо мотивів заснування додаткової греко-католицької єпархії, указувала, на відміну від них, також механізм вирішення проблеми. Так, наприклад, вибір Станиславова на резиденцію нової єпархії був достатньо обґрунтованим “політичним статусом” міста: з 1850 р. Станиславів стає “столицею” окремої округи [34, с.147], що сприяло зростанню чисельності його населення (у 1843 р. – 11 676 осіб, 1851 р. – 10 864, 1857 р. – 13 047 [24, с.79]). Зрештою, станом на 1850 р. жодне інше місто в Східній Галичині, за винятком хіба що Коломиї (“столиця” однойменного округу з кількістю населення в 1843 р. – 10 535 осіб, 1851 р. – 12 935, 1857 р. – 14 839 [24, с.79]), не могло претендувати на резиденцію нової єпархії, адже не тільки політико-адміністративний статус запропонованих митрополитом А.Ангеловичем на резиденцію єпархії міст – Городенки та Снятина, але й навіть чисельність їх населення серйозно поступалися Станиславову (динаміка кіль-

кості населення: Городенки 1843 р. – 6 352 особи, 1851 р. – 6 712, 1857 р. – 8 451; Снятина 1843 р. – 8 901 особа, 1851 р. – 9 920, 1857 р. – 10 663 [24, с.79]). Отже, справді, митрополит М.Левицький не помилявся, стверджуючи в петиції, що “для резиденції нової єпархії жодне місто не підходить так, як Станиславів”.

Водночас аналіз ступеня оригінальності основних положень петиції від 18 березня 1850 р. дозволяє ствердити, що мотивація причин заснування додаткової єпархії, порівняно з іншими попередніми документами, зберігається в частині наголошування на великих розмірах адміністративно-канонічної території Львівської архієпархії, що ускладнюють виконання пастирських та адміністративних функцій митрополита; тим часом мотивація А.Ангеловича щодо допустимості місіонерської діяльності на Буковині була втрачена, імовірно, через урахування можливої реакції православних ієрархів. Стосовно визначення міста для резиденції нової єпархії, то практично всі три документи (1806, 1842 та 1850 рр.) подають різні версії, зокрема, Снятин, Городенку, Тернопіль і Станиславів. Уважаємо, що це є наслідком відмінного бачення авторами названих документів сукупності необхідних ознак – від соціально-політичного статусу та чисельності населення міста до особливостей національно-релігійного складу населення міста й повіту та географічного розташування резиденції відносно більшості парафій. Звичайно, динаміка розвитку кожного з названих міст суттєво вплинула на остаточне визначення резиденції нової єпархії. Так, характерно, що у звіті о. М.Малиновського 1842 р. і петиції ієрархів 1850 р. названо Станиславів. Укінці слід зауважити, що одними з ініціаторів створення Станиславівської єпархії були члени ГРР, які значною мірою подіяли на зміст проекту поділу Львівської єпархії шляхом виділення деканатів у межах округів Станиславів, Чортків, Коломия й коронного краю Буковина. Звідси випливає, що митрополит М.Левицький та єпископ Г.Яхимович не висловлювали оригінальної ідеї поділу, а лише обґрунтували запропонований проект додатковими аргументами.

Звичайно, безперечною заслугою ієрархів була їхня наполеглива ініціативність у спрямуванні петиції не тільки до Галицького намісництва, але безпосередньо до імператора Франца Йосифа I, що гарантувало успіх справи. Дійсно, 28 травня 1850 р. імператор окремим декретом розпорядився заснувати Станиславівську єпархію з відповідним дотаційним фондом [5, арк.34–34 зв.; 6, арк.1–6; 11, с.126; 26, с.507], а 22 вересня 1850 р. Апостольська Столиця повідомила свою згоду на започаткування канонічного процесу [5, арк.35; 11, с.126]. Однак цей процес з певних об’єктивних і суб’єктивних причин, що вже були предметом окремих досліджень [19, с.148–155], затягнувся аж до 1885 р. Не вдаючись до детального аналізу розвитку канонічного процесу в 1850–1885 рр., зазначимо, що більшість положень петиції 1850 р. була врахована, зокрема, в інтерпеляції 24 послів Галицького сейму на адресу Міністерства віросповідань і освіти 15 листопада 1872 р. [7, арк.114–117], виступах послів до австрійського парламенту Юзичинського на засіданні бюджетної комісії 20 березня 1879 р. [11, с.128] та о. Олексія Заклинського на сесії парламенту 5 травня 1879 р. [11, с.131–138; 14, с.1–7]. Урешті, булла Папи Лева XIII від 26 березня 1885 р. “В цілому Господньому стаді” (“De universo dominico grege”) цілком урахувала первісний проект утворення Станиславівської єпархії [16, т.7, с.233].

Перспективним у джерелознавчому дослідженні петиції греко-католицьких ієрархів від 18 березня 1850 р., на нашу думку, є додатковий аналіз протоколів засідань Головної Руської Ради, що дозволить ствердити або спростувати достовірність факту її рішення від 14 вересня 1849 р. про заснування Станиславівської єпархії.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 129 Львівський Ставропігійський інститут, м. Львів, оп. 2, спр. 1362. Прохання до цісаря в справі кандидатур на Перемишльського і Львівського єпископів та Львівського митрополита і архієпископа, 1794–1815 рр., 57 арк.
2. Там само, ф.146 Галицьке Намісництво, м. Львів, оп. 4, спр. 2122. Листування з Надвірною канцелярією про меморіал Перемишльського єпископа Антіна Ангеловича в зв’язку з пригнобленням польською шляхтою уніатської церкви, 1804–1806 рр., 24 арк.

3. Там само, спр. 2189. Статистичні відомості про кількість духовенства на території Галичини і Буковини, 1814 р., 51 арк.
4. Там само, спр. 2334. Справа про організацію Станіславівського греко-католицького єпископства, 1850 р., м. Станіславів, 64 арк.
5. Там само, спр. 2335. Справа про діяльність Станіславівського греко-католицького єпископства, 1850–1851 рр., м. Станіславів, 92 арк.
6. Там само, оп. 7, спр. 3015. Листування з Міністерством віросповідань та освіти про встановлення територіальних одиниць церковного управління, 1850 р., 6 арк.
7. Там само, спр. 3983. Про вимогу розподілу Львівського єпископства на Львівську і Станіславівську єпархії. З інтерпеляції депутатів Крайового Сейму, 1872 р., 140 арк.
8. Там само, ф. 684 Протоігуменат монастирів ордену св. Василя Великого області Спасителя, м. Львів, 1883–1944 рр., оп. 1, спр. 3175. Послання митрополита греко-католицької церкви Михайла Левицького Галицькому губернаторству в справі Релігійного Фонду з викладом історії церкви на Україні, 1825 р., 26 арк.
9. Там само, ф. 765 Петрушевич Антоній – історик, філолог, етнограф, 1821–1913 рр., оп. 1, спр. 14. Нотатки А. Петрушевича про становище української православної церкви в XVII ст., унію української і білоруської церков з Римом в 1596 р., утворення Станіславівської єпархії, переміщення греко-католицьких священників. Рукопис, 1880-ті рр., 12 арк.
10. Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / за ред. О. Турія, упоряд. У. Кришталович, І. Сварник. – Львів : Ін-т історії церкви Укр. Католического університету, 2002. – XXXIV+270 с.
11. Записки Алексія Заклинського, приходника Старихъ Богородчанъ: Изданіе редакціи “Черв. Руси” / о. Алексей Заклинский. – Львовъ : Изъ типографіи Ставропигійского ин-та, 1890. – 144 с.
12. Malinowski M. von. Die Kirchen- und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien. Dargestellt vom... / M. Malinowski. – Lemberg : Druck d. Stauropig. In-ts, 1861. – 890 s.
13. Malinowski M. Umriss zu einer Geschichte des religiösen und hierarchischen Zustandes der Ruthener / M. Malinowski. – Wien, [б. р.]. – 26 s.
14. Rede des Abgeordneten Zaklinski gehalten in der Budgetdebatte des österreichischen Abgeordnetenhauses am 5. Mai 1879, bezüglich der Errichtung des griechisch-katholischen Bisthums in Stanislawow. – б. м., б. в., б. р. – 7 s.
15. Андрухів І. О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів. – Івано-Франківськ : Обл. друк., 2004. – 344 с.
16. Великий А. Г. З літопису християнської України: церковно-історичні радіолекції з Ватикану / А. Г. Великий. – Рим : Вид-во оо. Василян, 1975. – Т. VII : XVIII–XIX ст. – 279 с.; Т. VIII : XIX ст. – 1976. – 275 с.
17. Гудзяк Б. Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії / о. Б. Гудзяк // Ковчег. – 2000. – Ч. 2. – С. 1–20.
18. Делятинський Р. Історія Станіславівської єпархії (1885–1900) / Р. Делятинський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 96 с.
19. Делятинський Р. І. До питання про передумови та процес канонічного заснування Станіславівської єпархії (1772–1885 рр.) / Р. Делятинський // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу : матеріали ювіл. наук. конф. – Івано-Франківськ ; Галич, 2006. – С. 148–155.
20. Джероза Л. Церковне право / Ліберо Джероза ; пер. з нім. Н. Щиглевської. – Львів : Свічадо, 2001. – 336 с.
21. Дністрянський М. Адміністративно-територіальна організація греко-католицької церкви: історична ретроспектива і сучасні проблеми / М. Дністрянський, А. Ковальчук // Історія релігій в Україні : тези повідомлень VI міжнар. круглого столу, (Львів, 3–8 трав. 1995 р.). – Львів, 1996. – С. 82–83.
22. Кметь В. Ф. Львівська єпархія у XVI – на початку XVII століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / В. Ф. Кметь. – Львів, 2001. – 21 с.
23. Копчак С. І. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження) / С. І. Копчак, В. І. Мойсеєнко, М. Д. Романюк. – Львів : Світ, 1996. – 285 с.
24. Копчак С. І. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період / С. І. Копчак. – Львів : Вища школа, 1974. – 187 с.
25. Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії: нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
26. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви / Г. Лужницький. – Філадельфія, 1954. – 600 с.
27. Луцький І. М. Створення Станіславівської (Івано-Франківської) єпархії Української Греко-Католицької Церкви / І. Луцький. – 2-ге вид. – Івано-Франківськ : Івано-Франків. ін-т права, екон. та буд-ва, 2004. – 280 с.
28. Магочій П. Р. Пристосування без асиміляції: геніальність Мукачівської греко-католицької єпархії / П. Р. Магочій // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 162–169.

29. Магочій П. Р. Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька Церква? / П. Р. Магочій // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 170–173.
30. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 164 с.
31. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин / П. Мельничук. – Львів : Місіонар, 1997. – 416 с.
32. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / С. Мудрий. – Івано-Франківськ : вид-во ІФТКДІ, 1999. – 528 с.
33. Павленко С. Джерела історичні / С. Павленко // Історична наука : термінологічний і понятійний довідник. – К., 2002. – С. 100–101.
34. Петрів Р. Правове становище Східної Галичини у складі Австрійської імперії (70-ті рр. XVIII – 70-ті рр. XIX ст.) / Р. Петрів // Бойківщина : наук. зб. – Дрогобич, 2002. – Т. 1. – С. 128–152.
35. Перерва В. С. Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії кінця XVIII–XIX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / В. С. Перерва ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 17 с.
36. Полек В. Нарис історії Івано-Франківської єпархії / В. Полек // Шематизм Івано-Франківської єпархії УГКЦ. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 99–156.
37. Рамач Я. Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевицької єпархії / Я. Рамач // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 187–198.
38. Скорейко Г. Греко-католицька Церква й поліконфесійність Буковини у кінці XVIII – на початку ХХ століть / Скорейко Г., Осачук С. // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 136–145.
39. Скочиляс І. Б. Парафіяльна сфрагістика Перемиської єпархії кінця XVIII – початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Скочиляс Ірина Богданівна ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2004. – 16 с.
40. Скочиляс І. Я. Протоколи генеральної візитації Львівської єпархії 1730–1733 рр. як історичне джерело : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Скочиляс Ігор Ярославович ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1999. – 20 с.
41. Скочиляс І. Масові джерела з історії Унійної Церкви XVII–XVIII століть та перспективи студіювання киевохристиянської традиції в Україні / Скочиляс І. // Скочиляс Ігор. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька. – Львів : Вид-во УКУ, 2004. – Т. 2 : Протоколи генеральних візитацій. – С. XV–XXX.
42. Стоколос Н. Трансформація греко-католицизму в Австро-Угорській імперії / Н. Стоколос // Людина і світ. – 2002. – № 4. – С. 22.
43. Тригуб О. П. Історія Херсонської єпархії (1775–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Тригуб Олександр Петрович ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 16 с.
44. Турій О. Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в середині XIX ст. / О. Турій // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1997. – Т. ССXXXIII. – С. 75.
45. Турій О. “Попи і хлопці”: соціальна “доктрина” греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині XIX століття / О. Турій // Ковчег. – 2001. – Ч. 3. – С. 296–320.
46. Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX століття / О. Турій // Ковчег. – 2000. – Ч. 2. – С. 115–148.
47. Фенич В. І. Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Фенич Володимир Іванович ; Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1997. – 25 с.
48. Фенич В. Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр. / В. Фенич // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 146–161.
49. Химка І. П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині (1772–1918) / І. П. Химка // Ковчег. – 1993. – Ч. 1. – С. 73–107.
50. Шостак І. В. Луцько-Житомирська римо-католицька дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. / І. В. Шостак. – Львів, 2004. – 20 с.
51. Шпаненбергер Н. Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині / Н. Шпаненбергер // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 199–211.
52. Madey J. Kirche zwischen Ost und West: Beitrage zur Geschichte der Ukrainischen und Weissruthenischen Kirche / Johann Madey. – München : Logos, 1969. – S. 126–127.

Автор аналізує історичні обставини виникнення, структуру і зміст петицій галицьких ієрархів по питанню утворення Станіславської єпархії, порівнює цей документ з меморіалом митрополита А. Ангеловича 1806 г., письмом митрополита М. Левицького к Галицькому наместничеству 1825 г., отчетом о. декана М. Малиновського в Рим 1842 г. для виявлення спільних аргументів. Показана практична реалізація положень петиції в процесі канонічного утворення Станіславської єпархії у 1850–1885 гг.

Ключевые слова: Галицкая митрополия, епархия, административно-каноническая территория, деканаты, петиция, мемориал, резиденция епископа.

The author analyses the historic background of the content of the petition of the Western hierarchs as to the foundation of the Stanislaviv eparchy, he compares the document with the memorial of the mythropolite A. Antonovych of 1806, the Halych governor in 1825, the report of the decan M/ Malynovs'ky to Rome sn 1842 as to detecting common arguments. At the end, the autor covers the practical implementation of the petition's items in the process of the canonical foundation of the Stanislaviv eparchy in 1850–1885.

Key words: Halytskaya Metropolitan, Diocese, administrative and Canonical Territory, dekanaty, petytsyya, Memorial, the residence of Bishop.

УДК 94 (477) 092

ББК 63.3 (4 Укр)

Лілія Бурачок

МЕМУАРНА СПАДЩИНА ОСИПА НАЗРУКА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

У статті аналізуються мемуарна спадщина Осипа Назарука, його щоденні записи, військові й політичні спогади, подорожні твори як джерела до історії державотворчих процесів у Західній Україні.

Ключові слова: мемуарна спадщина, Осип Назарук, державотворення, джерела.

Розбудова української демократичної держави кін. ХХ – поч. ХХІ ст. відкрила можливість для об'єктивного дослідження історичного минулого українського народу, всестороннього осмислення його духовних чинників. Дедалі більшу зацікавленість у наукових колах і серед широкої громадськості викликає творча спадщина діячів, які брали активну участь у процесах українського національного відродження, своєю діяльністю сприяли поширенню ідеї національної свідомості серед українства. Життєвий шлях О.Назарука складався так, що йому часто доводилося бути безапеляційним, іноді каючись в помилках, однак, незважаючи на всі перипетії долі, він залишався видатною постаттю в Галичині першої половини ХХ століття.

Варто зауважити, що в роботах таких дослідників, як І.Кедрин [2], М.Федунь [5], Є.Маланюк [10] та інших висвітлюються громадсько-політична діяльність і мемуарна спадщина О.Назарука.

Метою статті є спроба проаналізувати мемуари О.Назарука як джерела з історії державотворчих процесів у Західній Україні в першій половині ХХ ст.

Осип Назарук у 1920–1921 роках був членом радикальної партії, у 1915–1918 роках – членом легіону Українських січових стрільців і керував Пресовою Квартирою. Від радикальної партії був членом Української Національної Ради в Станіславові (нині – Івано-Франківськ), за її дорученням їздив до гетьмана П.Скоропадського просити допомоги УГА у війні проти поляків. Однак у Білій Церкві “дав себе переконати, що Січові Стрільці, які тоді вже підготовлялися до повстання проти Гетьманату, більше потрібні на Наддніпрянській Україні і сам написав повстанський маніфест Директорії та став міністром преси і пропаганди у першому її уряді” [2, с.75–76]. Коли УГА перейшла в 1919 р. за Збруч і між урядами Західної Облaсті УНР та УНР виникли суперечки, Осип Назарук перебрався до Кам'янка-Подільського, де редагував “Стрільця”, у якому, зрештою, критикував і Директорію. Коли Євген Петрушевич переїхав до Відня й заснував там закордонний центр (до речі, саме тоді Є.Петрушевич скасував слово “область” у назві Західно-Української Республіки, вернувшись до назви із часу проголошення ЗУНР у листопаді 1918 р.), доктор Осип Назарук став у тому закордонному уряді міністром преси й пропаганди. У 1922 році Є.Петрушевич вислав Осипа Назарука до Кана-

ди з метою організації позики для національної оборони. “У тій подорожі Назарук перейшов нову еволюцію: відрікся свого радикалізму та став консервативним гетьманцем” [2, с.76]. У 1926 році Осип Назарук повернувся до Галичини, у своїх працях виступав з позицій глибоко віруючого. А в 1939 році, з початком Другої світової війни, опинився втікачем у м. Краків.

Золотий вересень 1939 року змусив О.Назарука покинути рідну Галичину. Свою втечу він описав у мемуарах, які теж мають подорожній характер, “Зі Львова до Варшави. Втеча перед совітами в пам’ятних днях 2 – 13 жовтня 1939 року”.

О.Назарук уважав своїм обов’язком залишити потомкам “спомин одного народу, що мав у великій війні свій хрест і своє розп’яття, спомин мрії про свободу і незалежність” [3, с.42]. Саме той спомин вималював нам картину Січового стрілецтва, дав змогу зрозуміти його значення в долі нації, глибоко усвідомити і його трагедію.

У творі “Над Стрипою. Спомини” автор відкриває перед нами обличчя справжнього патріота, сина своєї землі: “Тут і тільки тут я радо положив би життя в обороні свого кусника землі” [3, с.43]. Він зупинявся й на питаннях військового плану, зокрема, “наслідках воєнної психози, одної з найстрашніших умових недуг, які знає людство” [3, с.73].

У статті “У столиці жовтого диявола” Осип Назарук, пишучи про силу американської нації, зазначав, що американське плем’я дуже шанує релігію, а разом з тим і жінку. Як просто і чітко звучали слова: “...жінка це серце і нутро кожної нації, кожної держави” [4, с.5]. Автор давав філософські узагальнення: “Більшість племен знищила не зброя ворога-чужинця, тільки тяжка доля жінки. А ще могутніші племена може знищити – занадто легка доля жінки...” [4, с.5]. Через те йому так і хотілося крикнути з Бродвею, щоб почули в рідному краї: “Чи дали ви що в своїм життю на виховання нашого жіноцтва!” [4, с.2].

О.Назаруку належить чимала кількість мемуарних праць політичного (“Рік на Великій Україні”), військового (із часів побуту Січового стрілецтва), подорожнього та іншого характеру.

О.Назарук тільки в період до 1929 р. написав “Листи зі Скандинавії” (друкувались у львівському “Ділі”), “Калейдоскоп з України” (в “Українському Слові”), “По наших Карпатах” (у “Ділі”), “До Бакоти. Подорож до українських Помпеїв” (у “Стрільці”), “З Угорщини” (в “Ілюстрованій Україні”), “З Данії” (у віденській “Волі”), “Листи з дороги” (у “Віснику Союзу визволення України”), “З подорожи до Канади” (у львівській “Свободі”), “Образки з Канади” (в американській “Свободі”), “Святиня мормонів” (у “Літературно-науковому віснику” й окремо), “Водоспад Ніагари” (там само), “Київ” (в американських “Січових вістях”), “В лісах Алберти і Скалистих горах” (в американських “Січових вістях” й окремо), “В найбільшій парку скалистих гір” (в американських “Січових вістях”), “В улюбленій столиці Карла Великого” (у львівському “Поступі”), “Як виглядає Канада і ми в ній” (у віденському “Українському прапорі”). Життя, яке кидало О.Назарука тут і там, спонукало його, непоганого мандрівника, до оригінальних обсервацій та узагальнень [5, с.9].

Мемуарний доробок О.Назарука загалом, як ми зауважили, надзвичайно багатий: тут зустрічаються військові й політичні спогади, записки втікача, щоденникові записи, подорожні твори.

Свої мемуари “Рік на Великій Україні” автор закінчив такими словами: “Розкрити різні невідрадні справи рішився я тому, що чужинці й так добре проінформовані про все, а таємницею були ці справи тільки – для української суспільності” [6, с.336]. Він описує період з 5 листопада 1918 року до 16 листопада 1919 року як період хаосу: “Хаос панував великий” [6, с.65]. Подає свої київські враження: “І ще одно з київських вражень мушу згадати, бо й воно дуже характеристичне. Як відомо, всякі українські часописі й видавництва мають найдивніші назви, які з українством як таким нічого не мають спільного. А нація, яка відроджується, а може щойно твориться, повинна при кож-

ній нагоді акцентувати те, що її відрізняє від сусідів, а в першій мірі своє національне ім'я – тим більше, що його вороги нарочно викорінюють” [6, с.114].

Писав О.Назарук і про культуру інтелігента, яка, як відомо, є підвалиною будь-якої держави. Він наводить слова одного із знайомих: “Висоту культури інтелігенції кожного народу пізнається не по добрих віршах, бо дуже гарні пісні мають також дикі племена. Висоту культури пізнати по практичних доцільних урядженнях, а головню по точности людей, які ні собі, ні другим не марнують часу” [6, с.137].

У мемуарах “Рік на Великий Україні” автор, підсумовуючи, виділяв хиби інтелігенції, наголошував на уроках для майбутнього. Зокрема, він зазначав, що влада має бути в одних руках, військові не повинні допускатися до політиканства (однак зауважимо, що він не заперечував обов’язкової освіти війська, про що вів мову у своєму творі “Над Стрипою. Спомини”), у політиці мають бути освічені люди, із “чужими наїзниками” на своїй землі треба бути безпощадними.

Сам мемуарист прекрасно розумів значення творів спогадового пласта в житті нації, він зазначав: “Спосіб думання цілої суспільности в напрямі здоровім, розумнім, позитивнім був би напевно змінений, якби старі досвідчені люди оставляли по собі списаний досвід свого власного життя, те, що вони найлучше знають і пам’ятають. Або бодай якби оставляли по собі старанно зібрану переписку хоч з деякими поясненнями і характеристиками осіб, з котрими листувалися” [7, с.4].

Узагалі Осип Назарук наголошував, що минувшина не повинна залишатися мовчазною для молоді, з національної точки зору “навіть тінь величі нашої бувальщини була би для молоді нашого народу тим, що ранній дощик для цвітів в посуху” [8, с.4].

Оглядаючи святині у Венеції, він відзначав: “Політичні представники Венеції довго виконували добре свою працю. І тоді власне вони будували такі святині, як отся. І з тим всім злучена в нашім нутрі пошана для них, пошана для їх морального здоровля, котрого овочем була їх здібність будування. І коли з сеї точки погляду кинути оком на історію України, то побачимо, що наша внутрішня щира пошана йде всліди тільки за тими її діячами, котрі будували: тому княжу добу цінімо висше й дивимося на неї з більшим пієтизмом, ніж на добу козацьку, а з козацької доби маємо дійсну пошану тільки для тих діячів, котрі щось збудували” [9, с.4].

Розмірковуючи про долю України, автор зазначав, що “...племена та народи мають свій хлоп’ячий, молодечий, мужський і старечий вік” [8, с.4]. А маючи свої піднесення й упадки, вони також мають “свою вину і свою кару, своє життя і свою смерть” [8, с.4]. І, будучи свідком того, що відбувалося в той час з українцями, він давав йому визначення кари. Адже коли навіть найменші народності Європи, як, зокрема, латиші й естонці, “руками і ногами боронили своєї території перед московськими большевиками” [8, с.4], у нас “наші ситі, добре викормлені й озброєні люди купами переходили до московських окупантів свого Рідного Краю, а нашим раненим жовнірам, що боронили Україну перед московським наїздом, вони відмовляли на пекучі рани їх...” [8, с.4]. Автор констатував факт: “Так пішла українська маса на зустріч “прекрасній ідеї Карла Маркса” в московськім виданні” [8, с.4]. Він бачив, що кара наспіла: “Так бити, як наших тепер б’ють – мабуть не бив ще ніхто ніколи і нікого. Та се биття, очевидно, справедливе, мов на аптечній вазі виміряне. І як сим биттям не виб’ють з нас порядний нарід, то вже ледви чи хто з нас виб’є” [8, с.4].

Завдяки унікальним комунікативним можливостям спогадового жанру, О.Назарук, безперечно, не лише в минулому вів розмову із сучасниками, але й нині, через століття, веде діалог із нами, своїми земляками. Більше того, його думки, уроки, винесені з минулого, уважаємо, будуть турбувати ще не одне покоління українців (автор спогадів був свідомий цього надзавдання, про що свідчать його роздуми в спомині “На спокійнім Океані”). Можна з упевненістю сказати, що письменник-мемуарист низкою своїх монологів, риторичних запитань тощо, уміщених на сторінках спогадів, учить і наказує,

закликає до розважливості, спонукає до дії. Його твори мають організуючий характер – спрямовані в майбутнє й звернені до людини думуючої [5, с.12].

Мемуаристика О.Назарука засвідчила, що, крім 1917 р., не міг не детонувати в “окраденій і приспаній” українській душі” (Є.Маланюк), яка, пробуджена (зокрема, в особі нашого мемуариста), вдавалася до діалогу не лише із земляками, але й національним пророком – Т.Шевченком (спогади “У столиці жовтого диявола”). Спомини О.Назарука – логічне явище в житті народу, коли “на зміну перечуленому традиційному мінору або безпідставному ура-мажору урядового бездоганного “благоденствія” приходять нещадно-відважне випікання історичних язв, вогненні неошевченківські єреміяди і справжній мажор закованої, але внутрішньо вільної, психологічно здорової української особистості” [10, с.627].

Як бачимо, Осип Назарук був активним учасником процесу державотворення, бачив усі його прорахунки, тому вважав за потрібне залишити свої мемуари для потомків. У питаннях держави й влади він давав надзвичайно лаконічні оцінки, точні узагальнення. Адвокат за фахом, письменник за покликанням Осип Назарук уболівав за долю України, її майбутнє. Його мемуарна спадщина, яка сьогодні ще не вивчена, може й повинна стати об’єктом студій, допомогти уникнути в майбутньому помилок у питаннях будівництва держави.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 359, оп. 1, спр. 9.
2. Кедрин І. Життя. Події. Люди. Спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк : Червона калина, 1976. – 724 с.
3. Назарук О. Над Стрипою. Спомини / О. Назарук // Вісник Союзу визволення України. – 1917. – № 133.
4. Назарук О. В столиці жовтого диявола / О. Назарук // Нова зоря. – 1932. – № 32.
5. Назарук О. Мемуари [Текст] / О. Назарук ; [упоряд., автор передм. і післясл. М. Федунь]. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаніка, 2010. – 168 с.
6. Назарук О. Вік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції / О. Назарук. – Нью-Йорк : Говерля, 1978. – 343 с.
7. Назарук О. Венеція. Найбільша саля в палаті дожив / О. Назарук // Нова зоря. – 1934. – № 65.
8. Назарук О. Палата дожив. Вражіння і думки з дороги / О. Назарук // Нова зоря. – 1933. – № 64.
9. Назарук О. Венеція. Вражіння і думки про дороги / О. Назарук // Нова зоря. – 1933. – № 55–63.
10. Маланюк Є. Українська література в світлі сучасності / Є. Маланюк // Літературно-науковий вісник. – 1932. – Т. СІХ. – Кн. VII. – С. 626–633.

В статтє анализується мемуарное наследие Осипа Назарука, его ежедневные записи, военные и политические воспоминания, путевые произведения как источники к истории государственных процессов в Западной Украине.

Ключевые слова: мемуарное наследие, Осип Назарук, государства, источники.

The article analyzes the memoir heritage Osip Nazaruk his daily records, military and political memoirs, travel pieces as sources for the history of states in Western Ukraine.

Key words: memoir heritage, Osip Nazaruk, state, sources.

УДК 930.1: 908 (477.83/.86)

ББК 63.1 (4 Укр)

Олена Дутчак

МУЗЕЙНИЦТВО ЯК СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.: ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті виокремлено та проаналізовано низку історіографічних проблем музейництва Галичини 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. Зроблено висновок про необхідність підготовки фаховими істориками комплексних досліджень проблеми.

Ключові слова: туристично-краєзнавчий рух, Галичина, музеї, історіографія.

Невід’ємними складниками туристично-краєзнавчого руху в Галичині 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. виступали музейні установи, які в досліджуваній період не тіль-

ки зберігали та репрезентували емпіричний матеріал для пізнання краю, а й виконували певні політичні функції. Особливості й деякі труднощі вивчення літератури із цієї проблематики зумовлені тим, що вона вивчається на перетині різних наукових дисциплін і субдисциплін – історії, історичного краєзнавства, спеціальних історичних дисциплін, музеє- і пам'яткознавства, мистецтвознавства, археології, педагогіки й історії педагогіки та ін.

Архітектоніка історіографії музейництва в Галичині за досліджуваного періоду складна й багатоаспектна, що зумовлюється “універсалізмом” цієї сфери, яка охоплює різні ділянки суспільного й наукового життя. Таким чином, вона представлена в різно-типних, різножанрових, різнофахових працях. Поряд зі спеціальними, переважно статейними, публікаціями важливе інформативне навантаження несуть численні путівники й інші довідникові видання. Разом з тим спостерігається практично повна відсутність історіографічних досліджень, присвячених аналізу окреслених публікацій. У цьому й полягає актуальність дослідження.

Активізації студій у цьому напрямі мали б сприяти профільні органи музейних установ: Національний музей у Львові видає свій “Літопис”; Львівський історичний музей та Івано-Франківський і Тернопільський обласні краєзнавчі музеї випускають “Наукові записки”; Музей Івана Франка у Львові – “Науковий вісник”, Музей історії релігії – часопис “Музей”, Музей народознавства НАН України – “Народознавчі зошити” тощо. Власні видання мають і районні музейні установи, з-поміж яких високим науковим рівнем відзначається “Краєзнавчий вісник” Стрийського краєзнавчого музею “Верховина” та ін. Утім такі часописи приділяють мало уваги історії власних та інших музейних установ. Це ж стосується й краєзнавчої проблематики, пов’язаної з локальною специфікою краю.

Вивчення музейницької тематики представниками низки галузей знань зумовило розпорошеність наукового доробку в цій ділянці різними фаховими виданнями. Роль музеїв як важливих осередків культури та консолідуючих наукових центрів представлена в значному пласті літератури з історії громадських і наукових інституцій, а також з історичної біографістики. Їхньому функціонуванню в Галичині за досліджуваного періоду присвячено узагальнюючі та спеціальні публікації про окремі музеї чи групи музейних установ, які, своєю чергою, поділялися за різними типами (державні, громадські (самодіяльні), приватні, корпоративні) і за національною ознакою.

Сучасні дослідники історії музейництва України здебільшого ігнорують надбання вчених радянської доби, які попри певні ідеологічні нашарування не втратили наукової пізнавальної вартості. Ідеться про ґрунтовні праці з історії громадських і народних музеїв (І.Буланий, І.Явтушенко [3], А.Василенко [7] та ін.), де відображено і їхнє становлення на західноукраїнських землях за досліджуваного періоду. Окремо відзначимо фундаментальну працю Г.Скрипник “Етнографічні музеї України” (1989), де в розділі про їхній розвиток у Західній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. [38, с.71–104] докладно, з акцентом на виставковій діяльності, розкрито функціонування Львівського міського промислового музею, музею В.Дзедушицького, музеїв Ставропільського інституту і НТШ, Подільського музею в Тернополі, а про Церковний, Історичний, Народовий музеї у Львові вміщено лише окремі згадки. Окрім того, фактично не визначено їх формального статусу та національного характеру. Такі диспропорції у висвітленні проблеми зумовлювалися не лише тематикою дослідження, а й, вірогідно, ідеологічними міркуваннями. В іншому розділі, пов’язавши пожвавлення музейного руху в регіоні в 1920–1930-х роках з активізацією політичного життя, Г.Скрипник розкрила становлення музеїв “Бойківщина”, “Яворівщина”, “Гуцульщина”, а також (фрагментарно) ще кількох музейних установ [38, с.169–180].

Поглиблене, концептуально структуроване відображення проблема формування та розвитку українського етнографічного музейництва знайшла в авторефераті докторської дисертації Г.Скрипник (1998) [39].

У реконструкції загального образу музейництва Галичини другої половини XIX – першої третини XX ст. сучасні науковці просуваються доволі повільно, та й рівень осмислення проблеми не завжди відповідає нинішнім вимогам. Приміром, поставивши завдання висвітлити розвиток музейництва краю в першій третині XX ст., О.Волинська згадала лише про Національний музей, музеї НТШ і “Гуцульщина” та кілька шкільних музеїв [9]. За відсутності комплексних розробок із порушеної проблеми можемо говорити хіба що про окремі ґрунтовніші розвідки, які окреслюють підходи до розв’язання цього завдання. Таким прикладом слугують публікації А.Крутоус. В одній з них [25] дослідниця представила синтетичний зріз формування в XIX – першій третині XX ст. музейних збірок України та міста Львова, де напередодні Другої світової війни діяло 25 музейних установ. Попри відсутність чіткої класифікації показано, що більшість музеїв були польськими, зокрема, гмінними, приватними, університетськими, самодіяльними. Вони мали народознавчу спрямованість, формувалися головню за рахунок “дарів” жертводавців.

Серія публікацій А.Крутоус [25–28] започаткувала системне вивчення історії Львівського історичного музею. Дослідниця розкрила генезу його виникнення, основні етапи становлення, показала шляхи й засоби формування експозицій, відстежила зміну та реконструкцію будівель музею, а також охарактеризувала його співробітників, показала процес перетворення Львівського історичного музею на вагому наукову й культурно-просвітницьку установу краю.

У ракурсі популярної в історіографії теми про “долю української культурної спадщини”, яка підігрівається й широким суспільним інтересом, з’явилася низка публікацій про музейництво Галичини за роки Першої світової війни. Заслуговує на увагу розвідка Д.Танашика [41], який підрахував, що напередодні війни на західноукраїнських землях існувало близько тисячі вартісних музейних колекцій і збірок (з них 20 національного значення) і простежив їхню долю в 1914–1918 рр. Також звертається увага на втрати приватних збірок польських шляхетських родів, які вражають багатством старожитностей і за цінністю часто не поступаються публічним колекціям. До речі, ця проблема, на відміну від польської історіографії, залишається фактично не “зороною нивою” для українських дослідників.

В.Олійник [31] проаналізував стан музейництва Галичини за трьома етапами: до, під час і після російської окупації Львова. У такій послідовності з’ясовуються втрати, спроби відновлення та інші аспекти функціонування найбільших українських і польських музейних установ краю. Ця публікація змушує підкорегувати побутуючий у літературі погляд, боцїмто музейне життя Галичини під час Першої світової війни “повністю завмерло”, адже окремі установи за першої нагоди відновлювали діяльність, здійснювали внутрішні реорганізації, налагоджували працю над поповненням колекцій. При цьому вони зазнавали втрат через пограбування, вивезення до Росії тощо.

Свої особливості має процес вивчення історії Національного музею у Львові, який носить мистецтвознавчий характер. Видається, що після появи в 1931 р. нарису “Двадцятьп’ятьліття Національного музею у Львові” за редакцією І.Свенціцького [15] близько восьми десятиріч українські дослідники, повсякчас покликаючись на нього, не спромоглися ґрунтовніше дослідити цю інституцію. Стисла трафаретна інформація про музей подавалася в численній історико-біографічній літературі про його фундатора–митрополита А.Шептицького. Певним “проривом” у нарощуванні знань з історії Національного музею стали наукові розвідки М.Батога [2] та О.Сидора [37], уміщені в його “Літописі”, а також Н.Заставецької [16–18], інших авторів. У них розглядаються організаційні заходи зі створення та розбудови установи, з’ясовується коло її співробітників, відстежується динаміка зростання фондів тощо. Для нашого дослідження цей доробок важливий з таких позицій. По-перше, з нього випливає, що основу його колекцій становили твори образотворчого мистецтва, тож за характером збірок музей наближався до картинних галерей. По-друге, він виступав свого роду генератором українського музей-

ницького руху в плані вироблення його ідеології й організаційно-методологічних засад розвитку. Національний музей усіляко сприяв розвитку регіональних самодіяльних музеїв і під таким кутом зору посідає своє вагоме місце в українському краєзнавчому русі Галичини досліджуваного періоду.

Діяльність Національного музею та інших громадських інституцій краєзнавчого спрямування Львова (Товариства охорони української старини тощо) пов'язана з іменем знаного науковця, музеєзнавця І.Свенціцького, що відображено в низці спеціальних публікацій. Так, О.Сидор [36] розкрив маловідомі факти про плідну співпрацю І.Свенціцького з М.Сосенком, М.Бойчуком, іншими митцями над реставрацією й консервуванням збірок художніх творів, ікон, інших старожитностей Національного музею за міжвоєнного періоду ХХ ст., коли він очолював цю установу.

Цієї найважливішої сфери життєдіяльності І.Свенціцького торкається О.Сухий [40], розкриваючи складний шлях ідейного та світоглядного становлення науковця. З нею пов'язана й рукописна спадщина І.Свенціцького, тематико-мовні особливості якої проаналізувала О.Кровицька [24]. Хоча згадана та інша література про знаного музеєзнавця відзначається тематичною різновекторністю, у сукупності вона витворює роль й образ цього найвизначнішого інтелектуала Галичини, який усе життя присвятив збереженню й примноженню історико-культурної спадщини українства Галичини.

Найкраще розробленою є проблема розвитку музеїв НТШ, яка в структурно-тематичному сенсі виглядає складною. Певне світло на їхній розвиток проливають згадувані узагальнюючі праці з історії товариства, де виникнення та функціонування музеїв розглядаються в контексті з'ясування його ролі та місця в національному відродженні галицького українства й інституціонального становлення як складника українського науково-просвітницького руху в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (В.Бурдуланюк [6], І.Головацький [12]). Відзначимо й ретроспективно-узагальнюючий огляд розвитку музейництва в Україні та Європі в дослідженні В.Кушніра [29]. У такому широкому ракурсі постання музею НТШ, на думку автора, є одним з виявів зусиль української інтелігенції Галичини щодо розбудови мережі національних культурних і наукових установ та її прагнення стати в рівень з іншими сусідніми спільнотами.

Виокремлюємо групу праць, де функціонування музею НТШ розглядається в площині розвитку різних сфер наукових знань. Зокрема, у публікації Т.Гонтар [13] достатньо повно, деталізовано показано багатство його етнографічної колекції. Дослідниця зосередила увагу на процесі формування етнографічних фондів НТШ (напередодні Першої світової війни мали 15 тис. експонатів) та їхньому збиранні, презентації тощо.

У такому контексті принагідно відмітимо й підготовлену за матеріалами Львівського історичного музею розвідку С.Терського [41] про накопичення археологічних пам'яток львівськими музейними осередками в ХІХ – першій половині ХХ ст.

Найповніше уявлення про розвиток музейництва НТШ дають спеціальні наукові розвідки. З-поміж них передусім згадаємо низку узагальнюючих публікацій, які комплексно, але з різним ступенем глибини розкривають цю проблему. Так, М.Хить в одній зі статей показав етапи становлення музею НТШ у 1914–1939 рр., які зумовлювалися політичним й економічним становищем товариства, міжнародними зв'язками його членів, стосунками в українському середовищі тощо [43]. В іншій джерелознавчій публікації він [43] з'ясував відображення історії музею в документах фонду НТШ ЦДАЛ України, які мають величезні інформативні можливості, але ще не достатньо опрацьовані й оприлюднені в наукових дослідженнях.

У розвідках С.Костюк [23] і В.Кушніра [29; 30] обґрунтовується думка, згідно з якою зібрані впродовж сорокарічного періоду різнофахові колекції музею НТШ у Львові мають не лише загальноукраїнське, а й європейське значення, демонструючи багатство й самобутність української культури. Отож вона не поступалася іншим народам, що мали свою державність і кращі умови для нагромадження й збереження національ-

ної спадщини. Як один з виявів українського соборництва в культурній царині Л. Качмар [20] показала фінансову, організаційну, інтелектуальну допомогу діячів Наддніпрянщини у формуванні музею НТШ на межі XIX–XX ст. Це підносило його значущість до важливого культурно-наукового та національно-політичного осередку всього українства, розділеного державними кордонами.

За відсутності комплексних монографічних досліджень, а потреба їхньої підготовки не викликає сумніву, про музейництво НТШ відзначимо статейну публікацію В. Бурдуланюка [6], у якій у стислій концентрованій формі розкрито весь головний спектр питань стосовно організаційного становлення музею Наукового товариства імені Шевченка, процесу формування його відділів і нагромадження основних фондів, співпраці з ним українських і закордонних діячів тощо.

Окремі аспекти цієї проблеми актуалізовано в працях Б. Вола [8], А. Данилюка [14], В. Кушніра [29; 30] та інших авторів. Нові цікаві думки в її осмислення вносить Б. Савчук [35, с. 60–64]. Трактуючи українські самодіяльні музеї Галичини за міжвоєнного періоду як “широкий культурно-патріотичний рух”, тісно пов’язаний з краєзнавством, учений показує, що концептуальною базою їхнього функціонування було намагання зберегти соціокультурні особливості окремих регіонів. Генезу її формування він виводить з дискусії в українському інтелектуальному середовищі 1911–1914 років, коли перемогла думка про необхідність досліджувати не адміністративні, а “племінні”, тобто етнографічні, території. У 1930-х роках вона реалізовувалася на принципах “культурницького регіоналізму”, що й став основою розгортання українського музейницького руху. Дослідник доповнює його структурну характеристику важливими елементами у вигляді музеїв, що існували при “Пласті”, “Союзі українок”, “Рідній школі” та інших молодіжних, жіночих, культурно-освітніх товариствах. До речі, цей останній “сегмент” музейно-краєзнавчого руху здебільшого випадає з поля зору дослідників.

Продуктивні напрацювання фактографічного й науково-теоретичного характеру у вивченні музейницького руху вносить доробок інших авторів переважно у вигляді статей і вступних розділів до довідникової та іншої літератури. Зокрема, публікації івано-франківських істориків і музеєзнавців П. Арсенича [1], В. Бурдуланюка [6], М. Паньківа [33; 34] поглиблюють розуміння генези музейницького руху в Галичині за досліджуваного періоду, розширюють уявлення про його окремі елементи у вигляді маловідомих установ. Уважаючи, що їхніми безпосередніми “предтечами” були етнографічні та господарсько-промислові виставки в Галичині останньої третини XIX – початку XX ст., дослідники детально висвітлюють питання, пов’язані з їхньою організацією, експозиціями тощо. Стимул і приклад до влаштування таких заходів давали виставкові акції, популярні серед народів Західної Європи, зокрема, і поляків.

Дослідження цієї проблеми логічно розгортається в контексті вивчення експозиційних установ, що були прямими попередниками сучасних музейних закладів. З таких позицій згадані автори показують створення з ініціативи В. Кобринського в 1926 р. у Коломиї музею “Гуцульщина”, що тепер функціонує як Музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. В. Кобринського, якому належить одна з найбільших у Західній Україні етнографічних збірок. Як противагу цьому музею М. Паньків [34] розглядає факт заснування поляками в 1928 р. у Станіславі Покутського музею, який, опираючись на підтримку меценатів, розгорнув широку виставкову діяльність, що на 1939 р. оперувала 6 тис. цінних експонатів, які мали доводити “польський характер” міста й усього краю. Більшість з них була вивезена чи знищена, тож лише окремі пам’ятки нині зберігаються в краєзнавчому музеї Івано-Франківська.

Публікація Я. М. Гайдукевич [11] розкриває виникнення й становлення попередника Тернопільського обласного краєзнавчого музею – Подільського музею товариства “Народна школа”. Він показує підготовчі заходи щодо створення та підтримку з боку меценатів і громадськості, завдяки якій експозиції швидко зростали й музей розгорнув широ-

ку просвітницьку роботу. Зазначивши, що це товариство було польським, автори чомусь наполегливо намагалися його “зукраїнізувати”, зокрема стверджуючи, що за статусом музей “мав бути польським”, але за тематикою і змістом він “став українським”. Частина з 10 тис. зібраних до Першої світової війни експонатів насправді відображала культурно-побутове становище українського населення галицького Поділля, але польські державні й громадські чинники часто використовували їх для доведення “польськості” краю. Отож, гадаємо, Подільський музей у цьому відношенні не був винятком.

Відхід від україноцентризму у вивченні музейництва в Галичині за міжвоєнного періоду ХХ сторіччя засвідчує й доробок Н.Заставецької [16–18], яка показала, що його організаційна модель була аналогом музейної мережі всієї держави, але мала також і свої особливості, зумовлені специфікою становища краю та характером офіційної етнополітики. Такий погляд конкретизує показ діяльності Історичного музею м. Львів, Національного музею імені короля Яна III, Подільського музею в Тернополі, музеїв при філіях Польського краєзнавчого товариства, музею в Станіславі, провінційних і приватних музейних збірок. Послідовно проводиться думка про дискримінаційний характер офіційної музейницької політики, яка корінне населення позбавляла права на власну культурну спадщину та використовувала її з колонізаційною метою.

Звільняючись від націоцентризму, українська історіографія продовжує зосереджуватися на “українському складнику” музейницького руху, що часто призводить до ігнорування факту існування відповідних польських інституцій. Хоча між польськими й українськими музеями насправді була відкрита чи прихована конкуренція, вони не завжди виправдано протиставляються одні одним. Трапляється, коли польські інституції не ідентифікуються за національною ознакою, що іноді створює враження, буцімто в дослідженні йдеться про українські музеї. За винятком окремих сюжетів, майже не вивченими залишаються єврейські, німецькі асоціації відповідного спрямування.

Сказане дозволяє стверджувати про необхідність підготовки фаховими істориками спільно з краєзнавцями-аматорами ґрунтовних комплексних досліджень про розвиток музейництва в Галичині в другій половині ХІХ – 30-х роках ХХ ст., які б охоплювали всі його вияви незалежно від етнокультурних чи інших факторів. Актуальним залишається вивчення музеїв окремих організацій, зокрема, Ставропігії, НТШ, інших українських і польських інституцій.

1. Арсенич П. З історії музеїв Галичини / Петро Арсенич // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гавриліва : наук. вид. – Івано-Франківськ : Типовіт, 2003. – С. 152–155.
2. Батіг М. Білі сторінки національного музею у Львові / М. Батіг // Літопис національного музею у Львові. – Львів, 2000. – Ч. 1. – С. 3–15.
3. Буланый І. Т. Громадські музеї України : історія, досвід, проблеми / І. Т. Буланый, І. Г. Явтушенко. – К. : Наук. думка, 1979. – 156 с.
4. Булик Н. Діяльність Крайового археологічного товариства у Львові в останній чверті ХІХ ст. / Наталія Булик // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2003. – Вип. 6. – С. 193–203.
5. Булик Н. М. Археологічна наука у Львові у ХІХ – на початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни” / Н. М. Булик. – Львів, 2007. – 20 с.
6. Бурдуланюк В. М. Музеї наукового товариства імені Шевченка / В. М. Бурдуланюк // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. XV. – С. 3–10.
7. Василенко А. О. Літопис історії становлення і розвитку народних музеїв України / А. О. Василенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 160 с.
8. Вол Б. Історико-краєзнавчі музеї Західної України: особливості становлення. Історіографія проблеми / Борис Вол // Історичні пам’ятки Галичини : матеріали наук. краєзнавчої конф., (Львів, 26 жовт. 2003 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 98–104.
9. Волинець Н. І. Тернопільський обласний краєзнавчий музей у персоналіях [Електронний ресурс] / Н. І. Волинець. – Режим доступу до джерела : // <http://www.museum.dp.ua>.
10. Волинська О. Музейництво Галичини першої третини ХХ століття / Олена Волинська // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2003. – Вип. VII. – С. 30–36.
11. Гайдукевич Я. М. Музеї Тернопільщини : путівник / Я. М. Гайдукевич. – Львів : Каменяр, 1998. – 127 с.

12. Головацький І. З історії Музейництва Наукового товариства ім. Шевченка, зокрема музею історично-воєнних пам'яток у Львові та Празі / І. Головацький // З історії Наукового товариства ім. Шевченка : зб. доп. і повід. наук. секцій і конф. НТШ у Львові. – Львів, 1997. – С. 207–216.
13. Гонтар Т. Етнографічні колекції музею НТШ / Т. Гонтар // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т. 223. – С. 417–427.
14. Данилюк А. Самбір і західноукраїнське музейництво / Архип Данилюк // Бойківщина: історія та сучасність : матеріали міжнар. народознавчого семінару [“Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку”], (Самбір, 14–16 верес. 1995 р.). – Львів ; Самбір : ФІРА-люкс, 1995. – С. 17–19.
15. Двадцятьп'ятьліття Національного музею у Львові : зб. праць / за ред. І. Свенціцького. – Львів, 1931. – 129 с.
16. Заставецька Н. Діяльність українських музейних осередків щодо збереження пам'яток воєнної історії у Східній Галичині (20–30 рр. ХХ ст.) / Наталія Заставецька // Воєнна історія Поділля та Буковини : наук. зб. матеріалів Всеукр. наук. військово-історичної конф., (Кам'янець-Подільський 25–26 листоп. 2009 р.). – К., 2009. – С. 271–275.
17. Заставецька Н. Популяризація ідеї збереження пам'яток у Східній Галичині в 1920–1930-х рр. (на прикладі діяльності Національного музею у Львові) / Наталія Заставецька // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць. Наук. записки Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – 2009. – Вип. 16. – С. 54–57.
18. Заставецька Н. Українське музейництво Галичини крізь призму пам'яткоохоронної політики Другої Речі Посполитої (1930-ті рр.) / Наталія Заставецька // Культурна спадщина України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Умань, 15–16 трав. 2009 р.). – Умань : Видавець Чибаненко Ю., 2009. – С. 170–178.
19. Іваник О. Роль митрополита Шептицького в організації музейної справи в Галичині (перша половина ХХ ст.) / Оксана Іваник // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2004. – Вип. II. – С. 81–84.
20. Качмар Л. Роль наддніпрянців у формуванні музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові / Людмила Качмар // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали наук. краєзнавчої конф., (Львів, 26 жовт. 2000 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 117–121.
21. Козицький А. Українські краєзнавчі музеї Галичини в міжвоєнний період / Андрій Козицький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 467–477.
22. Корнютко-Гринів О. Актуальні проблеми теорії і практики музейної справи у науковій спадщині Іларіона Свенціцького (1908–1918) / О. Корнютко-Гринів // Мова, література і музеєзнавство у науковій спадщині І. Свенціцького : зб. наук. праць / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – С. 109–121.
23. Костюк С. Колекції музею НТШ у Львові / С. Костюк // Бібліотека Наукового товариства імені Шевченка: книги і люди. – Львів, 1996. – С. 51–59.
24. Кровицька О. Іларіон Свенціцький – коментатор давніх пам'яток України / Ольга Кровицька // Проблеми слов'янознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 202–208.
25. Крутоус А. До питання формування окремих музейних збірок України та Львова ХІХ – першій половині ХХ ст. / Алла Крутоус // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1998. – Вип. VII. – С. 3–13.
26. Крутоус А. З минулого Львівського історичного музею / Алла Крутоус // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1996. – Вип. V. – Ч. 1. – С. 3–19.
27. Крутоус А. Львівські музеї і Олександр Чоловський / Алла Крутоус // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1997. – Вип. VI. – С. 3–13.
28. Крутоус А. О. Львівський історичний музей у збереженні історико-культурної спадщини / А. О. Крутоус // Матеріали VIII Всеукр. наук. конф. [“Історичне краєзнавство і культура”]. – Х., 1997. – Ч. 1. – С. 365–367.
29. Кушнір В. Створення Львівського музею Наукового товариства ім. Шевченка: суспільно-політичний та культурний контекст / Віталій Кушнір // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали III наук. краєзнавчої конф., 19 листоп. 2004 р. / [редкол. В. Голубко та ін.]; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 19–25.
30. Кушнір В. Українські музейні з'їзди в Галичині у 1930-х рр. [Електронний ресурс] / Віталій Кушнір. – Режим доступу до джерела : <http://ento/vid/matend/2004/№4/16>.
31. Олійник В. Музейництво Західної України під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) / Василь Олійник // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали III наук. краєзнавчої конф., 19 листоп. 2004 р. / [редкол. В. Голубко та ін.] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 12–19.
32. Павличко Я. Володимир Січинський і національний музей у Львові / Ярослав Павличко // Володимир Січинський та Україна : матеріали міжнар. конф. – К. : Абрис, 1996. – С. 99–103.
33. Паньків М. Намітки з історії Івано-Франківського історичного музею / Михайло Паньків // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. 5–6. – С. 221–226.

34. Паньків М. Покутський музей в Станіславі / Михайло Паньків // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. – Івано-Франківськ, 2003. – Вип. 7–8. – С. 240–242.
35. Савчук Б. Українські самодіяльні музеї в Галичині у 20–30-х роках ХХ ст. / Борис Савчук // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали наук. краєзнавчої конф., (Львів, 26 жовт. 2000 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 111–117.
36. Сидор О. Іларіон Свенціцький і реставраційна справа в національному музеї у Львові / Олег Сидор // Пам'ятки України. – 1996. – Ч. 3–4. – С. 106–109.
37. Сидор О. Національний музей у Львові в історії музейництва Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Олег Сидор // Літопис національного музею у Львові. – Львів, 2004. – Ч. 3. – С. 5–33.
38. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України: становлення і розвиток / Г. А. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1989. – 304 с.
39. Скрипник Г. А. Українське етнографічне музейництво: становлення та розвиток : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / Г. А. Скрипник. – К., 1998. – 40 с.
40. Сухий О. Іларіон Семенович Свенціцький: шлях до українства / Олексій Сухий // Мова, література і музеєзнавство у науковій спадщині І. Свенціцького : зб. наук. праць / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – С. 9–36.
41. Танащик Д. Д. Про долю західноукраїнських музейних колекцій та приватних збірок у роки Першої світової війни / Д. Д. Танащик // Питання історії України : зб. наук. статей. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – № 3. – С. 380–384.
42. Терський С. З історії колекціонування археологічних пам'яток львівськими науковими та музейними осередками у ХІХ – першій половині ХХ ст. (за архівними матеріалами та колекціями Львівського історичного музею) / Святослав Терський // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали ІІІ наук. краєзнавчої конф., 19 листоп. 2004 р. / [редкол. В. Голубко та ін.] ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 43–54.
43. Хить М. Історія музею НТШ у документах фонду НТШ ЦДІАЛ України / М. Хить // Матеріали краєзнавчої конференції. – Львів, 2002. – С. 89–94.
44. Хить М. Музей НТШ 1914–1939 рр. / М. Хить // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали ІІІ наук. краєзнавчої конф., (Львів, 19 листоп. 2004 р.) / [редкол. В. Голубко та ін.] ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 26–35.

В статті виділені та проаналізовані ряд історіографічних проблем музейного руху в Галичині 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ вв. Сделан вывод о необходимости подготовки профессиональными историками комплексных исследований проблемы.

Ключевые слова: туристско-краєведческое движение, Галиция, музеи, историография.

The number of historiographical problems of museum movement in Galicia in the 30th XIX – 30th XX centuries are outlined and analyzed. The conclusion about the need of complex researches by professional historians of the problems is done.

Key words: tourism and local lore movement, Galicia, museums, historiography.

УДК 94 (477)-061.2:94(438) “1947/1989”

ББК 63.3

Олександр Сагайдак, Наталія Стецюк

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ (1947–1989 рр.): ПОЛЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті на базі вивчення широкого кола літератури розкрито стан наукової розробки питання національно-культурної діяльності українців у Польщі. Зокрема, охарактеризовано праці польських істориків комуністичних часів щодо становища української меншини повоєнної доби, проаналізовано роботи польських науковців діаспори та сучасних істориків.

Ключові слова: національно-культурна діяльність українців, українська меншина, польська історіографія, діаспора.

Національно-культурне життя української меншини в Польщі 1947–1989 рр. є важливим фрагментом спільної історії України та Польщі. У вітчизняній історіографії практично немає жодної цілісної праці, спеціально присвяченої вивченню цього питання. Проблема є досить актуальною і в той самий час дискусійною в середовищі дослід-

ників і подана лише фрагментарно в публікаціях з історії українсько-польських стосунків та української діаспори. Метою дослідження є комплексний аналіз польської історіографії, використовуючи хронологічну періодизацію.

У перших повоєнних працях польських істориків про тогочасне життя українського населення в Польщі акцентувалося переважно на боротьбі комуністичної влади з УПА.

Так, Я.Герхард, автор численних статей, які масово розтиражовувалися в ПНР у 50-ті рр. XX ст., трактував акцію “Вісла” як остаточний етап “очищення південно-східного регіону від українських націоналістичних банд”. Він стверджував, що загони УПА, які діяли в Польщі, були тими ж, які діяли в Західній Україні: начебто вони були змушені перейти до Польщі через ефективні дії НКВС [32]. Він був серед тих, як зазначає Г.Мотика, хто “пропонував утворити в Бещадах “національну святиню”, на зразок полів битв під Верденом і Ватерлоо” [13, с.87]. Цей стереотип, який широко пропагувала влада, мав на меті “заспокоїти тугу за кресами”. За словами Я.Кольбушевського, автора книги “Креси”, “коли політичні зміни усунули за межі Польщі після Другої світової війни Східні Карпати, своєрідну роль їхнього символічного замітника зайняли Бещади” [44, с.208]. Однак формування такого символу автоматично усувало позитивну роль українців у розвитку цього регіону, навпаки, наділяло їх лише негативними якостями, “ненавистю до поляків”, прагненням до винищення всього польського.

На думку Г.Мотики, комуністична пропаганда таким чином створювала образ двох українців: “доброго” і “злого”. “Добрий” українець – комуніст, який “від 1941 року воював у лавах радянських партизанів або, принаймні, їм симпатизував, був прибічником СРСР”. “Злий” українець боровся за незалежну Україну, співпрацював з нацистами, тероризував поляків, євреїв, комуністів. “Саме слово “самостійність” стає образою, а герб України тризуб – знаком, що символізує злочини”, – зазначає Г.Мотика [13, с.88].

Аналіз публікацій пропагандистського характеру, зокрема, авторства Й.Чаплі [24], І.Блюма [23] та інших, дає можливість глибше зрозуміти сприйняття польським населенням українських переселенців, відтворити всю складність ситуації, у якій вони опинилися на нових місцях проживання, установити фактори, що вплинули на вибір форм їхньої самоорганізації.

Серед масиву праць польських істориків комуністичних часів виділяється робота А.Щесняка й В.Шоти “Дорога в нікуди” (1973). Написана згідно з ідеологією, тим не менше її наклад на вимогу радянського посольства було вилучено з продажу. Справа в тому, що монографія містила багато фактів з діяльності ОУН і УПА, які проливали світло на дійсний стан речей. Робота закінчується описом операції “Вісла” та її трагічних наслідків для українців у Польщі [64].

У 60–70-ті рр. у ПНР було видано чимало праць, автори яких намагалися пояснити необхідність проведення акції “Вісла” економічними факторами, а також описували життя переселенців на нових землях. Так, Л.Желінський аналізував усі переваги осадництва на північних і західних землях ПНР [68], А.Квілецький [45; 46] і К.Пудло [56; 57] створили образ ідеального побуту лемків на нових місцях проживання, М.Вінницький [65] ідеалізував ставлення місцевої влади до українського осадництва в Ольштинському воєводстві тощо.

Особливе значення в поширенні правдивої інформації про національно-культурне життя українців у Польщі не лише в польському суспільстві, а й у світі мали публікації 1980-х рр., випущені в самвидаві. На увагу заслуговують праці В.Мокрого, Б.Скарадзінського (псевдонім К.Подласкі) [52]. Зокрема, праця Б.Скарадзінського “Білоруси – литовці – українці: наші вороги – чи друзі?” уперше з’явилася у Варшаві в 1983 р. польською мовою, а потім у 1985 р. у Лондоні та 1986 р. у Мюнхені – українською. Автор у ретроспективному плані розглядає взаємини чотирьох народів, намагаючись при цьому бути об’єктивним. Ці дослідження сприяли українсько-польському діалогу.

Свідченням нового бачення історії українсько-польських взаємин стали праці українських і польських науковців діаспори. Формуванню нової школи дослідження укра-

їнсько-польських відносин з урахуванням інтересів обох сторін сприяла діяльність в еміграції української наукової громади в Мюнхені та польського Літературного інституту й видавництва “Культура” в Парижі. Аналізуючи позицію польського кола, що згуртувалося навколо видавництва “Культура”, щодо нових шляхів висвітлення національно-культурної діяльності української громади в Польщі, польський історик В.Серчик на сторінках мюнхенського видання “Віднова” зазначав: “Польська історіографія у великому боргу перед населенням у справі ознайомлення з минулим і сучасним становищем українців у Польщі, оскільки політичні упередження, породжені конфліктами й тривалою антиукраїнською пропагандою, продовжують чинити переважний вплив на суспільну свідомість поляків” [15, с.170]. Саме завдяки роботі цієї незначної групи діаспорних інтелектуалів, яку представляли Й.Гедройц, В.Карпінський, Й.Стемповський, Ю.Мерошевський, Л.Унгер, були зроблені перші кроки в подоланні упередженості польського суспільства стосовно українців.

Бідність джерельної бази спостерігається в дослідженнях з історії української меншини в Польщі польського науковця А.Сороковського [59] автора статей лондонського часопису “Сучасність”. Центральне місце в його статтях займає релігійне життя українців. Автор часто використовує як основне джерело з досліджуваних питань публікації “Нашого слова” без належного їх аналізу.

Унаслідок специфіки розвитку як української, так і польської історичної науки за кордоном, більшість публікацій діаспорних авторів, присвячених аналізу становища української меншини в Польщі, характеризуються обмеженою джерельною базою, однак як перші праці із цієї теми, що позбавлені ідеологічного забарвлення, вони стали основою подальших досліджень зазначеної проблеми в сучасній Україні та Польщі.

Нинішня польська історіографія з досліджуваної проблеми є різноманітною. Це зумовлено зростанням інтересу до минулого польського українства й багаторічними традиціями її вивчення. Вагомий внесок у дослідження національно-культурного життя українського населення в Польщі 1947–1989 рр. зробили польські науковці українського походження Р.Дрозд, І.Галагіда, Є.Місило, Я.Сирник, Б.Гук, С.Заброварний.

Особливу цікавість являють наукові опрацювання Р.Дрозда. Окрім низки публікацій, що відображають різні аспекти життя українців Польщі після акції “Вісла” [25; 216–30], його авторству належить монографія, у якій здійснено комплексний аналіз політики польської комуністичної влади щодо українського населення в 1944–1989 рр. На основі об’ємної джерельної бази Р.Дрозд намагається з’ясувати причини, перебіг і наслідки діяльності влади, її вплив на національно-культурне життя українців, ставлення українського населення до урядової політики в національній сфері. Монографія побудована за хронологічним принципом. Її поділ на розділи обґрунтований зміною політичної ситуації в ПНР упродовж окресленого періоду [26].

Інші публікації автора мають вужчі хронологічні межі. Серед них монографія “Дорога на захід: осадництво українського населення на західних та північних землях Польщі в рамках акції “Вісла”, яка відображає становище українських переселенців після акції «Вісла»”, з’ясовує особливості господарського життя на нових місцях проживання, побутові умови, ставлення до українців місцевого населення [25].

Дослідженню історії української меншини в Польщі все своє життя присвятив І.Галагіда. Особливістю його робіт є наявність широкої джерельної бази, яка включає не лише загальнодоступні архівні документи, а й матеріали польських спецслужб і закритих католицьких архівів. Клопітка праця в архівах автора принесла грандіозні результати у вигляді монографій, які стали в польському суспільстві бестселерами. Найбільшого успіху він досяг у створенні біографічних наукових праць і при написанні публікацій регіонального характеру. Так, унікальні відомості про особливості боротьби польської комуністичної та радянської влади з українським націоналістичним підпіллям у 1950–1954 рр. містить монографія “Провокація Зенона” [34], а вся складність ре-

лігійного життя українців, постійне прагнення українських греко-католиків до відновлення своєї церкви постає на сторінках біографічної наукової праці І.Галагіди про видатну постать в українській громаді в часи ПНР о. В.Гриника [35]. Регіональну специфіку політики польської комуністичної влади щодо українського населення Гданського воєводства встановлено в низці публікацій автора [33; 36].

Значний матеріал було отримано в процесі опрацювання монографії Я.Сирника, присвяченої аналізу Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ), української громадської організації, що діяла в ПНР у 1956–1989 рр. Створення товариства, згідно із статутом, передбачало широке залучення українців до соціально-економічного, громадсько-політичного життя Польщі, до співробітництва з поляками. Однак неодноразово це товариство виконувало функції представника та захисника інтересів українців перед владою. Монографія Я.Сирника допомагає встановити роль УСКТ у національно-культурному житті українців, у боротьбі за свої права у сфері шкільництва, свободи віровизнання, місця проживання, дотримання власних традицій [63].

Значні досягнення у вивченні історії польського українства є заслугою діяльності Об'єднання українців у Польщі. З моменту створення в 1991 році його діячі докладали максимум зусиль для поширення історичних знань про українців серед польського суспільства, таким чином сприяючи налагодженню українсько-польських відносин. Основними трибунами для наукових публікацій, що відображають різні аспекти життя української громади в комуністичній Польщі, стали часопис “Український альманах” і газета “Наше слово”. Тут ми знаходимо матеріали про зародження УСКТ, минуле та перспективи українського шкільництва, вивчення діяльності окремих українських художніх колективів. Так, з'ясувати роль провідних постатей української меншини в тогочасному житті своїх одноплемінників допомагають публікації С.Заброварного [7; 8; 67] і М.Сивіцького [16–21].

На сторінках “Українського альманаху” досить широко представлені дослідження регіональної історії української меншини в ПНР. На основі публікацій С.Беня [1–4], М.Козака [9; 10], Б.Гука [5; 6], Я.Сирника [61; 62], М.Сивіцького [20] можливо виокремити особливості не лише реалізації національної політики в тих чи інших місцевостях, а й умов проживання українців, форм їхньої громадської активності. Крім того, матеріал регіонального характеру часто використовувався під час роботи над дисертацією як ілюстрація певних узагальнень і висновків автора.

Наступну групу представляють праці польських істориків загального характеру, що присвячені дослідженню регіональної специфіки національної політики влади в ПНР. До них належать публікації Й.Басти з аналізом життя національних меншин Жешувщини в перші повоєнні роки [22], а також статті Й.Яворницької з характеристикою громадської діяльності українців на Любуських землях [40]. Огляд пропагандистської літератури, яку використовували для формування негативного стереотипу українців у часи ПНР, містять публікації Г.Мотики [13] і М.Кміта [42; 43]. Окремі наукові розробки польських істориків допомогли з'ясувати головні поняття та територіальні межі дослідження. Зокрема, стаття Й.Ясінського розкриває методологічні основи використання поняття “повернуті землі” [39].

Трагічним сторінкам історії української громади в Польщі присвячені публікації К.Мірошевського [48], Є.Місило [12; 49], Л.Камінського [41] про табір праці в Явожні, де були ув'язнені українці, що підозрювалися в антидержавній діяльності. Як доводять науковці, більшість таких звинувачень не мали під собою реального підґрунтя й часто використовувалися для залякування українського населення та прискорення їхнього переселення на західні й північні землі країни.

Значний масив наукової літератури в Польщі присвячений проблемам функціонування релігійних структур в умовах комуністичного режиму. Це як загальні праці з історії церковно-державних відносин у ПНР, так і низка публікацій, що проливають

світло на становище українських греко-католиків і православних в умовах національної та релігійної ізоляції. Так, позиція греко-католицької церкви (ГКЦ) щодо переселення українського населення відображена в публікаціях Д.Іванечка [37; 38], А.Скаліка [58], параметри релігійного життя українців у ПНР устанавлюються в статтях Т.Марциняка [47], С.Набиванця [50], Б.Пацтви [51], С.Степня [60]. Загальну картину діяльності ГКЦ в умовах відсутності церковної структури та переслідування влади відображають монографії Є.Місило [11], І.Герасима [14], В.Воєводи [66]. Намагання використати Польську автокефальну православну церкву (ПАПЦ) для остаточного знищення греко-католицького обряду в Польщі аналізує Й.Феленчак [31]. Порівняльний аналіз цих наукових праць дозволяє виділити основні тенденції релігійного життя українського населення в ПНР, закономірності релігійної політики польської комуністичної влади та їхню специфіку відносно ГКЦ і ПАПЦ.

Вивченню історії польського українства сприяють регулярні контакти між науковцями обох країн, конференції, симпозиуми. Для налагодження наукового діалогу важливе значення мало проведення низки семінарів “Україна – Польща: важкі питання”. Рішення про організацію цих міжнародних зустрічей було прийняте на конференції в м. Подкова Лесна поблизу Варшави в 1996 р., де група українських і польських істориків вирішила ґрунтовно й фахово опрацювати документи та матеріали з історії українсько-польських стосунків напередодні, під час і після завершення Другої світової війни. Організаторами семінарів у різний час були Академія національної оборони, Зв’язок українців у Польщі, громадський осередок “Карта”, Інститут національної пам’яті (Польща) і Волинський державний університет ім. Лесі Українки.

Унаслідок проведення 12-ти семінарів у 1997–2006 рр., було нагромаджено величезний і вкрай важливий фактографічний матеріал та інтерпретаційні оцінки, які знаменували певне зближення позицій українських і польських істориків у поглядах на найбільш дратівливі проблеми українсько-польських взаємин, зокрема, і питання акції “Вісла” і подальшої долі польського українства. Результатом спільної роботи українських і польських істориків стало унікальне видання 11 томів матеріалів семінарів під однойменною назвою. Матеріали, що проливають світло на проблеми української громади в ПНР, опубліковані переважно у восьмому, дев’ятому й одинадцятому томах видання [53–55].

Проблеми взаємин двох східноєвропейських народів, перспективи майбутніх спільних відносин обговорювалися також на інших міжнародних конференціях, таких як “Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість” (м. Кам’янець-Подільський, 1992) і “Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст.” (м. Івано-Франківськ, 1996). Неупереджено осмислити уроки минулого, виробити нові принципи взаємного порозуміння, забезпечити збереження етнічної ідентифікації українців у Польщі – такі завдання стояли в центрі уваги учасників міжнародних науково-практичних конференцій: “Українсько-польські відносини в ХХ столітті: державність, суспільство, культура” (м. Тернопіль, 1999), “Українсько-польські відносини сьогодні: потреба “перезавантаження” чи продовження?” (м. Яремче, 24–26 вересня 2010 р.).

Огляд історіографії засвідчує перевагу політичних аспектів вивчення досліджуваної проблеми. У той час, коли більшість публікацій українських і польських істориків, присвячені аналізу національної політики польської комуністичної влади щодо українського населення, то національно-культурна сфера життя українців, їхнє сприйняття урядових заходів, боротьба за свої права сьогодні залишаються поза увагою наших істориків.

1. Бень С. Бані Мазурські та околиці / С. Бень // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 267–268.
2. Бень С. Педагогічний ліцей у Бартошицях / С. Бень // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 276–282.
3. Бень С. Початкова школа в Сагнітах / С. Бень // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 270–276.

4. Бень С. Початкова школа в Ярошівці / С. Бень // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 269–270.
5. Гук Б. Два відродження. Порівняльний аналіз українських відроджень 1956 і 1990 років / Б. Гук // Наше слово. – 1999. – № 12–13. – С. 4.
6. Гук Б. Ситуація української людності Володарського повіту в 1944–1945 рр. / Б. Гук // Наше слово. – 2007. – № 50 (2628). – 16 грудня
7. Заброварний С. Відродження українського шкільництва (1952–1958 рр.) / С. Заброварний // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 257–261.
8. Заброварний С. Перший голова УСКТ / С. Заброварний // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1996. – С. 244–257.
9. Козак М. Пом'яни, Господи, душі слуг Твоїх / М. Козак. – Львів : Свічадо, 2002. – 280 с.
10. Козак М. Українські класи Перемишльського ліцею / М. Козак // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 114–127.
11. Місило Є. Греко-католицька церква у Польщі (1944–1947) / Є. Місило // Україна і Польща між минулим і майбутнім / [упоряд. А. Павлишин]. – Львів : Фенікс, 1991. – С. 104–106.
12. Місило Є. Жертви Явужно / Є. Місило // Україна і Польща між минулим і майбутнім. – Львів : Фенікс, 1991. – С. 24–36.
13. Мотика Г. Історіографія народної Польщі про польсько-українські взаємовідносини в 1939–1956 рр. / Г. Мотика // Матеріали IV міжнар. конгресу українців [“Доповіді і повідомлення. Історія. Ч. 2 : XX століття”], (Одеса, 26–29 серп. 1999 р.) / Міжнародна асоціація українців, Ін-т історії України НАН України. – Одеса ; К. ; Л., 1999. – С. 85–90.
14. о. Гарасим І. Греко-католицька Церква у Польщі після II світової війни / о. І. Гарасим // Календар благовіста. – 1999. – С. 56–72.
15. Серчик В. Україна та українські землі в дослідженнях польської історичної науки / В. Серчик // Віднова. – Мюнхен, 1986. – Т. 4. – С. 169–182.
16. Сивіцький М. Геноцид під цензурою / М. Сивіцький // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1996. – С. 60–63.
17. Сивіцький М. Ольга Зіновія Васильків / М. Сивіцький // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1996. – С. 173–182.
18. Сивіцький М. Оля в УСКТ / М. Сивіцький // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1996. – С. 96–100.
19. Сивіцький М. Петро Доманчук / М. Сивіцький // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1996. – С. 104–106.
20. Сивіцький М. Українське шкільне питання в документах Міністерства освіти в 1952 р. / М. Сивіцький // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 384–392.
21. Сивіцький М. Українці на Ряшівщині 1952 року / М. Сивіцький // Український альманах. – Варшава : Тирса, 1997. – С. 90–93.
22. Basta J. Mniejszości narodowe na Rzeszowszczyźnie 1945–1946 / J. Basta // Pracy historyczno-archiwalne. – 1994. – Т. II. – S. 177–189.
23. Blum I. Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1945–1948 / Ignacy Blum. – Warszawa : Barbara, 1968. – 244 s.
24. Czaplą J. Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego w latach 1944–1965 / J. Czaplą // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1965. – № 3. – S. 88.
25. Drozd R. Droga na zachód: osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji “Wisła” / Roman Drozd. – Warszawa : Tyrsa, 1997. – 328 s.
26. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989 / Roman Drozd. – Warszawa : Tyrsa, 2001. – 380 s.
27. Drozd R. Życie religijne ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1956 / R. Drozd // Przegląd Zachodniopomorski. – 2004. – Z. 1. – S. 77–93.
28. Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989) / R. Drozd. – Słupsk ; Warszawa, 2000. – Т. I. – 240 s.
29. Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989) / R. Drozd. – Warszawa, 2005. – Т. II : Akcja “Wisła”. – 214 s.
30. Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989) / R. Drozd. – Słupsk, 2007. – Т. III : Akcja “Wisła”. – 288 s.
31. Felenczak J. Prawosławna diecezja Przemysko-nowosądecka: historia i współczesność / J. Felenczak // Poprzez stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Antoniami Podrazie w 80 rocznicę Jego urodzin / [red. D. Czarskiej]. – Kraków : Astra, 2000. – S. 205–211.
32. Gerhard J. Dalsze szczegóły walk z bandami UPA i WIN na południowo-wschodnich obszarach Polski / J. Gerhard // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1959. – № 3/12. – S. 305–335.

33. Hałagida I. Pierwsze lata Ukraińców na zachodnich i północnych ziemiach Polski po przesiedleniu w ramach akcji "Wisła" / I. Hałagida // Akcja "Wisła" ; [red. J. Pisulińskiego]. – Warszawa : IPN, 2003. – S. 125–142.
34. Hałagida I. Prowokacja "Zenona" / Igor Hałagida. – Warszawa : IPN, 2005. – 318 s.
35. Hałagida I. "Szpieg Watykanu" / Igor Hałagida. – Warszawa : IPN, 2008. – 648 s.
36. Hałagida I. Ukraińcy w Województwie Gdańskim w latach 1947–1956 / I. Hałagida // Polska i Ukraina po II wojnie światowej / [red. W. Bonusiaka]. – Rzeszów, 1998. – S. 59–76.
37. Iwaneczko D. Przysięgi wierności dochowam. Wysiedlenia Ukraińców a Kościoł greckokatolicki w Polsce 1944–1947 / D. Iwaneczko // Więż. – 2002. – № 6. – S. 91–105.
38. Iwaneczko D. Wysiedlenia Ukraińców a Kościoł greckokatolicki w Polsce (1944–1947) / D. Iwaneczko // Akcja "Wisła" / [red. J. Pisulińskiego]. – Warszawa : IPN, 2003. – S. 142–152.
39. Jasiński J. Kwestia pojęcia Ziemi Odzyskanej / J. Jasiński // Ziemia Odzyskana – Ziemia Zachodnie i Północne 1945–2005: 60 lat w granicach Państwa polskiego / [red. A. Saksona]. – Poznań, 2006. – S. 15–25.
40. Jawornicka A. Mniejszość ukraińska na ziemi Lubuskiej w systemie mono- i policentrycznym / A. Jawornicka // Rocznik Lubuski. – 2003. – T. XXIX. – Cz. 1. – S. 259–279.
41. Kamiński Ł. Obóz Jaworzno: ukraiński etap / Ł. Kamiński // Akcja "Wisła" ; [red. J. Pisulińskiego]. – Warszawa : IPN, 2003. – S. 174–176.
42. Kmita M. Propaganda antyukraińska i kształtowanie negatywnego stereotypu Ukraińca w czasach PRL / M. Kmita // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji "Wisła" 1947 roku / [red. W. Mokrego]. – Kraków : Szwaipolt Fiol, 1997. – S. 284–291.
43. Kmita M. Wpływ akcji "Wisła" na życie Ukraińców w PRL / M. Kmita // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji "Wisła" 1947 roku / [red. W. Mokrego]. – Kraków : Szwaipolt Fiol, 1997. – S. 273–284.
44. Kolbuszewski J. Kresy / Jacek Kolbuszewski. – Wrocław : TPPW, 1995. – 256 s.
45. Kwilecki A. Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji / Andrzej Kwilecki. – Warszawa : PAN, 1974. – 319 s.
46. Kwilecki A. Zagadnienia stabilizacji Łemków na Ziemiach Zachodnich / A. Kwilecki // Przegląd Zachodni. – 1966. – № 6. – S. 23–29.
47. Marciniak T. Religijność greckokatolicka. Mazurskie przejawy niecodziennego życia / T. Marciniak // Nomos. – 1998. – № 22/23. – S. 135–155.
48. Miroszewski K. Centralny Obóz Pracy Jaworzno. Podobóz ukraiński (1947–1949) / Kazimierz Miroszewski. – Katowice : Śląsk, 2001. – 200 s.
49. Miśło E. Ukraińcy w obozie koncentracyjnym w Jaworznie 1947–1949 / E. Miśło // Historia martyrologii więźniów obozów odosobnienia w Jaworznie 1939–1956 / [red. K. Miroszewski]. – Jaworzno, 2002. – S. 58–70.
50. ks. Nabywaniec S. Spojrzenie na losy Kościoła greckokatolickiego na Ukrainie w latach 1939–1989 / ks. S. Nabywaniec // Poprzez stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Antoniami Podrazie w 80 rocznicę Jego urodzin / [red. D. Czerskiej]. – Kraków : Astra, 2000. – S. 331–340.
51. Pactwa B. Kościół greckokatolicki i jego rola w życiu społeczności Ukraińców w Polsce / B. Pactwa // Grupa etniczna. Regoin. Tożsamość kulturowa / [red. M. Dziewiarskiego]. – Katowice : Instytut Socjologii, 1997. – S. 67–77.
52. Podlaski K. (Skaradziński B.). Litwini, Białorusini, Ukraińcy – nasi wrogowie czy bracia? / Kazimierz Podlaski (Bohdan Skaradziński). – Białystok : Versus, 1990. – 197 s.
53. Polska – Ukraina: trudne pytania : materiały VIII międzynarodowego seminarium historycznego ["Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej"], (Warszawa, 6–8 listopada 2000 r.) / Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Związek Ukraińców w Polsce. – Warszawa : KARTA, 2000. – T. 8. – 324 s.
54. Polska – Ukraina: trudne pytania : materiały IX międzynarodowego seminarium historycznego ["Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej"], (Warszawa, 6–10 listopada 2001 r.) / Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Związek Ukraińców w Polsce. – Warszawa : KARTA, 2001. – T. 9. – 455 s.
55. Polska – Ukraina: trudne pytania : materiały XII międzynarodowego seminarium historycznego ["Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej"], (Toruń, 11–12 października 2006 r.) / Instytut Pamięci Narodowej. – Warszawa : IPN, 2009. – T. 11. – 212 s.
56. Pudło K. Dzieje Łemków po Druhej wojnie światowej (zarys problematyki) / K. Pudło // Łemkowie w historii i kulturze Karpat. – Rzeszów, 1992. – S. 357–363.
57. Pudło K. Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947–1985 / Kazimierz Pudło. – Wrocław : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1987. – 197 s.

58. Skalik A. Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej – zmiany w strukturze i przestrzeni geograficznej / A. Skalik // Peregrinus cracoviensis. – 2001. – Z. 12. – S. 83–99.
59. Sorokowski A. Ukrainian Catholics and Orthodox in Poland and Czechoslovakia / A. Sorokowski. – Cambridge (Massachusetts), 1988. – 261 s.
60. Stępień S. Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej i w czasach współczesnych (do roku 1998) / S. Stępień // Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – Przemyśl : PWIN, 1998. – T. 4. – S. 339–370.
61. Syrnyk J. Ludność ukraińska na Dolnym Śląsku (1945–1989) / Jarosław Syrnyk. – Wrocław : GAJT, 2007. – 304 s.
62. Syrnyk J. Szkolnictwo w języku ukraińskim na Dolnym Śląsku w latach 1952–1989 / J. Syrnyk // Śląski Kwartalnik Historyczny “Sobótka”. – 1995. – № 1/2. – S. 91–109.
63. Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956–1990) / Jarosław Syrnyk. – Wrocław : GAJT, 2008. – 515 s.
64. Szcześniak W. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce / B. Szcześniak, Z. Szota. – Warszawa : Wyd. MON, 1973. – 587 s.
65. Winnicki M. Osadnictwo ludności ukraińskiej w województwie olsztyńskim / Marek Winnicki. – Olsztyn, 1985. – 167 s.
66. Wojewoda Z. Zarys historii Kościoła Greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1989 / Zbigniew Wojewoda. – Kraków : Nowos, 1994. – 125 s.
67. Zabrowarny S. Geneza i początki działalności UTSK / S. Zabrowarny // Zeszyty Naukowe Instytutu Nauk Politycznych UW. – 1991. – Z. 16. – S. 45–57.
68. Zieliński L. Reforma rolna i osadnictwo Województwa Gdańskiego w latach 1945–1947 / Leon Zieliński. – Gdańsk, 1965. – 322 s.

В статті на базі изучения широкого кола літератури раскрыто состояние науочної розробки питання національно-культурної діяльності українців в Польщі. В частности, охарактеризовані роботи польських істориків комуністических часів про положення української меншини післявоєнного періоду, проаналізовані роботи польських учених діаспори і сучасних істориків.

Ключевые слова: національно-культурна діяльність українців, українське меншинство, польська історіографія, діаспора.

The article is based on the study of a wide range of literature reveals the scientific development of national-cultural activities of Ukrainian in Poland. In particular, the work of Polish historians described the communist era on the situation of the Ukrainian minority postwar era, analysis of the Polish diaspora scholars and modern historians.

Key words: national-cultural activities Ukrainian, Ukrainian minority, Polish historiography, Diaspora.

УДК 930.1:636 (477.83/.86)

ББК 63.5 (4 Укр)

Андрій Випасняк

ТРАДИЦІЙНЕ СКОТАРСТВО УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (90-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.): МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто методологічні засади дослідження проблематики традиційного скотарства українського населення Східної Галичини (90-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). Подано наукові розробки передових учених щодо методів і методології дослідження зазначеної тематики.

Ключові слова: Східна Галичина, традиційне скотарство, методологія.

Методологія будь-якого дослідження ґрунтується на принципах наукової об'єктивності, історизму та критичного аналізу опрацьованих джерел. З огляду на відзначене, ми виходимо з того, що розвиток скотарства як вторинної галузі традиційного господарства Східної Галичини в кінці ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. був об'єктивно залежним від загальноісторичних процесів і соціально-економічного розвитку цього регіону.

Основи господарської культури українського населення Східної Галичини сформувалися давно. Упродовж століть на досліджуваній нами території склалися, розвивалися і

функціонували різні системи господарства. Багатогранність таких форм і культурно-історичні традиції місцевого населення визначались як кліматично-екологічними умовами, так й етнокультурними та етносоціальними процесами. Останні два фактори генези скотарства українського населення Східної Галичини зумовлені й складними процесами інтеграції локальних культур етнографічних груп у певну етнокультурну спільність. Відтак вивчення особливостей традиційного скотарства потребує вирішення низки важливих проблем теоретичного та практичного характеру, які в загальнотеоретичному плані порушують питання походження традиційного скотарства, становлення його основних форм і типів, шляхів доместикації та поширення порід худоби [18; 34; 40; 44].

Випасняк Андрій. Традиційне скотарство українського населення Східної Галичини ...

Дослідження теми тісно пов'язане як із загальнотеоретичними аспектами скотар-
© Випасняк А., 2012 адиційної культури українського населення Східної Гали-
чини, яка, з одного боку, виявляє виняткову цілісність скотарської культури, а з іншого,
– особливу різноманітність її локально-регіональних форм і типів.

Вивчення поставленої проблеми потребує визначення категорійного апарату, що становить предметне поле нашого дослідження. Критичний аналіз сучасної наукової етнологічної літератури дозволяє нам стверджувати, що тваринництво – це галузь сільського господарства, котра займається розведенням усіх сільськогосподарських тварин для виробництва продуктів цієї галузі. Натомість скотарство – галузь тваринництва, котра займається розведенням великої рогатої худоби для отримання молока, яловичини й шкірсировини [6; 17, с.315; 19, с.83; 30; 45, с.159–160].

У свою чергу, відомий радянський російський етнолог Ю.Шнірельман визначав скотарство як тип господарства або господарський уклад, що базується на утримуванні й розведенні стадних копитних тварин у домашніх умовах [45, с.159–160].

Дещо іншу спрямованість має розрізнення цих понять, які подає відомий та авторитетний вітчизняний дослідник традиційного скотарства Українських Карпат М.Тиводар. На його думку, поняття “тваринництво” охоплює всі форми розведення худоби та є основою для різних господарсько-культурних типів (далі – ГКТ). Натомість поняття “скотарство” пов'язане з екстенсивним використанням природних ресурсів для розведення худоби, що є визначальною ознакою ГКТ, формою господарства, яка існує в соціальному організмі поряд з іншими заняттями. Воно (скотарство) передбачає втручання людини в систему кормозабезпечення не лише організацією випасу, але й заготівлею кормів на зиму. Охоплює весь річний цикл догляду худоби, тобто не лише весняно-літньо-осінній випас, а й зимову стійлову годівлю [34, с.7].

Згідно з твердженням етнолога В.Курильова, поняття “пастівницьке скотарство” передбачало відповідно протягом цілого року утримання виняткової більшості поголів'я худоби на підніжних кормах [16, с.246].

У зв'язку із цим, дослідження традиційного скотарства припускає комплексне дослідження функціонування цієї галузі господарства в історичному, етнокультурному та природно-ландшафтному зрізах. Як зазначає вітчизняний дослідник М.Гладкий, “основи розробки відповідної термінології було закладено в 1970-х рр., коли на сторінках журналу “Советская этнография” розгорнулася наукова дискусія з приводу змісту понять і термінів, якими оперують етнологи у процесі дослідження скотарських традицій”. Започаткував дискусію радянський етнограф Г.Марков, який порушив питання про необхідність чіткого визначення змісту понять у ділянці (галузі) типологізації скотарства [9, с.20].

Окремі аспекти цієї проблеми були висвітлені в публікаціях радянських (Б.Адріанов, Ю.Бромлей, Г.Громов, Г.Клепікова, Г.Марков, М.Османов, А.Першіц, Ю.Семенов, Г.Сімаков, С.Токарев, Н.Шмигіна, Ю.Шнірельман), російських (І.Власова, Ю.Журавльов, А.Шенніков), вітчизняних (М.Гладкий, І.Дзендзелевський, Г.Кожолянко, М.Мандибура, С.Павлюк, М.Тиводар) і зарубіжних (Л.Молчанова, Я.Подолак, В.Тітов, А.Фур-

туне) дослідників [1; 3; 4; 5; 7; 8; 9; 10; 13; 14; 15; 19; 20; 21; 22; 24; 27; 28; 34; 36; 37; 38; 39; 41; 42; 44; 45; 48].

До сьогодні дослідження традиційного скотарства здійснювалося стосовно лише гірської території Західного (Південно-Західного) етнографічного регіону, де традиційне скотарство становить першочергову, ключову й невід'ємну частину господарства. Натомість рівнинно-низинні райони прикарпатської частини Східної Галичини залишилися практично малодослідженими.

На вказаній території переважали родючі чорноземні ґрунти, тому доцільним і пріоритетним заняттям було землеробство, тоді як скотарство посідало допоміжне місце. Таким чином, в аграрно-тваринницькому комплексі українських селян рівнинно-низинного ареалу Східної Галичини традиційне скотарство мало вторинне господарське значення.

Зважаючи на традиційний господарський уклад, який був характерний для українського населення Східної Галичини в досліджуваній період, жителі краю орієнтувалися на задоволення власних виробничих і споживчих потреб у зерні, молочних продуктах, м'ясі, вовні, шкірі, тягловій силі. Виробники лише частково їх продавали, щоб було чим сплатити державні податки.

Як зазначає вітчизняний етнолог М.Гладкий, “функціонування скотарства нерозривно пов'язане із землеробством та іншими допоміжними господарськими заняттями. Розвиток галузі завжди співвідносився з соціально-економічними особливостями регіону, з урахуванням господарського типу та географічного ландшафту істотно впливав на матеріально-побутову та духовну складову життєдіяльності місцевого населення. Тому при дослідженні традиційного скотарства...комплексно застосовувати принципи взаємозв'язку та взаємообумовленості явищ етнічної культури” [9, с.10].

Із цього погляду важливими є такі елементи традиційної скотарсько-пастівницької культури, як: господарські споруди; знаряддя й предмети праці та способи користування ними; способи приготування традиційних молочних продуктів та їх застосування в харчуванні; організаційні форми індивідуального й колективного випасу худоби. Без етнографічних знань не можна виробити раціонального ставлення до господарсько-культурних досягнень, традиційних навиків і стереотипів трудової поведінки попередніх поколінь. Традиція завжди пов'язувала сільське господарство з характером природного середовища, з можливістю враховувати емпіричний господарський досвід окремих індивідуумів, родин, родинних груп, сільських громад, груп сіл і т. п.

Зроблені наукові узагальнення дають підґрунтя для вивчення динаміки етносоціальних і господарсько-економічних процесів.

Опис, узагальнення й дослідження проблем скотарства українського населення Східної Галичини в його господарській, етнічній і культурній динаміці вказують напрями до вирішення складних наукових питань і дають можливість з'ясувати причини збереження культурних явищ різного походження; вивчити історичні шляхи розвитку господарських скотарських традицій; визначити роль соціально-економічних, культурно-побутових, політичних й екологічних факторів його розвитку; уточнити роль слов'янського, особливо українського, землеробсько-скотарського й скотарсько-землеробського населення в освоєнні рівнинних районів Східної Галичини; простежити деякі шляхи та процеси міжетнічної інтеграції пастівницьких традицій у зонах етнічних контактів; з'ясувати, які елементи пастівницької культури є місцевого походження, а які з'явилися в результаті міжетнічних контактів; зрозуміти роль традиційного скотарства у формуванні етнографічної специфіки культури українців Східної Галичини тощо.

Як зазначає М.Тиводар, при розгляді указаної теми дослідження треба виділяти певний хронологічний період, а головне – “етнокультурне середовище, в якому склалися його традиції” [34, с.112]. Потрібно відмітити, що для реальної реконструкції необхідна не лише етнічна традиція, а й реальний фактичний матеріал із попередніх епох [2, с.55–56; 11, с.57–58; 25, с.53–54; 31, с.59–60; 34, с.121; 35, с.15].

Таким чином, вивчення етнічних традицій, пов'язаних зі скотарством, дозволяє на їх основі комплексно простежити явища народної культури в діяхронії.

Збір етнологічної інформації за темою дослідження проводився на базі деталізованих запитальників В.Супруненка [32], З.Кузелі [29], М.Паньківа [23], а також словацького етнографа Я.Подолака [48]. Тому питання, які ставились у роботі з респондентами, природно стосувались умов функціонування й розвитку традиційного скотарства на території Східної Галичини. У процесі роботи з респондентами використовувалися також питальники українських етнографів, узяті з "Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії і Молдавії" [26, с.1–40].

Різноманітність завдань і наукова складність проблематики теми дослідження ви-

Випасняк Андрій. Традиційне скотарство українського населення Східної Галичини ...

магали використання методу польових досліджень, методу компонентного аналізу (структурно-функціонального), методу статистичної обробки етнографічних матеріалів, порівняльно-історичного аналізу, методу типологічного дослідження.

Метод польових досліджень дозволив нагромадити етнографічні матеріали за темою дослідження. Автором за спеціальною програмою-запитальником були проведені опитування та інтерв'ю, у яких основна увага спрямовувалася на виокремлення сутності господарської діяльності українського населення Східної Галичини, пов'язаного зі скотарством. Одночасно автор здійснив вибірккову фотофіксацію пам'яток матеріально-побутової культури. Зокрема, зібрані ним польові матеріали дали можливість детально з'ясувати етноісторичні й етнокультурні особливості розвитку скотарства в Східній Галичині, виокремити характерні ознаки та локальну специфіку традиційних господарських укладів, звичаїв й обрядів. Вони дозволили прослідкувати та визначити в хронологічному зрізі ареали побутування окремих явищ традиційного скотарства Східної Галичини. Таким чином, метод польових досліджень дав змогу нам розширити джерельну базу й з'ясувати специфіку й особливості скотарства, його традиції та звичаї в різних етнографічних групах, котрі проживають на території досліджуваного регіону.

Структурно-функціональний метод (компонентний аналіз) дав можливість виявити найбільш суттєві як внутрішні, так і зовнішні соціально-економічні, етнокультурні, історико-демографічні, державно-політичні аспекти функціонування скотарства на території Східної Галичини. Як зазначає М.Тиводар, цей метод дозволяє одержати повну картину щодо традиційного скотарства та відзначається характерним підходом до господарських традицій як складової цілісної системи. Пізнати таку систему можливо лише шляхом вивчення її складових елементів. У результаті вивчення виявляються найбільш суттєві аспекти функціонування традиційного скотарства [35, с.9].

Метод статистичної обробки етнографічного матеріалу дав змогу відтворити особливості розвитку традиційного скотарства. В етнокультурній площині він допоміг з'ясувати ареали та частоту поширення тих чи інших традиційних явищ, які побутували в скотарській господарській діяльності українського населення Східної Галичини.

Важливе значення для дослідження має порівняльно-історичний (компаративний) метод. Він дозволив узагальнити зібрану інформацію, обробити її, провести соціально-економічні й етнокультурні паралелі з іншими етнографічними регіонами на предмет функціонування традиційного скотарства на території досліджуваного регіону.

З метою уточнення ролі загального й особливого в скотарстві Східної Галичини ми використовували метод типологічного дослідження. Указаний метод трактує тип як ідеальну модель із низкою суттєвих рис й ознак. Він важливий при ретроспективній реконструкції й систематизації, бо передбачає можливість аналізу не лише вже відомих явищ, а й допускає існування таких, які ще не зафіксовані та не описані. Типологічний метод дав можливість на основі виявлених рис й ознак провести ієрархічну типологізацію традиційного скотарства.

Названі методи дослідження дозволили не лише описати скотарство, а й проаналізувати його з урахуванням етнічно українських особливостей матеріальної й духовної культури, розкрити його господарсько-культурні та соціальні функції, виявити й установити загальні та часткові тенденції розвитку, виділити ті специфічні риси, які склалися на базі локальних, внутрішніх чи загальноукраїнських традицій.

Таким чином, у ході роботи враховувалися теоретичні напрацювання в галузі суміжних дисциплін (соціології, демографії, релігієзнавства, педагогіки, культурології, психології тощо), що визначило необхідність застосування міждисциплінарного підходу. Загалом аналіз скотарських традицій українського населення Східної Галичини має комплексний узагальнюючий характер.

1. Адрианов Б. Некоторые замечания о дефинициях и терминологии скотоводческого хозяйства / Б. Адрианов // Советская этнография. – 1982. – № 4. – С. 76–80.
2. Байбурин А. Ответы на вопросы: теоретические проблемы реконструкции славянской духовной культуры / А. Байбурин // Советская этнография. – 1984. – № 3. – С. 55–57.
3. Березанская С. Северная Украина в эпоху бронзы / С. Березанская. – К. : Наук. думка, 1982. – 212 с.
4. Богатырев П. Вопросы теории народного искусства / П. Богатырев. – М., 1971. – 544 с.
5. Бромлей Ю. Современные проблемы этнографии (Очерки теории и истории) / Ю. Бромлей. – М. : Наука, 1981. – 390 с.
6. Вергезов Г. Животноводство. (Основы) / Г. Вергезов. – М. : Учебно-пед. изд-во МП РСФСР, 1962. – 424 с.
7. Власова И. Традиционная земледельческая и промысловая культура / И. Власова // Русские / отв. ред. В. Александров и др. – М. : Наука, 1999. – С. 158–183.
8. Гладкий М. Специфіка скотарства бойків у етнографічній спадщині І. Франка / М. Гладкий // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич : Коло, 1997. – Вип. 2 : 1996. – С. 168–172.
9. Гладкий М. Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. (Історико-етнологічне дослідження) / М. Гладкий. – Дрогобич : Вимір, 2007. – 198 с.
10. Громов Г. Некоторые вопросы агроэтнографических исследований / Г. Громов, Ю. Новиков // Советская этнография. – 1967. – № 1. – С. 80–93.
11. Громыко М. Место сельской (территориальной, соседской) общины в социальном механизме формирования, хранения и изменения традиций / М. Громыко // Советская этнография. – 1981. – № 5. – С. 21–30.
12. Дрогомирецька Л. Український кооперативний рух у Галичині в 20–30-х рр. ХХ ст.: організаційна будова і досвід господарської діяльності / Л. Дрогомирецька // Галичина. – 1998. – № 2. – С. 173–181.
13. Журавлев А. Домашний скот в поверьях и магии восточных славян. Этнографические и этнолингвистические очерки / А. Журавлев. – М. : ИНДРИК, 1994. – 256 с.
14. Клепикова Г. Славянская пастушья терминология (ее генезис и распространение в языках карпатского ареала) / Г. Клепикова. – М. : Наука, 1974. – 256 с.
15. Клепикова Г. Функционирование и генезис пастушей терминологии в славянских говорах карпатского ареала / Г. Клепикова // Карпатский сборник : труды междунар. комис. по изуч. нар. культ. Карпат и прилегающих к ним областей. – М., 1976. – С. 22–26.
16. Курьлев В. Основные типы скотоводческого хозяйства у казахов (конец ХІХ – начало ХХ в.) / В. Курьлев // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. – М., 1977. – С. 54–71.
17. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К. : АртЕк, 2004. – 472 с.
18. Мандибура М. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. : історико-етнографічний нарис / М. Мандибура. – К. : Наук. думка, 1978. – 191 с.
19. Марков Г. Проблемы дефиниции и терминологии скотоводческого хозяйства и кочевничества / Г. Марков // Советская этнография. – 1982. – № 4. – С. 80–83.
20. Молчанова Л. Материальная культура белоруссов / Л. Молчанов. – Минск : Наука и техника, 1968. – 232 с.
21. Османов М. О формах и типах скотоводства. (По материалам Дагестана ХІХ в.) / М. Османов // Советская этнография. – 1984. – № 6. – С. 77–88.
22. Павлюк С. Тваринництво / С. Павлюк // Українське народознавство : навч. посіб. – Львів : Фенікс, 1997. – С. 279–282.
23. Паньків М. Організація польових досліджень з етнографії (для студентів історичного факультету та краєзнавців) : метод. посіб. / М. Паньків. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – 123 с.
24. Першиц А. О коллективной собственности на скот у кочевников-скотоводов / А. Першиц // Советская этнография. – 1959. – № 6. – С. 37–42.

25. Радович Р. Традиційне житлово-господарське будівництво українців північно-західної Галичини і південно-західної Волині другої половини XIX – початку XX ст.: етнічні риси і локальна специфіка : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / Р. Радович. – Львів, 2007. – 172 с.
26. Региональный историко-этнографический атлас Украины, Белоруссии и Молдавии. Проспект. – К., 1969. – 40 с.
27. Семенов Ю. Кочевничество и некоторые общие проблемы теории хозяйства и общества / Ю. Семенов // Советская этнография. – 1982. – № 2. – С. 48–59.
28. Сеньків І. Гуцульська спадщина / І. Сеньків. – К. : Українознавство, 1995. – 512 с.
29. Скальська У. Зенон Кузеля – бібліограф і етнограф (до 120-річчя від дня народження, 50-річчя від дня смерті) / У. Скальська // Українство: національно-духовні виміри : зб. праць і матеріалів. – Івано-Франківськ : Івано-Франків. осередок НТШ, 2005. – Вип. 1. – С. 199–205.
30. Скотоводство // Свод этнографических понятий и терминов. – М. : Наука, 1989. – Вып. 3 : Материальная культура. – С. 159–164.
31. Смирнов Ю. Ответы на вопросы: теоретические проблемы реконструкции славянской духовной культуры / Ю. Смирнов // Советская этнография. – 1984. – № 3. – С. 59–62.
32. Супруненко В. Народознавчий запитальник. Споряджений словником народних назв і етнографічних термінів / В. Супруненко. – Мелітополь, 1994. – 32 с.
33. Тесля І. Як правильно вибирати коня, аби він був підмогою у веденні домашньої господарки / І. Тесля. – Львів, 1912. – 36 с.
34. Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: історико-етнологічне дослідження / М. Тиводар. – Ужгород : Карпати, 1994. – 556 с.
35. Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / М. Тиводар. – К., 1994. – 61 с.
36. Титов В. Животноводство / В. Титов // Беларуссы. – М. : Наука, 1998. – С. 154–161.
37. Токарев С. К методике этнографического изучения материальной культуры / С. Токарев // Советская этнография. – 1970. – № 4. – С. 3–17.
38. Токарев С. Обычаи, обряды и поверья, связанные с животноводством / С. Токарев // Календарные обычаи в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развития обычаев. – М. : Наука, 1983. – С. 90–97.
39. Фуртунэ А. Овцеводство у молдаван в XIX – начале XX в. (Историко-этнографический аспект) / А. Фуртунэ. – Кишинев : Штиинца, 1989. – 99 с.
40. Храпливий Є. Плекання рогатої худоби у Східній Галичині. Нарис за час від 1880 до 1933 / Є. Храпливий. – Львів, 1933. – 40 с.
41. Шенников А. Длинный двор и крытый двор. Из истории строительной культуры крестьян лесной зоны Европы до конца XIX – начала XX вв. / А. Шенников. – С. Пб. : ГО РАН, 1992. – 220 с.
42. Шенников А. Распространение животноводческих построек у народов Европейской России. (К дискуссии об агроэтнографии) / А. Шенников // Советская этнография. – 1968. – № 6. – С. 99–106.
43. Шлыгина Н. Распространение животноводческих построек у народов Европейской России. (К дискуссии об агроэтнографии) / Н. Шлыгина // Советская этнография. – 1968. – № 6. – С. 99–106.
44. Шнирельман В. Возникновение производящего хозяйства: проблема первичных и вторичных очагов / В. Шнирельман. – М. : Наука, 1989. – 444 с.
45. Шнирельман В. Некоторые проблемы происхождения и распространения животноводства / В. Шнирельман // Советская этнография. – 1974. – № 3. – С. 41–51.
46. Шнирельман В. Происхождение скотоводства (культурно-историческая проблема) / В. Шнирельман. – М. : Наука, 1980. – 334 с.
47. Шнирельман В. Скотоводство / В. Шнирельман // Свод этнографических понятий и терминов. – М. : Наука, 1989. – Вып. 3 : Материальная культура. – С. 159–164.
48. Podolak J. Poloninske hospodarstvo Huculov v Ukrajinskych Karpatoch / J. Podolak // Slovensky narodopis. – Bratislava, 1966. – № 2. – S. 193–292.

В данной статье рассмотрены методологические основы исследования проблематики традиционного скотоводства украинского населения Восточной Галичины (90-е гг XIX – 30-е гг.). Подано научные разработки передовых ученых по методам и методологии исследования данной тематики.

Ключевые слова: *Восточная Галичина, традиционное скотоводство, методология.*

Methodological principles of research of the traditional cattle breeding of the Ukrainian population of East Galychina (90th XIX – 30th XX of century) are considered in this article. Scientific developments of famous scientists are given according to methods and methodology of research of this subject.

Key words: *East Galychina, traditional cattle breeding, methodology.*

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК 94.4

ББК 63.3

Ілля Паршин

ГАЛИЦЬКО-ЧЕСЬКИЙ СОЮЗ У БИТВІ ПРИ ДЮРНКРУТІ 1278 РОКУ (НА ОСНОВІ “HERMANNI ALTAHENSIS ANNALES”)

Стаття присвячена питанню щодо участі галицького князя Лева Даниловича в битві при Дюрн-круті 1278 року між чеським королем Пшемислом-Оттокаром II та Рудольфом I Габсбургом. На основі “Hermannii Althensis annales”, джерела, створеного в XIII ст., показано, що Лев Данилович дійсно міг бути союзником чеського монарха, але, напевно, вагомої військової підтримки йому не надав, адже був змушений у цей самий час боротися з повсталими валахами в межах власного князівства.

Ключові слова: Лев Данилович, “Hermannii Althensis annales”, Пшемисл-Оттокар II, Рудольф I Габсбург, битва при Дюрнкруті.

Політичні процеси на руських землях другої половини XIII ст. уже давно привертають увагу дослідників. Однак нестача джерельного матеріалу все ще залишає чимало темних плям на історичному тлі цієї епохи. Особливо це, мабуть, стосується Галицько-Волинського князівства, правителі якого хоч і підтримували активні стосунки з монархами Центрально-Східної Європи, проте інформацію про їх зовнішньополітичну діяльність доводиться збирати фактично по крихтах.

На фоні інших західноруських князів цієї епохи виокремлюється постать Лева Даниловича (1225/28–1299/01). Сміливий у битві та вправний у дипломатії, князь Лев, проте, заслужив собі не найкращу репутацію в редакторів руських літописів. Останні, перебуваючи на службі його волинських родичів, перейняли від них певну неприязнь до цієї особи. Ураховуючи цей фактор, а також брак інших джерельних свідчень, політична діяльність Лева Даниловича в науковій літературі досліджена фрагментарно [13; 14; 15, с.497–501; 16, с.289–301; 19; 20; 21; 22], тому, безперечно, постать галицького князя потребуватиме додаткової уваги істориків.

Важливим питанням, на нашу думку, є свідчення латиномовних джерел про можливу участь галицького князя Лева в битві при Дюрнкруті 1278 року (чеська назва – битва на Моравському полі), унаслідок якої імператор Священної Римської імперії Рудольф I Габсбург (1218–1291) розбив війська чеського короля Пшемисла-Оттокара II (1233–1278) та оволодів Австрією [18, с.75], майбутнім центром великої східноєвропейської імперії. Безсумнівно, така велика середньовічна кампанія отримала належне висвітлення в історіографії [28, с.580–620; 31; 34; 36]. Зауважимо, що численні згадки про галицького князя в європейських хроніках не пройшли повз увагу дослідників [17; 25; 32], однак ця тема потребує подальшого детального дослідження, у тому числі й ґрунтовного аналізу джерельної бази.

Мабуть, першим з хроністів про руські контингенти Лева Даниловича у війську Пшемисла-Оттокара II повідомив у своїй римованій хроніці Оттокар Штирійський [9, с.201]. Свідчення цього поважного джерела цінні ще й тому, що сам хроніст (пом. 1318 року) був, безперечно, добре інформованим у подіях такого недалекого минулого. Як влучно підмітив Леонтій Войтович, штирійський автор також не мав потреби у фальсифікації своїх свідчень, вписуючи галицького князя Лева до лав війська чеського монарха [17, с.133–134]. Відзначимо, що інші хроніки XIII – поч. XIV ст. не згадують про участь у конфлікті руських військ напряду, однак і з них можна почерпнути важливі відомості.

Так, продовжувач “Анналів Германа з Альтаху” зафіксував такий склад армії Пшемисла-Оттокара II:

“Tandem per tres vel duos annos, cisso predicto arbitrio, prefatus rex Bohemie, de terris suis scilicet Bohemia et Moravia, et etiam de aliis terris scilicet Polonia, Pomerania, Saxonia
© Паршин І., 2012 congregans, castra metatus est super flumen March, in campo qui dicitur Marichvelt prope Cistesdorf” [6, с.410].

У нашому перекладі:

“Нарешті, протягом трьох чи двох років після вищезгаданого суду*, згаданий король Богемії із земель своїх, а саме – Богемії та Моравії, а також із земель чужинських – Польщі, Померанії, Саксонії та Майсену, зібравши могутнє військо, засновує над рікою Моравою табір на полі, що назване Моравським, біля Цистердорфа”.

Визначити особу анналіста, котрий описав ці події, досить важко. Однак сумніватися в правдивості наведених фактів не доводиться – в історіографії свідчення продовжувачів “Анналів...” визнають цінним джерельним матеріалом, який досліджується вже тривалий час [29; 33, с.5–104; 35]. До того ж інші анналісти радо брали їх за основу для власних творів.

Одним з них був, зокрема, і Ебернгард, архідиякон з Регенсбурга. Походячи з того самого містечка, що й абат Герман, він упродовж 1294–1305 років скопіював власну працю, додавши до вже відомих записів нові фрагменти, котрі стосуються переважно історії початку XIV ст. [30, с.592]. Що ж до битви при Дюрнкруті 1278 року, Ебернгард довірився авторитету своїх попередників, дослівно запозичивши в них склад війська Пшемисла-Оттокара II [5, с.593].

Таким чином, свідчення анналістів другої половини XIII – поч. XIV ст. підштовхують нас до думки, що дружинники Лева Даниловича не були союзниками Пшемисла-Оттокара II, адже князь не згаданий серед тих, хто приєднався до чеських військ. Однак робити поспішні висновки, мабуть, не варто.

Згідно з повідомленням продовжувачів “Анналів...”, у таборі чеського короля хвилювалися за успіх майбутньої битви. Зокрема, феодали й союзники Пшемисла-Оттокара II вагалися і, можливо, навіть плели інтриги проти нього. Образно описуючи ці події, продовжувач “Анналів...” зазначає:

“Quod cognoscens, idem rex Bohemie nobiles suos ad se in sum convocavit tentorium, et se eis inermem omnimodis presentavit, dicens: *Ecce inermus in conspectu vestro sto, et licet de vestra fidelitate non diffidam, tamen si cui contra me prodicionis vel inique factionis esset voluntas, melius existeret, ut me nunc solum occideret, quam quod cras in bellum tecum multa milia hominum moriantur.* Sed ipsi nobiles multis iuramentis, se ipsi fideliter velle assistere, promisserunt” [6, с.410].

Переклавши цей уривок, отримаємо:

“Це знаючи (про зрадницькі настрої. – І.П.), той король Богемії nobilів своїх до себе в намет скликає й перед ними повністю беззбройний з’являється, кажучи: «Ось, я стою перед вами без зброї і, хоча не втрачаю надії на вашу вірність, якщо б якась проти мене зрада або інші діяння були задумані, краще виступити, для того щоб мене вже зараз убити, ніж завтра зі мною багато тисяч людей убиті будуть. Однак nobilі, що допомагатимуть сумлінно, клятвено обіцяли”».

Важко сказати, чи справді Пшемисл-Оттокар II виголосив таку гарячу промову, адже з дослівним розумінням прямої мови в історичних джерелах варто бути дуже обережним, але бойовий дух його військ дійсно міг бути не найкращим. І викликано це було, мабуть, тим, що частина чеських союзників або перейшла на бік Рудольфа I, або просто не виконала своїх союзницьких зобов’язань перед Пшемислом-Оттокаром II, одним з наймогутніших правителів Центрально-Східної Європи того періоду, і не з’явила-

* Мова йде, мабуть, про відмову Пшемисла-Оттокара II у 1275 році скласти васальну присягу імператорові Священної Римської імперії Рудольфу I Габсбургу, за що той оголосив чеського монарха зрадником.

ся на поле бою. Цілком вірогідно, що тут і ховається відповідь на питання, чи справді Лев Данилович брав участь у кампанії 1278 року.

Так, Антоній Флоровський [24, с.252–255], а слідом за ним і Володимир Пашуто [23, с.300–301] висунули версію, згідно з якою галицький князь став на бік імператора Священної Римської імперії. Зауважимо, що зазначена гіпотеза нині переглянута, і висновки цих дослідників піддані сумнівам [17, с.135]. Відомий фахівець з генеалогії Даріуш Домбровський звернув увагу на те, що в досліджуваний період відбулося зближення руського та чеського дворів. На думку польського дослідника, після смерті угорського короля Стефана V (1239–1272) князь Лев значно зблизився з Пшемислом-Оттокаром II на основі тісніших родинних стосунків, до того ж і чеський монарх був зацікавлений у союзі з Даниловичами, адже саме через землі Галичини проходив важливий дипломатичний зв'язок із монголами [25, с.44–50]. Додаючи сюди свідчення численних хронік XIV–XV ст., які чітко зафіксували присутність руських військ у складі армії Пшемисла-Оттокара II [1, col.848–849; 3, с.179; 4, с.146; 7, с.277; 9, с.201; 10, с.119; 11, col.1226–1227; 12, с.133], ми можемо впевнено стверджувати, що галицький князь не переходив на бік Рудольфа I Габсбурга.

Отже, цілком імовірно, що Лев Данилович не зумів вчасно або повною силою надати допомогу своєму союзникові. Так, Леонтій Войтович серед повідомлень у латиномовних хроніках, дотичних до 1278 року, віднайшов звістку сучасника подій, відомого теолога та папського посланця Томаса Тусці з Павії (бл. 1212–1284) про те, що в цей час виникла неочікувана конфронтація між русинами та валахами. На думку дослідника, оточення угорського короля Ласло Куна (1262–1290), союзника Рудольфа I Габсбурга, спровокувало конфлікт, який завадив галицькому князю з'явитися на полі бою при Дюрнкруті [17, с.135–136].

Відзначимо, що така версія, на нашу думку, цілком пояснює відсутність згадок про руські війська в продовжувачів “Анналів...”, у тому числі й в Ебернгарда з Регенсбурга. Як сучасники подій вони могли не знати про боротьбу руського князя з волохами, а записали лише ті військові контингенти та князів, які безпосередньо з'явилися на полі бою. У той час як, наприклад, Оттокар Штирійський чи інші хроністи вже мали змогу охопити геополітичну ситуацію в Центрально-Східній Європі повніше.

З іншого боку, неприбуття частини союзних військ дійсно могло викликати хитання в лавах Пшемисла-Оттокара II, котрий, очевидно, розраховував на значно більшу кількість воїнів. Недарма, мабуть, чеські джерела зауважили в рядах Пшемисла-Оттокара II лише богемців, моравів і поляків [2, с.192; 8, с.316].

Таким чином, відсутність прямих вказівок на руські війська в продовжувачів “Анналів Германа з Альтахау” зовсім не свідчить про те, що князь Лев Данилович не має жодного відношення до битви при Дюрнкруті 1278 року. З огляду на його стосунки з угорським монархом Ласло Куном, найбільшим союзником Рудольфа I, галицький володар безперечно підтримував Пшемисла-Оттокара II. Але чи очолював він безпосередньо галицькі дружини під Дюрнкрутом невідомо. На основі наведених джерельних свідчень ми можемо припустити, що князь Лев у цей самий час міг бути втягнутий у конфлікт із валахами, імовірно, роздмуханий за участю угорців. Саме це могло завадити Левові повністю виконати свої союзницькі зобов'язання перед чеським королем.

1. Anonymi Leobensis Chronicon libris sex comprehensum, a Christo nato usque ad annum ejusdem MCCCXLIII / R. D. P. Hieronymus Pez // *Scriptores Rerum Austriacarum veteres ac genuine*. – T. 1. – Lipsiae: Sumptibus Joh. Frid. Gleditschii b. Filii, 1721. – Col. 756–972.
2. *Cosmae chronica Boemorum* / Ed. R. Köpke // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* / Ed. G. H. Pertz. – T. 9. – Leipzig: Verlag Karl W. Heirsemann, 1925. – S. 1–209.
3. *Die Weltchronik des Mönchs Albert 1273/1277–1454/56* / hrsg. R. Sprandel // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series*. – T. 17. – München: Monumenta Germaniae Historica, 1994. – 391 s.

4. Ebendorfer Thomas. *Chronica Austriae* / hrsg. A. Lhotsky // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series.* – Т. 13. – Berlin ; Zürich : Weidmann, 1967. – 684 s.
5. Eberhardi archidiaconi Ratisbonensis annales / Ed. Ph. Jaffé // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores.*

Паришин Ілля. Галицько-чеський союз у битві при Дюрнкрюті 1278 року ...

- Т. 17. – Leipzig : Verlag Karl W. Heirseemann, 1925. – S. 591–605.
6. Hermanni Alahensis annales / Ed. Ph. Jaffé // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores.* – Т. 17. – Leipzig : Verlag Karl W. Heirseemann, 1925. – S. 381–416.
7. Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum / Ed. F. Schneider // *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* – Т. 1. Libri I–III. – Hannoverae et Lipsiae : Impensis bibliopolii Hahniani, 1909. – 387 s.
8. Letopis Jindřicha Heimburskeho / Wyd. J. Emler // *Fontes Rerum Bohemicarum.* – Т. 3. – Praha : Nákladem nadání Františka Palackého, 1882. – S. 303–321.
9. Ottokars Österreichische Reimchronik / Ed. J. Seemüller // *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken.* – Т. 5. – Bd. 1. – Hannoverae : Hahnsche Buchhandlung, 1890. – 720 s.
10. Theodoricus de Niem. *Historie de gestis Romanorum Principum. Cronica. Gesta Karoli Magni imperatoris* / hrsg. Lhotsky A., Colberg K. // *Monumenta Germaniae Historica. Staatschriften des späteren mittelalters.* – Т. 5. – Historisch-politische Schriften des Dietrich von Niem. – Bd. 2. – Stuttgart : Hiersmann, 1980. – 511 s.
11. Viti Arnpeccii *Chronicon Austriacarum* / R. D. P. Hieronymus Pez // *Scriptores Rerum Austriacarum veteres ac genuine.* – Т. 1. – Lipsiae : Sumptibus Joh. Frid. Gleditschii b. Filii, 1721. – Col. 1174–1295.
12. Österreichische chronik von den 95 Herrschaften / hrsg. J. Seemüller // *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken.* – Т. 6. – Hannoverae et Lipsae : Hahnsche Buchhandlung, 1909. – 276 s.
13. Войтович Л. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович / Л. Войтович // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”.* – 2004. – № 502 : Держава та армія. – С. 13–18.
14. Войтович Л. Штрихи до портрета князя Лева Даниловича / Л. Войтович // *Україна в Центрально-Східній Європі.* – 2005. – № 5. – С. 143–156.
15. Войтович Л. Княжа доба на Русі : портрети еліти: монографія / Леонтій Войтович. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2006. – 782 с.
16. Войтович Л. Галицько-волинські етюди / Л. Войтович. – Біла Церква : Вид. О. В. Пшонківський, 2011. – 480 с.
17. Войтович Л. В. Лев Данилович и загадки “австрийского узла” (1272–1278) / Л. Войтович // *Rossica Antiqua.* – 2011. – № 2. – С. 120–139.
18. Воцелка К. *История Австрии. Культура, общество, политика* / Карл Воцелка ; пер. с нем. В. А. Брун-Цеховского и др. – М. : Весь мир, 2007. – 512 с.
19. Генсьорський А. І. З коментарів до Галицько-волинського літопису (волинсько-галицькі грамоти XIII ст.) / А. І. Генсьорський // *Історичні джерела та їх використання.* – К. : Наук. думка, 1969. – Т. 4. – С. 171–184.
20. Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти князя Лева? / М. Грушевський // *Записки НТШ.* – 1902. – Т. 45. – С. 1–22.
21. Купчинський О. А. Дослідження та публікації грамот Галицько-Волинського князівства у XVIII ст. / О. А. Купчинський // *Київська Русь : культура, традиції.* – К. : Наук. думка, 1982. – С. 129–149.
22. Маркевич О. Невідома грамота князя Льва Даниловича / О. Маркевич // *Архіви України.* – 1968. – № 5. – С. 23–29.
23. Пашуто В. Т. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси* / В. Т. Пашуто. – М. : Изд-во АН СССР, 1950. – 330 с.
24. Флоровский А. В. Чехи и восточные славяне. *Очерки по истории чешско-русских отношений (X–XIII вв.)* / А. В. Флоровский. – Т. 1. – Praha : Nákl. Slovanského Ústavu, 1935. – 526 с.
25. Dąbrowski D. *Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1263–1299/1300* / D. Dąbrowski // *Галичина та Волинь у добу середньовіччя: до 800-річчя з дня народження Данила Галицького* : зб. / відп. ред. Я. Ісаєвич ; Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Т. 3 : До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів : [б. в.], 2001. – С. 42–69.
26. Dąbrowski D. *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich* / D. Dąbrowski. – Poznań ; Wrocław : Wydawnictwo Historyczne, 2002. – 348 s.
27. Dąbrowski D. *O zgonie Daniela Romanowicza i jego następstwach dla Rusi Halicko-Wołyńskiej* / D. Dąbrowski // *Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича* / відп. ред М. Литвин (Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. праць). – Львів, 2011. – Вип. 20. – С. 289–305.
28. Dörp H. *Österreichische Geschichte, 1122–1278. [Bd. 3], Die Länder und das Reich: Der Ostalpenraum im Hochmittelalter* / Heinz Dopsch. – Wien : Ueberreuter, 1999. – 620 s.
29. Engelberger J. *Verschwieg Hermann von Niederaltaich in seinen Annalen die Tätigkeit Albert Behaims?* / J. Engelberger // *Von Sacerdotium und Regnum. Geistliche und weltliche Gewalt im frühen und hohen*

- Mittelalter. Festschrift für Egon Boshof zum 65. Geburtstag / Erkens F.-R., Wolff H. (Passauer Historische Forschungen; Bd. 12). – Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau, 2002. – S. 551–585.
30. Jaffé Ph. Eberhardi archidiaconi Ratisbonensis annales // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. – T. 17. – Leipzig : Verlag Karl W. Heirsemann, 1925. – S. 591–592.
31. Kofránková V. 26. 8. 1278. Moravské pole. Poslední boj zlatého krále / V. Kofránková. – Praha : Havran, 2006. – 153 s.
32. Mika N. Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278 / N. Mika. – Racibórz : WAW, 2008. – 136 s.
33. Müller M. Die Annalen und Chroniken im Herzogtum Bayern 1250–1314 / M. Müller. – München : Beck, 1983. – 306 s.
34. Šusta J. České dějiny II/I. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví / J. Šusta. – Praha : Jan Laichter, 1935. – 803 s.
35. Wichert Th. Die Annalen Hermanns von Nieder-Altach / Th. Wichert // Neues Archiv. – 1876. – № 1. – S. 371–393.
36. Žemlička J. Století posledních Přemyslovců / J. Žemlička. – Praha : Melantrich, 1998. – 412 s.

Статья посвящена вопросу участия галицкого князя Льва Даниловича в битве при Дюрнкрути 1278 года между чешским королем Пшемислом-Оттокар II и Рудольфом I Габсбургом. На основе “Hermannii Althensis annales”, источника, созданного в XIII в., показано, что Лев Данилович действительно мог быть союзником чешского монарха, однако, наверно, весомой военной поддержки ему не предоставил, ведь был вынужден в это же время бороться с восставшими валахами в пределах собственного княжества.

Ключевые слова: Лев Данилович, “Hermannii Althensis annales”, Пшемисл-Оттокар II, Рудольф I Габсбург, битва при Дюрнкрути.

This article deals with the problem of participation of Galician duke Lev Danilovich in the battle near Durnkrut in 1278 between king Ottokar II of Bohemia and Rudolf I, the founder of Habsburg's dynasty. Latin chroniclers of XIII (for example the “Hermannii Althensis annales”) haven't mentions about it, but duke Lev at the same time could be embroiled in conflict with rebels in Walachia. That's why, maybe, he couldn't support his ally – the bohemian king.

Key words: Lev Danilovich, Premysl Ottokar II, Rudolf I Habsburg, Durnkrut, “Hermani Althensis annales”.

УДК 94 (447)

ББК 63.3 (4 Укр) 46

Мар'яна Засипко

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА КАР'ЄРА МИРГОРОДСЬКОГО ПОЛКОВНИКА ДАНИЛА АПОСТОЛА

У статті подається короткий аналіз військово-політичної кар'єри миргородського полковника Данила Апостола. Розглянуто деякі аспекти військових походів та участь у них майбутнього гетьмана. Охарактеризовано умови формування політичних поглядів Д.Апостола.

Ключові слова: військо, походи, кар'єра, політичні погляди, Гетьманщина, державницька ідея.

Початок XVIII ст. в історії Гетьманщини відзначився періодом ряду військових і бойових кампаній, учасниками яких виступало українське козацтво. Серед них був і миргородський полковник Данило Апостол. Його військовий дух, характер і витримка вироблялися в боях ще з юнацьких років. Він брав участь у кількох значних військових кампаніях Петра I, включаючи й Північну війну Росії проти Швеції, де формувалася військово-політична кар'єра майбутнього гетьмана.

Питання формування особистої кар'єри гетьмана досліджував у своїх працях В.Антонович, який розкриває основні аспекти військової кар'єри миргородського полковника. В.Горобець робить акцент на військові звичаї Д.Апостола під час Північної війни [6; 7]. Участь майбутнього гетьмана в битві під Ерестфером описує В.Дядиченко. Поряд з військовою кар'єрою гетьмана виробляється і його політичний світогляд. Він виступає прихильником ідеї І.Мазепи від'єднати Гетьманщину від імперії Романових. Відображає ці погляди у своїй праці Н.Герасименко, яка відмічає чинники, що вплива-

ли на формування поглядів майбутнього гетьмана [3; 4]. Неоднозначно оцінюється в історіографії й перехід Д.Апостола на бік Петра І. Цю проблему у своїх працях розкриває В.Мокляк [14].

Шістдесят років із життя гетьмана тісно пов'язані з Полтавщиною. Данило Павло-

Засипко Мар'яна. Військово-політична кар'єра миргородського полковника Данила Апостола

вич народився на Миргородщині. Про його дитячі та юнацькі роки відомостей не збереглося. також немає ніяких даних про здобуття освіти. Найімовірніше, що майбутній © Засипко М., 2012 зово-Могилянській колегії, яка на той час була одним з найкращих навчальних закладів України. У 20-річному віці Д.Апостол почав виконувати обов'язки миргородського полковника. До того часу цю посаду обіймав його батько – Павло Апостол. Тоді Миргородський полк мав найбільшу територію: у нього входила майже вся сучасна територія Полтавської й частина Харківської областей.

У 1682 р. 28-річного козака обирають миргородським полковником. Випадок в історії доволі унікальний. Так само винятком стало й те, що цю посаду майбутній гетьман обіймав 44 роки, аж до свого обрання на посаду керманіча держави. Початком своєї військової кар'єри й адміністративних здібностей Данило Апостол був зобов'язаний покровительству тодішнього гетьмана Івана Самойловича, який дуже прихильно ставився до Павла Апостола, а згодом і до його сина. Після усунення з посади гетьмана І.Самойловича миргородський полковник пристає до радикально налаштованої опозиції, яку тоді очолив новий гетьман І.Мазепа. На початку 1688 р. І.Мазепа дізнається, що миргородський полковник є одним з організаторів антигетьманської змови, як наслідок, Д.Апостол був арештований. Однак у переддень чергового походу на Крим І.Мазепі було невігідно карати миргородського полковника, оскільки його родина зажила чималого авторитету серед козацтва й населення Полтавщини. З ініціативи гетьмана відбулася зустріч, на якій І.Мазепа й Д.Апостол досягли порозуміння. Після цього його звільняють з-під варті та поновлюють в уряді. У 1689 р. миргородський полковник бере участь у черговому Кримському поході, де відзначається значними успіхами й досягненнями [3, с.92].

У 1693 р. миргородський полковник бере участь у пошуках військового писаря Петра Іваненка (Петрика), який утік до Криму, проголосив себе гетьманом і разом з татарами розпочав військові дії проти України. Д.Апостол воював з Петриком три роки й одержав чимало перемог, у тому числі 1693 р. біля р. Інгул. У 1696 р. Д.Апостол разом з галицьким полковником М.Бороховичем розгромив кримського хана на Полтавщині, коли той разом з Петриком прямували в Україну. У цьому поході Петрик був убитий [6, с.75].

У 1695 р. Д.Апостол бере участь у першому Азовському поході. У нього було завдання захопити турецькі фортеці в гирлі Дунаю. Під час облоги та штурму Ослам-городка, Тавані, а особливо Кази-Кермена миргородський полковник, за даними літописця, “знатною паче прочих показывал храбрость” [9, с.212].

Розквіт військового таланту Д.Апостола припадає на період російсько-шведської війни (1700–1721), що увійшла в історію під назвою Північної. У 1700 р. його з козаками відправили до шведських кордонів для підсилення війська наказного гетьмана І.Обидовського, і після смерті останнього бере на себе його функції, командуючи загонами козаків. На початку вересня 1701 р. Д.Апостол у ролі наказного гетьмана на чолі Миргородського, Лубенського, Переяславського, Ніжинського та Полтавського полків виступає до Лівонії, а в грудні того ж року бере участь у битві під поселенням Ерестфер, на схід від Чудського озера. У цьому бою Д.Апостол проявив відмінні командирські й полковницькі здібності. Завдяки вмілим, енергійним і чітким діям миргородського полковника, козацьке військо на початковому етапі війни розбило під Стагніцем військо шведського корпусу генерала Шліппенбаха, що практично розв'язало руки російському фельдмаршалові В.Шереметьєву, який зумів правильно вишикувати ро-

сійські загоны без зайвих перешкод і перепон. Українське військо захопило багатий шведський обоз, але було змушене віддати трофеї російським військам [7, с. 104].

У 1709 р. 16-тисячне російське військо, у складі якого перебувала тисяча українських козаків, під керівництвом М.Голіцина виступило на допомогу польському королю Августу, який був союзником Петра І. Пізніше до них приєдналися 3 тисячі козаків на чолі з миргородським полковником Д.Апостолом. На початку 1704 р. гетьман І.Мазепа відправив на допомогу Августу ІІ 17-тисячний козацький корпус під командуванням полковників Данила Апостола й Івана Миновича. Козаки не встигли першими ввійти до Львова, і шведські війська 6 вересня 1704 р. зайняли місто. Під натиском противника козаки відступили під Броди, а потім у складі польського війська Ревуцького пішли під Варшаву. Похід відбувався в доволі складних умовах: місцеве населення вороже ставилося до козаків, командування не забезпечувало їх провіантом і фуражем, не враховувало думки козацької старшини й діяло на власний розсуд. Миргородський полк, у складі генерала Брандта, у вересні-жовтні успішно діяв на території Польщі, брав участь у взятті кількох міст, у тому числі й Варшави. Але становище змінилося після того, як командування за наказом Петра І взяв на себе генерал І.Паткуль. Постачання козаків продуктами практично припинилося, і вони повинні були самотужки турбуватися про це. Почалися сутички з місцевим населенням. З ініціативи Петра І Паткуль завів у козацьких загонах прусські порядки й навіть муштру. Винних, у тому числі й старшину, карали шпіцрутенами, а сотника Родзянку хотіли навіть стратити. Не звичних до такого козаків це вкрай обурювало й вони почали вимагати повернення додому. Саксонські війська оточили козацький табір і відібрали всіх коней. Дорогою до Кракова на козацькі загоны напали шведські війська та загоны їхніх прибічників поляків і практично всіх перебили. Удалося врятуватися двом полковникам, сотникові й 80-ти козакам, які змогли перебраться на Правобережжя. Звістка про поневір'яння козаків І.Мировича та Д.Апостола швидко поширилася по всій Україні й викликала обурення українського населення відносно політики російського уряду щодо козацьких загонів [5, с.32].

Бойові дії Росії відобразилися доволі негативно на житті українців, на плечі яких лягло утримання російського війська. Непропорційно велику частку російського війська становили українські козаки. При всьому цьому привілеї козацтва значно урізалися. Поведінка російського війська на території Гетьманщини викликала незадоволення місцевого населення. Козаки теж були незадоволені своїм становищем: військові дії проходили далеко за межами України й усі витрати покривали власними коштами. Козаків використовували як гарматне м'ясо. Утрати українського війська в живій силі становили близько 70 відсотків. З 1705 р. Петро І призначив у козацькі частини російських і німецьких командирів, які поводитися з українцями жорстоко й зверхньо [2, с.135].

Неприємні спогади залишилися в миргородського полковника Д.Апостола й від проведеної кампанії 1706 р., коли козацькі війська (Миргородський, Переяславський та Стародубський полки) і російські війська під керівництвом бригадира Л.Неплюєва здійснювали похід на допомогу переяславському полковникові І.Мировичу, який був оточений шведськими військами в м. Ляховичі. Літописець, описуючи ці події, відзначив одну з причин поразки російсько-українських військ. Коли війська наблизилися до вузької греблі біля Клецька, по обидва боки якої було багнисте болото, Д.Апостол порадив Л.Неплюєву перевірити, чи нема за греблею шведських військ. Однак той не зважив на пораду, і коли війська зайшли на греблю, вони потрапили в засідку. Більшість козаків загинула. “Данило Апостол, – повідомляє літописець, – спішившись легко, в болото впав и копцем оборонялся от шведов, выскочил до своего через силу войска ругаючи добре зараз в глаза Неплюева, что своим нерадением запропастил войска”. Унаслідок поразки російсько-українських військ І.Мирович потрапив до шведського полону, де й помер через кілька років [4, с.1].

Участь Д.Апостола в походах російських військ на чолі українських козаків, багато яких закінчувалося їх перемогою, виявлена ним особиста хоробрість і знання військової справи свідчили, що він був мужньою людиною й талановитим, досвідченим організатором бойових дій.

У середині 1707 р. на київських квартирах Д.Апостола й І.Ломиковського проходять таємні старшинські наради, на яких бурхливо обговорюються безрадісні перспективи перебування Гетьманщини в складі Російської імперії, іде пошук шляхів вирішен-

Засипко Мар'яна. Військово-політична кар'єра миргородського полковника Данила Апостола
ня складної ситуації, яка склалася [7, с.106].

У ході Північної війни 28 жовтня 1708 р. гетьман Лівобережної України І.Мазепа з деякими представниками козацької старшини й 5–6-тисячним військом перейшов на бік шведського короля Карла XII. Серед старшини, яка перейшла на бік шведів, був і миргородський полковник Д.Апостол, який знав про намір гетьмана І.Мазепи відокремити Лівобережну Україну від складу імперії Романових. У цьому питанні Данило Апостол повністю підтримував гетьмана. Однак 21 листопада 1708 р. він покинув І.Мазепу у шведському військовому таборі й з великими труднощами добрався до свого маєтку в м. Сорочинці, Полтавського полку, де стояла російська військова частина. Звідти написав листа новообраному гетьманові І.Скоропадському, у якому просив захисту від гніву російського царя. У листі він запевняв І.Скоропадського, що потрапив у халепу через незнання справи й змушений був коритися І.Мазепі [3, с.94].

Цей вчинок Д.Апостола є однією з найзагадковіших сторінок його життя. Що саме спонукало його до такого вчинку? Погляди Данила Апостола, за браком відповідних документів, мабуть, так і залишаться нерозгаданою таємницею історії. Можливо, причиною стали меркантильні погляди старшини, яка не бажала втрачати нажиті багаті маєтки. Брак достовірної інформації, на жаль, не дозволяє встановити, яка саме причина змусила майбутнього гетьмана змінити свою позицію й залишити І.Мазепу в такий критичний і вирішальний момент.

Частина істориків, опираючись на листи до І.Мазепи російського канцлера Г.Головкина від 22 грудня 1708 р. і Д.Апостола, схильні вважати, що миргородський полковник прибув у ставку царя за дорученням самого гетьмана, що в цей час уже шукав можливості порозумітися з Петром I і розірвати стосунки з Карлом XII [14, с.10].

Петро I, мабуть, пам'ятаючи про арешт Д.Апостола за наказом гетьмана в 1688 р., щиро вважав полковника людиною дуже неприхильною до І.Мазепи, а тому радо його зустрів, поновив на посаді полковника й навіть доручив командування корпусом українських і донських козаків, розташованих під Полтавою поблизу Псла. Натомість Карл XII відправив генерал-майора Майерфельда на чолі 4-х полків кінноти, для того щоб спалити маєтки перебіжчика. На початку 1709 р. за наказом Москви до Запорізької Січі прибули козаки з полку Д.Апостола й почали проводити агітацію проти К.Гордієнка [12, с.1].

Миргородський полковник бере участь у Полтавській битві 1709 р. Два роки потому, у 1711 р., разом з Петром I Данило Апостол вирушає в похід на Прут проти турецької армії, де черговий раз підтверджує характер умілого й ініціативного воєначальника. Згодом, коли російський імператор, завдавши Швеції остаточної поразки, розпочинає чергову військову акцію, на цей раз на Кавказі, Данило Апостол, незважаючи на похилий вік, знову бере участь у цій кампанії. У 1722 р. він очолював десятитисячне козацьке військо, яке разом з російською армією воювало в Персії, де була заснована фортеця святого Христа над річкою Судак. За успішні дії проти військ султана Махмуда Д.Апостол отримує з рук імператора оздоблений діамантами портрет російського монарха, при цьому Петро I у присутності міністрів зауважує, що полковник поки що має задовольнитися із цієї милої винагороди в очікуванні на більш значиму [6, с.76].

У 1723 р. Д.Апостола було вислано на річку Коломак, де козацькі полки разом з російськими військами на чолі з князем М.Голіциним охороняли кордони від татар і запорожців. Петро I відправив козаків подалі, щоб уникнути ускладнень, які могли мати місце під час упровадження нових антиукраїнських законів. Тут козацька старшина скликала раду й уклала петицію до Петра I з проханням скасувати Малоросійську колегію й обрати нового гетьмана. Ініціатором цього кроку був Данило Апостол. Петицію було таємно відправлено до Петербурга й 10 листопада 1723 р. вручено цареві. Петро I, розгнівавшись, вирішив остаточно не скасовувати Малоросійську колегію й заборонити вибори нового гетьмана. Із цього приводу він викликав Д.Апостола разом з усією старшиною до Петербурга, наказав заарештувати й передати в таємну канцелярію для проведення слідства. У зв'язку з підготовкою до війни, Росії потрібна була підтримка й допомога козаків. Вони виступали як розвідники, десантники, знавці театру військових дій. У 1726 р. Катерина I звільняє п'ятнадцять козацьких старшин, у тому числі й Д.Апостола. Старшині було заборонено виїжджати з Петербурга, зробивши виняток лише для миргородського полковника Д.Апостола, який дав клятву бути вірним Російській імперії [1, с.105].

У 1711 р. Д.Апостол був у Прутському поході, де очолював загін козаків чисельністю в 6 тис. Д.Апостол кілька разів відбивав напади турків, що дуже імпонувало цареві. Відзначився також миргородський полковник й у Перському поході Петра I в 1722 р. За щоденником М.Ханенка, Д.Апостол пішов у похід на чолі 10-тисячного корпусу як наказний гетьман. Відзначився хоробрістю в Дербенських степах, а також брав участь у будівництві фортеці святого Христа на р. Судак. Проявив Д.Апостол свою військову майстерність і під Астраханню, де врятував з полону російську заложу й бригадира Ветеранні. Як нагороду за проявлену хоробрість і військову доблесть був нагороджений портретом царя, який був інкрустований діамантами. Впливовою людиною залишався миргородський полковник і в період гетьманування І.Скоропадського. У документах немає жодних відомостей про службові конфлікти гетьмана й полковника. Проте в 1722 р. Данило Апостол відмовився виконувати функції наказного гетьмана в період відсутності І.Скоропадського, коли останній їздив з візитом до Москви [13, с.5].

Таким чином, упродовж свого полковництва Данило Апостол зумів побудувати свою військову кар'єру, узяти участь у військових походах і кампаніях російського імператора. Його хист та здібності дозволили йому обійняти посаду не лише полковника, але згодом і гетьмана. У постійних військових походах і битвах сформувався й політичний світогляд гетьмана. Він відстоював позицію незалежності Гетьманщини, однак поважний вік не дозволяв йому діяти радикально.

1. Антонович В. Гетьман Данило Апостол // Антонович В. Коротка історія козаччини / В. Антонович. – К., 1991. – 356 с.
2. Апостол Данило Павлович // Кубинський М. Некрополь України // Дніпро. – 1990. – № 2. – С. 135.
3. Герасименко Н. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727–1734) / Н. Герасименко // УІЖ. – 1992. – № 3. – С. 92–102.
4. Герасименко Н. Данило Апостол (1654 р.) / Н. Герасименко // Історія України. – 2000. – № 5. – С. 1–3.
5. Гетьман Данило Апостол, його роль і місце в історії України : матеріали наук. читань. – Полтава : АСМ, 2005. – 142 с.
6. Горобец В. Выборы без выбора: (реставрация гетманства на Украине в 1727 году) / В. Горобец // Родина. – 2009. – № 2. – С. 75–77.
7. Горобец В. Реставрация гетьманської форми правління (1727 р.): причини та результати. (До питання про інкорпорацію Гетьманщини) / В. Горобец // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали III Всеукр. іст. читань. – К. ; Черкаси, 1993. – 251 с.
8. Коструба Т. Гетьман Данило Апостол (1727–1734) / Т. Коструба // Літопис червоної калини. – 1993. – № 10–12. – С. 46–50.
9. Крупницький Б. Біографія гетьмана Данила Апостола в німецькій журналі 1728 р. / Б. Крупницький // Наукові записки УВУ (Прага). – 1942. – Т. 3. – С. 211–224.
10. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба / Б. Крупницький. – К., 1948. – 281 с.
11. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба / Б. Крупницький. – К. : Україна, 2004. – 286 с.
12. Май Р. Гордість Миргородщини / Р. Май // Миргород – гоголівський край. – 2004. – № 50. – 8 грудня. – С. 1.

13. Мицик Ю. Данило Апостол воин, политик, экономист / Ю. Мицик // Днепр вечерний. – 1999. – 23 июня. – С. 5–6.
14. Мокляк В. Гетьман Данило Апостол / В. Мокляк // Полтавські єпархіяльні відомості. Офіційна частина. – 2004. – № 30. – Березень. – С. 10–11.

В статье подается краткий анализ военно-политической карьеры миргородского полковника Данила Апостола. Рассмотрены некоторые аспекты военных походов и участие в них будущего гетмана. Охарактеризованы условия формирования политических взглядов Д.Апостола.

Ключевые слова: *войско, походы, карьера, политические взгляды, Гетманщина, государственная идея.*

The short analysis of military-political career of mirgorodskogo colonel Daniel Apostola is given in the article. Some aspects of soldiery hikes are considered that participation for them of future hetman. The terms of forming of political looks of D are described Apostle.

Key words: *army, hikes, career, political looks, Get'manschina, state idea.*

ВИМОГИ

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами має відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститися в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервала, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, ліве – 2,5 см, праве – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки подаються в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім’я, прізвище – жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською, російською та англійською мовами;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми й на які опирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;
- список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року (див. бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5).

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).

8. Разом зі статтею до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Наукове видання

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ІСТОРІЯ
Випуск 21

Видається з 1995 р.

Головний редактор В. ГОЛОВЧАК
Літературний редактор Р. БОДНАР
Комп'ютерна правка і верстка Л. КУРІВЧАК
Коректор Н. ГРИЦІВ

Друкується українською мовою
Реєстраційне свідоцтво КВ №435

Підп. до друку 2012.
Формат 60x84/8. Папір офсет. Гарнітура "Times New Roman".
Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 30,0.
Наклад 100 пр. Зам. № .

Видавець і виготовлювач
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С.Бандери, 1, тел.: 71-56-22.
E-mail: vdvcit@pu.if.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006